

VOLUM 21 GENER 2006

CENTRE D'ESTUDIS MOLLETANS

Notes

MONOGRÀFIC:
*El patrimoni arqueològic
del Baix Vallès*

NOTES

VOLUM 21
2006

AQUEST LLIBRE HA ESTAT EDITAT AMB EL SUPORT DE L'EMPRESA

Kao Corporation S.A.

És rigorosament prohibida, sense l'autorització dels titulars del *copyright*, sota les sancions establertes a la llei, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, i la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec públics.

Les lletres **Notes** de la portada han estat dibuixades per Joan Abelló

© TEXT: Els autors

© EDICIÓ: Centre d'Estudis Molletans-Ajuntament de Mollet del Vallès
(La Marineta, plaça de l'Església, 7)

CONSELL DE REDACCIÓ NOTES 21: Glòria Arimon i Ventura i Jordi Bertran i Duarte.

DISSENY GRÀFIC: Laia Bosch (Servei Municipal d'Arts Gràfiques)

TIRATGE: 900 exemplars

IMPREMTA: IG Santa Eulàlia de Ronçana

ISSN: 1578-6009

DL: B-37-059-1987

SUMARI

EDITORIAL.....	7
PRESENTACIÓ.....	9
MISCEL·LÀNIA	
<i>Estudi del riu Besòs a la zona de Mollet-La Llagosta: analitzant prejudicis..</i>	11
Dàmaris Berbel i Palua, Alba Bonàs i Piella i Marc Corominas i Pous	
<i>Can Borrell. La gent</i>	21
Glòria Arimon i Ventura	
<i>Contractes agraris i interessos senyorials</i>	
<i>Canvis i continuïtats en un contracte de parceria del segle XVIII a Santa Perpètua....</i>	33
Jaume Vilaginés i Segura	
<i>La masia de can Magarola, exponent del món rural del segle XIX a mitjans del segle XX</i>	51
Anna M. Busto Veiga	
<i>Antònia Canet i Gaietà Vínzia, personatges desconeguts del nomenclàtor de carrers de Mollet del Vallès</i>	81
Josep A. Casanova i Antonio	
<i>La Central Llitera de Mollet</i>	89
Jordi Viader Riera	
<i>Els refugis antiaeris de la guerra civil a Mollet</i>	107
Montserrat Eras Trias	
<i>Apunts sobre la vida religiosa a Mollet els anys 1948 i 1949</i>	115
Josep M. Suñé Arbussà	
<i>L'excursionisme a Mollet (1878-1966)</i>	125
Toni Baldó i Codina	
MONOGRÀFIC	
<i>Presentació</i>	147
Jordi Bertran i Duarte	
<i>La prehistòria al Baix Vallès</i>	149
Araceli Martín Còlliga	
<i>Les estructures del neolític final-calcolític i del bronze mitjà-recent de Can Vinyalets (Santa Perpètua de Mogoda)</i>	185
Josep Font i Piqueras	
<i>Poblament i territori a la Laietània interior</i>	217
Joaquim Garcia Roselló i Dolores Zamora Moreno	

<i>El castellum de Can Tacó/Turó d'en Roina (Montmeló-Montornès) i la romanització de la Laietània interior.</i>	
<i>Cap a un estudi arqueològic del jaciment i del territori</i>	241
Mònica Mercado, Josep Maria Palet, Esther Rodrigo i Josep Guitart	
<i>La cervesa, una beguda dels pobles de la Hispània preromana</i>	267
José Manuel Vidal Taboada, Francisco Sánchez Lomares i Albert Tintó Garcia-Moreno	
<i>El Museu de Santa Perpètua de Mogoda</i>	283
Pere Garcia i Batalla	
<i>El Museu Municipal de Montmeló</i>	299
Montserrat Tenas i Busquets	
RESSENYA BIBLIOGRÀFICA . Josep M^o. Bernís	311
FITXA ARTÍSTICA . Josep Fèlix Bentz	313

editorial

Després de la celebració dels vint números de *Notes* l'any passat, ens plau tornar a ser amb vosaltres per oferir-vos, un any més, un nou exemplar de la revista del CEM.

A la Miscel·lània us presentem el resum d'un estudi entorn al riu Besòs, que correspon al treball guanyador de la Beca Juvenil Vicenç Plantada de l'any 2005, a càrrec dels alumnes Dàmaris Berbel, Alba Bonàs i Marc Colominas. Pel que fa a la història, Glòria Arimon ens situa a la masia de can Borrell, de Mollet, on ens parla de la gent que hi ha viscut: amos, criats i masovers. Jaume Vilaginés analitza els canvis i continuïtats en un contracte de parceria del segle XVIII a Santa Perpètua i Anna M. Busto ens acosta a la masia de can Magarola, a Lliçà de Vall. Josep A. Casanova ens explica qui eren i què van fer a Mollet Gaietà Vínzia i Antònia Canet, i Jordi Viader ens parla de la Central Lletera de Mollet, que començà a funcionar el juny de 1937. Montserrat Eras s'endinsa en els refugis de la guerra civil a la nostra ciutat i el molletà Josep M. Suñé fa públics uns apunts de tradicions religioses a Mollet durant els anys 1948 i 1949. Finalment, Toni Baldó ens parla de l'excursionisme a Mollet des de l'any 1879 fins al 1966.

Enguany, la monografia de *Notes 21* ha estat coordinada per Jordi Bertran i Duarte i recull les ponències de les Jornades del CEM de l'octubre de 2005 amb el títol *El patrimoni arqueològic del Baix Vallès*. Per començar, Araceli Martín ens explica com era la prehistòria al Baix Vallès. Josep Font aterra en un espai concret, can Vinyalets de Santa Perpètua; Joaquim Garcia i Dolors Zamora ens parlen del poblament i territori en època ibèrica a la Laietània interior, i a continuació, de les mans de Mònica Mercado, Josep M. Palet, Esther Rodrigo i Josep Guittart, arribem al castell de can Tacó. Albert Tintó, Francesc Sánchez i José Manuel Vidal ens expliquen la cervesa que bevien els ibers. Finalment, dues persones estretament vinculades a dos museus (Pere Garcia i Montserrat Tenas) ens expliquen les seves experiències, la de Santa Perpètua i la de Montmeló.

La ressenya bibliogràfica d'aquest *Notes 21* descriu el llibre d'Olga Alcaide, *Guia dels arbres d'interès local de Mollet del Vallès*, i la fitxa d'art va

a càrrec de Josep Fèlix Bentz i Oliver, que ens parla de la *Nimfa* de Lluís Montané, un escultor vallesà de qui es celebrà el centenari del seu naixement durant l'any 2005.

Un cop més, agraïm la feina de totes les persones que han participat i fet possible aquest volum de *Notes*: els autors i les autores dels articles, i les persones encarregades del disseny, edició i impressió. Esperem retrobar-nos dintre d'un any amb més articles que ens ajudin a conèixer l'entorn, la història passada i les claus per entendre l'esdevenidor.

Consell de Redacció

gener de 2006

Presentació

Els freds del cor de l'hivern molletà ens porten des de fa uns anys un nou volum de la revista *Notes*. Coincideix, de manera volgu-da, amb la festa major de Sant Vicenç, una festa major més íntima i potser més quieta –aquest fred obliga–, però plena d'activitats amb un important contingut de *molletanisme*. D'aquí ve el fet que el Centre d'Estudis Molletans vol fer, el mateix dia de Sant Vicenç, un dels actes que més el defineixen, amb la presentació de la revista que recull gran part de l'activitat que ha dut a terme durant tot l'any.

Aquest és el volum 21 i, com és habitual en els últims anys, hi presentem, a manera de monogràfic, el contingut de les ponències de les jornades d'estudi que el CEM organitza cada tardor. Les d'enguany, les VIII Jornades, han estat *El patrimoni arqueològic del Baix Vallès*, que tant èxit de públic van tenir i que van ser tan interessants i profitoses, sobretot per als estudiosos, els investigadors, els aficionats i les administracions públiques, responsables de la conservació i difusió d'aquest patrimoni. Estic convençut que tant aquest monogràfic, com una miscel·lània de nivell, amena, que ens explica tants fets de Mollet, seguiran tenint la qualitat a què ens tenen acostumats els redactors i els col·laboradors de *Notes*.

Una novetat important per al CEM, i per a *Notes* naturalment, és que des d'aquest 2005 ja podem disposar de tots els números de la revista en versió digital. Gràcies a la inestimable col·laboració de l'Institut Ramon Muntaner, de Móra la Nova, una fundació que coordina els centres d'estudis de parla catalana, podem consultar per Internet els vint números de *Notes*, editats entre 1987 i 2005. Aviat també hi tindrem aquest número 21. Ho trobareu a l'apartat de "L'Ajuntament - Publicacions municipals - Revistes periòdiques" del web de l'Ajuntament: www.molletvalles.net. Vull agrair des d'aquestes pàgines la disposició i el suport de l'Institut Ramon Muntaner a les activitats del CEM i, sobretot, aquesta àmplia i universal difusió de la nostra revista.

En l'apartat del dinamisme de la col·laboració de diverses persones amb el CEM, cal esmentar alguns canvis. En primer lloc, el comiat de Mn. José Baena, de la parròquia, del CEM i de Mollet. Un gran amic nostre,

ja per sempre, a qui li desitjo tota la sort del món. I donem una càlida benvinguda, a la ciutat, al CEM i a la parròquia, a Mn. Lluís Pou. I, finalment, un reconeixement molt especial a la M. Àngels Suárez i a la M. Carme Macià. Tot just després de la presentació de la revista, a principis de febrer, compleixen els dos anys com a directora i secretària, respectivament, del CEM. Vull agrair-los sincerament la seva dedicació i les seves aportacions que, indubtablement, han servit per continuar el prestigi i la bona feina del nostre Centre d'Estudis Molletans.

Vull acabar aquesta presentació destacant també la feina, la il·lusió, l'altruisme i el temps esmerçat, de moltes persones del Centre d'Estudis Molletans, perquè una vegada més, i com cada any, tinguem un nou exemplar de *Notes*. Serveixin aquestes paraules de reconeixement i de gratitud, perquè és gràcies a aquesta meritòria feina que Mollet sap molt d'ella mateixa i, per tant, s'estima i se sent orgullosa de saber el que hem estat i el que som.

Josep Monràs i Galindo
Alcalde de Mollet del Vallès

Estudi del riu Besòs a la zona de Mollet-La Llagosta: analitzant prejudicis*

*Dàmaris Berbel i Palua, Alba Bonàs i Piella i
Marc Corominas i Pous*

1. INTRODUCCIÓ

Aquest article és un resum del treball de recerca de batxillerat, realitzat durant el curs acadèmic 2004-2005, sobre l'estat del riu Besòs al seu pas per Mollet i la Llagosta. Les dades experimentals s'han obtingut en el tram situat just al davant de la depuradora de la Llagosta.

El treball partia de la idea de demostrar que, contràriament al que pensa bona part de la població, la situació general del riu no és tan negativa com hom podria pensar.

S'ha plantejat un treball multidisciplinari, que fa un estudi de diferents aspectes del riu, no només centrat en allò purament quantitatiu i experimental; sinó també en el vessant més social del riu.

Després de la informació prèvia recollida i d'una observació general del tram del riu, ens plantegem les següents hipòtesis que centren la recerca:

- El riu Besòs ha millorat d'uns anys enrera fins als nostres dies
- La gent creu que el riu està en unes condicions molt pèssimes
- La biodiversitat del riu no és pobra
- La gent no coneix els projectes per millorar el riu
- La qualitat de l'aigua és bastant dolenta

* Aquest article és un resum del treball guanyador del VI Premi Juvenil Vicenç Plandà. El treball de recerca va ser realitzat durant el curs 2004-2005, quan la Dàmaris, l'Alba i el Marc cursaven batxillerat científic a l'Escola Sant Gervasi de Mollet del Vallès, sota la direcció del tutor Daniel Selva i Butjosa.

En el moment de publicar el volum 21 de Notes, la Dàmaris Berbel i Palua (Barcelona, 1987) estudia biologia a la Universitat Pompeu Fabra i l'Alba Bonàs i Piella (Sabadell, 1987) i el Marc Corominas i Pous (Santa Perpètua de Mogoda, 1987) estudien ciències ambientals a la Universitat Autònoma de Barcelona.

Per fer-ho, hem utilitzat diferents mètodes de treball. Primer hem assentat unes bases conceptuals, per així poder tirar endavant la recerca. Hem plantejat diferents apartats, que calia treballar de manera diferent. Hem descrit i analitzat la conca del Besòs i el tram escollit per fer els estudis. Hem fet un estudi biològic bàsicament experimental i amb el suport d'un herbari, per tal d'observar la biodiversitat de la zona. També hem analitzat paràmetres físico-químics per veure el grau de contaminació de les aigües i hem fet una recerca sobre la contaminació en general i en el Besòs, amb les seves indústries i els factors contaminants, així com un estudi de les depuradores del Besòs; hem fet també una visita a la depuradora de la Llagosta, que ens ha estat molt útil per observar el funcionament d'una EDAR. Per últim, hem fet una enquesta a la població de Mollet del Vallès per conèixer la seva opinió sobre el riu i hem estudiat també algunes entitats que treballen per a la millora del Besòs.

Així doncs, aquest és un treball de recerca experimental, teòrica i pràctica, que analitza el riu Besòs per conèixer el seus problemes i també les seves virtuts.

2. LA CONCA DEL BESÒS

Aquest apartat fa una recopilació d'informació sobre la conca del Besòs. Destaquem els aspectes més importants de la conca per disposar-nos després a treballar-la.

Primer, hem cregut oportú treballar sobre el què era una conca, ja que si parlem de la conca del Besòs, el primer concepte que cal treballar és què és una conca i quins són els seus aspectes més importants.

A continuació hem començat la recerca sobre la conca del Besòs. En aquesta, primerament hem buscat els antecedents històrics i hem complementat aquest apartat amb una entrevista, que hem cregut oportú incloure, ja que transmet un sentiment que no som capaços d'introduir per mitjà de la informació recercada i que creiem que té molta importància.

Tot seguit, hem fet una descripció de la conca del Besòs, que inclou aspectes com la vegetació i el paisatge. Aquí hem cercat la vegetació més comuna de la conca del Besòs i el paisatge que podem contemplar. Hem fet el mateix amb la fauna, amb una recopilació sobre la que habita la conca.

En l'apartat del clima, primer hem fet un petit resum del clima que trobem en el tram analitzat. Per obtenir unes dades pròximes a aquest tram, hem buscat les dades sobre el clima proporcionades per l'estació meteorològica de l'escola. En aquest apartat, hem inclòs una taula que és un resum de les dades obtingudes durant l'any 2002 i 2003. A part, hem fet un gràfic de l'any 2002 i 2003 amb la temperatura i la pluviositat. Hem cregut oportú fer un gràfic d'aquestes dues variables, ja que són de molta més importància en les anàlisis

fetes al riu, que hi tenen més influència i que poden ajudar millor a entendre el clima de la zona.

L'últim apartat és una ubicació del nostre tram, amb una anàlisi de les ciutats més importants del voltant i ubicant-lo dins de Catalunya.

3. ESTUDI BIOLÒGIC

En aquest estudi hem fet una anàlisi biològica del riu per mostrar l'estat de l'ecosistema ripari a la zona on ens hem centrat i després ho hem puntuat segons els índexs establerts. Hem aplicat l'índex ECOSTRIMED, que valora d'una manera global l'estat de l'ecosistema amb els índexs FBILL, índex biòtic que puntua la diversitat de la fauna dissenyat per als rius Foix, Besòs i Llobregat; BMWF', un altre índex biòtic britànic adaptat a les riberes ibèriques, i QBR, l'índex que puntua la qualitat del bosc de ribera i la influència de l'home sobre aquest.

Un ecosistema està format per una fauna i flora característiques dintre d'un hàbitat; per tant, abans de poder puntuar l'estat de l'ecosistema cal estudiar la fauna i flora presents. Per tal d'estudiar la flora hem fet una recollida de les diferents plantes que hem trobat al voltant del riu en un radi d'uns 100 metres aproximadament. Hem assecat, plastificat, identificat i classificat les diferents espècies trobades i a partir d'aquí hem pogut aplicar part de l'índex QBR. Hem classificat les plantes en arbres, arbusts i herbes, per tal que sigui més útil per puntuar.

Amb l'índex QBR s'analitzen quatre punts diferents de l'estat del riu. El recobriment ripari és una de les parts: es mira la quantitat de recobriment vegetal que trobem i la interacció d'aquest amb l'ecosistema forestal adjacent. Una altra part que s'analitza és l'estructura d'aquest recobriment: s'avalua la distribució dels arbres, arbusts i herbes i també la seva disposició. Després s'analitza la qualitat de la cobertura. En aquest apartat es té en compte el grau de diversitat de la flora; resten punts les espècies no autòctones i la presència de deixalles a l'ecosistema. Finalment s'analitza el grau de naturalitat del canal fluvial: en aquesta part s'avalua el grau d'alteració que ha sofert l'ecosistema des del punt de vista físic, és a dir, estructures que modifiquen el curs del riu o el seu ecosistema, qualsevol element aliè a aquest. Destaquem que qualsevol índex d'acció humana a l'ecosistema influeix negativament a l'hora de donar puntuació a aquest.

El QBR dóna una puntuació de 0 a 100; una vegada feta l'avaluació, hem obtingut una puntuació de 5 punts, cosa que ens mostra que estem davant d'un ecosistema fluvial força degradat.

Per estudiar la fauna hem fet observació microscòpica dels organismes de l'aigua. Els peixos, per ser el grup més sensible a la contaminació i perquè el

nostre tram és un tram molt contaminat, no es troben en aquesta zona. Sabem que hi ha una petita població de rèptils i amfibis, tot i que no n'hem vist, ja que hi ha d'altres estudis que així ho certifiquen, com l'Estudi de la biodiversitat a la conca del Besòs publicat pel Consorci. En l'estudi dels microorganismes de l'aigua hem trobat diverses espècies, totes característiques d'aigües molt contaminades, pobres en oxigen.

La fauna es puntua mitjançant els índexs biòtics FBILL i BMWP'. Aquest quantifica la qualitat de les aigües en funció dels organismes que s'hi troben. En el cas d'aquests índex serà en funció dels macroinvertebrats que hi podem trobar. Com més petita és la puntuació, el grau de contaminació és més alt. L'índex FBILL dóna un valor a la qualitat de l'aigua segons les famílies indicadores i el nombre d'espècies diferents de la mateixa família que podem trobar. Cal fer-ho en zones amb pedres i corrent i les mostres han de ser de zones amb més de 30 cm de profunditat. Primer cal escollir la fila segons les famílies presents i la columna segons la riquesa taxonòmica d'aquesta. Nosaltres hem obtingut un punt d'un màxim de 10, ja que només hem trobat una espècie de les indicadores present a l'aigua. Aquest resultat mostra una aigua molt contaminada. L'índex BMWP' avalua també la quantitat de famílies presents a l'aigua; a cadascuna li correspon una puntuació que se suma tantes vegades com espècies de la família hi hagi. En aquest índex hem obtingut un total de 2 punts (hem de considerar que la puntuació pot passar de 100; així doncs, ens trobem davant d'unes aigües molt contaminades.

Una vegada hem avaluat la fauna i la flora, mirem com afecten els nostres resultats a l'índex ECOSTRIMED, amb la taula següent.

FBILL	BMWP'	QBR		
		>75	45-75	< 45
8 - 10	>100	Molt bo	Bo	Regular
7 - 6	61-100	Bo	Regular	Dolent
4 - 5	36-60	Regular	Dolent	Pèssim
0 - 3	<36	Dolent	Pèssim	Pèssim

Podem afirmar, doncs, que l'estat de l'ecosistema fluvial del nostre tram és força dolent.

4. ESTUDI FÍSICOQUÍMIC

L'estudi físicoquímico consisteix en fer un seguiment de determinats paràmetres a partir dels quals podem determinar la qualitat de l'aigua del riu. Aquests paràmetres són el pH, conductivitat, duresa, oxigen, matèria orgànica, fosfats, nitrats, temperatura i sòlids en suspensió.

Primer explicarem els paràmetres químics com per exemple el pH. El pH, $-\log[\text{H}_3\text{O}^+]$, que ens indica l'acidesa o basicitat de l'aigua; el pH òptim per a la vida es troba entre 6.5 i 8.7. Durant l'època de mostra al nostre tram, l'aigua no ha sobrepassat aquest interval en cap cas. El pH ha estat mesurat "in situ" amb el pH-metre.

La conductivitat és la capacitat que té l'aigua per conduir electricitat a partir dels ions que hi ha dissolts. L'aigua dolça normalment té entre 50 i 2000 μS . Una variació d'aquesta ens mostra possibles abocaments al riu. La conductivitat ha estat mesurada amb el conductímetre i no ha baixat de 1.37 mS, cosa que ens indica que l'aigua té una conductivitat molt elevada.

La duresa de l'aigua és la concentració d'ions Ca^{2+} i Mg^{2+} dissolts en l'aigua. Els resultats obtinguts han estat molt superiors a $200\text{mg}\cdot\text{l}^{-1}\text{CaCO}_3$ que determinen unes aigües molt dures poc òptimes per a la vida. Per fer aquestes mesures hem fet valoracions amb EDTA 0.02M a pH10.

L'oxigen és un dels factors més importants per als organismes aeròbics que viuen al riu. L'oxigen dissolt a l'aigua prové de la dissolució de l'oxigen de l'aire i de la fotosíntesi dels vegetals aquàtics. Si aquest s'exhaureix, els organismes anaeròbics degraden encara més l'aigua. L'oxigen es consumeix amb la respiració dels organismes aeròbics i en la descomposició de la matèria orgànica.

La matèria orgànica s'origina a partir de les restes d'éssers vius que arriben al riu. És una de les principals causes del consum d'oxigen, ja que els bacteris que la descomponen en consumeixen. Aquest consum es pot analitzar amb la DBO, la DQO i amb el blau de metilè (és una molècula que s'associa amb la matèria orgànica, quan aquesta es va degradant). També ho fa el blau de metilè, i la mostra es descoloreix. La DBO_5 mesura la diferència d'oxigen en una mostra amb un cultiu de bacteris en cinc dies. La DQO mesura la diferència d'oxigen en un interval de temps de dues hores però es fa amb reactius oxidants.

Els nitrats i fosfats són contaminants orgànics. La seva presència implica un consum d'oxigen, ja que provoquen el creixement massiu d'algues i la posterior eutrofització de l'aigua.

Els paràmetres físics que hem estudiat són la temperatura i els sòlids en suspensió de l'aigua.

La temperatura es manté en equilibri amb l'ambient i forma part d'un cicle natural que no perjudica el riu. Tot i així, abocaments d'aigua calenta al riu dificulten la dissolució de l'oxigen de l'aire a l'aigua. Amb aquesta disminució de l'oxigen, les reaccions metabòliques s'acceleren amb l'augment de la temperatura i augmenten la demanda. També pot afectar negativament determinades espècies sensibles als canvis de temperatura (que hem mesurat amb el pH-metre, tot i que utilitzant un elèctrode especial per a aquesta).

La terbolesa i els sòlids en suspensió estan directament relacionats, ja que com més sòlids en suspensió hi hagi, més dificultat tindrà la llum per passar i, per tant, més terbolesa hi haurà.

Per tal de tenir una visió més àmplia de l'evolució del riu, hem consultat dades dels paràmetres mencionats, obtingudes pel Consorci des de fa 13 anys. Les nostres conclusions són que, tot i que de mica en mica el riu millora, encara queda molt per fer.

5. LA CONTAMINACIÓ

La contaminació és un dels factors més destacats i preocupants, no solament del riu Besòs, on nosaltres ens centrem, sinó de la resta del món. Com tots deveu saber, el riu Besòs és un riu molt afectat per la contaminació, i malgrat que això és apreciable fent un simple cop d'ull a les seves lleres, hem volgut aprofundir sobre el tema per tenir una idea més concreta sobre l'origen, les causes i les conseqüències de la contaminació en el nostre riu.

Així doncs, hem fet una recerca sobre els tipus de contaminació, els principals focus i els agents contaminants. En el Besòs, els majors efectes provenen dels nuclis urbans de la zona del Vallès, com Mollet, Santa Perpètua, la Llagosta, Montcada... nuclis urbans de gran població que aboquen les seves aigües residuals al riu, i també de tots els polígons i indústries de la zona, principalment d'indústries químiques. És per això que hi predominen els contaminants de tipus artificial i d'origen industrial o urbà, mentre que els agents contaminants més perjudicials per al riu són els químics, com els metalls pesants, o els físics, com l'augment de temperatura. En la primera imatge podem observar un clar exemple de contaminació artificial i d'origen urbà causada per l'acció de l'home. En l'altra imatge veiem escuma, provocada pels detergents i altres substàncies abocades al riu.

Quan estudiem els efectes dels contaminants, observem que n'hi ha de clars i evidents que ja coneixem, com la contaminació visual que deteriora la imatge del riu. Però després d'aprofundir, també hem conegut altres efectes molt més durs sobre el riu, com el deteriorament de la qualitat de l'aigua i el procés d'eutrofització. L'eutrofització és causada per l'accés de nutrients i matèria en descomposició en l'aigua, que provoca la manca d'oxigen, i, per tant, dificulta una qualitat biològica del riu i el seu entorn, i hi limita la vida.

Per altra banda, hem analitzat diferents factors sobre el control dels abocaments d'aigües residuals, majoritàriament per part de les indústries, ja que la regulació dels abocaments és imprescindible per garantir una qualitat i un futur al riu.

6. LES EDARS DEL RIU BESÒS

A ctualment, el riu Besòs té 21 estacions depuradores d'aigües residuals (EDARs), que ens els darrers anys han ajudat molt a la millora del riu.

Nosaltres hem centrat l'estudi en la depuradora de la Llagosta, ja que està situada en el tram estudiat i és un clar exemple d'una depuradora biològica utilitzada en el riu Besòs: té una via d'entrada de 35.000 m³ d'aigua diaris, que són depurats a través de diversos mecanismes. Primer passa pel pou de gruixuts, i després pel canal de desbast d'on es treuen les matèries més petites. Posteriorment hi ha el desorrador i el desgreixador, on s'extreuen greixos i sorres. Després, l'aigua és traslladada fins a uns reactors biològics que efectuaran una depuració utilitzant les bactèries de l'aigua per consumir tota la matèria orgànica que aquesta conté. Per acabar, l'aigua passa per uns col·lectors secundaris, per acabar de retirar els bacteris i les restes de la depuració. Finalment l'aigua és abocada al riu.

7. ACTIVITATS I PROPOSTES PER A LA MILLORA DEL RIU BESÒS

E n aquest apartat d'activitats i propostes per a la millora del riu Besòs hem pogut recollir l'opinió de la població sobre el riu i mostrar la seva part més humana.

En primer lloc, hem volgut conèixer l'opinió pública sobre el riu, per tal de confirmar la nostra hipòtesi. Després d'elaborar aquestes preguntes als 100 enquestats de Mollet del Vallès, hem pogut demostrar que :

- La majoria de ciutadans no han anat mai al riu.
- Més de la meitat consideren que el seu estat és molt deficient, i l'altra meitat que és regular.
- Un percentatge important (40%) creu que el contacte de la pell amb l'aigua del riu pot ser perillós.
- Gairebé ningú coneix algun projecte de millora del riu.
- La majoria pensen que és un element important, però que a la vegada no és cuidat ni proper als molletans.
- Així doncs, veiem que l'opinió sobre el riu és força desfavorable.

Quan parlem d'alguna entitat que té cura del riu Besòs, ens hem de referir al Consorci per a la defensa de la Conca del Riu Besòs, una entitat que du a terme molts projectes per a la millora i desenvolupament del riu, com aquests que aquí detallem. Cal destacar el Projecte Rius, ja que és un projecte que intenta apropar el riu a la població, amb campanyes de sensibilització als joves per tal d'ensenyar-los els valors ecològics i la importància dels rius.

També ens hem de referir a l'Agència Catalana de l'Aigua, per les campanyes de sensibilització social que du a terme, per fomentar l'estalvi d'aigua i la cura dels recursos hidràulics.

Per últim, esmentem algunes propostes que considerem necessàries per tirar endavant una millora del riu. És fonamental que el riu sigui proper a la població, i aquesta s'hi senti identificada. D'aquesta manera se l'estimaran com a patrimoni propi i vetllaran pel seu benestar. Per altra banda, caldria fer campanyes per tal d'aconseguir un riu proper i important per als habitants de Mollet del Vallès. També cal dur a terme tasques de neteja de les lleres, per millorar la imatge del riu. Hem creat aquestes propostes observant l'exemple del tram del Besòs durant el seu pas per Sant Adrià del Besòs, on la millora del riu ha estat espectacular i ara podem observar imatges de gent passejant a la seva vora, vivint amb el riu. El Besòs ja no és un riu marginal, sinó que forma part important de la ciutat. Això és el que ens agradaria arribar a veure en el riu Besòs, en el seu pas per Mollet.

8. CONCLUSIONS

Després de fer una anàlisi biològica, química i sociològica del tram estudiat del riu Besòs, en aquest apartat resumim tots els resultats per fer una valoració global sobre l'estat actual del tram estudiat, i, per tant, elaborar les conclusions del nostre treball de recerca.

Pel que fa a l'anàlisi biològica, l'ecosistema del riu és molt pobre, ja que la diversitat tant de la fauna com de la flora és molt escassa, com ho demostren els índex QBR, FBILL, BMWWP', i l'ECOSTRIMED. El QBR ens ha donat una puntuació de 5 / 100, el FBILL 1 / 10, el BMWWP' 2 / 100. Les tres anàlisis dels índexs de qualitats emprats ens demostren que el riu està en un estat dolent, segons diferents punts d'estudi. En l'herbari elaborat hem observat que bona part de les espècies vegetals corresponen a plantes herbàcies. En canvi, la presència d'arbres i arbusts, que significaria l'existència d'un bosc de ribera ric, és quasi inexistent. Així, podem dir que la qualitat biològica, tenint en compte totes les dades recollides, és molt pobre.

En l'anàlisi físicoquímica, els paràmetres estudiats són el pH, la conductivitat, la duresa, els nitrats, la matèria orgànica, la temperatura i la matèria en suspensió. Malgrat que el pH i la temperatura són aptes per a la vida, la conductivitat i la duresa són característiques d'unes aigües molt contaminades i, per tant, no són aptes per a la vida. Un altre indicador de la contaminació de l'aigua són les zones on hem observat eutrofització, sobretot on l'aigua és més tranquil·la. A més a més, el tram estudiat es veu afectat pels abocaments de la depuradora de la Llagosta, ja que malgrat que depura l'aigua, aquesta és residual. Tot i així, cal destacar que, respecte als anys anteriors, el

riu Besòs està millorant la seva qualitat de mica en mica, i esperem que ho continuï fent.

Pel que fa a l'estudi d'opinió de la població sobre el riu, s'han confirmat les nostres hipòtesis. La població té una opinió nefasta del riu i creu que està en molt mal estat. Creiem que aquestes dades tenen un valor molt significatiu, ja que són les persones les que han d'ajudar el riu a millorar, però primer cal conèixe'l i creure en la seva recuperació. Malgrat que hi ha nombrosos projectes per a la recuperació del riu, creiem que cal informar el ciutadà i implicar-lo més; per això, amb el temps, retornar al riu la seva vida i esplendor. Cal treure la mala imatge del riu respecte a la gent i fer que el riu formi part de la ciutat i sigui valorat.

Després d'aquest petit resum sobre les valoracions del treball, podem afirmar que en aquests moments el riu es troba, des de tots els aspectes analitzats, en un estat força deteriorat, molt poc òptim per al desenvolupament d'un ecosistema ripari de qualitat. La seva qualitat biològica és molt pobre; malgrat la seva millora en aquests tres últims anys, està força contaminat, i el pitjor de tot: no és prou valorat ni apreciat per la gent.

El Besòs, tot just abans de l'aiguabarreig amb el Tenes
(fotografia: J. Bertran, 2002).

Can Borrell. La gent

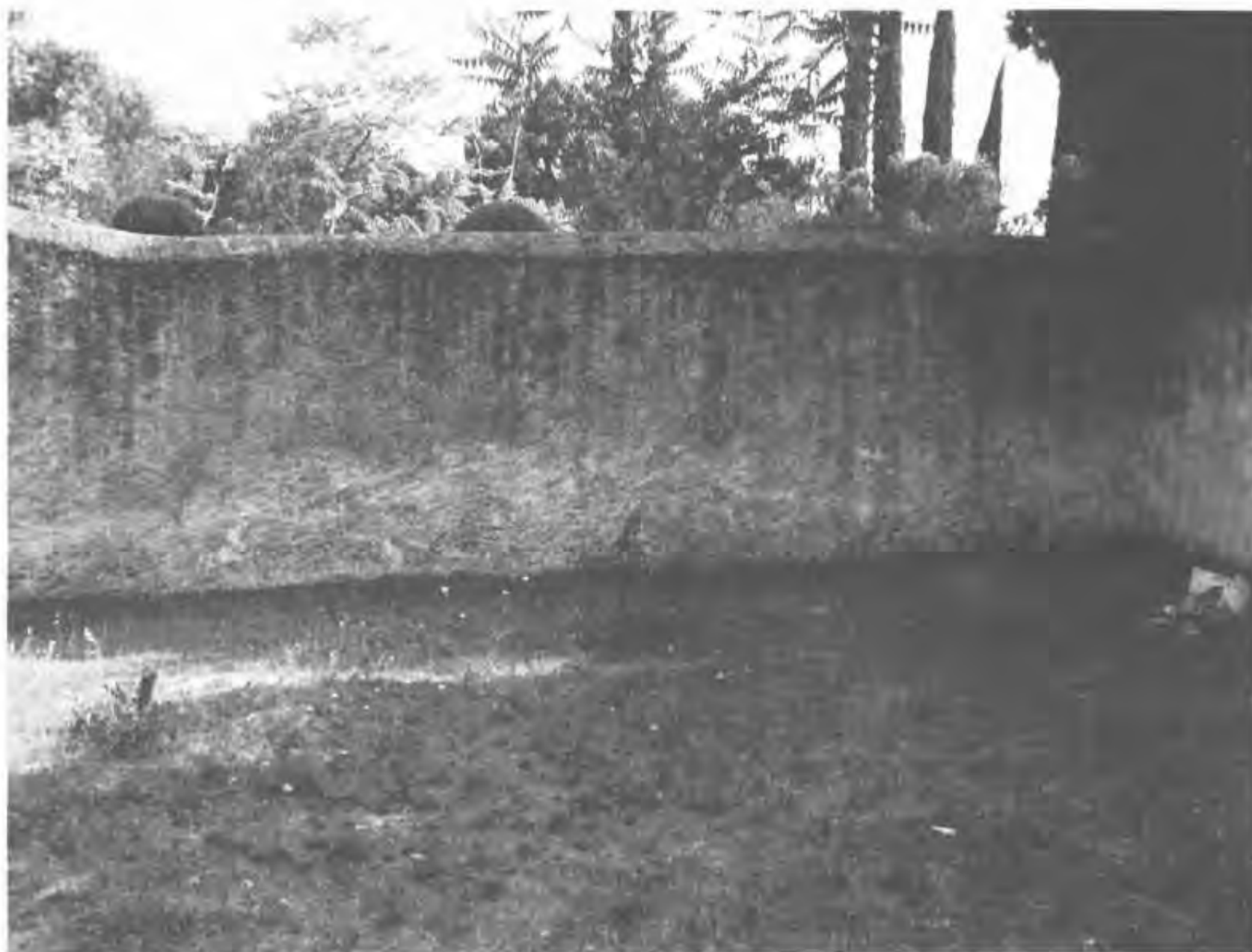
Glòria Arimon i Ventura

Filòloga i periodista

ELS AMOS

Els orígens dels Borrell a Mollet són llunyans. La primera menció dels Borrell a Mollet és quan Borrellus ven el 6 de juny de 1006 al bisbe i abat Odó tres porcions de vinya a Mollet.¹ La següent vegada, a la llista de parroquians de Mollet de 1322, es parla de Felici de Borrello². El 1447 consta el traspàs del terreny del puig de Pere Bernat, propietat de Ramon Borrell, la seva dona Maria, el fill Jaume i la seva dona Eulàlia, a Joan Bruguera, que es compromet a pagar el cens als hereters del *manso* Borrell³. A partir d'aquí, hi ha un seguit d'anys on apareixen com a regidors i batlles persones de cognom Borrell. L'any 1551 i 1553 és batlle de Mollet, Cebrià Borrell. Durant el període 1718-1807, dels 29 alcaldes, 27 eren agricultors (llauradors) i només dos, apotecaris. Hi ha un predomini quasi absolut de pagesos en aquests càrrecs, cosa ben natural, ja que Mollet era un poble d'economia totalment rural. El cognom Borrell continua constant als diferents consistoris: Joan Borrell és regidor el 1720 i batlle el 1725. Joan Borrell és regidor el 1751 i Joan Borrell Franquesa el 1756. Joan Borrell Anglada ho és el 1779 i Joan Borrell, regidor el 1782; Joan Borrell és regidor el 1802 i batlle el 1805. El 1841 Vicenç Borrell és regidor. Antoni Borrell és alcalde entre el 1852 i 1854, possiblement el mateix que fa testament el 14 d'octubre de 1858⁴ on consta com a Antoni Borrell i Rovira de Villar. Aquest home es va casar amb Maria Esteve. Un dels fills és Josep Borrell Esteve. El 5 de juliol de 1888 aquest ven una part de terres de can Borrell a Josep Pujol⁵. Josep Borrell Esteve consta l'any 1894 com a propietari de la masia de can Borrell, pagant contribució, fins al 1923⁶.

El Josep Borrell tenia un germà, Pau, casat amb Francisca Caralt i van tenir una filla, l'Assumpta Borrell Caralt⁷, que va néixer a Badalona l'any 1865. Es va casar amb Miquel Rosés Camp i van tenir sis fills: l'Assumpta, el Ramon, la Soledad, el Josep, la Francisca i el Pere. Vivia al número 20 de la carretera de Mollet i va morir el 26 d'octubre de 1902 d'una hipertròfia de cor, sense fer

Cementiri dels dissidents de Mollet, on van enterrar Dolors Comas, minyona de can Borrell.

testament. El seu fill Ramon, el primer noi, nascut el 1892, era l'hereu. Va ser enterrada amb tota solemnitat l'endemà, al cementiri de Mollet. Escriu Vicenç Plantada a *La Renaixença* del 21-12-1902: "Lo 26 d'octubre morí la senyora Assumpta Borrell (RIP). En els funerals, l'església estava adornada com poques vegades s'ha vist. Hi assistiren deu sacerdots i fou nombrós l'acompanyament. Rebi tota sa família la nostra coral condol". El 26 de novembre, just un mes després, mor la minyona de can Borrell, enterrada al cementiri dels dissidents (foto 2). Deia la crònica: "Lo 26 de novembre enterraren al cementiri no catòlic de Mollet la criada de can Borrell. És lo segon difunt que hi ha depositat. Lo propietari donà dues pessetes a cada pobre que assistí a l'acompanyament."

Aquesta minyona es deia Emília Comas Bas. Havia nascut a Barcelona l'any 1865. Els seus pares es deien Joan i Dolors. Es va casar amb Bernardo Ortina Maliu i no van tenir fills. El seu home es va morir i ella treballava amb la família Borrell. Va morir a Mollet quan tenia 40 anys, de tuberculosi⁸. Josep Borrell Esteve, casat, va comparèixer al Jutjat de Mollet per fer constar la mort de la minyona, a la masia. Els testimonis que en donen fe són Jaume Ventalló Castells i Francesc Riqué Puig. A l'acta de defunció es diu que se l'enterra al cementiri "lliure" de Mollet. Es desconeix per quina causa és enterrada en aquest cementiri, reservat per a les persones que, segons el parer de l'època, morien sense

estar en gràcia de Déu (protestants, testimonis de Jehovà, jueus, suïcides, i altres pecadors en general).

Aquest cementiri, també conegut com el “dels protestants”, es va inaugurar el 1894, divuit anys més tard que l’oficial. L’any 1871 ja hi havia una església protestant a Mollet, i Vicenç Plantada informava a *La Renaixença* del 23-5-1888: “Fa cosa d’un any que s’instal·laren a Santa Perpètua de Moguda uns propagandistes del protestantisme. Segons diuen, los mateixos han llogat un pis aquí a Mollet, havent començat llurs explicacions lo 6 de l’actual, fent córrer la veu que aniran seguides tots los diumenges, de 5 a 6 de la tarda. Lo Sr. Rector ja s’ha ocupat de fer les oportunes observacions”.

Francisca, la filla de l’Assumpta, nascuda el 1899, morí amb només 10 anys⁹, de meningitis granulosa, el 16 de desembre de 1909, set anys després de la seva mare, i va ser enterrada al mateix nínxol. Són les dues úniques persones de la família Borrell enterrades a Mollet, perquè hi van morir. Els Borrell, com la majoria de famílies benestants, vivien fora i només anaven a la masia de tant en tant. A partir de l’any 1923, Vicenç Borrell Esteve, fill d’Antoni Borrell i Maria Esteve, consta al padró de cases com a habitant de la masia, fins al 1929. En Vicenç havia nascut el 1860 i vivia als baixos del carrer de sant Llorenç, núm. 22; a dalt hi vivia Maria Escudé Esteve, vídua, nascuda cap al 1861. Sembla que eren cosins (ella podia ser filla d’una germana de la Maria Esteve, la

Masia de can Borrell

dona d'Antoni Borrell). Vicenç Borrell Esteve mor a Mollet el 4 d'abril de 1924 d'un emfisema pulmonar, quan tenia 64 anys¹⁰. Era mestre, casat i no va fer testament¹¹.

Ramon Rosés Borrell hereta la masia com a hereter fideïcomís del seu besavi Antoni Borrell, en l'escriptura del 16 de març de 1929¹². Era paleta de professió, casat i vivia a Barcelona. Aquest és el darrer Borrell.

ELS MASOVERS

El primer masover de qui tenim referència a can Borrell és l'anomenat Peret Borrellàs, que probablement estava a les ordres de Josep Borrell. L'any 1841, a la Primera Fira de Bestiar de Mollet, guanya el primer premi del concurs de cavalls.

Els següents masovers foren els germans Esteve i Benet Muntal Cuyàs, nascuts el 1899 i el 1906 respectivament, fills de Josep Muntal Busquets (nascut el 1871) i Maria Cuyàs (nascuda el 1873); s'hi van estar fins que Ramon Rosés Borrell proposa a la família Pi instal·lar-s'hi com a masovers. Venien de can Vila, de Parets, perquè els amos hi van posar un segons masovers i van tenir problemes (sembla que els nouvinguts no tenien eines i agafaven les dels Pi i aquests es quedaven sense). Abans havien viscut al carrer del Carme, a Mollet.

Josep Pi Sans va néixer el 1868. Era fill de Josep Pi Costa i Catalina Sans Guiu, de Mollet. Es va casar el 28 d'octubre de 1893 a dos quarts de sis de la matinada, amb Teresa Manils Torres, que havia nascut el 1869 i era filla de Valentí Manils Fontcuberta i Coloma Torres Galobardes, de Montmeló. Van tenir tres fills: la Coloma, la Maria i el Rafael.

La germana petita de la Teresa, la Dolors, nascuda el 1899, es va casar amb Joaquim Soldevila Berenguer; va morir el 16 d'octubre de 1994 i fou enterrada al nínxol 391 del cementiri de Mollet, propietat seva des del 1948, on hi havia enterrades l'Assumpta Borrell Caralt i la seva filla Francisca Rosés Borrell.

La Teresa Manils havia mort el 1917. El seu home i els fills es van traslladar a can Borrell¹³ el 1919. Durant els anys vint, a can Borrell viuen en Josep Pi, la seva filla Maria i el seu fill Rafael. La Coloma ja no hi va anar perquè s'havia casat i la Maria, l'any 1927, quan té 26 anys, se'n va per casar-se. El Rafael es casa amb una aragonesa, Victoria Padilla Montana, de 28 anys, nascuda el 13 de novembre de 1903 a Luera i forma família a la masia. Tenen una filla, la Francesca, nascuda el 9 d'abril de 1926. Després arriba el Josep, el 2 d'abril de 1930 i finalment, dos fills bessons, el Jaume i el Pau, el 3 de juny de 1933.

El nét, Jaume Pi Padilla, recorda que els avis, en Rafael i la Victòria, portaven la masia però no els agradava que els diguessin que eren de can Borrell. De fet, tot i viure-hi, molta gent els coneixia com els de can Vila. A la part de baix hi tenien el bestiar i la cuina, amb la llar de foc; vivien a dalt. De vegades els

senyors hi venien a passar uns dies durant l'any, o hi anaven a l'estiu. Hi havia lloc de sobres.

La masia quedava aïllada del poble (la més propera era can Besora). Hi havia hagut bosc, ja que a tocar del torrent hi havia uns roures gegantins, de molts anys. Conreaven patates, mongetes, blat i altres cereals... La masia i els terrenys no formaven part de Gallecs tot i ser-ne molt a prop, però era una mena de lloc entremig; una vegada es van trobar dormint al paller el *Garrinet de Gallecs*, un dels dos bessons coneguts així, que feia negocis de porcs i altre bestiar; tenia fama merescuda de ser molt brut i sempre duia una bata encarada de brutícia. Aquella nit, com que estava molt cansat, havia decidit fer parada i fonda de camí cap a casa, perquè no es veia amb cor d'arribar a Gallecs.

A Mollet, els primers fanals de llum al carrer havien arribat el 1886, al centre, i més endavant en van anar col·locant més. A can Borrell no tenien llum ni a fora ni a dintre i els va arribar molts anys després que al poble. Feien servir llums de carburo i espelmes. Per anar al vàter havien de sortir fora (el Pau demanava al Jaume que l'acompanyés perquè tenia por), però de vegades ho feien a la cort, a baix. Sovint, els corrents d'aire feien apagar l'espelma i llavors tot eren tenebres.

Anaven a escola als col·legis nous, que s'havien inaugurat l'any 1925. El torrent, allà al costat, estava destapat i era un bon camí per anar cap a casa però quan plovia, el fang els impedia arribar-hi. Un cop era fosc i feia molt vent. Els nois van decidir que donaven la volta pel pont, la bòbila i el safareig de can Besora fins arribar a casa, per por que el torrent baixés ple d'aigua. L'endemà van veure que no havia plogut ni una gota, però el brogit del vent els havia engrandit la tempesta en la seva imaginació.

La mina de can Borrell es formava a la part de baix de la verneda de Can Blanc, al torrent Caganell, prop de can Salvi (en deien la mina del Pont Xuclador) i estava poblada d'anguiles. Portava aigua a can Borrell i a can Besora. En aquella època, a can Besora en tenien molta, però al pou de can Borrell no n'hi havia gaire i de la mina només en tenien 24 hores a la setmana. No podien regar prou i si no plovia, les collites es malmetien. Una part eren farratges per al bestiar (llavors no hi havia pinso) i passaven gana. El Jaume va aprendre a nedar al safareig que hi havia on ara hi ha el carrer de Francesc Layret. Era comú que, a l'estiu, la joventut anés a refrescar-se als safareigs.

La vida, llavors, no era fàcil. A l'hivern hi feia molt fred i quan anaven a dormir, passaven un escalfallits per no trobar els llençols tan gelats. Tenien problemes amb les rates: ells feien trampes per caçar-les però no donaven l'abast. Un cop, una s'esmunyí pel camal dels pantalons del Rafael mentre pujava l'escala i aquest aconseguí atrapar-la quan ja la tenia dalt de tot de la cuixa i la va escanyar. A la mare se li menjaven els conills. També hi havia

Planta baixa de la masia de can Borrell. A la dreta, portadores de raïm.
(Foto, família Pou).

serps: de vegades el gat que tenien les ensumava i així sabien què passava i la buscaven.

Les distraccions per als infants eren poques: si hi havia feina, calia ajudar els pares: al camp, a batre... Llavors, els avis eren grans i qui es feia càrrec de la masia era el Rafael Pi. Als vespres, tots junts, escoltaven la ràdio. L'any 1924 havia començar a funcionar la primera emissora, EAJ 1, ràdio Barcelona. Primer eren de galè. La família Pi va col·locar un cable des de dalt de la torre de la masia al pal de pedra del paller; dins la casa hi havia una caixa al terra i uns auriculars que s'havien de posar per sentir-la.

La quitxalla jugava a pilota amb pilotes fetes amb robes velles i lligades amb cordills. També anaven amb bicicleta vella sense pneumàtics, substituïts per cordes del pou de la masia, que no en faltaven.

ELS DARRERS PROPIETARIS

Josep Pi Sans mor l'any 1939, als 71 anys. El 1941 compra la masia Vicenç Camps Tintó, que havia estat alcalde de Mollet del febrer de 1930 a l'abril de 1933, conegut com l'Estevet de la bòbila. En aquells moments, la masia disposa de 36 hores de rec setmanal, que consten en la venda. Anaven de quatre de la tarda dels dilluns a la mateixa hora dels dimarts i des de la mateixa hora del dimecres fins a les quatre del matí de l'endemà. Però al cap de poc, el

1943, la compra Manuela Mundó Homs, nascuda l'11 de gener de 1900, dona de Casimir Pou Pruns, nascut el 20 de juliol de 1889, que venien de la masia de can Romeu, de Parets.

Casimir Pou i Manuela Mundó havien acordat amb els de can Romeu que farien el canvi per Tots Sants (al món de la pagesia, era una data especial i límit; acabava la segona collita, es pagaven arrendaments...) però quan va ser l'hora, la família Pi, els masovers de can Borrell, no volien marxar-ne. Com que no es van entendre, van anar a judici al jutjat de Mollet i el van guanyar els Pi. Mentrestant, la família de can Civil, que vivien a l'actual carrer de Rafael Casanova, 61 i tenien una casa acabada de fer, amb quadres, al davant de can Arimon (on ara hi ha els pisos nous davant la placeta del Mestre Solà) els la van llogar, perquè el termini per marxar de Parets complia. Alhora, el Peret de can Mulà els va llogar un camp entre can Besora i can Borrell, per treballar. Els Pou van recórrer la sentència i el cas va passar a Barcelona; abans, però, d'arribar el judici, els masovers ho van deixar estar; l'any 1947 el Rafael Pi i la família deixen la masia i marxen al carrer de Portugal, més conegut com el dels Fems, número 63, on havia viscut la "Negrita".

Quan Casimir Pou compra la masia, no hi arribava l'electricitat. La manera més fàcil per tenir-ne era fer passar els pals pel terreny de can Besora, però el Mitjà no els dóna permís. Aleshores negocien amb la Torera de Parets, propietària dels terrenys on vivia la Civila, que, a canvi d'una quantitat de diners, els dóna permís. No va ser possible fer arribar l'electricitat des del punt més proper (la caseta del camp de futbol, on hi ha el carrer Agricultura) perquè tenia poca potència, i es va haver de fer des de l'era del sindicat. Era l'any 1945.

Josep Pou recorda que quan van entrar a la masia, la van trobar deixada i bruta. Els Pi tenien el bestiar a baix. A dalt –que era on vivien– estava més bé. Hi havia una cuina que donava a la banda de l'era, amb llar de foc i dues habitacions. Van estar molts mesos per netejar-ho i fer-ho habitable. Van fer la cuina de baix, un paviment, i cada any, a l'hivern, quan baixava la feina, aprofitaven per anar arreglant alguna cosa.

La Conxita era la primera filla del matrimoni i havia nascut el 26 de setembre de 1927; la segona, la Pepeta, era del 16 d'octubre de 1928. Ambdues van entrar a treballar, quan van tenir l'edat, a la fàbrica tèxtil de Can Fàbregas; en Jaume, nascut el 5 de juny de 1932, quan va complir 16 anys va anar a treballar a la bòbila, i els tres petits, la Rosa, nascuda el 6 d'octubre de 1934, en Josep, del 25 d'octubre de 1936 i la Carme, del 3 de febrer de 1941, anaven a l'escola.

El bestiar que tenien al principi eren vedells, vaques i porcs. La germana petita anava a repartir llet pels voltants. De bestiar menut hi havia de tot: gallines, ànecs, oques, conills... Van arribar a tenir més de 400 vedells i en un altre moment, més de 400 ànecs nedaven a la bassa.

Porxo. Al centre, columna de pedra que encara es conserva.

La mina que venia del Pont Xuclador, sortia a la bassa de can Benito. Aleshores tenia 12 hores setmanals de rec, el dilluns; continuava per ca l'Enciamet (tenien una vaqueria al c/Burgos cantonada Maragall, que ja no hi és) que tenia 24 hores els dimarts. El terreny que portava el Sabatetes (Joan Ramon) tenia 12 hores de rec; la bassa, no gaire gran, era molt profunda. (L'amo d'aquest terreny era en Trucas de Caldes, que havia comprat una hectàrea de terreny que limitava amb la masia a Ramon Rosés Borrell). La resta d'hores de rec se la repartien entre can Besora i can Borrell. Les dues masies, en ser a la part baixa, podien aprofitar l'aigua del Pont Xuclador i això era bo per diversificar la producció: vinya, farratges, cereals i horta. Els conreus de baix eren de regadiu; hi havia patates, mongetes, carxofes, i de farratges (alfals, trepadella, naps...) i a dalt, a la banda dels Pinetons, secà: blat, ordi, civada i sègol. Durant els anys seixanta, els conreus típics de la zona eren els de predomini de secà i vinya (un 63%). El pou que hi ha ara no és al lloc original, que estava més avall. Una branca venia del torrent, uns cinc-cents metres més amunt de la masia, i l'altra, del pou, i s'ajuntaven al pou de l'Aigua Viva.

L'any 1970 salta l'alarma. El Instituto Nacional de Urbanismo (Ministerio de la Vivienda) presenta un projecte d'actuació urbanística urgent conegut com a ACTUR per expropiar 1.471 hectàrees i construir a Gallecs una gran

ciutat, segons el model de creixement metropolità dels anys seixanta i setanta. Can Borrell, tot i que no formava part de Gallecs, també va ser expropiada. Sorgeixen els primers conflictes amb els pagesos i els ajuntaments afectats, que s'hi oposen. El procés d'expropiacions comença el 1972, amb un doble conflicte: el de milers de persones oposades a la construcció de la macrociutat i els propietaris que no estan d'acord amb el preu de taxació de l'expropiació. Els terrenys es van acabar expropiant però la gran ciutat no s'arribà a construir. L'octubre de 1973 es paralitza el projecte. Pel que fa a can Borrell, aquesta és la darrera anotació en el llibre del Registre de la Propietat: "La finca de este número ha sido expropiada por el Instituto Nacional de la Vivienda, en méritos del expediente a que se refiere (...) y agrupada a otras para formar la número 8.333. 2 de octubre de 1973."¹⁴

Quan es va expropiar can Borrell, hi vivien el Casimir Pou i el fill gran, el Jaume, però poc després van marxar a Sentmenat, per tirar endavant sense entrebancs el negoci dels vedells; aleshores se'n va encarregar l'altre fill, el Josep, que va llogar quadres al Vicenç Comadran, de can Pantiquet. Durant aquest procés, la masia viu moments baixos i la situació es va degradant, envoltada de la incertesa en el futur immediat. Al final, el Vicenç se'n cansa i ho deixa.

L'any 1989 la masia perilla i el Col·legi d'Arquitectes elabora un informe amb els problemes: esquerdes als murs, desploms, deformacions de les bigues de fusta, trencadisses i absències de teules, humitats, degradació de l'escala de la torre... i fa una sèrie de propostes per a la seva rehabilitació. El 1992 l'Ajuntament elabora un projecte, i el 1993, després d'una sèrie de negociacions, acorda amb Josep Pou que hi vendria fruita, verdures i bestiar petit fins que es jubilàs –com així va ser– i així s'aniria mantenint la masia.

Josep Pou Mundó va tenir-ne cura fins a l'any 2003. Després, l'Ajuntament rehabilita la masia i la retorna a la ciutadania com a centre cívic el 17 d'abril de 2005, per a benefici del barri que en porta el nom, i de tota la ciutat.

CRONOLOGIA

- 1006 Borrellus de Mollet ven una vinya a l'abat Odó.
- 1322 Llista de parroquians de Mollet on consten els Borrello.
- 1447 Ramon Borrell traspasa un terreny a Joan Bruguera; Ramon té un fill, Jaume.
- 1841 El masover de can Borrell guanya el premi de cavalls al I Concurs de bestiar de Mollet.
- 1852 a 4 Antoni Borrell, batlle de Mollet.
- 1892 Neix Ramon Rosés Borrell, fill d'Assumpta Borrell.

- 1894 Josep Borrell paga contribució a l'Ajuntament de Mollet.
- 1902 Mor Assumpta Borrell, filla de Pau Borrell.
Mor la minyona Emília Comas Bas i és enterrada al cementiri "lliure" de Mollet.
- 1909 Mor Francesca Rosés, filla d'Assumpta Borrell i germana de Ramon.
- 1913 Josep Borrell Esteve consta com a amo de la masia.
Els germans Muntal són els masovers (aprox.)
- 1919 Arriben com a nous masovers Josep Pi Sans i família.
- 1923 Ramon Rosés Borrell porta la masia.
- 1939 Mor el masover Josep Pi. El seu fill Rafael porta la feina de fa anys.
- 1941 El nou propietari de can Borrell és Vicenç Camp Tintó.
- 1943 La nova propietària és Manuela Mundó Homs.
- 1947 Els Pi marxen de can Borrell.
- 1970 ACTUR de Gallecs. La masia és expropiada. El fill de Casimir, Josep Pou, hi continua treballant fins a la seva rehabilitació.
- 2005 S'inaugura el Centre Cívic de Can Borrell.

D'ON VE L'ÚLTIM BORRELL DE MOLLET

Antoni Borrell i Rovira & Maria Esteve
(aprox. 1822-1858)

Josep Borrell Esteve
(aprox. 1850-1923)

Vicenç Borrell Esteve
(1860-1924)

Pau Borrell Esteve & Francisca Caralt

Assumpta Borrell Caralt & Miquel Rosés Camp
(1865-1902)

Ramon Rosés Borrell
(1892-1941)

Fonts orals

Jaume Pi Padilla (entrevista 17 de juny de 2005)

Josep Pou Mundó (entrevista 28 de setembre de 2005)

Fonts documentals

Arxiu Històric Municipal. Ajuntament de Mollet del Vallès

Registre civil de Mollet del Vallès

Registre de la Propietat de Mollet del Vallès

Bibliografia

Diversos autors, *Moledo-Mollet, 993-1993*, Ajuntament de Mollet, octubre de 1993

Garcia-Pey, Enric, *Els noms de lloc i de persona de Mollet del Vallès*, Col·lecció Vicenç Plantada, núm. 6, Centre d'Estudis Molletans, Mollet, maig de 2001

Pérez-Gómez, Ferran, *Obres completes de Vicenç Plantada*, volum I, Centre d'Estudis Molletans, Mollet, febrer de 1997

Tarrés Messeguer, Josep M. *Parets del Vallès. Aproximació històrica al segle XVIII*, episodis locals 1, Ajuntament de Parets del Vallès, setembre de 1998

Revistes

Sembra, revista del Centre Parroquial de Mollet del Vallès

Notes

1. Revista *Sembra* núm. 37, desembre 1952. Article signat per Josep M. Suñé Arbussà
2. Garcia-Pey, Enric, *Els noms de lloc i de persona de Mollet del Vallès*, pàg. 67
3. Arxiu Històric Municipal (Col·lecció Fonollada). Última secció, fotocòpies, núm. 8, foli 5
4. Registre de la Propietat de Mollet, finca 1616, foli 217
5. id.
6. Arxiu Històric Municipal. No hi ha dades dels anys anteriors
7. Registre civil Mollet. Actes defuncions. Tom 15, foli 18
8. Registre civil de Mollet, actes defuncions, tom 15, foli 23
9. Registre civil de Mollet, actes defuncions, tom 18 foli 48
10. Segons dades censals tenia 64 anys. Segons l'acta de defunció, en tenia 74
11. Registre civil de Mollet, actes defuncions, tom 22, foli 26 b
12. Registre de la Propietat de Mollet, finca 1616, foli 217
13. Arxiu Municipal de Mollet. Padró de cèdules personals de 1919
14. Registre de la Propietat de Mollet, finca 1616, foli 219

Contractes agraris i interessos senyorials*
Canvis i continuïtats en un contracte de parceria del
segle XVIII a Santa Perpètua

Jaume Vilaginés i Segura

Historiador

INTRODUCCIÓ

Un dia de febrer de l'any 1789, Francisco de Zamora, un funcionari reial instal·lat a Barcelona, iniciava un viatge des de la ciutat cap a Sant Miquel del Fai. Era el novè que feia per terres catalanes. En faria un parell més, també amb la intenció de conèixer el país. Les impressions del que veia les va traslladar a un manuscrit que va titular *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. El *Diario* recull de primera mà la realitat de Catalunya de finals del segle XVIII.¹

El trajecte el va menar a Montcada i, seguint a contracorrent el curs de la riera de Caldes, cap a Caldes de Montbui; des d'allà es va dirigir al monestir del Fai.² Va passar per tant per Santa Perpètua, on hi observà cultius de regadiu a la vora de la riera.³ En el seu relat, Zamora també va aprofitar per explicar el paisatge del Vallès, del qual va destacar la irregularitat orogràfica, l'abundància de rieres i torrents que es desbordaven per aiguats i la parcel·lació excessiva, que creava problemes socials i d'ordre públic.⁴

Sobre Santa Perpètua, més descriptiu va ser Rafael d'Amat, baró de Maldà, el qual també va deixar una abundant relació de comentaris sobre poblacions catalanes de finals de segle XVIII.⁵ Explica el baró que hi havia a Santa Perpètua un nucli reduït entorn de l'església i la rectoria i que la majoria de la població vivia dispersa. Descriu el paisatge de les rodalies, on abundaven les vinyes, les pinedes i els terrenys cultivats. Comenta les espècies que es caçaven i també parla de les rierades i del mal que aquestes causaven.⁶

A finals del segle XVIII alguns viatgers, com Zamora o el baró de Maldà, van dedicar-se a recórrer Catalunya. Alguns d'ells, com Arthur Young, eren estrangers i van travessar la frontera atrets per un territori que aleshores estava

* Agraïixo a la família Vinyals la seva amabilitat i les facilitats que m'han ofert a l'hora de consultar la documentació de l'arxiu particular de Fermí Vinyals.

patint un transformació demogràfica i econòmica important.⁷ La majoria d'aquests viatgers van constatar els canvis que s'apreciaven en el país. Eren canvis que afectaven les activitats agràries (en els mètodes de cultiu, en l'extensió del regatge i en la producció) i mostraven el primer desenvolupament industrial.⁸ Alguns d'ells atribuïen la prosperitat del país a la predisposició al treball dels seus habitants.⁹

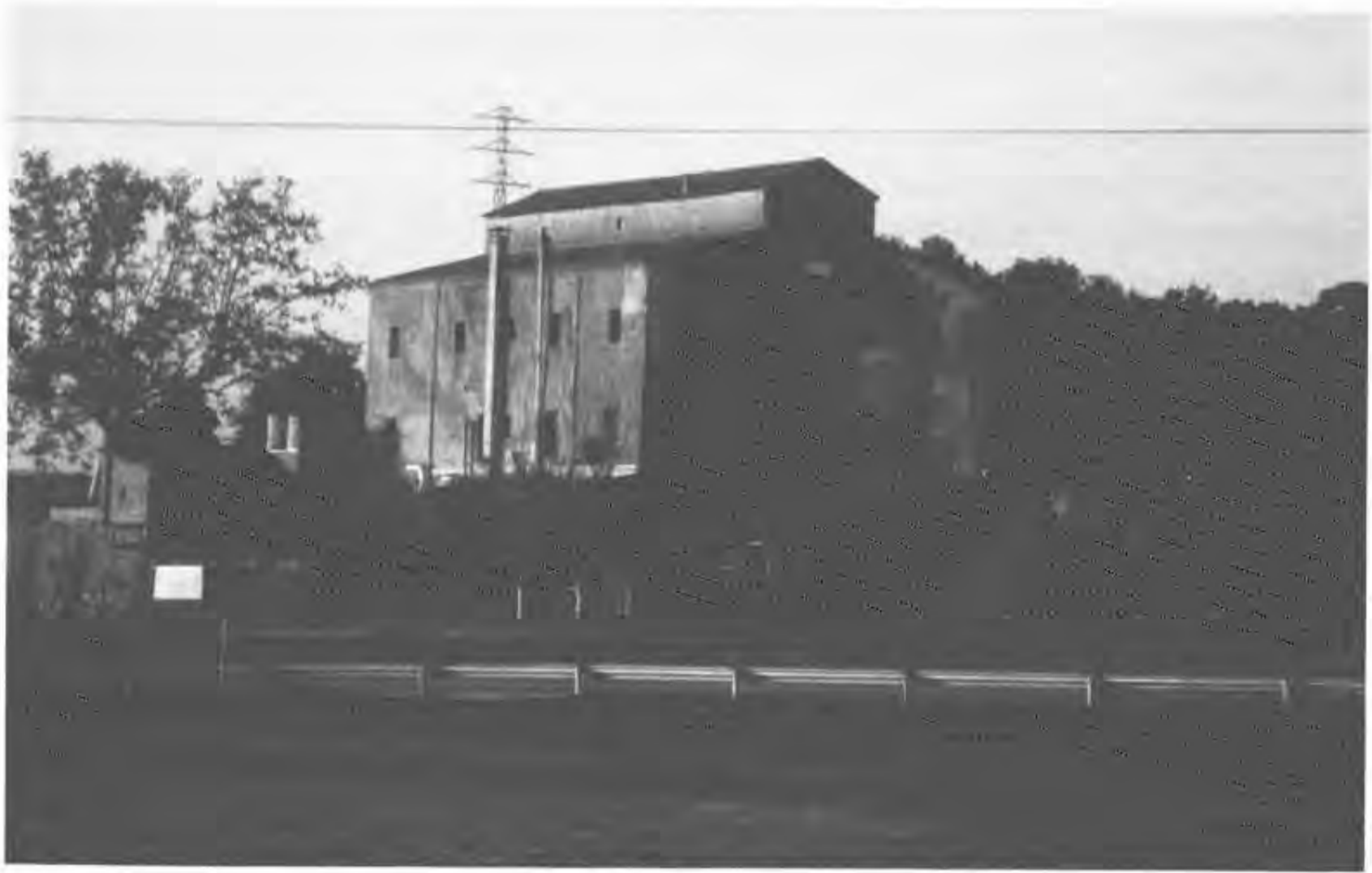
Les millores en l'agricultura es van anar gestant des de finals del segle XVII, encara que en el Vallès no van ser apreciables fins al començament del segle XVIII.¹⁰ Els canvis es van manifestar en un procés secular, vinculat amb el creixement demogràfic, malgrat les turbulències de la Guerra de Successió d'inicis de segle i les conseqüències polítiques que va tenir. La pèrdua de les institucions i de les lleis pròpies que es va produir després del Decret de Nova Planta, l'any 1716, i la imposició d'un nou règim institucional no van ser obstacles perquè el segle XVIII fos una època de creixement i prosperitat.¹¹

Precisament, en aquest context de profund trasbals polític i bèl·lic d'inici de segle i en els primers moments de les transformacions en el camp, al terme de Santa Perpètua es va fer un contracte agrari de les terres de la masia de Can Sabau.¹² El document és un dels molts que es van fer a la localitat i en altres llocs del país. Les seves clàusules, encara que breus, ens permeten reconstruir el paisatge de l'època i també ens fan evidents les continuïtats que a les relacions socials i econòmiques s'arrossegaven d'èpoques anteriors, concretament de l'època medieval.

La pretensió d'aquest article és analitzar les continuïtats en les rendes que es recaptaven durant el segle XVIII respecte de les que es rebien a l'època medieval. Més concretament, observar els productes que es recullien, tant en una època com en l'altra. L'objectiu final és demostrar com els interessos senyorials, que van exigir a la pagesia un tipus determinat de rendes en època medieval, encara es mantenien cinc segles després, amb la qual cosa es corrobora que el sistema social que va triomfar en el segle XII, anomenat feudalisme, es va basar en la imposició dels hàbits senyorials i no només va ser un fenomen d'extorsió econòmica, en una societat organitzada de forma autònoma.

DESPRÉS DE CINC SEGLES

Quan es va fer el contracte de la masia de Can Sabau, l'any 1712, el paisatge, els habitants i el règim de propietat de Santa Perpètua començaven a canviar. Les transformacions que esmentàvem començaven a manifestar-se en la societat rural catalana i allunyaven les maneres de fer i les maneres d'organitzar-se de la pagesia del Vallès respecte de les que existiren feia cinc segles, quan es va establir el règim de relacions socials feudals en el

Can Sabau

camp, basat en la vinculació dels pagesos als senyors. El contracte d'arrendament que comentem és un contracte de parceria i esdevé una mostra destacada d'aquests canvis.

De tota manera, el model més general de contracte agrari de l'època era el que s'havia practicat de forma generalitzada des de l'edat mitjana. Tradicionalment, el contracte que havia dominat en el camp català entre senyors i pagesos havia estat l'establiment.¹³ L'establiment era un pacte d'arrendament de llarga durada, normalment vitalici, que amb freqüència vinculava les generacions posteriors. El senyor instal·lava el pagès a les terres perquè les posés en cultiu de forma permanent. El marc espacial era el mas. En el mas el pagès hi tenia la residència i hi havia les terres que conreava. Els masos podien ser de característiques i extensions molt variades. En un principi el pagès o masover subarrendava parcel·les del mas a altres pagesos i aquests a altres en una successió que es podia repetir diversos cops. El masover a vegades actuava com a batlle o gestor senyorial. Controlava la producció dels subestabliments i recaptava les rendes senyorials. Amb el temps els masos es van anar subdividint i l'extensió mitjana degué minvar.¹⁴ En el segle XVIII encara perduraven les masies centenàries, sòlides i definidores del paisatge, on vivien llinatges de pagesos que regentaven les possessions del mas com si fossin propietaris. El mateix Zamora va acollir-se en diverses ocasions en una masia de Matadepera, La Barata, que va descriure amb detall.¹⁵ Aquestes unitats d'explotació rodejades de boscos i camps eren la base de la societat i l'economia rural catalana, la base de la prosperitat que ja començava a manifestar-se

quan es va signar el contracte de Can Sabau¹⁶. La mateixa masia de Can Sabau, un edifici antic i imponent, és una bona mostra de la realitat de la masia i el mas que des de feia segles va consolidar-se en el paisatge i la societat rural.¹⁷

L'interès del propietari era que el mas estigués en explotació i donés rendiment econòmic. Per això, en el Vallès i en altres indrets, la possibilitat que el pagès abandonés l'explotació o la malmetés va generar l'aparició de lligams d'asserviment, com els mals usos.¹⁸ La pressió sobre la condició jurídica del pagès va provocar una resposta social turbulenta, especialment quan la crisi demogràfica de la segona meitat del segle XIV va deixar moltes masies desocupades (masos rònecs) i va enfrontar els senyors que volien mantenir la seva situació de domini envers una pagesia jurídicament sotmesa (pagesos de remença) i en part enriquida. La complicada crisi social i política del segle XV va tenir una manifestació social, les dues Guerres Remences, on va quedar palesa la capacitat organitzativa de la pagesia remença que va crear per dos cops un exèrcit propi. La Sentència Arbitral de Guadalupe, promulgada el 1486 pel rei Ferran el Catòlic, va acabar amb el conflicte de forma definitiva, abolint la remença i els mals usos i consolidant el contracte emfitèutic, entre senyor i pagès. Així es creava el marc legal adequat perquè la noblesa propietària assegurés les seves fonts d'ingressos i la pagesia de mas quedava instal·lada definitivament a les explotacions de per vida, generació rera generació, de tal manera que podien arribar a considerar les possessions com a pròpies.¹⁹

El desenvolupament econòmic del camp català que es va iniciar a les darreries del segle XVII, amb l'extensió de la vinya, relacionada amb el comerç de l'aiguardent, es va donar en gran part gràcies al règim de propietat que imperava, que partia del contracte d'establiment medieval i de les modificacions de la Sentència Arbitral.²⁰

EL CONTRACTE DE PARCERIA DE CAN SABAU

En el decurs del segle XVIII el tipus de contracte agrari tradicional, el contracte emfitèutic o establiment, basat en la llarga durada, va coexistir amb el contracte de parceria, de curta durada.²¹ El contracte de parceria era de fet un contracte de gestió d'una unitat d'explotació. No necessàriament afectava una masia, podia ser d'una explotació més reduïda. En ell solia predominar la renda a parts, però també hi havia pagaments fixes i en espècie. La diferència primordial amb l'establiment emfitèutic era la durada, que en ser molt més curta beneficiava el senyor, perquè podia desfer-se dels pagesos que no li interessaven i podia revisar la quantitat que demanava com a renda.

El contracte de Can Sabau és un contracte de parceria. De fet, són dos contractes en un, perquè el propietari, quan es va acabar el que va firmar

primer, va aprofitar el mateix document per usar-lo en una segona ocasió. En el primer cas, la firma es va fer el juliol de 1712, per dos anys forçosos. La segona vegada, va ser el novembre de 1725 i es va firmar per dos anys forçosos i dos més opcionals. En els dos casos el contracte es va allargar més del compte.²²

Can Sabau era una explotació característica del camp vallesà. La masia s'anomenava, a inicis del segle XVIII, la Torre de Santa Perpètua i probablement havia estat vinculada històricament amb l'antiga casa senyorial de la Torre Ferrusa.²³ Segons Fermí Vinyals, l'edificació probablement era de finals de l'edat mitjana i durant el segle XVIII va patir modificacions.²⁴ Els propietaris de la masia eren la família Feliu. A la dècada dels anys 30 del mateix segle va passar a l'Orde de la Mercè.²⁵ Els dos contractes els va firmar Salvador Feliu, el propietari, que havia heretat de la seva germana.²⁶ Salvador Feliu va aplicar a Can Sabau els criteris d'arrendament que portava a terme l'Hospital de la Santa Creu en els seus dominis i que probablement era el model que s'aplicava en aquesta mena de contractes.²⁷

Les clàusules del contracte de Can Sabau establien que del blat es donés com a renda una quarta part, del mestall dues novenes parts i dels cereals menys valorats ("grans grossers") la cinquena part. El vi s'havia de repartir a mitges i les despeses de manteniment (fer colgats i capficades, esporgar i escanyotar) les havia de fer el propietari. La fruita recollida, tant verda com seca, s'havia de repartir a mitges entre propietari i masover. Del cànem, una quarta part era per a l'amo.

A part de les rendes parciàries, les més importants, s'esmenten algunes rendes en espècie; una estableix el lliurament d'un porc d'un pes determinat i una altra el de tres parells de gallinas. Altres clàusules regulen les activitats agropecuàries i defineixen les obligacions d'una i altra part. Així, el masover havia de cuidar els arbres de la propietat i no li era permès talar ni comerciar amb llenya o palla; també se l'obligava a mantenir un ramat d'ovelles i cabres (bestiar de llana) a les pastures de l'explotació; tenia limitada l'extensió que podia dedicar a l'hort; no podia restoblar o fer dues collites seguides de cereals abans que s'esgotés el contracte; havia de sembrar, sempre que fos possible, forment o mestall; a les terres ermes, havia de plantar pinyons; havia d'usar els animals que només eren necessaris quan havia de batre; finalment, havia d'alimentar amb palla o farratge les cavalcadures del senyor. El propietari havia de subministrar els plançons dels arbres que s'havien de plantar i els pinyons quan s'havia de plantar pins. El pacte també regula la forma i el temps com havia d'acabar-se el pacte i els impostos que s'havien de pagar.

El document compleix el model de contracte de parceria més difós de l'època, començant per la clàusula que obligava el masover a cultivar a ús i costum de bon pagès.²⁸ La majoria de les proporcions establertes per les rendes a parts es corresponen al model de l'Hospital de la Santa Creu de Barcelo-

Una altra vista de Can Sabau.

na. També, la distribució de responsabilitats i obligacions coincideixen. El propietari havia de col·laborar en el manteniment del mas i el masover es comprometia a esforçar-se per treure el millor rendiment de l'explotació, sense esgotar les terres i dedicant-se a la producció dels cereals més valorats. Per tant, el contracte de Can Sabau esdevé un paradigma de les relacions socials i econòmiques al camp i ens serveix com a mostra de les formes de producció i de les tasques agràries de l'època.

CONTINUÏTAT EN LES RELACIONS DE PRODUCCIÓ DES DE L'EDAT MITJANA

El senyor de Can Sabau, Salvador Feliu, buscava un bon pagès que posés en explotació un bon mas. Can Sabau era una explotació característica de la zona, pel que es desprèn de les clàusules del contracte. Devia ser un mas on hi havia camps dedicats al conreu de cereals; una zona dedicada al cultiu de la vinya; una àrea on es conreava cànem –per tant, irrigada–; una extensió no gaire gran de pastures; algun bosc d'alzines i roures i diverses arbredes (probablement antics erms on es plantaven pinyoners); una extensió d'hort, que el contracte limitava a mitja quartera, possiblement a prop de la masia i de les instal·lacions on hi havia els corrals; finalment, també hi havia arbres fruiters, probablement a l'hort o a prop de les edificacions del mas.²⁹

El contracte, que és ben curós amb els detalls, demostra la importància dels aspectos no cerealístics de l'explotació. El cultiu de la vinya, la ramaderia, l'horta, el cànem i l'atenció a l'arboricultura, que s'estenia a les terres ermes on es procurava la generació d'arbredes de pinyoners, mostra la varietat del cultiu de la masia tradicional. El policultiu va ser la forma de producció característica del mas català.³⁰ Tot i que la producció de cereal i possiblement de vinya anava en gran part destinada al mercat, la diversitat en la producció demostra que el mas era una unitat de producció que havia de permetre la supervivència del masover. El policultiu ajudava a afrontar les desgràcies pròpies de l'activitat agrícola amb més seguretat, perquè la pèrdua d'una collita es podia compensar amb les altres produccions alternatives.

De tota manera, el mas, des d'un inici, havia estat una unitat d'explotació del treball pagès. Això vol dir que els masos servien perquè els senyors disposessin dels beneficis que s'obtenien de les seves possessions o drets. La renda era el mitjà que facilitava que la producció es dirigís a mans senyorials. La renda era una imposició i, en conseqüència, definia allò que el senyor volia obtenir del treball del pagès.³¹

En el segle XVIII a Can Sabau encara les rendes es percebien en espècie. Com cinc-cents anys abans, el senyor exigia rendes de productes, vegetals o animals. La producció que es recaptava devia anar al mercat. Es conserven els inventaris de productes recaptats dels diferents anys, en els quals hi surten relacionats les quantitats que va pagar el masover al senyor i, en alguns casos, el valor de mercat. Com és lògic, hi destaquen pel valor i per les quantitats els cereals més valorats (forment o xeixa, espelta i mestall); també hi apareixen ocasionalment altres cereals (ordi, mill, civada i moresc) i llegums (cigrons, faves, fesols), veces i nous. Cal destacar, per la quantitat que es recaptava, el forment i el mestall, que coincideix amb l'interès que es manifesta per aquests cereals al contracte.³²

Algunes rendes es devien consumir directament, com possiblement els parells de gallinas o el porc que es lliurava per Nadal, que apareixen també relacionats als inventaris de rendes. En el contracte, s'especifica que el masover havia de lliurar les hortalisses que se li demanessin quan Salvador Feliu o algun convidat seu s'instal·lessin a la masia.

Les rendes podien ser fixes o a parts. Ambdues van ser presents des dels inicis, amb un paper destacat de les fixes en el segle XII.³³ Amb elles, els senyors imposaven el cultiu d'uns tipus de productes que els interessaven especialment. Es tractava del forment i del mestall, pel que fa als cereals. Cal considerar que els pagesos també cultivaven altres cereals, els "grans grossers" que esmenta el contracte, sobretot ordi. Als senyors també els interessava la producció de vi i de carn. La carn de porc i d'aviram era la preferida a l'edat mitjana. La carn de porc es salava per conservar-la i

també se'n feien pernils. Era el menjar més preuat de l'aristocràcia medieval, com ho demostren alguns inventaris de despeses senyorials del segle XII.³⁴

El forment i la carn van esdevenir els dos productes més exigits en el moment en què es generalitzaren les rendes fixes a l'edat mitjana. Els batlles recaptaven les rendes i venien la producció als mercats comarcals. Allà també hi acudien els intendants senyorials quan necessitaven els aliments que havien d'omplir les taules senyorials: el forment per elaborar pa blanc i la carn per rostir-la. Van ser els hàbits alimentaris senyorials els que van fixar una part important de la producció pagesa.

El pagès tradicionalment s'havia decantat per una producció diversificada en la qual els cereals tenien un paper més relatiu, probablement a causa d'unes rotacions més llargues, i on el cultiu predominant era l'ordi.³⁵ L'ordi, de difícil panificació, es preferia perquè és un cereal més soferit i més segur de recollir. També entre les apetències camperoles destacava la producció d'horta, que es barrejava amb els fruiters, els emparrats i la vinya. La vinya també es cultivava en camps específics. Un petit ramat d'ovelles i cabres oferia derivats lactis i llana. Finalment, la silvicultura i eventualment la caça menor complementaven la producció del mas, que s'enfocava a l'autosuficiència, però usava unes tècniques de producció gens rudimentàries com els molins fariners, que hi havia a la vora de rius i rieres. La dieta pagesa abans de la generalització del feudalisme era sensiblement diferent de la que va ser pròpia de les masies d'època moderna (segles XV-XVIII), perquè la carn i el blat hi eren poc presents.

La producció pagesa va canviar per la imposició senyorial. El mas, que apareix amb el feudalisme, va esdevenir el marc de producció que satisfieia les exigències senyorials. Per tant, la producció del mas va reflectir durant segles el domini senyorial, fins al punt que els costums agraris i alimentaris dels pagesos es van identificar amb la producció que se'ls obligava obtenir.³⁶

Quan arribem al segle XVIII, la producció del mas, en el nostre cas de Can Sabau, mantenia l'empremta que el feudalisme va marcar en la vida econòmica del camp. Els masovers, com a "bons pagesos", treballaven els seus masos segons els criteris que la voluntat senyorial i les tradicions agràries prefeudals havien forjat.

Aquests criteris eren encara els mateixos a començaments del segle XVIII a Can Sabau, tot i que el tipus de contracte estava variant. Els criteris senyorials i pagesos els podem trobar en el contracte que analitzem.

Pacte del arrendament de la Torre de ^{33.}
 Santa Perpètua de Moguda fet per fr. Salvador
 Felici a Francesch Vally Page, per dos anys
 forissos al 26 de Juny de 1712 en poder
 del Doctor Baltasar Mayor Rector de dita Parro:
 qual Iglesia de Sta. Perpètua, comensant
 a correr dit arrendament per lo Nadal
 d'aquell any 1712. després any 1715 se feren
 del 725a a l'Alfayal Vinyat per 4 anys, dos voluntari, y dos forissos dia
 del Primio a de donar lo blat, y ~~la~~ a la quarrena.
 y mes fall de 9, duas.
 Tots los granys grossers a la cinquena, auen de pagar
 Puigapi marçij dels Batejos.

3. Lo vi a mitjas, auen de pagar fr. Salvador Felici, de
 tots los Colgas y Capficadas que faran, dos diners per
 cap: A mes de apo a de pagar lo dit lo poder, y
 es purgar, fent dit fr. Salvador Felici eleccio del
 podador. Y que se tinga de escanyurar la
 vinya tots los anys en la lluna noua de Agost,
 pagant lo dit fr. Salvador la soldada, y Ant
 lo marquer la despeya.
4. Lo marquer a de donar per Nadal per la herba,
 y aglant un bossino de pey de la llunya; aduersia
 que sino y arriba, tinga de pagar a tres reals
 la llunya quei faltian; y si passa, dit fr. Salvador
 la y tinga de refer a tres reals la llunya.
5. Aje lo marquer de donar tota la fruita, tant verda
 com seca a mitjas.

VOLUNTAT SENYORIAL I PRAGMATISME PAGÈS

En el segle XVIII una part important de la producció pagesa anava al mercat. Probablement, es venia als mercats comarcals que havien sorgit en època medieval i on es comercialitzava essencialment producció agrària (blat, oli, vi, carn, etc.).³⁷ Els mercats comarcals eren els nòduls vertebradors de l'economia rural i des d'ells es redistribuïa la producció agrària. A la rodalia de Barcelona servien com un primer esglaió de la venda dels productes agraris. Des d'un inici, van servir com a elements que possibilitaven que la renda senyorial es materialitzés en capital i que les necessitats d'intendència alimentària dels senyors fossin ateses en el seu moment.

Per això, la producció cerealística que trobem com el primer i més important element del contracte de Can Sabau anava destinada al mercat. De fet, el preu del blat del segle XVIII ha esdevingut un dels temes preferits pels historiadors, que veuen en ell un element determinant de l'economia de l'època.³⁸

Salvador Feliu va pactar en primer lloc sobre la producció de blat i mestall. Demanava explícitament que es plantessin allà on fos possible: "que no puga sembrar grans grossers, abans sia util sembrar forment o mastall". El pacte es va complir sempre, perquè als inventaris de les rendes recaptades el blat i el mestall apareixen amb pertinaça constància com els productes més recaptats. L'interès de la part senyorial pel blat feia que es repartissin també els baleigs, és a dir, les restes de gra que quedaven a l'era.³⁹

Els altres cereals, ordi, civada, etc., no interessaven tant al senyor i, en conseqüència, en demanava una part menor (un cinquè, enlloc del quart del blat i 2/9 del mestall).

El vi va ser el segon producte que es va pactar. La part que es quedava el senyor era la més gran de tots els productes, la meitat. En el contracte es parla de vi ja elaborat, que probablement s'obtenia per a comercialitzar-lo. La producció de vi al Vallès va ser important durant el segle XVIII i es relacionava amb un actiu mercat que estava en creixement.⁴⁰ En el contracte s'especifiquen les responsabilitats del manteniment de les vinyes i en el pagament dels jornals contractats.⁴¹ En canvi, la recaptació de vi no apareix als inventaris de rendes, probablement perquè el repartiment es devia fer d'una altra manera, potser després de la verema. Hi havia vinyes a Can Sabau l'any 1712, l'any 1728 es van plantar dos mil ceps i n'hi havia almenys nou mil l'any 1729.⁴² La producció vitivinícola de la Catalunya de l'inici de segle es feia a través dels contractes de rabassa morta, que tenien una durada que es corresponia amb la dels ceps. S'havia estés el costum d'empeltar els ceps per allargar-los la vida (colgats o capficats) i, per tant, també la duració del contracte.⁴³ Els contractes de parcel·laria, com el de Can Sabau, plantejaven una situació diferent. Hi havia vinyes ja en explotació, no calia per tant plantar-les, només calia cuidar-les i esperar que

produïssin. Les despeses les assumia el senyor, però els beneficis (el vi produït) es repartien per igual.

En tercer lloc, s'especifiquen les rendes d'animals. El porc es pagava anualment, per Nadal, i com a compensació per l'ús que feia el pagès de les pastures i pel consum d'agllans. L'animal havia de tenir un pes determinat (60 lliures) i qualsevol desviació a favor d'alguna de les parts s'havia de compensar. El sistema recorda el que s'emprava en el segle XII, quan els senyors (el bisbe o el comte) demanaven porcs segons uns valors específics, que el pagès havia de complir. El pagament d'exemplars d'aviram (tres parells de gallines) és idèntic als pagaments medievals d'animals de corral que eren consumits a les taules senyorials.⁴⁴

Les clàusules posteriors són variades. Algunes especifiquen repartiment de produccions; és el cas del cànem i de la fruita. Però, en general, corresponen a una detallada descripció de repartiment de responsabilitats i de fixacions de pautes d'actuacions perquè el pagès cuidés el mas com al senyor li semblava més convenient. Es detalla que l'amo s'havia de responsabilitzar d'aconseguir les pastures («les herbes») per al ramat d'ovelles del mas, si no n'hi havia suficients en els terrenys del propi mas. S'especifica que la darrera sembra abans del guaret havia de ser de cereal (espelta o civada) i que, posteriorment, a les terres ermes, s'hi havia de plantar pinyoners, fet que era bastant usual a l'època.⁴⁵ S'obligava el masover a no expoliar ni a explotar econòmicament els boscos («no pugui tallar arbres, ni vendre llenya ni palla»); també se l'obligava a cuidar els roures, les alzines i altres arbres quan calgués, per mantenir els boscos en condicions. També es concretaven les obligacions de les parts quan s'havien de plantar arbres nous.

Es detallaven les responsabilitats del pagès quan havia de marxar, com la palla que estava obligat a deixar i el temps que podia usar el bestiar. També es determina l'espai i les obligacions del pagès pel que fa a l'hort. L'hort era un espai poc aprofitable per al senyor, al contrari que per al pagès. Per tant, se li limitava l'extensió, encara que el senyor demanava que se li servissin hortalisses quan ho exigia. En època medieval ja es va fer evident el desinterès per les hortes per part dels senyors, fins al punt que si sobre elles requeien rendes senyorials es demanaven en cereals.⁴⁶

En general, en aquestes clàusules el senyor concretava les atencions que havia de rebre del pagès quan acudia a la Torre i es detallen les obligacions del masover, perquè el mas es mantingués ben cuidat («segons ús i costum de bon pagès») i quan el contracte, que no era de llarga durada, s'esgotés, passés en bones condicions a un altre parcer.

CONCLUSIONS

El sistema agrari que es va implantar amb el mas es conservava a començaments del segle XVIII. Es basava en una tradició antiga, en la qual la pagesia havia introduït uns aspectes que ajudaven a mantenir l'explotació en funcionament, perquè es basava en la diversificació i el policultiu. El sistema feudal, que suposava la imposició dels gustos alimentaris senyorials a través de la renda, havia transformat l'explotació tradicional prefeudal. El blat, el vi i la carn eren els elements de la producció que els senyors van potenciar a través de la renda. L'horticultura, la fructicultura, la ramaderia d'ovicàprids de poca quantitat d'exemplars i la silvicultura deixaven de tenir la importància que havien posseït anteriorment. No van desaparèixer, perquè els masos continuaven essent explotacions de policultiu. En el segle XVIII l'espai del mas era essencialment el mateix. L'explotació de la Torre de Santa Perpètua, actualment Can Sabau, mantenia les característiques paisatgístiques dels masos medievals. Les clàusules del contracte de parceria que comentem ens permeten comprovar-ho. Però també les clàusules, que són fixades per la part senyorial, ens demostren com encara cinc segles després de la difusió del mas els canvis que aleshores constatàvem continuaven vigents. Tot això malgrat el canvi del sistema contractual que relacionava els senyors i els pagesos. El contracte de parceria de Can Sabau és sensiblement diferent dels establiments que des del segle XI van ser el tipus de contracte agrari que va definir les relacions socials al camp català.

Malgrat això i malgrat les transformacions en l'economia de l'època, que començava a patir un creixement important, a Can Sabau, en el segle XVIII, podem observar com els canvis en el paisatge i en la producció que els senyors van imposar als pagesos a través de la renda es mantenien encara. Aquests canvis provenien d'uns interessos i uns hàbits alimentaris específics que en gran part es contradeïen amb els de la pagesia. Havien passat molts anys des del segle XII i les transformacions que la mateixa economia agrària patia acabarien modificant a poc a poc la manera de treballar el camp. Ho constataven els viatgers que visitaven amb ulls curiosos els paratges del Vallès. Ells mateixos també s'admiraven de la importància de la masia i de la feina dels pagesos de mas, que relacionaven amb el creixement de l'època. El mateix Zamora ens serveix d'exemple. En va fer un elogi destacat quan va descriure la Barata, una masia de Matadapera, on va sojornar en diversos viatges. Agafant com a exemple aquest mas centenari, l'autor posava com a model a seguir el sistema de propietat basat en la masia i en el contracte emfitèutic. Segons ell, ambdós eren "prácticas verdaderamente dignas de establecerse en el resto del reino, pues producirían el efecto de poblar los grandes desiertos que ahora se hallan en otras partes del reino..."⁴⁷

Apèndix 1

Text del contracte d'arrendament de Can Sabau (La Torre de Santa Perpètua).

«Pactes del arrendament de la Torre de Santa Perpetua de Moguda fet per fr. Salvador Feliu a Fransech Valls pagès per dos anys forsosos al 26 de juliol de 1712 en poder del doctor Baltasar Mayor rector de dita parroquia e iglesia de Santa Perpetua, comensant a correr dit arrendament per lo Nadal de dit any 1712. *despres any 1725 se feren a Miquel Vinyals per 4 anys, dos voluntaris y dos forsosos (dia 8 de Novembre de 1725 en ma del senyor rector de Santiga lo doctor Nicolau Puig).*

Primo a de donar lo blat a la quatrena y mestall de 9 dues.

Tots los grans grossers a la sinquena, avent de pagar axí mateix dels baletxos.

3. Lo vi a mitjas, avent de pagar fr. Salvador Feliu de tots los colgats y capficadas ques faran dos diners per cap. A mes de axo a de pagar lo dit lo podar y espurgar, fent dit fr. Salvador Feliu eleccio del podador. Y que se tinga de escanyutar la vinya tots los anys en la lluna nova de agost, pagant lo dit fr. Salvador la soldada, y fent lo masover la despesa.
4. Lo masover a de donar per Nadal per las herbas y aglans un tossino de pes de 60 lliuras, adversia que sino y arriba tinga de pagar a tres reals las lliuras quei faltian, y si passa, dit fr. Salvador las y tinga de refer a tres reals la lliura.
5. Aje lo masover de donar tota la fruita, tant verda com seca a mitras.
6. Aje de donar lo masover tres parells de gallinas, un parell per Nadal, altre per Pascua florida, altra per Pentecostés, y altre per tots Sants.
7. Que lo masover no puga tallar arbres, ni vendres llenya, ni palla; y que los arbres, com son roures y alsinas se tingan de espurgar a us y costum de bon pages; y axi mateix dels demes arbres.
8. Que lo masover no puga restublar.
9. Que lo any que sen voldra anar lo masover tinga de avisar al amo antes del dia de Sant Joan de juny; y axi mateix si lo amo lo vol despedir; y que aquell any tinga de fer dos pallers iguals, per a dexar lo un per lo bestiar del masover que aura de entrar y lo altre any tota la palla.
10. Que lo masover tinga de mantenir lo remat, o bestiar de llana que puga suportar segons las herbas de la heretat; y que a cas que no tinga possibilitat lo dit masover, dit fr. Salvador se cuidara de cercar qui ni tinga.
11. Que a cas que tinga lo masover de dexar armar o erm algun tros de terra, lo ultim any que se sembrara ab la espelta o la civada, si tingan de sembrar pinyons, pagant lo amo los pinyons.
12. Que tinga de cultivar a us y costum de bon pages.
13. Que no puga sembrar grans grossers, abans sia util sembrar forment o mastall.

14. Que lo any que sen anira per Nadal, no puga tenir lo bestiar, sino fins lo dia de Sant Visens.
15. Que quan tornara per batre, no puga tornar lo bestiar, sino lo que sia menesteros o precis per batre.
16. Que a qualsevol part a hont se aje de fer hortaliza no puga pendres mes terreno que mitja cortera de sembradura; y que en cas que dit fr. Salvador se trobi a en sa Torre o que envie algu, se puga prendres la hortaliza que sera menester per menjar en la Torre.
17. Que si se han de plantar arbres, aje lo masover de fer los Cloto, entregantli fr. Salvador Feliu los planssons.
18. Que venint o enviant dit fr. Salvador, ajan de donar palla per las cavalcaduras o forratje en lo temps.
19. Que lo canam bragat, de quatre arrobas, una.

Despres de fer dits pactes quedaren ab lo masover que pagas tots los gastos de la vinya y donas a dit fr. Salvador Feliu de tres carregas, una:

I que venint lo cas de pagar lo catastro aje lo masover de pagar la part colonica y que dit pare Feliu dega pagar la part dominical y axi mateix fou pactat de la palla y lleña o altres coses per Server del rey, a best pacte, que si la part colonica fos mes de la maytat del total tocara pagar, que en el cas lo masover sols voldria y se obligaria a pagar la mitad de aquell total.

I que de aquells camps que no pagan delme als p.p. de Montalegre se puga y dega contar las parts sensa detraurer lo delme y per ço es pacta que fos lo forment de 4 carteres, una, y lo mestall de 9, dues.»

- Els textos en cursiva sembla que es van afegir quan es va fer el segon contracte.
- Els textos subratllats estan cancelats a l'original i poden correspondre a fragments eliminats en el segon contracte.
- L'abreviatura fr. pot significar frare, però també per la grafia de l'original podria ser sr., és a dir senyor. Més difícil és que fos una abreviació de Francesc.

Apèndix 2. Inventari de les rendes de la masia de la Torre de Santa Perpètua (Can Sabau)

Data recollida	1711-1712	1712-1713	1713-Nadal 1715	1726 es torna l'heretat*	1727	1728	1729	1730	1731	1732	1733	1734
masover	Francesc Valls	Francesc Valls	Francesc Valls?	Francesc Valls	Miquel Vinyals	Miquel Vinyals	Miquel Vinyals	Miquel Vinyals	Miquel Vinyals			Miquel Vinyals
Faves		3 pic		i favons, 2 qtans = 3 s				1 qtans			5 qt	favons: 2 qt 3 pic
Ordi	5 qt a 2 ll i 6 s	3 qts i 7 qtans	3 qt									
Forment	8 qt 11 qtans a 5 ll	11 qt i 2 qtans	7 qt i 10 qtans	25 qt a 2 ll i 16 s	4 qt a 28 rals/qt	10'5 qt i 1 qtans	7 qt i 3 qt	15 qt i 0'5 qt a 3 ll i 4 s	8 qt 2'5 qtans	14 qt i 11 qtans	6 qt i 10 qtans	9 qt i 8'5 qtans
Mestall	4 qt i 11 qtans a 4 ll	22 i 1/2 qt	21 qt	8 qt a 2 ll 4 s	6 qt i 6'5 qtans a 2 ll 4s	27'5 qt a 2 ll i 7.5	8 qt i 2 qtans	14 qt i 2 qt	13 qt 4'5 qt	10 qt i 2 qtans	8'5 qt	13 qt i 5 qtans
Espelta	2 qt i 8 qtans a 1 ll 6 s	2 qt	2 qt	6 qt a 12 s	4 qt i 7'5 qtans a 1 ll	4 qt i 5 qta	8 qta	7 qt 2qta a 4ll				7 qt i 1 qtans
Cigrons	1'5 qt	2 qt			9 mes= 8 sous				1 qt			
Porcs		1 de 60 lliures	1 de 60 lliures	1 de 58 lliures	1 de 13 lliures							
Gallines		4 parells	4 parells									
Mill				2 qt. i 2 qtans = 3 ll. 18 s								
Fesols				4 quartans = 18 s					4 qt i 4 qtans			
Moresc				2 qtans= 5 s	i favons, 5 qtans							
Cívada	9 qt a 2 ll i 8 s			6 qr i 11'5 qt a 1 ll i 4s		4 qt i 8 qta i 3 pic	11 qt. 1 ll 2s 8 din	1 qt 7'5 qtans	6 qt	1 qt i 5 qtans	6 qt i 7 qtans	
Nous	7 qt a 3'5 s			9 qtans= 11 ll i 3 s								
Veces									4'5 qtans			2 qtans 1 mes
Baleigs									6'5 qtans	1 qt i 3'5 qtans	0,5 qt	9 qtans
Ví	5'5 car i panses											

Abreviatures de les unitats de mesura: qt = quartera ; qtans = quartans ; ll = lliura ; s = sous ; pic = picotins ; car = càrregues ; mes = mesurons ; din = diners

Notes:

1. Biblioteca del Palau Reial de Madrid: manuscrits, 3152, 3153 i 3154.
2. Zamora, F. *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, Barcelona, 1973, pàgs. 268-279.
3. A la riera de Caldes, com en altres cursos fluvials del Vallès, s'havien desenvolupat sistemes d'aprofitament de l'aigua: per exemple, Vinyals, F. *Història de Santa Perpètua*, Santa Perpètua de Mogoda, 1994, pàgs. 131 i 132. Durant el segle XVIII es mantenia l'ocupació de la llera i la vall de la riera per al regatge i la molinaria: Vinyals, F. *Història de Santa Perpètua...*, pàg. 237.
4. "El terreno que hay entre estas dos cordilleras de montes está sumamente cortado por grandes rieras y pequeñas colinas.. El modo que usan para precaverse contra las rieras es plantar árboles a filas o sobre grandes ribazos. Se han hecho muchas subdivisiones de terrenos, casas y barrios en el Vallés, de lo cual se quejan los labradores, porque, viviendo en estas casas gentes pobres, les roban la leña y frutos y se desploma la montaña de donde son habitantes..": Zamora, F. *Diario...*, pàg. 268. A Santa Perpètua durant el segle XVIII es va originar un viu interès per resoldre els problemes que originaven els aiguats que periòdicament assolaven la zona: Vinyals, F. *Història de Santa Perpètua...*, pàg. 236-240.
5. Amat, Rafael, Baró de Maldà, *Viles i ciutats de Catalunya*, Barcino, 1994.
6. "Passat Moncada, prenent-se a la part esquerra la carretera y riera de Caldas de Monbuy, dos horas distant de aquella vila per ensà, se encontra al lloch o poble de Santa Perpètua, molt cerca de la Moguda, que se deixa a la part dreta del camí. Dit lloch de Santa Perpètua, que és a la vora de la riera, a saber, la parròquia, rectoria ab algunas casas a son rededor, las restants són dispersas. A l'altra part de la riera, passats uns boscos a mà dreta, és la torre òlim del senyor canonge Tagell... En quant al terreno de Santa Perpètua, abunda en vinyas, pinedas y medià en conreu, sent al mateix temps molt arenisc. És terra de molta caza de guatllas, perdius y llebras. La riera venint grossa, ha causat y causa alguns perjudicis, rublint de arena lo terreno, com també en la salud de sos vehins, que solen ser molestats de febras. Lo paratge és planura sa major part...": Amat, Rafael, *Viles i ciutats...*, 1998, pàg. 223 i 224.
7. García Mercadal, J. *Viajes de extranjeros por España y Portugal*, vol. 3, Madrid, 1962.
8. Pierre Vilar recull una relació de fonts que destaquen el desenvolupament de la demografia i de l'agricultura a Catalunya: Vilar, P. *Catalunya dins l'Espanya moderna*, vol. 3, Barcelona, 1966, pàgs. 51-57 i 181-205. Sobre l'inici de les primeres manufactures, vegeu les descripcions de Zamora, F. *Diario...*, per exemple pàgines 37, sobre Sabadell, i 42, sobre Terrassa i, en relació al Vallès en general, AADD. *Història medieval i moderna del Vallès Oriental*, Sant Cugat del Vallès, 1994, pàgs. 173 i 174.
9. "Al mateix temps que ens topàvem amb aquests inmensos erms que ferien la vista, podíem constatar en tot Catalunya la laboriositat de la seva gent": Young, A. *Viatge a Catalunya*, Barcelona, 1980, pàg. 99.
10. Dantí, J. *Granollers i comarca als segles XVI i XVII: evolució demogràfica i econòmica*, Granollers, 1981, pàgs. 116-124.
11. Sobre el creixement econòmic, vegeu Fontana, J. *La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868) a Història de Catalunya*, vol. 5, 5ª edició, Barcelona, 1998, pàgines 27-91. Sobre la crisi política, vegeu Sales, N. *Els segles de la decadència (segles XVI-XVIII) a Història de Catalunya*, vol. 4, 5ª edició, 1998, Barcelona, pàgs. 409-438.
12. El contracte es troba a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), secció monacals, mercedaris, vol 2962, 33. En el present article usem la transcripció de Fermí Vinyals (Arxiu F. Vinyals, expedient núm. 334, 33).
13. Els primers establiments apareixen a l'edat mitjana. Vegeu, Sabaté, F. "La feudalització de la societat catalana" a *El temps i l'espai del feudalisme*, Lleida, 2004, pàgs. 284 i 285, Salrach, J. M. *Catalunya a la fi del primer mil·lenni*, Vic, 2004, pàgs. 86-91 i, per

- al Vallès, Vilaginés, J. *El paisatge, la societat i l'alimentació. El Vallès Oriental*, Barcelona, 2001, pàg. 158-161.
14. Vilaginés, J. *El paisatge, la societat i l'alimentació...*, pàgs. 158-164.
 15. Zamora, F. *Diario...*, pàgs. 40 i 41.
 16. Una mostra del creixement econòmic de la zona, encara que una mica posterior, és l'artigatge d'un bosc de Santiga que els senyors de Can Sabau van cedir l'any 1726 perquè es convertís en terra de conreu: ACA, monacals, mercedaris, 2962, 41 (Arxiu F. Vinyals, exp. 335).
 17. Barbany, C. i altres, *De la balma a la masia. L'hàbitat medieval i modern al Vallès Oriental*, Granollers, 1996, especialment les pàgines 69-169.
 18. Sobre l'inici dels mals usos al Vallès, vegeu, Vilaginés, J. *El paisatge, la societat i l'alimentació...*, pàgs. 191-197. En general, sobre el procés d'asserviment, Freedman, P. H. *Els orígens de la servitud pagesa a la Catalunya medieval*, Vic, 1993, pàg. 99-102.
 19. Sobre el règim de propietat després de la Sentència Arbitral, vegeu Vilar, P. *Catalunya dins l'Espanya Moderna...*, vol. 2, pàgs. 211-212.
 20. El desenvolupament de finals del segle XVII es concentrà a les comarques costaneres. Vegeu, Fontana, J. *La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868) a Història de Catalunya...* pàg. 58.
 21. Vilar, P. *Catalunya dins l'Espanya Moderna...*, vol. 3, pàgs. 581-589.
 22. ACA, monacals, mercedaris, 2962, pàg. 33. Arxiu F. Vinyals, exp. 334. Per altres documents, sabem que el contracte del primer masover va durar fins 1725. Sabem que el masover ja treballava en el mas abans de la data del contracte. També sabem que el segon masover va estar en el mas fins 1734.
 23. Vinyals, F. *Història de Santa Perpètua de Mogoda...*, pàg. 231; també, Arxiu F. Vinyals, exp. 334.
 24. Arxiu F. Vinyals, exp. 334. Tenim constància d'inventaris de despeses per obres que es van fer a la masia: ACA, monacals, mercedaris, 2962, 69-74 i 122; Arxiu F. Vinyals, exp. 335.
 25. Arxiu F. Vinyals, exp. 334, manuscrit.
 26. Arxiu F. Vinyals, exp. 334, manuscrit.
 27. Vilar, P. *Catalunya dins l'Espanya Moderna...*, vol. 3, pàgs. 581-589.
 28. "12. Que tinga de cultivar a us y costum de bon pages": ACA, monacals, mercedaris, 2962, 33. Vegeu, Vilar, P. *Catalunya dins l'Espanya Moderna...*, vol. 3, pàg. 582.
 29. El paisatge de Can Sabau coincideix amb el que hi havia al Vallès: Tarrés, J. Ma. *Parets del Vallès. Aproximació històrica al segle XVIII a Estudis Locals*, 1, Parets del Vallès, 1988, pàgs. 62-71 i AADD. *Història medieval i moderna del Vallès Oriental...*, pàgs. 124-127.
 30. Vegeu Bolòs, J. *El mas, el pagès i el senyor*, Barcelona, 1995, pàgs. 40-47, Vilaginés, J. *El paisatge, la societat i l'alimentació...*, pàgs. 158-164 i Vilar, P. *Catalunya dins l'Espanya Moderna...*, vol. 3, pàgs. 328-329.
 31. Vilaginés, J. *El paisatge, la societat i l'alimentació...*, pàgs. 185-190.
 32. ACA, monacals, mercedaris, 2962, pàgs. 31 i 39 a 45. Arxiu F. Vinyals, exp. 334 i 335. Vegeu el quadre de l'apèndix 2. La Cartoixa de Montalegre percebia les principals rendes de Parets en aquests productes: Tarrés, J. Ma. *Parets del Vallès...*, pàg. 68.
 33. Vilaginés, J. *El paisatge, la societat i l'alimentació...*, pàg. 188.
 34. Vilaginés, J. *El paisatge, la societat i l'alimentació...*, pàgs. 252-280.
 35. Vilaginés, J. *El paisatge, la societat i l'alimentació...*, pàgs. 280-298.
 36. Vilaginés, J. «Terres, vinyes, horts i pastures. El paisatge agrari de fa mil anys al Vallès» a *Notes*, 16, Mollet del Vallès, 2001, pàg. 66.
 37. AADD. *Història medieval i moderna del Vallès Oriental...*, pàgs. 131-137 i Dantí, J. *Granollers i comarca als segles XVI i XVII...*, pàgs. 73-76. Sobre els orígens medievals dels mercats comarcals, vegeu, Vilaginés, J. *El paisatge, la societat i l'alimentació...*, pàgs. 198-246.

38. Per exemple, Vilar, P. *Catalunya dins de l'Espanya moderna...*, vol. 3, pàgs. 369-393 i Dantí, J. *Granollers i comarca als segles XVI i XVII...*, pàgs. 62-71.
39. «Tots los grans grossers a la sinquena, avent de pagar axí mateix dels baletxos»: ACA, monacals, mercedaris, 2962, pàg. 33. Arxiu F. Vinyals, exp. 334.
40. AADD. *Història medieval i moderna del Vallès Oriental...*, pàgs. 124-127 i Vilar, P. *Catalunya dins de l'Espanya moderna...*, vol. 3, pàgs. 223-225 i 603-612 i Tarrés, J. Ma. *Parets del Vallès...*, pàg. 64.
41. La clàusula que en parla està cancel·lada, la qual cosa vol dir que en algun moment es va suprimir la seva aplicació. El text diu que del vi que se'n devia treure de les veremes s'havia de repartir a mitges; el propietari havia de pagar pels capficats i colgats; havia d'encarregar-se que algun podador esporgués les vinyes i havia de pagar el sou al masover per escanyotar les vinyes a l'agost. ACA, monacals, mercedaris, 2962, pàg. 33.
42. ACA, monacals..., 2962, pàg. 39 i 53. Arxiu F. Vinyals, exp. 335.
43. Vilar, P. *Catalunya dins l'Espanya moderna...*, vol. 3, pàg. 569-572.
44. Vilaginés, J. *El paisatge, la societat i l'alimentació...*, pàg. 252-266.
45. L'explotació dels pinyoners va esdevenir una activitat destacada. Ho afirma Pierre Vilar (*Catalunya dins de l'Espanya moderna...*, vol. 3, pàg. 328) i ja ho va observar Zamora: «A este fin siembran de piñones los terrenos que ya no pueden llevar otro fruto, notándose que los pinos crecen en el Vallés mejor que en otro territorio de Cataluña» (*Diario...*, pàg. 40); també es constata a la documentació que ens ha arribat de l'explotació del mas. En un inventari de despeses de la Can Sabau, s'afirma que es van esmerçar diverses quantitats de pinyons per sembrar els anys 1712, 1727, 1729 i 1732: ACA, monacals, mercedaris, 2962, pàg. 75; Arxiu F. Vinyals, exp. 335.
46. Vilaginés, J. *El paisatge, la societat i l'alimentació...*, pàgs. 88 i 89.
47. Zamora, F. *Diario de los viajes hechos en Cataluña...*, pàg. 41.

La masia de can Magarola, exponent del món rural del segle XIX a mitjans del segle XX

Anna M. Busto Veiga

Historiadora

Actualment, la masia de can Magarola és un equipament municipal que aproxima els serveis de l'administració local al sector de la Miranda, Can Prat-Les Casetes o el Mirador. Però fa dos segles tot era ben diferent: predominava un paisatge boscós i agrícola, amb finques sembrades de cereals, lleguminoses, vinya, ametllers, avellaners, etc.

Els successius propietaris d'aquesta masia vivien a Barcelona i visitaven les seves propietats de Lliçà de Vall de tant en tant, sovint per estiuejar amb la família. Disposaven d'un masover i d'alguns pagesos que arrendaven les seves finques a canvi de censos, parts del producte (una tercera part de la collita), en un primer moment i a canvi de diners posteriorment, depenent del tipus de

Masia de can Magarola al 1998.

Masia de can Magarola al 2005

contracte d'arrendament que els unia. Deixaven l'administració de les propietats en mans d'un advocat o gestor de Granollers.

En aquest article coneixerem quins van ser els propietaris de l'heretat de can Magarola, les relacions entre l'amo i els arrendataris, els tipus de contractes d'arrendament més emprats per a l'explotació d'aquestes finques, l'evolució dels productes conreats i les possibles variacions en l'extensió de les propietats des del segle XIX fins a mitjans del segle XX, quan s'inicia el boom urbanístic de Lliçà de Vall i es comença a formar el que més tard serà la urbanització de la Miranda.

També descriurem com era l'edifici de la masia de can Magarola, la seva distribució i les seves funcions.

1. LA FORMA DE TINENÇA I D'EXPLOTACIÓ DE LA TERRA EN EL MÓN RURAL ENTRE ELS SEGLES XIX I XX

A bans del segle XIX, la pagesia de Catalunya va viure un procés d'accentuació de la diversificació i diferenciació de les diferents classes socials del món rural, fenomen que també es va donar a Lliçà de Vall.

Al Vallès Oriental, l'escassetat de grans explotacions fa menys visibles els grans propietaris, però la concentració de la propietat es fa evident si s'estudien

els propietaris foranis dels municipis. S'ha pogut comprovar que els principals contribuents de rústica posseeixen terres a dos o tres municipis, com és el cas del propietari de can Coll de Lliçà de Vall. En molts municipis, els grans propietaris controlaven més de la meitat de terres de conreu. La major part dels grans hisendats es concentraven a l'àrea més fèrtil, que és la plana central i, particularment, la meitat sud de la comarca i la part occidental. Així, per exemple, les propietats de can Coll s'estenien a la plana i vora el riu Tenes (amb una important extensió del conreu de regadiu).

Podem dir que es consolida un "pagesia benestant" que es va situar com a classe dirigent de la comunitat rural; és el cas de can Coll o el de can Vilardebó, on, en ocasions, amos i masovers ocupen càrrecs polítics al municipi i a la comarca.

Coexisteix amb aquesta "pagesia benestant" un ampli sector social de pagesos pobres, sotmesos a contractes temporals o perpetus per a l'explotació de la terra de la qual subsisteixen, o jornalers que reben una mesada.

La tònica general a la comarca del Vallès Oriental al segle XIX és el conreu de la terra pels seus propietaris; són pocs els que tenen el domini jurisdiccional i no l'útil. En aquest segle, a la província predomina la parceria sobre l'arrendament. La rabassa morta és un tipus de contracte que mai no tingué una gran implantació a la comarca: la vinya es conreava majoritàriament pel propi propietari o bé aquest la deixava en arrendament.

Però durant el segle XIX sorgeix un nou tipus de classe social en el món rural, que podríem classificar de "classe mitjana agrària", que són propietaris d'una important extensió de finques agrícoles (les explotacions mitjanes tenen entre 10 i 50 ha), són senyors absentistes, que conserven el "domini jurisdiccional" de la terra, però cedeixen l'explotació directa a mans de masovers, de parcers, de mossos i/o de jornalers. Aquest tipus de propietari només passa petites temporades, per estiuejar o de forma ocasional, a les seves propietats.

Aquest és el cas de l'heretat de can Magarola, un exemple de domini de la "classe mitjana agrària" de Lliçà de Vall. La seva propietat oscil·la, durant els segles XIX i XX, entre una superfície de 66 a 57 ha, aproximadament. Des de temps immemorial hi havia un masover que es cuidava de la masia i de les finques de l'amo, però també hi havia pagesos que conreaven petites extensions a canvi de parts de la collita, censos, rendes, etc.

Malgrat la tendència general a la comarca, a l'heretat de can Magarola, durant el segle XIX s'havia fet servir el contracte de rabassa morta, segons podem comprovar en un document del fons municipal de l'Arxiu de Lliçà de Vall, *Apéndice al Amillaramiento para el año 1944*, on diu:

"La heredad denominada Manso Magarola, de una cabida aproximada de 127 cuarteras, 1 cuartan, 11 picotines, equivalentes a cuarenta y siete

Hectareas, cinco áreas, cuarenta y siete centiáreas... El presente asiento es la refundición de las fincas que tributaban a nombre a Dn. Jaime Rius, Francisco Rius, Jose Bonet, Pablo Calzada, Antonio Calzada, Andres Carreras, Juan Costa, Juan Flaquer, Jose Guasch, José Guasch, Jose Garriga, Miguel Lloberas, Juan Masachs, Esteban Montbru, Pablo Parera, Juan Puig Bonet, Juan Ramón Divi, Andres Roura, Eulalia Ramón, Francisco Serra, Jose Soldevila, Pedro Vallcorba, Tomás Vallcorba, excepto el primero, son censos temporales, (rabassa morta) que desde tiempo inmemorial ja venia tributando a dichos nombres el citado Dn. Gabriel Rius, por ser tierras de la citada heredad."

Hem pogut relacionar aquests pagesos amb altres ascendents de la seva família en anys anteriors per comprovar que realment les finques que explotaven de l'heretat de Can Magarola havien anat passant des de 1848 a 1944 de pares a fills (annex 1).

Altres tipus de contractes entre l'amo i els pagesos eren:

- Els censos: un percentatge de la collita era per a l'amo; normalment es feia de tres parts, una per a ell. Sovint, aquesta es convertia en diners.
- L'arrendament: el pagès pagava a l'amo una quantitat en diners segons l'extensió de la finca arrendada i el conreu a què es destinava (la vinya incrementava el preu de l'arrendament, segons els senyor Josep Basart Guasch).
- La masoveria: el masover disposava de la tinença de la terra amb un contracte indefinit (emfiteusi), que establia obligacions immutables cap al senyor. El contracte de masoveria podia contenir qualsevol obligació, mentre el masover ho acceptés (per exemple, tenir vedat, legalment, el subarrendament de cap parcel·la del mas, ni menar-ne d'altres, ni treballar encara que fos ocasionalment per a un altre).

En una entrevista amb un dels pagesos arrendataris del segle XX, que reproduïm íntegrament al final de l'article, en Josep Basart Guasch ens parla de com s'explotava la terra, dels contractes d'arrendament i dels canvis que hi va haver durant aquest segle.

ELS PROPIETARIS

En el fons de l'Arxiu Municipal de Lliçà de Vall es troba dipositat *l'Apeo del Repartimiento General de les Terres del Terme*, de 1818, on tenim la primera prova de l'existència de l'heretat de can Magarola, amb una extensió de 182 quarteres, és a dir, 66 ha 83 a i 4 ca, sota el domini d'Anton Magarola:

"Casa Magarola propia de Don Anton Magarola de Barcelona poseída per Masober"

A l'Amollonament de 1860 (del fons de l'Arxiu Municipal) apareix el nom de Víctor Magarola com a propietari de l'heretat, a la vegada que relaciona el nom dels pagesos i les finques que explotaven i a quin cultiu eren destinades, així com els impostos que pagaven (annex 2).

A l'Amollonament de 1886 apareix com a propietari Don Jaime Rius Lladó, que vivia a Barcelona (com els anteriors propietaris), el qual estava casat amb Dolors Torres Planas i tenien tres fills: Francisca, Salvador de la Trinidad i Gabriel.

Al *Catastro Cartográfico Parcelario del Instituto Geográfico y Catastral* de 1943, (Annex 3) consta Gabriel Rius i Torres com a propietari de can Magarola i de les seves finques, el qual continua arrendant petites peces de terra a diferents pagesos. A l'entrevista amb l'antic pagès, en Josep Basart i Guasch ens explica les relacions que mantenien amb l'amo, el senyor Gabriel, les activitats econòmiques del qual depenia, la seva vida a Barcelona... Tal com ens explica el referit pagès i també amb documents de l'Arxiu Municipal, el senyor Gabriel Rius va vendre les seves finques als germans Esteve, Daniel i Enric Creus Subirà cap a mitjans del segle XX. També compraren les propietats d'alguns petits pagesos, els que no pogueren comprar a l'amo la terra arrendada que conreaven per manca de diners. Els Creus segregaven en petites parcel·les les finques més grans i posteriorment les venien a un preu molt més elevat. Era cap als anys seixanta, quan hi va haver l'aparició de les urbanitzacions a Lliçà de Vall, gràcies al fet que gent treballadora de Barcelona comprava petites parcel·les per a l'oci de cap de setmana, on disposaven, en moltes ocasions, de petits horts. Aviat construïren cases de segona residència per passar els caps de setmana a la torre. Així es va formar una de les primeres urbanitzacions de Lliçà de Vall, on havia estat l'heretat de can Magarola: la Miranda del Vallès.

El 1993 Enrique Creus Subirà ven la masia de can Magarola a Antonio Passarell Díaz, Josefina Serrad Via, Juan Passarell Serrad, Rafael Passarell Serrad, Ana Passarell Serrad, David Passarell Serrad, Susana Dedeu Fernández, Jose Maria Pérez Casado i Maria Luz García Pardo. El 22 d'abril de 1996 l'Ajuntament de Lliçà de Vall compra la referida masia.

2. EVOLUCIÓ DE LA SUPERFÍCIE I DELS CONREUS A LES FINQUES DE CAN MAGAROLA, ENTRE 1818 I 1964

Quant a l'extensió de la superfície de can Magarola, cal dir que al 1818, la seva extensió màxima havia estat de 66 ha, 83 a i 4 ca. Posteriorment va anar perdent terreny, ja que algunes finques van passar a ser propietat d'altres heretats, com can Cantallops, can Gorchs, can Fusteret, can Tabaquet, etc., però també a causa que molts pagesos que explotaven la terra directament no feien les declaracions pertinents en els amollonaments (annex 5).

Durant el segle XIX i mitjans del segle XX, la principal activitat econòmica a la comarca del Vallès Oriental és l'agrícola. Segons diferents historiadors, el segle XIX va ser una etapa de canvis i de progrés en l'agricultura catalana: va augmentar la superfície conreada amb la forta empenta roturadora; es va intensificar l'ús del sòl, reduint el guaret i l'erm; es van introduir noves plantes i es va anar estenent el regadiu. Tot això va suposar un augment de la producció. La vinya en fou un exemple destacat, però també es van introduir els arbres fruiters (avellaners i ametllers principalment) i les hortalisses, amb l'orientació creixent cap a la demanda del mercat, sobretot a partir del segle XX.

A partir de l'estudi de les dades i dels tipus de conreus, de llurs extensions, etc., en els amollonaments i en els apèndixs d'amollonaments del segle XIX fins a mitjans del segle XX, hem analitzat l'evolució del secà, de la vinya, del bosc, del regadiu, de les terres ermes i d'altres cultius, quant a la superfície que ocupen dins del total de la propietat de can Magarola.

EL BOSC

El 1818 significava el 79% de tota la propietat, és a dir, 52 ha, 75 a i 44 ca. El 1847, amb la roturació de noves terres, el bosc perd terreny; en aquest moment ocupa el 39% de l'heretat (22 ha, 76 a i 64 ca), encara que es manté com la forma d'explotació de la terra més important en relació amb altres conreus.

Entre 1860 i 1918, la superfície ocupada pel bosc continua en regressió: passa de 9 ha, 21 a i 6 ca, a 7 ha, 71 a i 12 ca. Des de 1929 a 1942 anà recuperant terreny, encara que de forma poc significativa (3 a 81 ca).

Des de 1943 a 1953, la superfície boscosa de l'heretat de can Magarola es veu incrementada de forma notable (el 1953 ocupa 9 ha, 58 a i 53 ca més que al 1942).

LA VINYA

Una de les transformacions que més caracteritzen el Vallès Oriental al segle XIX, sobretot a partir de mitjans d'aquest segle, fou l'expansió de la vinya, la qual va guanyar terreny als cereals i va provocar el retrocés de les extensions de bosc (les seves extensions havien estat molt importants a la comarca). Testimonis de l'època asseguren que no sempre era una agricultura modernitzada, ja que la preparació de la terra encara era molt rudimentària i superficial, els adobs (fems, latrines i raspatures de banya, principalment) s'empraven molt poc i la producció per hectària no era gaire elevada.

La prosperitat de la viticultura s'acaba bruscament amb la invasió de la fil·loxera, que a la comarca es desenvolupa entre 1883 i 1893, any que es

considerava que “la vinya era totalment perduda”. Fins a principis del XX, quan es replantaren les vinyes amb el cep americà immune a l’insecte, no es recupera i mai torna a ocupar tanta extensió.

A can Magarola, la vinya s’introdueix el 1847, ocupa una superfície de 17 ha, 38 a i 8 ca (un 30% de la propietat) i passa a ser la segona forma d’explotació de la terra, després del bosc. El 1860 hi ha un gran augment de les finques destinades a la viticultura, que aconsegueix el seu màxim esplendor amb l’ocupació del 45% de la propietat (27 ha, 93 a i 78 ca) i és la principal forma de conreu en aquesta heretat. El 1886, amb la crisi de la vinya per l’arribada de la plaga de l’insecte de la fil·loxera que afecta els ceps, aquest cultiu passa a ocupar un 33% de l’heretat (21 ha, 11 a i 40 ca). El 1918, la vinya continua el seu retrocés, ja que ocupa 20 ha, 77 a i 74 ca (el 35% de la propietat), però encara és el cultiu que ocupa més superfície de tota l’heretat. El 1929, aquest cultiu recupera terreny, amb 19 a i 26 ca més que l’any 1918; segurament, com a la resta de la comarca, per la introducció dels ceps americans. Des de 1918 a 1942, la vinya és el principal conreu de la propietat de can Magarola, quant a la superfície que ocupa, seguida dels cereals i les lleguminoses. El 1943 hi ha un important descens del conreu vitivinícola, ja que perd 16 ha, 35 a i 50 ca. Des d’aquest any fins al 1964 es manté pràcticament en les mateixes proporcions de superfície destinada al referit cultiu.

EL SECÀ

Els cereals i les lleguminoses, així com els farratges, ocupaven part important del secà que havia deixat la vinya, que anà perdent extensions amb la baixada del preu del vi.

Els cereals han mantingut sempre una presència important a la comarca, malgrat la introducció de nous conreus com la vinya, els arbres fruiters i els farratges, gràcies principalment al consum del bestiar. Pau Vila diu: “...el Vallès Oriental és ceralístic. El blat hi té privadesa i li fan costat l’ordi, la civada i el moresc...”

La superfície destinada a secà a can Magarola confirma la tendència general de la comarca:

Al 1818 el secà ocupava el 14%, és a dir 9 ha, 30 a i 24 ca. Per la roturació de noves terres, que abans eren ocupades pel bosc, hi ha un fort increment de la superfície destinada als cereals i lleguminoses, que l’any 1847 significa un 27% (15 ha, 66 a i 72 ca) de la propietat. El 1860, el secà incrementa la seva superfície en 7 ha, 22 a i 38 ca més que l’any 1847 (ocupa el 35% de tota la superfície conreada), és el segon cultiu més important, després de la vinya, quant a l’extensió que ocupa. El 1886 hi ha l’increment de la superfície destinada al conreu de secà en 2 ha, 32 a i 56 ca més que l’any 1960 (ocupa el 38% de les finques, mentre que la vinya ara ocupa el 33%). Aquesta tendència alcista

del secà, quant a la superfície que ocupa, canvia entre 1918 i 1942 quan hi ha una regressió, ja que perd 65 a i 32 ca, passa a ser el segon cultiu, després de la vinya. Entre 1943 i 1964, augmenten les finques destinades al secà de forma espectacular, ja que s'incrementa la seva superfície en 19 ha, 59 a i 49 ca més que l'any 1942.

L'ERM

Les terres no conreades, estèrils o desertes, el que s'anomena erm, el 1818 ocupen una petita part de la propietat, només el 7%. L'any 1847, l'augment de la terra destinada al conreu dels cereals i les lleguminoses, així com la introducció de la vinya, provoca la reducció de les terres ermes, que en aquest moment només ocupen el 4% de la propietat. El 1860 l'erm recupera superfície respecte al 1847 (ocupa 3 ha, 85 a i 56 ca), potser a causa de la rotació de conreus i pel descans de la terra. El 1886 s'incrementa la seva extensió de forma important, ja que ocupa el 16% de la propietat (10 ha, 31 a i 22 ca), potser a causa de les terres buides per l'eliminació de ceps afectats per la fil·loxera. Entre 1918 i 1936 les terres ermes augmenten en quantitat de superfície progressivament al llarg d'aquests anys, sense gran rellevància: 1 ha, 62 a i 34 ca més que el 1886.

El 1942 hi ha una forta disminució de superfície destinada a erm: 10 ha, 63 a i 61 ca menys que el 1936. El 1943 l'erm es redueix en més de la meitat respecte a l'any anterior i a partir d'aquesta data, fins a 1964, manté la seva extensió en la mateixa proporció: 60 a i 90 ca.

EL REGADIU

L'heretat de can Magarola, com hem pogut comprovar amb les dades extretes dels amollonaments i cadastres, és eminentment terreny de secà. El regadiu, quan ha existit, ha estat poc significatiu.

El 1860 és quan apareix el conreu de regadiu a can Magarola, encara que només ocupa 6 a i 12 ca. Entre 1886 i 1942, les terres de conreu de regadiu ocupen 73 a i 44 ca, que pertanyen a l'explotació directa dels pagesos de la masia (masovers, jornalers, etc.). El 1943 desapareix el conreu de regadiu pròpiament dit, però apareix el conreu d'arbres fruiters. El 1964 es conreen hortalisses, que ocupen una extensió de 95 a i 91 ca, però mentre que es manté la plantació d'ametllers en la mateixa proporció, la d'avellaners es redueix a 97 a i 40 ca menys. (annex 7).

A partir d'aquest estudi podem concloure que, en general, l'heretat de can Magarola segueix la tònica general de la comarca, però els canvis es succeïxen de forma més tardana, ja en ple segle XX (annex 4).

Com podem observar en els gràfics de línies o de barres sobre l'evolució

dels conreus (annex 4), durant la primera meitat del segle XIX les finques de can Magarola eren ocupades principalment pel bosc (un 79% de tota la superfície). Des de 1847 fins a 1942, la vinya i el secà són els dos tipus de cultius que ocupen la major part de les finques d'aquesta heretat.

L'any 1943 hi ha canvis molt significatius (annex 6). La vinya pateix un retrocés en extensions molt important, 16 ha, 35 a i 50 ca menys que l'any anterior, mentre que el secà augmenta les seves extensions en 18 ha, 63 a i 35 ca més. També cal destacar l'aparició de nous conreus, els arbres fruiters: els avellaners (2 ha i 30 a) i els ametllers (46 a i 40 ca). El bosc inicia un procés d'expansió, amb un increment significatiu, ja que ara ocupa 9 ha, 58 a i 53 ca més que el 1942. Les terres ermes es redueixen gairebé a més de la meitat de l'any anterior (69 a i 5 ca menys). Ara el bosc i el secà ocupen la major part de l'heretat de can Magarola, un 29% i un 58% respectivament, mentre que la vinya només ocupa un 7% de la propietat, seguida dels arbres fruiters, que n'ocupen el 5%. El regadiu desapareix.

Entre 1943 i 1964 el secà passa a ser el principal conreu d'aquestes terres, seguit de la superfície destinada a bosc; la vinya resta reduïda a una petita proporció de la propietat. En aquesta època s'introdueix el cultiu dels avellaners i dels ametllers. El 1964 s'introdueix el conreu d'hortalisses.

L'EXPECIALITZACIÓ RAMADERA

El ràpid creixement barceloní i els canvis en els transports (des de mitjans del segle XIX es comptava amb la connexió amb Barcelona per ferrocarril i per carretera) van impulsar un gran canvi en la producció agrària vallesana del segle XX. La transformació fonamental fou l'explotació de les vaques de llet, que es va començar a difondre cap a l'any 1915. Gairebé el 100% de la llet que es produïa a la nostra comarca es destinava al consum de llet en fresc al mercat barceloní. El transport es feia en tren o en camions. Les vinyes i els cereals van anar deixant pas al conreu de l'alfals, la trepadella, els naps, la remolatxa, etc., destinats al consum del bestiar.

A part del bestiar vaquí, el Vallès Oriental no ha estat una comarca amb forta densitat ramadera, tot i la presència de cavalls, ovelles i porcs. L'aviram constitueix una part important de l'activitat ramadera dels pagesos. Però a partir dels anys cinquanta, i sobretot dels anys seixanta, es dóna un procés de modernització de la producció per explotar de forma intensiva l'aviram i el ramat porcí, tot i que es manté encara en molts casos l'explotació tradicional.

Segons Josep Basart i Guasch, antic arrendatari de finques de can Magarola, molts arrendataris van comprar vaques per vendre la llet que enviaven cap a Barcelona (vegeu la conversa amb aquest pagès a les pàgines següents).

3. ENTREVISTA AMB JOSEPH, TERESA I MARIA BASART GUASCH, MEMBRES D'UNA FAMÍLIA PAGESA ARRENDATÀRIA DE FINQUES DE CAN MAGAROLA DES DEL SEGLE XIX

Joseph.- Els amos no venien, perquè el "gènere" no valia. Però quan va venir el temps en què volien treure les indústries de Barcelona és quan va agafar preu el "terreno" al voltant de Barcelona. Llavors és quan van començar a vendre. L'amo de can Magarola no és que volgués vendre, perquè aquí tots érem arrendadors, no jo, érem una pila d'arrendadors. Venien negociants, aquests de les finques.

Van venir compradors de finques i ens deien: hem comprat aquesta finca i vosaltres, quant doneu per aquest "terreno"? Volien comprar per tornar-ho a vendre. Volen saber el preu que podien pagar. I com que no va ser un, que van ser "varios", entre quatre arrendadors vam dir: hauríem d'anar a trobar l'amo, però no sabem on viu. L'amo tenia aquesta finca donada a un advocat. Nosaltres no coneixíem l'amo. L'advocat era un tal Punes. Durant la guerra el van matar i van cremar tot el que tenia allà. Vivia a Granollers. Després en van posar un altre, que no sé com es deia. L'amo tenia un masover que es deia Enric Miró. Tenia vaques i el camió que venia a recollir la llet per portar-la a Barcelona en portava també una mica a l'amo; sabia on vivia. Aquest camioner ens va portar a casa de l'amo. L'amo era Gabriel Rius. Ens va rebre, anava amb barnús o batí i espardenyas, ens va convidar si volíem pendre alguna cosa. Li vam explicar el que passava. El Lens va dir que ell no volia vendre, però que venien alguns que li oferien el que mai havien somiat, perquè aquesta finca no ens ha donat mai res a "nosotros". El que ens dóna la finca encara no ens arriba per pagar l'advocat. Ara, no volem dir que no la venguem. Però ara com ara, no. No hem vengut res ni en pensem vendre.

Els tenien altres finques per aquí a la muntanya. Tenien gent que feia carbó i tallaven llenya i que treballaven tot l'any. Es veu que era molt gran.

Entrevistadora.- Tenia fàbriques o altres activitats econòmiques?

Joseph.- Ell tenia barcos i negociava. Els carregava aquí a Espanya i els portava a Amèrica. Després tornaven aquí per carregar. Això ho havia sentit a dir jo. L'amo venia a passar aquí l'estiu a can Magarola i portava un criat que era negre. La gent quedaven esparverats de veure aquell negre, ningú ho havia vist mai. La gent no es movia del poble. Barcelona estava aquí a prop, però la gent no havia anat mai a Barcelona.

Entrevistadora.- Com era can Magarola?

Pares dels germans Basart Guasch

Josep i Teresa Basart Guasch

Joseph.- No havia entrat mai a dins de can Magarola. Si hi havia estat, havia estat fins al portal. A can Magarola tenia les bótes de vi, el celler.

Entrevistadora.- Quin conreu era el més important? La vinya, els cereals?

Joseph.- La vinya, des que va venir la fil·loxera, s'hi van plantar vinyes. Però jo no me'n recordo de la fil·loxera. Sí que me'n recordo que la gent va anar posant vaques. A tot arreu hi havia vinyes. La gent sembrava blat, blat de moro, vinya i vivien d'això. Però la gent va anar posant vaques, podrien cobrar de Barcelona la llet que enviaven i van anar arrencant les vinyes. Moltes propietats com aquí, no can Prat, can Salgut, el "terreno" l'entregaven a parts: un tant per l'amo i un tant pel pagès. Aquí érem arrendadors, pagàvem molt poc. Teniem 2 quarteres, aproximadament. No "mediem" res, es feia a ull. En els papers deien 2 quarteres més o "menos" i a "lo" millor eren 2 quarteres i mitja. Pagàvem 30 pessetes a l'any. El meu pare va voler plantar vinya; però quan la vinya doni raïms passaran al "menos" 3 o 4 anys que no collirem res. Això ho vam parlar amb l'advocat que van matar durant la guerra. Li vam dir que volíem plantar vinya però hem de menester permís de l'amo. Els nostres avis ja tenien aquestes terres.

Entrevistadora.- Com es deien els avis?

Joseph, Teresa i Maria.- El pare es deia Jaume Basart Filvà.

Teresa.- El pare era casat amb la pubilla.

Entrevistadora.- Com es deia la mare?

Joseph.- Josefa Guasch Diví

Quan el vam comprar, això anava encara en nom dels avis, no a nom dels pares. L'avi es deia Francisco Guasch Blanc. Quan vam plantar la vinya vam posar el nom del pare i la mare.

Li vam dir a l'advocat, però si plantem la vinya i ens dóna permís, quan l'amo digui prou... Diu no, farem d'una manera que l'amo sigui l'amo, però mentre tingueu la vinya serà vostra, pagant l'arrendament. L'arrendament ens el va pujar el doble: pagàvem 30 pessetes i ens el va pujar a 60. Plantant vinya, la terra valia més diners.

Va fer un nou contracte i és quan va canviar el nom. En el contracte deia: *los consortes Guasch i Basart volen plantar vinya en los terrenos arrendats...*

Lavors va venir el Creus de Mollet i va comprar el "terreno". No sé si la va pagar en dos o tres cops, o quatre, no sé. Va comprar tota la propietat. Però ell no sabia que nosaltres teníem un paper de contracte que no ens podia fer fora. Ell no ho sabia perquè quan van cremar els

papers de l'advocat de Granollers, no li constava. Però nosaltres teníem un duplicat. Quan nosaltres li vam dir que volíem comprar, ens feia pagar 12.000 PTA per quartera. Ens haguera costat 24.000 però no hi havia diners per comprar, llavors. Ho vam comprar entre tots, un de sol no tenia prou duros. Ens va fer el "desauci", però a l'hora de la veritat, amb aquell paper no ens va poder fer fora. Jo li oferí la meitat de "lo" que feia pagar. Li vaig dir: tan amo és vostè com jo; vostè és l'amo del "terreno", però jo sóc l'amo del cultiu pagant l'arrendament. A última hora m'ho va vendre.

Entrevistadora.- Quin any era?

Joseph.- No me'n recordo. El permís de la vinya era abans de la guerra. Quan vaig anar a la guerra, la vinya tenia dos anys que era plantada. Al cap de set anys vaig poder recollir raïms.

Entrevistadora.- La vinya era per vendre?

Joseph.- No, era pel "gasto" de la casa. Vaig haver d'anar a la guerra i després vaig fer el «servici» i no vaig tornar fins al cap de 7 anys. El pare s'havia de cuidar de les feines del camp. Però ell no era del camp, perquè havia treballat sempre en una fàbrica.

Entrevistadora.- En quina indústria?

Teresa.- Indústria Linera, es deia. Tots treballàvem a la Indústria Linera. Perquè con que no hi havia cap més fàbrica...

Entrevistadora.- El masover, el senyor Miró... Tenia família i fills? Què conreava?

Joseph.- Això del secà donava molt poca cosa. El fill del masover viu a Parets, és de can Fuster. L'Enric Miró tenia un mosso, un criat, que treballava amb ell i li pagava la mesada. Perquè ell sol no podia portar tot el "terreno" que tenia aquí. Però els "terrenos" aquests donaven poc.

Teresa.- Ja deien, un pagès de secà, malament.

Entrevistadora.- De regadiu res, no?

Joseph.- No res. Quan plantaven vinyes, tot era a parts; l'amo tenia una part a les bodegues. Llavors a Lliçà de Vall hi havia quatre cases.

Entrevistadora.- Quins eren els propietaris més rics?

Joseph.- El de can Coll, tenia un guarda i tot. No deixava agafar res de la propietat. Can Salgot també era molt gran.

Teresa.- Can Cantallops també era gran.

Joseph.- Can Magarola llindava amb can Cantallops, fins al camí que va cap a la Serra. Passa per aquí darrera mateix. Era el camí que hi havia per anar a l'aplec de Sant Valerià. Sí que era gran, can Cantallops, perquè arribava fins allà darrera de la fàbrica de Parets. Però amb les generacions que hi ha hagut, un trosset un, un trosset d'altres, ha desaparegut. La casa ja no està, hi ha una mica de fonaments. Can Cantallops tocava al Camí Ral, la carretera no hi era, era el camí que hi havia.

Teresa.- Nosaltres tres érem fills de Parets. Però com que teníem el "terreno" arrendat ja pels avis, veníem cap aquí. La infantesa la tenim a Parets. Vivíem a Parets.

Joseph.- L'amo Rius i Torres, als arrendadors que eren tan pobres, a vegades no podien pagar-li, perquè estaven malalts... mai els havia fet fora. Al senyor Rius no el coneixia fins que vaig anar a veure'l, però era un senyor agraït.

Joseph.- La rabassa morta, a qui tenia el "terreno", representava que era l'amo durant seixanta anys.

Entrevistadora.- Si treia la vinya i plantava un altre cultiu?

Joseph.- Perdia els drets.

Entrevistadora.- Però si no ho sabia l'amo, qui controlava?

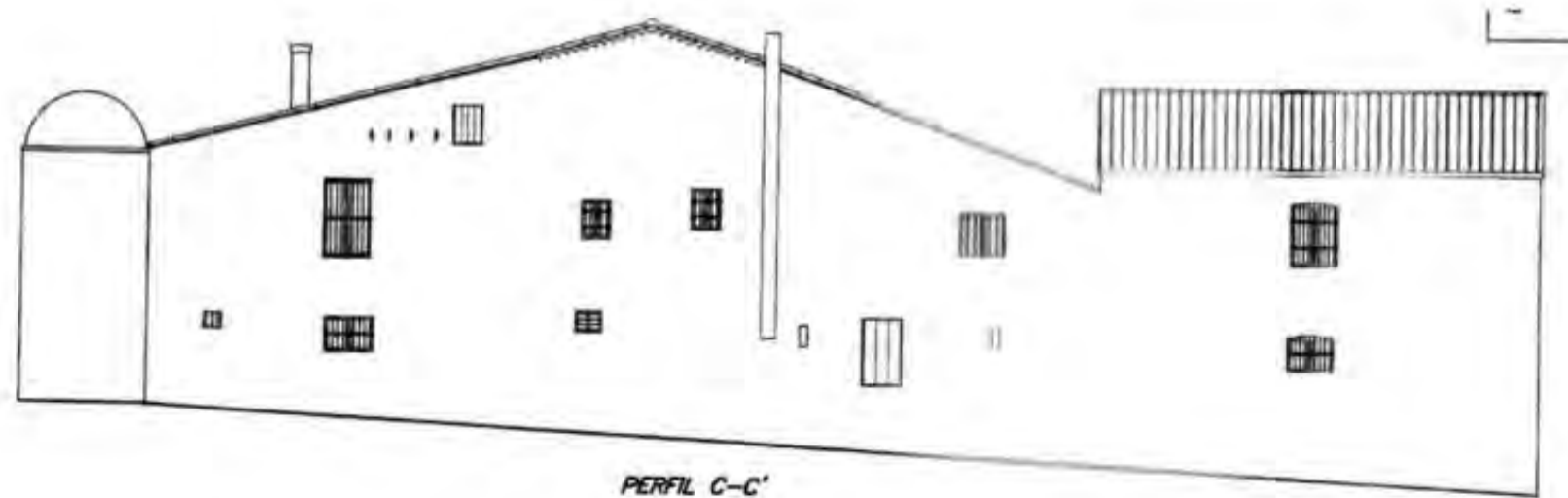
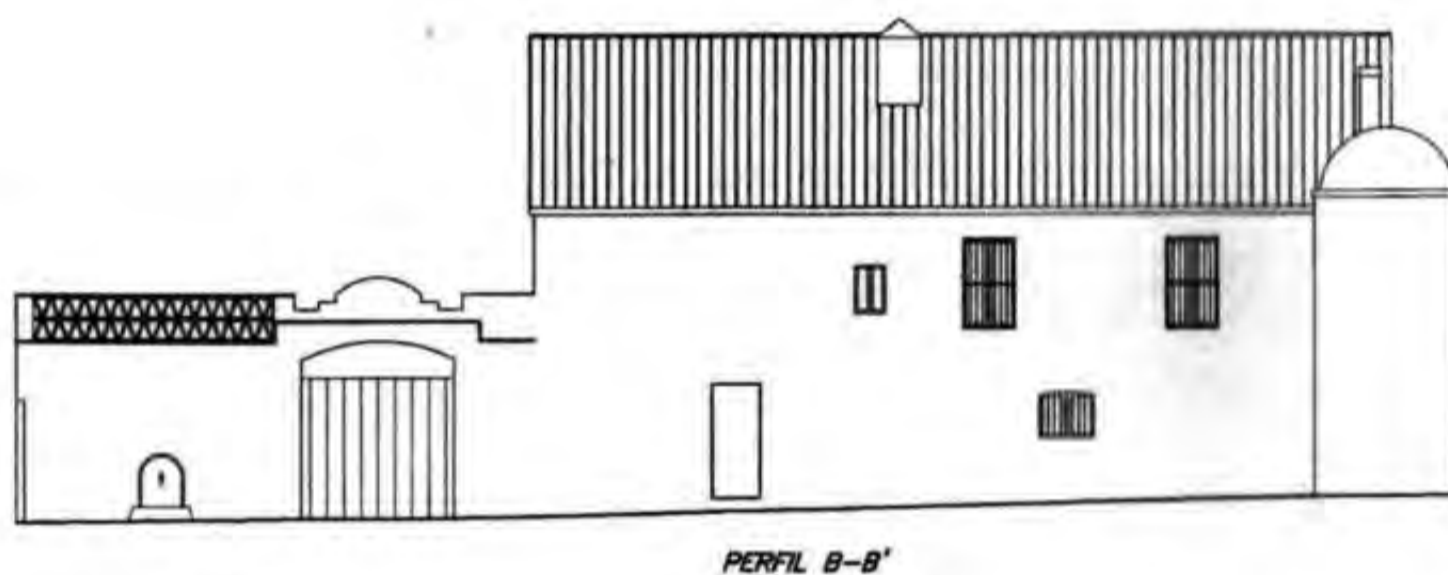
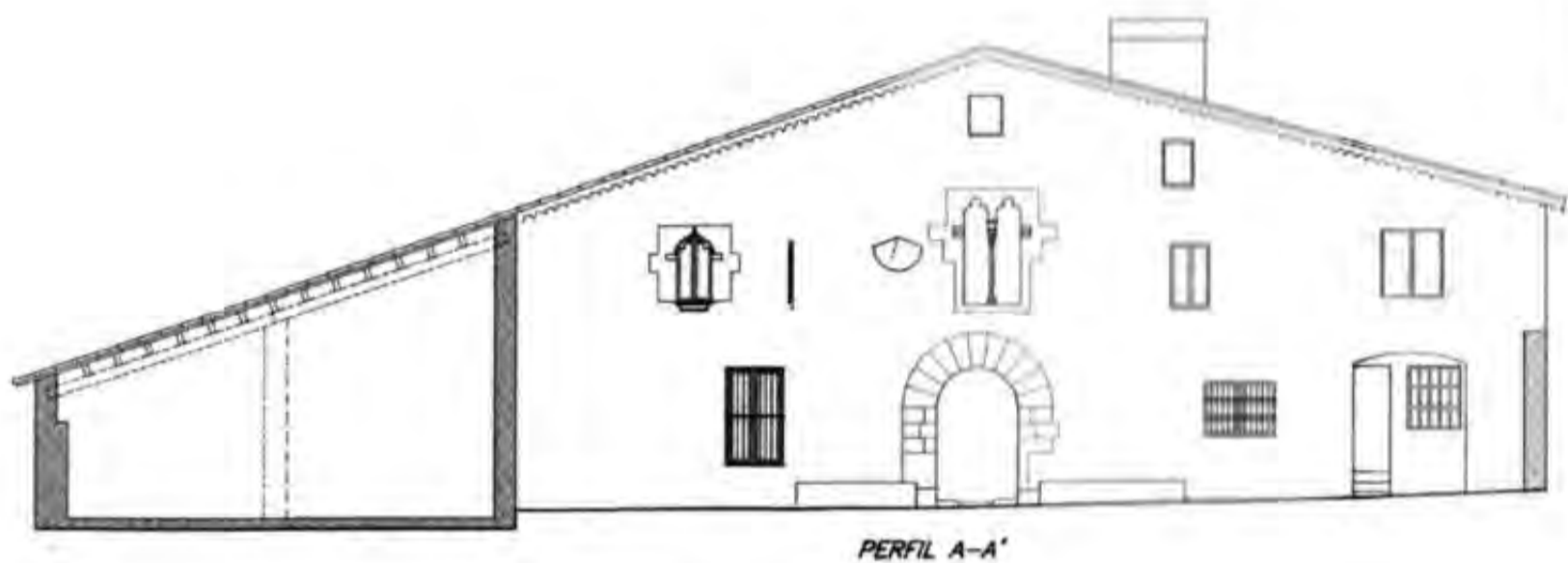
Joseph.- Quan va comprar el Creus, van tenir molts problemes, perquè hi havia molts que encara tenien el contracte de rabassa morta i era caducada. Era caducada que l'amo encara no s'havia passat a amo. Però era caducada. Van tenir molts problemes, perquè deien: jo pago la contribució, però com que era caducada, ell era l'amo i guanyava. Els que tenien contracte a rabassa morta i anaven a judici, perdien tots dos. La justícia els deixava a parts iguals. Un podia comprar la part de l'altre. En els contractes de rabassa morta, els amos no havien de pagar contribució, pagaven els pagesos. Era l'arrendador qui pagava tot, però tenia més seguretat, perquè sabia que en seixanta anys no li prendrien.

Entrevistadora.- Quan finalitzava el contracte de rabassa morta, tornava a l'amo, tornava als mateixos pagesos, feia el mateix contracte?

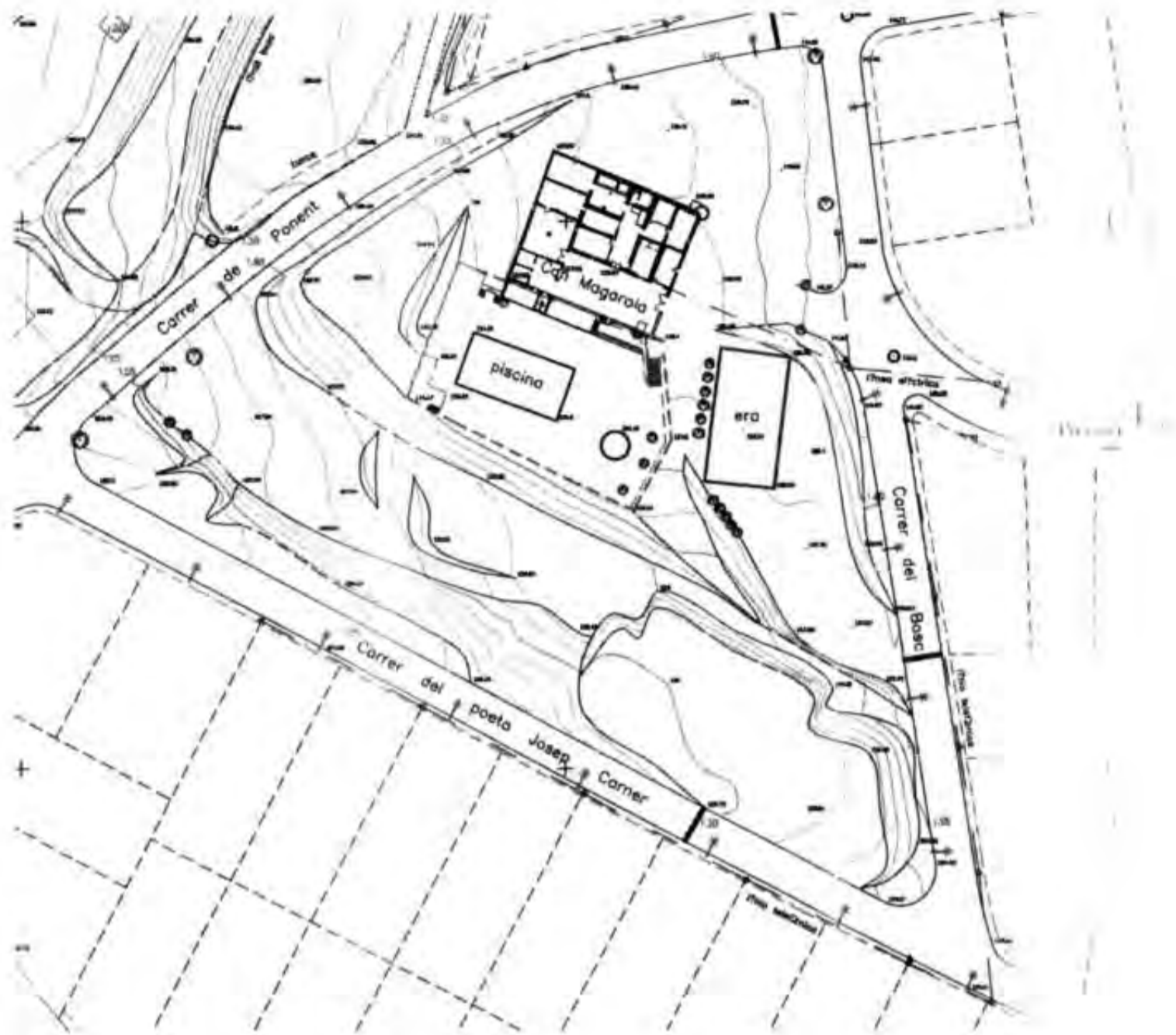
Josep.- No, ja no en feia de rabassa morta. Ja no s'utilitzava aquest contracte en aquests temps. Els arrendaments anaven pujant, pujant. Però el senyor Rius mai va tocar cap contracte. Sempre eren els mateixos pagesos, les mateixes famílies, passava de pares a fills. Podien passar molts anys, 120 o els que fossin, que ell no tocava res... N'hi havia que era censat. Pagaves la contribució tu, però eres l'amo. Hi havien qui pagaven censos, alguns eren perpetus, per a tota la vida. Venien a ser com rabassa morta.

4. LA MASIA DE CAN MAGAROLA

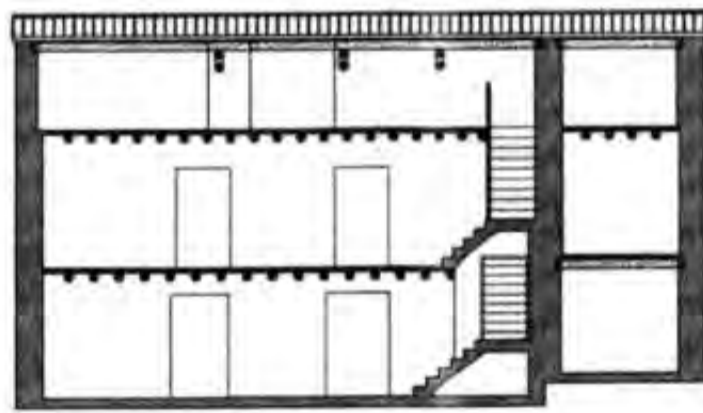
En un document de l'arxiu parroquial de l'Església de Sant Cristòfol de Lliçà de Vall, que data de l'any 1596 (s. XVI), es fa esment a la masia de "CASA D'EN PRATS SERRADOR-CAN MAGAROLA"

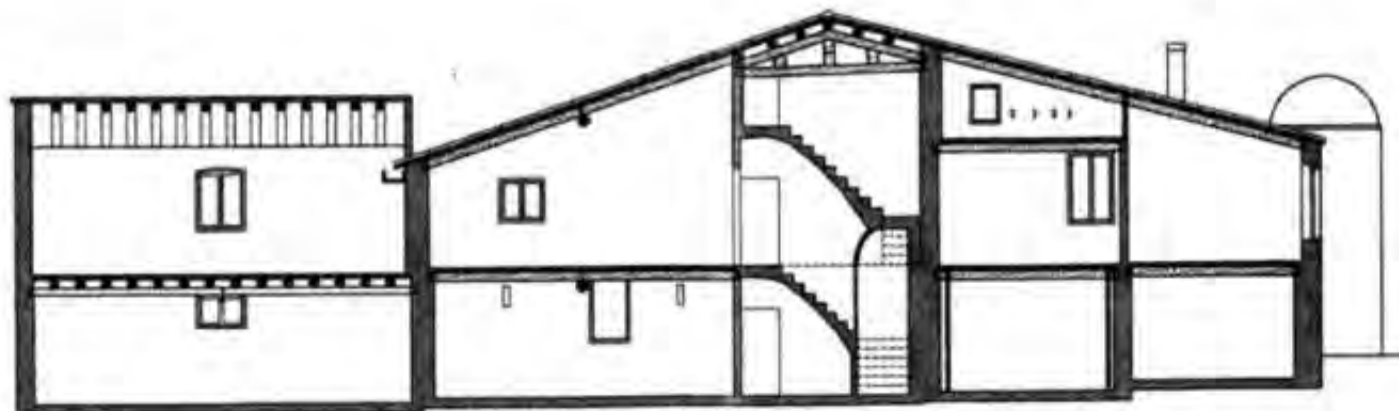
Dibuixos de les façanes de la masia de can Magarola

Plànol d'emplaçament de la masia de can Magarola

Perfil E-E'

Perfil F-F'

Dibuix per seccions de la masia de can Magarola

Can Magarola és una de les 76 masies que l'any 1886 es comptabilitzen en el poble de Lliçà de Vall, situada al sector de la Serra, en una parcel·la amb una topografia molt accidentada, atès el desnivell existent entre diferents parts de l'edifici. Així, es defineixen tres plataformes:

- La superior, on se situa la masia i l'era.
- L'intermitja, que està ocupada per una piscina fora de servei.
- La més baixa, on se situa un camp de futbol i limita amb el carrer Poeta Josep Carner.

La masia, seguint les característiques de la masia tradicional catalana, es compon de:

- una construcció principal, orientada a mig dia, que disposa de tres cosos o crugies (espai separat per murs): la part central i dos laterals,
- una construcció adossada, situada a l'oest.

La construcció principal de can Magarola, segons document registral, es compon de baixos, primer pis i golfes, amb cellers i tines, estable, corral i porxo agregat, que en conjunt conté una extensió superficial de 728 m² i 6 dc².

El primer document en el qual apareix el nom d'aquesta casa, amb les seves finques i el seu propietari és l'Apeo de 1818, que forma part del fons de l'Arxiu Municipal de Lliçà de Vall. D'aquest document també deduïm que el topònim que dóna nom a la masia prové del cognom dels seus propietaris.

L'arquitecte Jordi Fargas i Soler, que ha portat a terme la restauració de la masia per encàrrec de l'Ajuntament de Lliçà de Vall, la descriu de la forma següent:

“La construcció respon a la masia tradicional catalana de planta basilical, amb una crugia central des de la qual es produeix l'accés a la casa, amb l'excepció que en el seu lateral hi ha més de dues crugies que es disposen de forma molt anàrquica, que fa pensar en una construcció realitzada per fases durant molt de temps i d'acord amb les seves necessitats. A la planta baixa i en la crugia central se situa l'escala i al fons l'antiga comuna. Als laterals, les dependències destinades a la premsa i tines per a l'elaboració del vi, a la banda oest, i a cuina-menjador a la banda est. Presenta una superfície útil de 434,60 m².

L'accés a la primera planta es fa per l'escala que dóna també a la crugia central, que fa de distribució a les diverses dependències destinades a habitacions, excepte les situades a nord-est que és on hi ha una cuina menjador. Presenta una superfície útil de 325,83 m².

Seguint la mateixa escala s'arriba a la planta golfes on és de suposar, per la poca alçada, que estava destinada a magatzem i graner. Té una superfície útil de 133,17 m².

Plànol de la planta baixa de la masia de can Magarola

Torre de guaita

Pel tipus de construcció es pot suposar que és del segle XVI amb reformes al segle XVIII.

La presència d'una tanca, en el perímetre lliure d'edificació, que conforma un pati davant la façana principal, i el fet que hi ha una torre en lateral nord-est, fa pensar que en el seu moment fou una masia fortificada.

Els forjats realitzats amb bigues i llates de fusta i cairons de ceràmica manual, són elements característics en les masies catalanes".

Segons Enric Garcia Pey, Llicà d'Avall/de Vall, recull onomàstic:

"La masia es troba situada sobre el torrent Magarola. La seva característica més remarcable és la seva torre rodona fortificada a la seva cantonada sud-est. Té una porta dovellada d'arc de mig punt i un allargat i esvelt finestral geminat sobre la porta, amb un finestral conopial lobulat al costat dret. L'era es trobava al costat sud-est de la masia".

"Masia de planta regular, plata baixa, pis i golfes. La teulada a dues vessants. La porta és d'arc de mig punt".

"La façana té un rellotge solar. La planta baixa està estructurada en gran sala central, al fons de la qual hi ha l'escala que dona accés al pis superior, que està tapada mitjançant un envà amb un espiell, que permetia veure sense ser vist, ornamentada amb formes vegetals. Aquesta sala té un menjador en un costat i la cuina a l'altre".

"A la façana hi ha una finestra geminada, per damunt de la porta de l'entrada, decorada amb un fris de rosetes en el capitell i a les impostes. Aquest tipus de finestra, coneguda com a gòtica, és molt habitual. Se'n troben des del segle XIV fins al XIX".

"El dormitori de l'esquerra té una finestra de tipus gòtic, lobulat conopial, amb ornamentació vegetal, les llindes són de pedra, l'ampit fa un voladís".

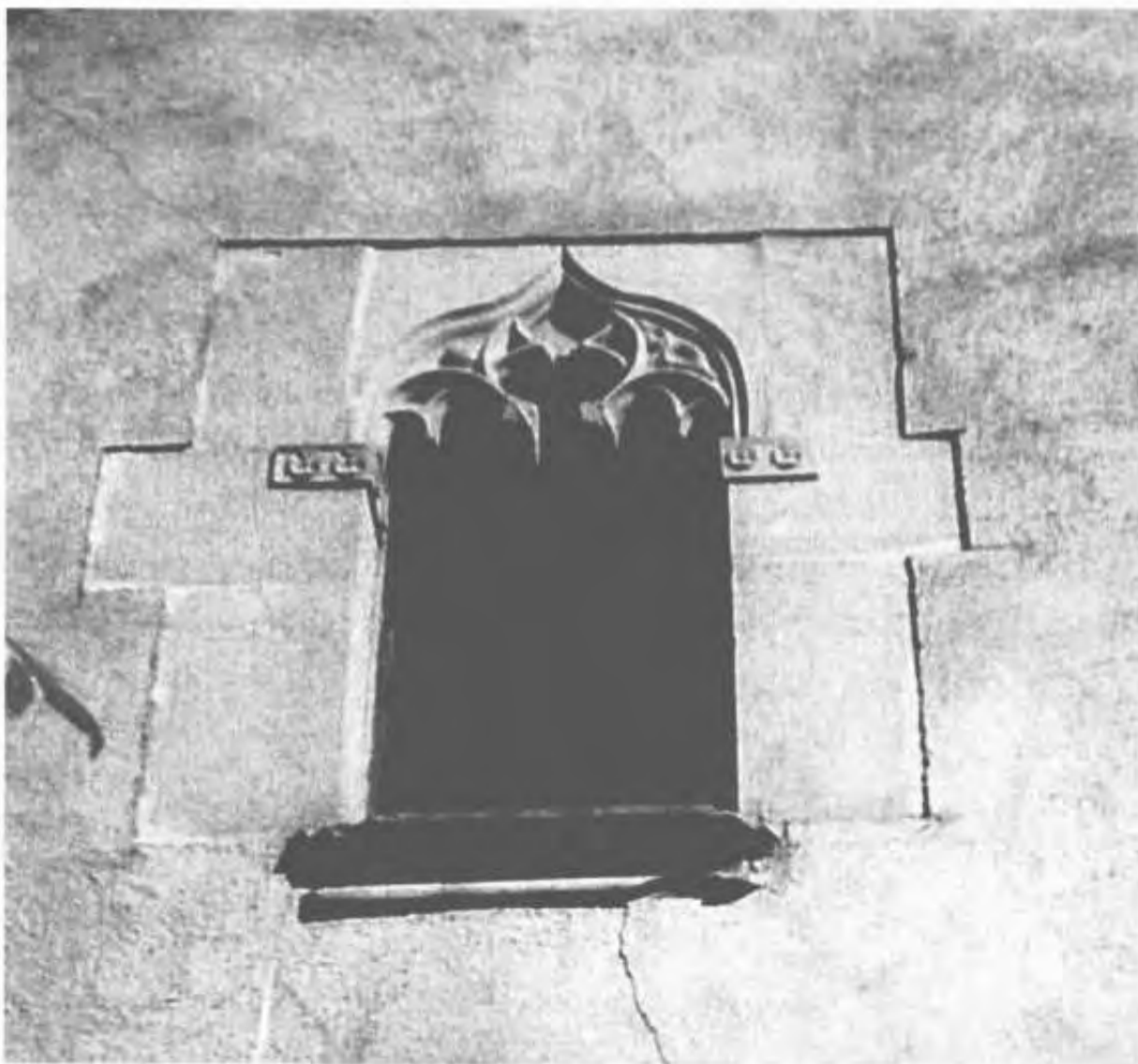
"La paret del darrera té dues espielleres, una tapiada i l'altra oberta, amb la típica obertura més ampla per la part interior i més estreta a l'exterior, que donava més camp de visió als de dintre. La part del darrera de la masia era la zona de l'habitatge del servei o masoveria. Té una torra rodona annexa a la masia, coronada per una cúpula. Les golfes estaven ben conservades".

Porta principal de la masia
amb arc de mig punt

Finestra geminada

Finestra amb arc lobulat conupial

Relació de fons documentals i bibliografia

Arxiu Municipal de Lliçà de Vall:

- Apeo any 1818
- Apeo any 1847
- Amollonament dels anys 1887-1888
- Amollonament any 1936
- Amollonament any 1946, Tom I i II
- Llibres del Cadastre i de variacions de 1929, 1936, 1943, 1946, 1948, 1953, 1959 i 1964
- Plànols del Cadastre de 1943
- Projecte tècnic reforma de Can Magarola de novembre de 1999.
- Fons fotogràfic

Arxiu Parroquial de Lliçà de Vall

ANGULO, V; BARBANY, C.; GARCIA, M.R.: *Història medieval i moderna del Vallès Oriental*, Ed. Rourich, 1994.

DANTÍ, J; GALOBART, LI; RUIZ I CALONJA, J: *La Vall del Tenes. Natura, passat i present d'un racó del Vallès*. Mancomunitat de la Vall del Tenes, 1995.

DD AA: *Lliçà de Vall, 1.000 anys d'història*. Ajuntament de Lliçà de Vall, 1999.

GARCIA-PEY, Enric: *Lliçà d'Avall/de Vall. Recull onomàstic*. Ajuntament de Lliçà de Vall, 1999.

GARRIGA, Joan: *De Licano Subteriore a Lliçà d'Avall/de Vall*. Ajuntament de Lliçà de Vall, 1991.

PLANAS, J; GARRIGA, J; BUXADERA, I: *Història contemporània del Vallès Oriental*, Ed. Rourich, 1993.

Annex 1. Quadre de propietaris des de 1818 a 1964

1818	1847	1860	1886	1918
Anton Magarola	Mas Magarola	MAGAROLA, Víctor	RIUS, Jaume (en 1878)	RIUS, Jaume
			RIUS, Francisco	RIUS, Francisco
	ARIMON, Llorens		ALSINA, Francisco	
		ARRISA, Bienvenido	RIUS, Jaume	RIUS, Jaume
	BOTJOSA, Bartomeu	BUTJOSA, Bartolomé	VALLCORBA PADROS, Pere	VALLCORBA, Pedro
	BOTJOSA, Juan			
	BRUNES, Mateu			
	BUNET, Joseph	BONET, Josep	BONET, José	BONET, José
		BONVILA NUALART, Pedro		
	CALBÓ, Anton	CALVÓ, Antonio	GUASCH COMPANY, Severo	
			MASACHS CASTELLS, Juan	
	CALBÓ, Juan	CALVÓ, Juan		
	CALBÓ, Salvador	CALVO, Salvador	RIUS, Jaume	RIUS, Jaume
				CALZADA, José
	CALSADA, Anton	CALSADA, Antonio	CALZADA, Antonio	CALZADA, Antonio
	CALSADA, Juan		CALSADA CLADELLAS, Pablo	CALSADA CLADELLAS, Pablo
		CARRERAS PLANAS, Andreu	CARRERAS, Andrés	CARRERAS, Andrés
	CASTELLS, hereus			
	COSTA GUINEU, Juan	COSTA GUINEU, José		
	COSTA TITAN, Juan	COSTA TITAN, Juan		
	COSTA, Francisco	COSTA, Francisco	RIUS, Jaume	RIUS, Jaume
	COSTA, Josep			
		COSTA ROS, Juan	COSTA, Juan	COSTA, Juan
	CRUSELLAS, Sagimon			
		FARNÉS PARELLADA, Tomás	FARNÉS, Tomás	
		FLAQUER, Joaquin	FLAQUER, Juan	FLAQUÉ, Juan
		FREIXES FARNÉS, Juan	SERRA ESPINOSA, Juan	SERRA, Juan
			SERRA ESPINOSA, Ramon	SERRA, Ramon
		GARRIGA GIOL, José	GARRIGA, José	GARRIGA, José
	GOSCH, Francisco	GUASC, Francisco	GUASCH, Francisco	GUASCH, Francisco
	GOSCH, Joseph	GUASC, José	GORINA, Francisco	GUASCH, José
			GUASCH, José	GUASCH, José
	GOSCH, Juan			
		MARTÍ, José	MAYOLAS CAMP, Pedro	
		MARTÍ, Julian	MARTÍ, Julian	MARTÍ, Julian
		MASACHS MORA, Sebastian	Vda Raimunda Serra	
			MASACHS CASTELLS, Juan	MASACHS, Joan
		MAS, Jacinto	MAS GIBBENT, Juan	MAS, Juan
	MOMBRU, Andreu	MOMBRU, Andres	MOMBRU, Andrés	MUMBRU, Andrés
	MONOSA, Josep	MANOSA, Josep	RIUS, Jaume	
	ORPINA, Martí			
	PARERA CABANAS, Pau	PARERA, Pablo	PARERA, Pablo	PARERA, Pablo
	PRAT GIBERT, Pau			
	PUIG, Joan	PUIG VINALS, Juan	PUIG VINALS, Juan	PUIG BONET, Juan
		RAMON GORCHS, Maria	RAMON, Eulàlia	RAMON, Eulàlia
		RAMON, Dolores	RAMON, Dolores	
		RAMON DAVI, Maria	RIUS, Jaume	RIUS, Jaume
			RAMON DAVI, Juan	RAMON DIVI, Juan
	RAMON, Joseph			
	RAMON, Maji			
	RAMON, Pere			
			ROVIRA CASANELLAS, Ram	ARISA CARBASSA, Esteban
	ROCA, Juan			
	SERRA, Esteve			
		SERRA ESPINASA, Juan	SERRA ESPINOSA, Juan	SERRA, Juan
		SERRA GARRIGA, Vicente	SERRA ARGEMI, Rosa	
		SERRA PASCUAL, Juan	SERRA PASCUAL, Juan	SERRA PASCUAL, José
			SERRA SERRA, José	SERRA SERRA, José
		SERRA VALDÉS, Juan	RIUS, Jaume	SERRA FONTCOBERTA, Vicente
			SERRA VALDÉS, Juan	
		SERRA VILA, Francisco	LLOBERAS GALVANY, Miquel	LLOBERAS, Miquel
			SERRA VILA, Francisco	SERRA, Francisco
	SOLDEVILA, Antoni	MAGAROLA, Víctor	RIUS, Jaume	RIUS, Jaume
	SOLDEVILA, Pau			
	SOLDEVILA, Pere	SOLDEVILA, vda. Pedro		
		SOLDEVILA, José	SOLDEVILA, José	SOLDEVILA, José
	VALLCORBA, Hereus	VALLCORBA, Tomás	VALLCORBA, Tomás	VALLCORBA, Tomás
	VIRDIE, Jaume			

1929	1936	1942	1943	1944
RIUS, Jaime	RIUS, Jaume	RIUS, Jaume	RIUS TORRES, Gabriel	RIUS TORRES, Gabriel SERRA CARRERAS, Antonia
RIUS, Francisco	RIUS, Francesc	RIUS, Francesc	RIUS TORRES, Gabriel	RIUS TORRES, Gabriel
RIUS, Jaume	RIUS, Jaume	RIUS, Jaume	RIUS TORRES, Gabriel	
VALLCORBA, Pedro	VALLCORBA, Pedro	BADIA RAMÓN, José VALLCORBA, Pedro	ARIMON BADIA, José RIUS TORRES, Gabriel	RIUS TORRES, Gabriel
BONET, José	BONET, Josep	BONET, Josep	RIUS TORRES, Gabriel	RIUS TORRES, Gabriel
RIUS, Jaume	RIUS, Jaume	RIUS, Jaume		
CALZADA, Antonio CALSADA CLADELLAS, Pablo CARRERAS, Andrés	CALZADA, Antonio CALSADA CLADELLAS, Pablo CARRERAS, Andreu	CALZADA, Antonio CALSADA CLADELLAS, Pablo CARRERAS, Andreu	RIUS TORRES, Gabriel RIUS TORRES, Gabriel RIUS TORRES, Gabriel	RIUS TORRES, Gabriel RIUS TORRES, Gabriel RIUS TORRES, Gabriel
RIUS, Jaume	RIUS, Jaume	RIUS, Jaume		
COSTA, Juan CERDA BAUS, Juan	COSTA, Joan	COSTA, Joan	RIUS TORRES, Gabriel	RIUS TORRES, Gabriel
FLAQUÉ, Juan SERRA, Juan SERRA, Ramon GARRIGA, José	FLAQUER, Joan SERRA ESPINAZA, Joan SERRA ESPINAZA, Ramon GARRIGA, Josep	FLAQUER, Joan SERRA, Joan SERRA ESPINAZA, Ramon GARRIGA, Josep	RIUS TORRES, Gabriel SERRA ARMADANS, Juan SERRA ESPINOSA, Ramon RIUS TORRES, Gabriel	RIUS TORRES, Gabriel SERRA ARMADANS, Juan RIUS TORRES, Gabriel
GUASCH, Francisco GUASCH, Jose	GUASCH, Francesc GUASCH, Josep	GUASCH, Francesc GUASCH, Josep	GUASCH, Francisco RIUS TORRES, Gabriel	RIUS TORRES, Gabriel GUASCH BUTJOSA, Pedro
MARTÍ, Julian	MARTI, Julian	MARTI JOSE, Julian	MARTI JOSE, Julian	
MASACHS, Juan	MASACHS, Joan	MASACHS, Joan	RIUS TORRES, Gabriel	RIUS TORRES, Gabriel
MUMBRÚ, Andrés	MUMBRÚ, Andreu	MUMBRÚ, Andreu	RIUS TORRES, Gabriel	RIUS TORRES, Gabriel ORIACH PERE, José
PARERA, Pablo	PARERA, Pau	PARERA, Pau	RIUS TORRES, Gabriel	RIUS TORRES, Gabriel
PUIG BONET, Juan RAMON, Eulàlia	PUIG BONET, Joan RAMON, Eulàlia	PUIG BONET, Joan RAMON, Eulàlia	RIUS TORRES, Gabriel RIUS TORRES, Gabriel	RIUS TORRES, Gabriel RIUS TORRES, Gabriel
RIUS, Jaume RAMON DIVI, Juan	RIUS, Jaume RAMON DIVI, Joan	RIUS, Jaume RAMON DIVI, Joan	RIUS TORRES, Gabriel RIUS TORRES, Gabriel	RIUS TORRES, Gabriel RIUS TORRES, Gabriel
RAMON, Pedro ARISA CARBASSA, Esteban	RAMON, Pere ARISA CARBASSA, Esteban	RAMON, Pere ARIZA CABANA, Esteban	RAMON GRAU, Pedro ARIZA CARBASA, Esteban	RAMON GRAU, Pedro ARIZA CARBASA, Esteban
	ROURE, Andreu	ROURE, Andreu	RIUS TORRES, Gabriel	RIUS TORRES, Gabriel
SERRA ESPINASA, Juan SERRA ARGEMI, Rosa SERRA PASCUAL, Juan	SERRA ESPINAZA, Joan SERRA ARGEMI, Rosa SERRA PASCUAL, Josep	SERRA ESPINASA, Joan SERRA ARGEMI, Rosa SERRA PASCUAL, Josep	SERRA ARMADANS, Juan	SERRA ARMADANS, Juan
LLOBERAS, Miquel SERRA VILA, Francisco RIUS, Jaime	LLOVERAS, Miquel SERRA VILA, Francisco RIUS, Jaime	LLOVERAS, Miquel SERRA VILA, Francisco RIUS, Jaime	LLOBERAS, Miquel RIUS TORRES, Gabriel	RIUS TORRES, Gabriel RIUS TORRES, Gabriel
SOLDEVILA, José VALLCORBA, Tomás	SOLDEVILA, Josep VALLCORBA, Tomás	SOLDEVILA, Josep VALLCORBA, Tomás		RIUS TORRES, Gabriel RIUS TORRES, Gabriel

Annex 2. Quadre de propietaris i conreus de 1860

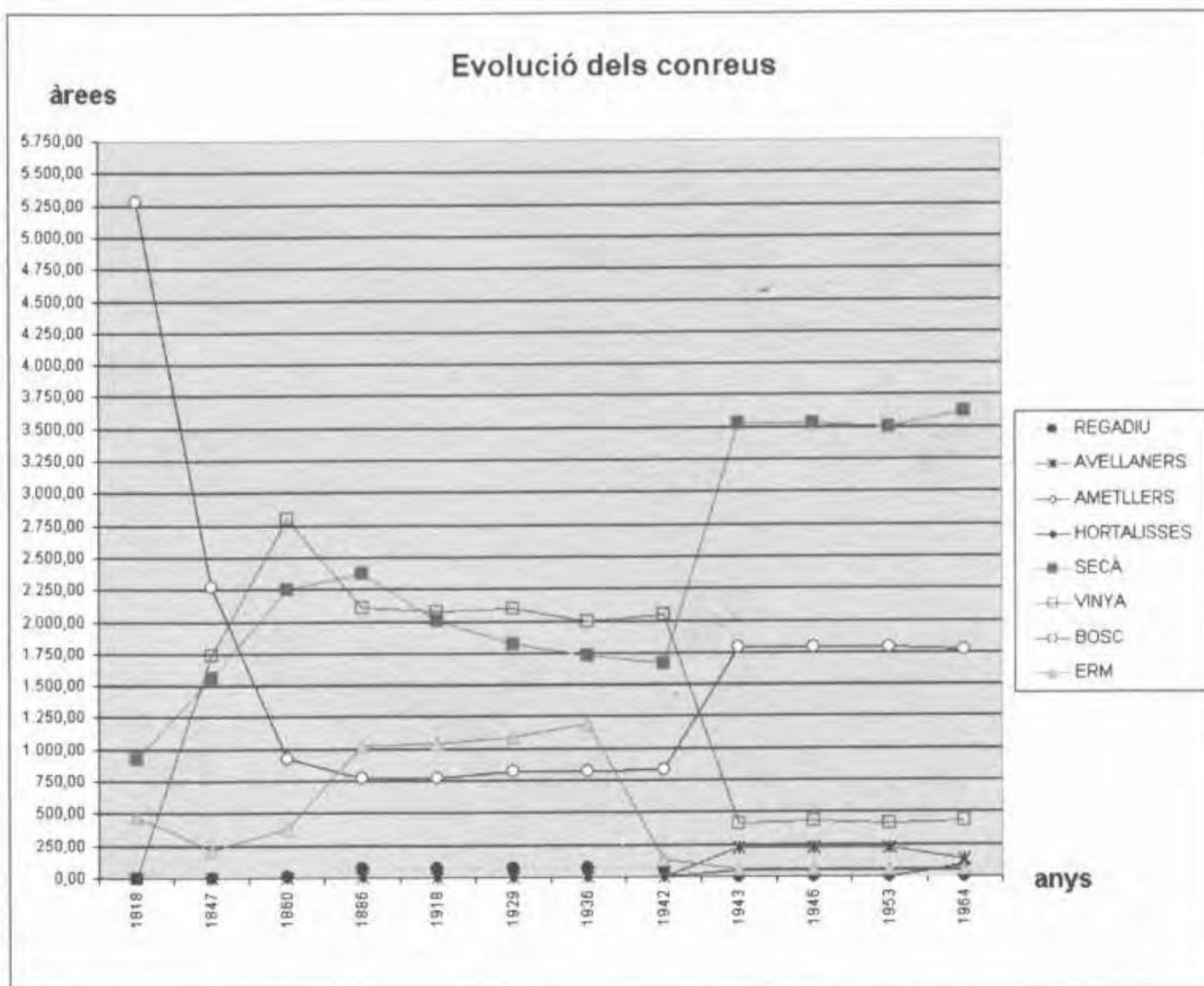
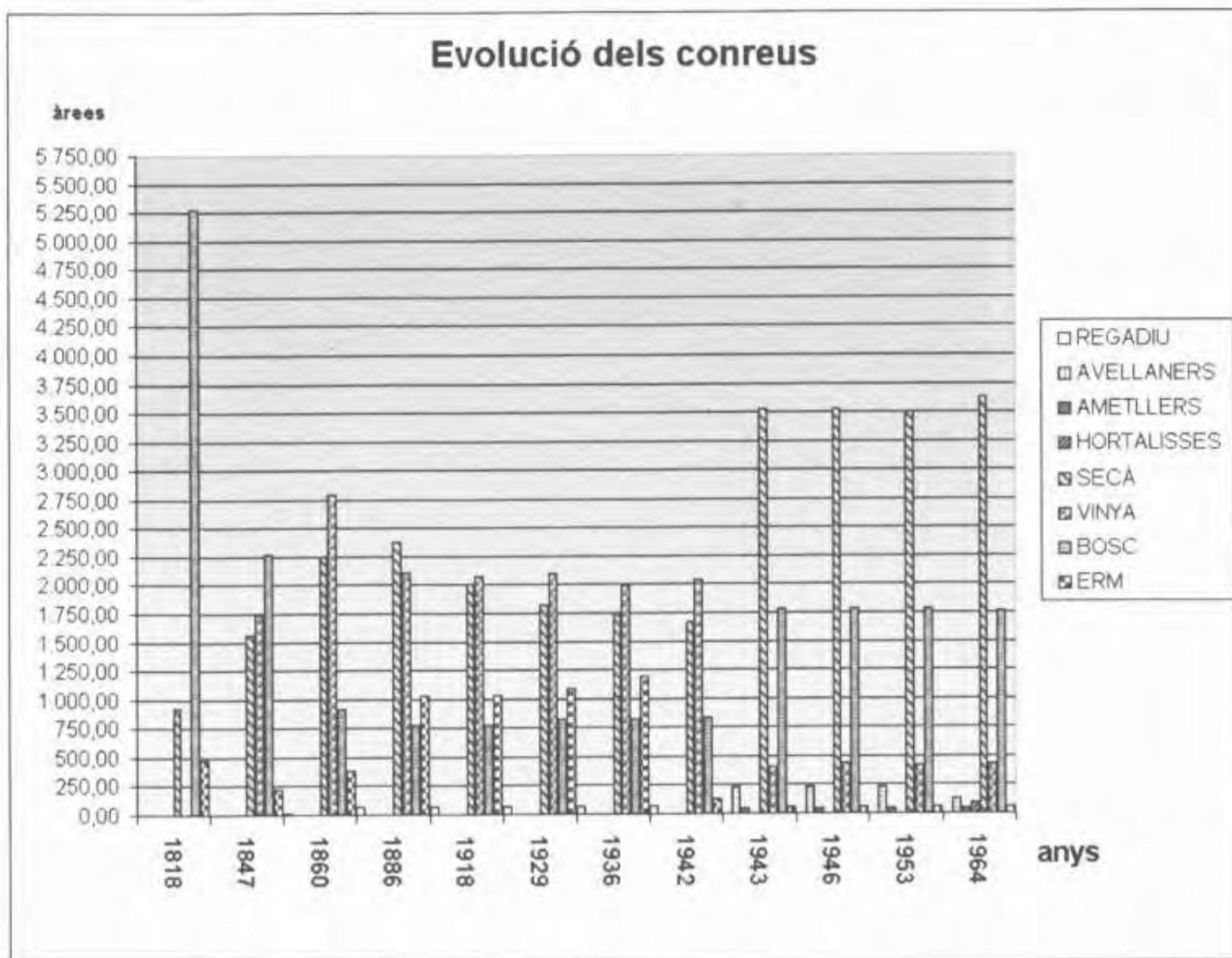
ANY 1860	CONREUS											
	Propietaris	Regadiu		Secà		Vinya		Bosc		Erm		
		qra qrt	àrees	qra qrt	àrees	qra qrt	àrees	qra qrt	àrees	qra qrt	àrees	
ARRISA, Bienvenido					1qra 7qrt	58,14						
BONET, Josep					1qra 9qrt	64,26						
BONVILA NUALART, Pedro			2qra 6qrt	91,8								
BUTJOSA, Bartolomé					1qra 10qrt	67,32						
CALSADA, Antonio					2qra	73,44			9crt	27,54		
CALVÓ, Antonio			1qra 8qrt	61,20				4qra	146,88			
CALVÓ, Juan					1qra 10qrt	67,32						
CALVÓ, Salvador			1qra	36,72	2qra	73,44						
CARRERAS PLANAS, Andreu			2qra 11qrt	107,1								
COSTA, Francisco					2qra 1qrt	76,50						
COSTA GUINEU, José					2qra	73,44						
COSTA TITAN, Juan					1qra 5qrt	52,02						
FARNÉS PARELLADA, Tomás			2qra	73,44								
FLAQUER, Joaquim			2qra	73,44								
FREIXES FARNÉS, Juan			2qra	73,44								
GARRIGA GIOL, José			2qra	73,44								
GUASCH, Francisco			9qrt	27,54	9qrt	27,54						
GUASCH, José			6qrt	18,36	1qra 4qrt	48,96			1qrt	3,06		
MAGAROLA, Víctor	2qrt	6,12	24qra	881,28	9qra	27,54	21qra 1qrt	774,18	8qra 2qrt	299,88		
MAÑOSA, Josep			6qrt	18,36								
MARTÍ, José			1qra	36,72	1qra 2qrt	42,84						

CONREUS											
ANY 1860	Propietaris	Regadiu		Secà		Vinya		Bosc		Erm	
		qra qrt	àrees	qra qrt	àrees	qra qrt	àrees	qra qrt	àrees	qra qrt	àrees
	MARTÍ, Julian					1qra 8qrt	61,20			9qrt	27,54
	MASACHS MORA, Sebastian			4qra	146,88	3qra	110,16				
	MOMBRÚ, Andres			6qrt	18,36	1qra 7qrt	58,14				
	PARERA, Pablo					1qra 7qrt	58,14				
	PUIG, Juan			1qra	36,72	1qra	36,72				
	RAMON, Dolores					6qrt	18,36				
	RAMON GORCHS, Maria			1qra 5qrt	52,02	10qrt	30,60				
	RAMON DAVI, Maria			8qrt	24,48	1qra 10qrt	67,32				
	SERRA ESPINASA, Juan			1qra 6qrt	55,08	1qra 2qrt	42,84				
	SERRA GARRIGA, Vicente			2qra 2qrt	79,56						
	SERRA PASCUAL, Juan					1qra 4qrt	48,96				
	SERRA VALDÉS, Juan			1qra 6qrt	55,08	1qra 2qrt	42,84				
	SERRA VILA, Francisco			1qra 8qrt	61,20	2qra 5qrt	88,74				
	SOLDEVILA, José			1qra	36,72	3qra 3qrt	119,34				
	SOLDEVILA, vda. Pedro					2qra 10qrt	104,04				
	VALLCORBA, Tomás					1qra 11qrt	70,38				

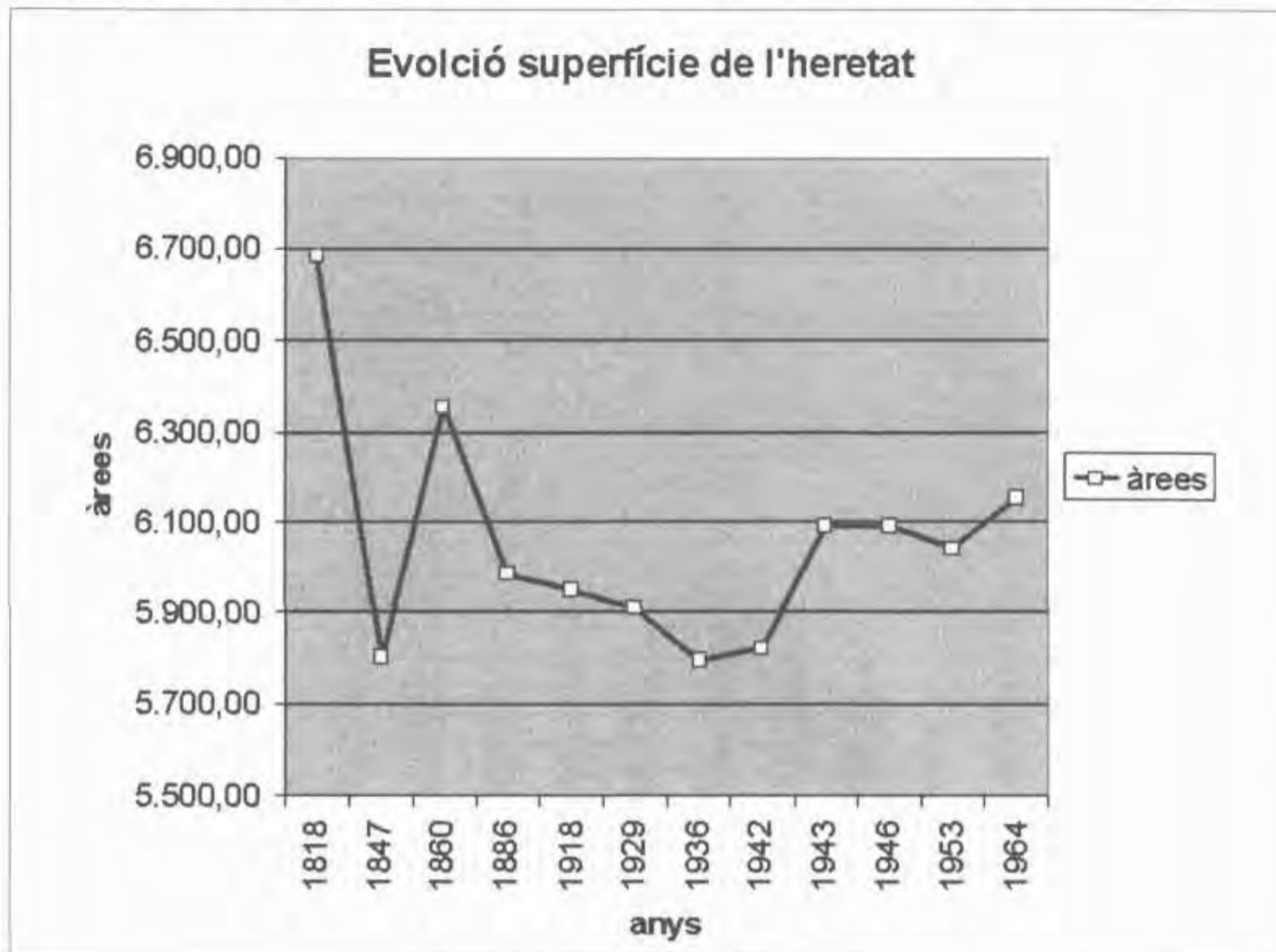
Annex 3. Quadre de propietaris i conreus de 1943

ANY 1943	CONREUS									
	Regadiu àrees	Cereals àrees	Vinya àrees	Avellaners àrees	Ametllers àrees	Bosc àrees	Erm àrees			
Propietaris										
RIUS TORRES, Gabriel		3.006,96	323,30	49,20	46,40	1.747,74	25,72			
LLOBERAS, Miquel		26,60								
ORIACH PERE, José		38,60	26,80							
ARIMON BADIA, José		88,00								
GUASCH BUTJOSA, Pedro		29,39	31,80							
GUASCH, Francisco		62,40								
RAMON GRAU, Pedro				49,00		40,80				
SERRA ARMADANS, Juan					88,20					
SERRA ESPINOSA, Ramon			43,60							
ARIZA CARBASA, Esteban		92,40								
MARÍ JOSÉ, Julian		183,08	55,08				35,18			

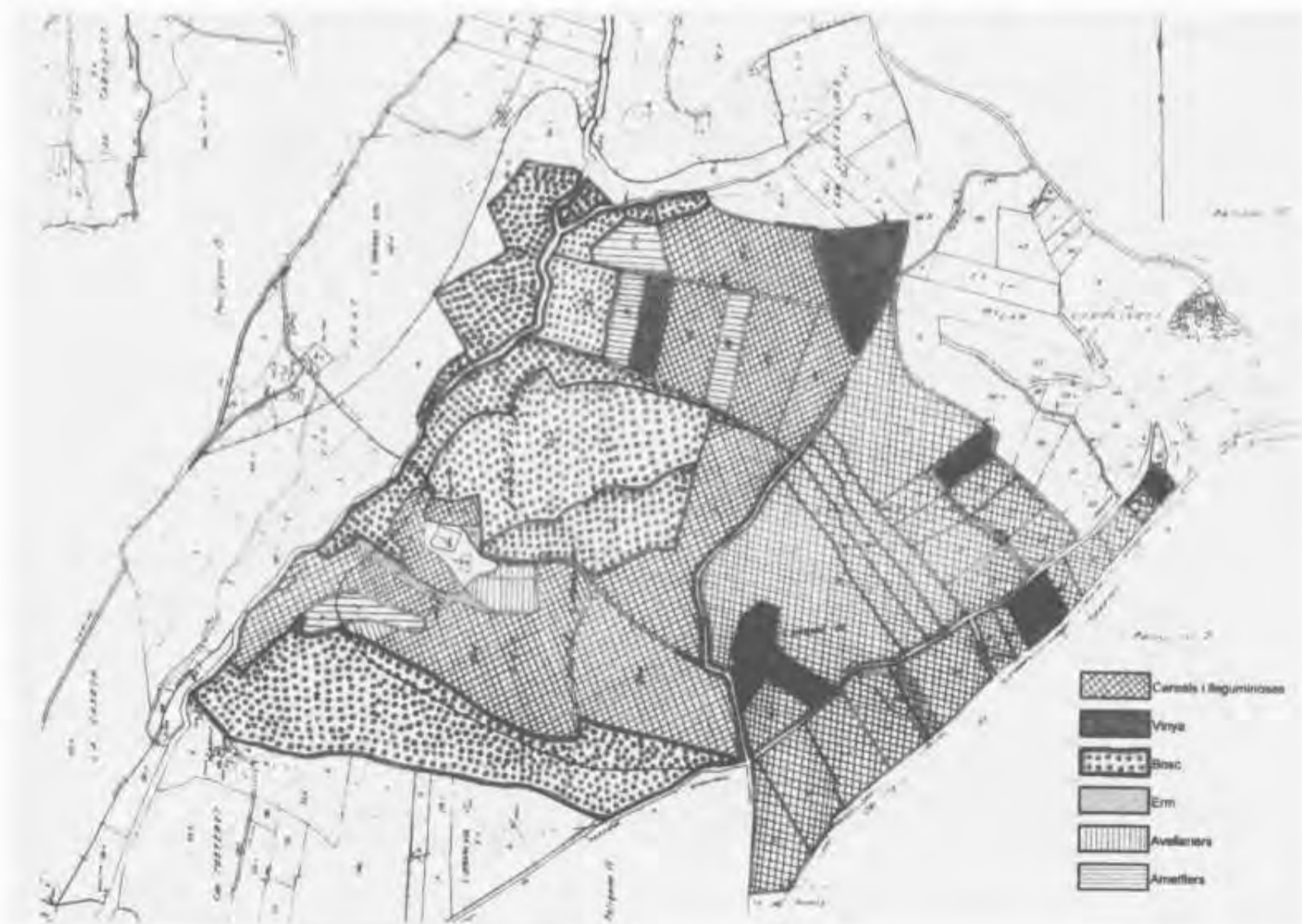
Annex 4. Gràfics de línies i de barres de l'evolució dels diferents tipus de conreus

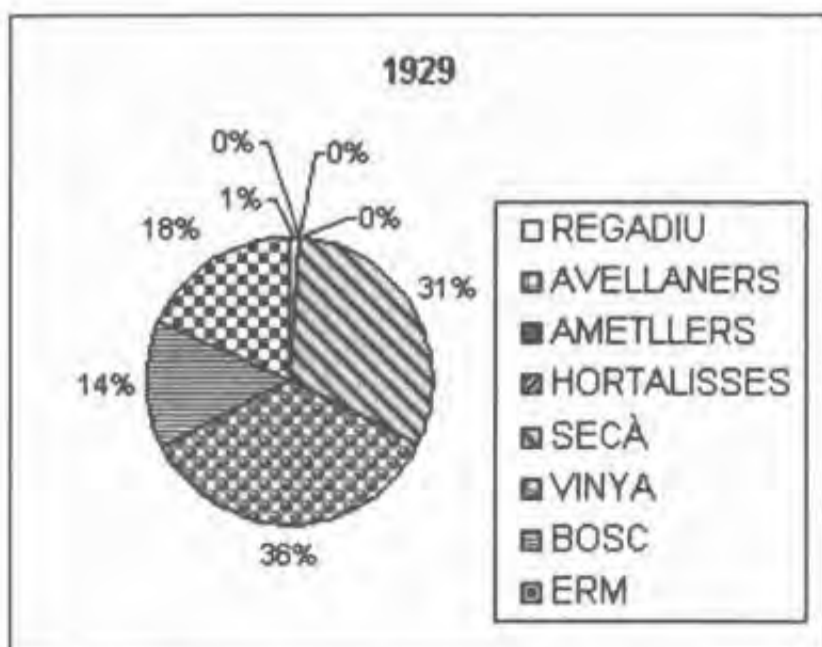
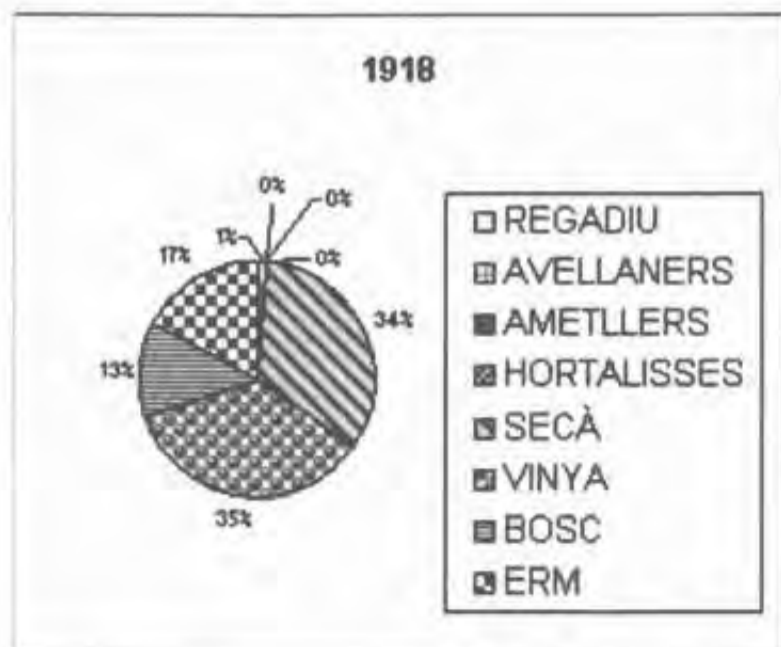
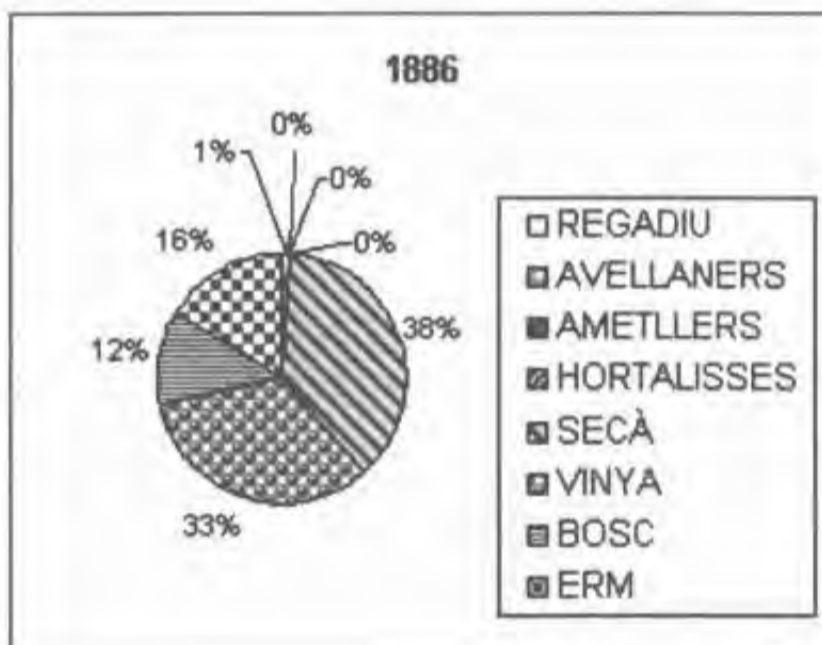
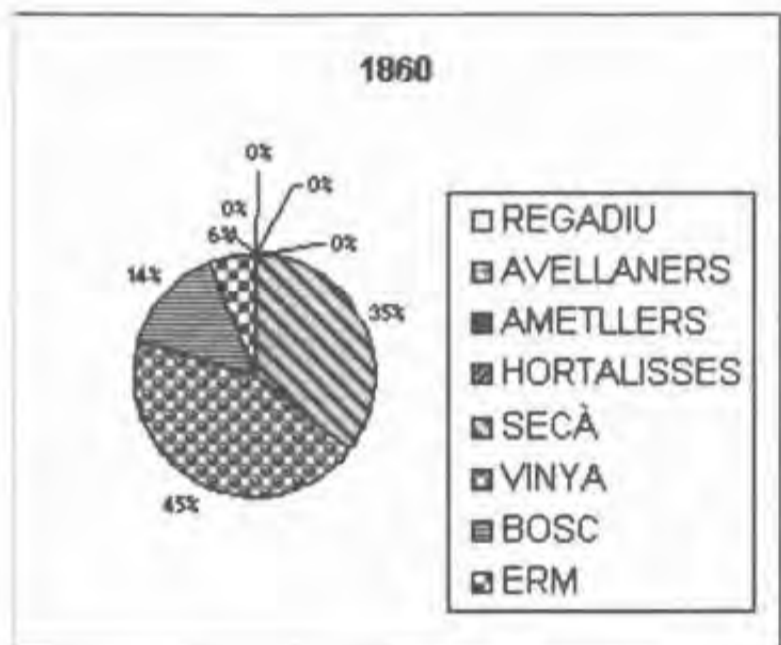
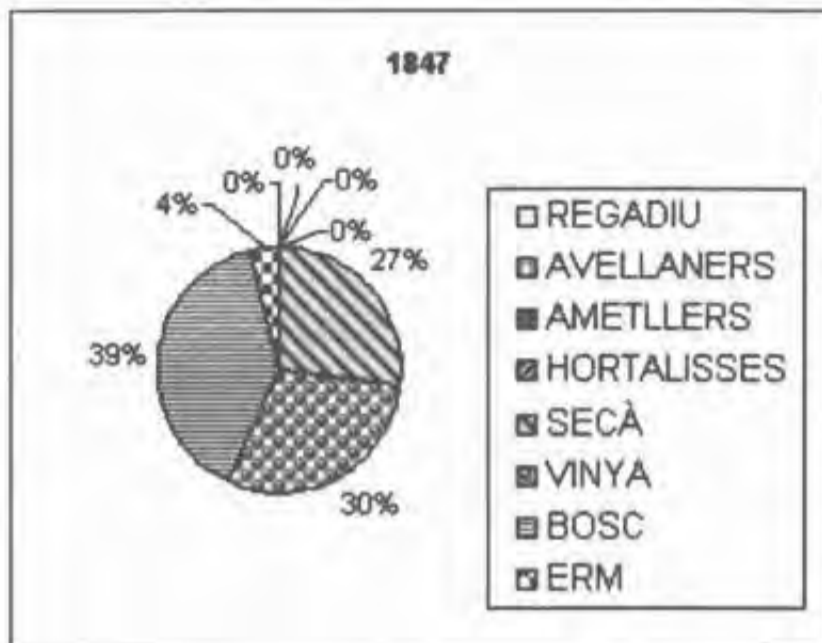
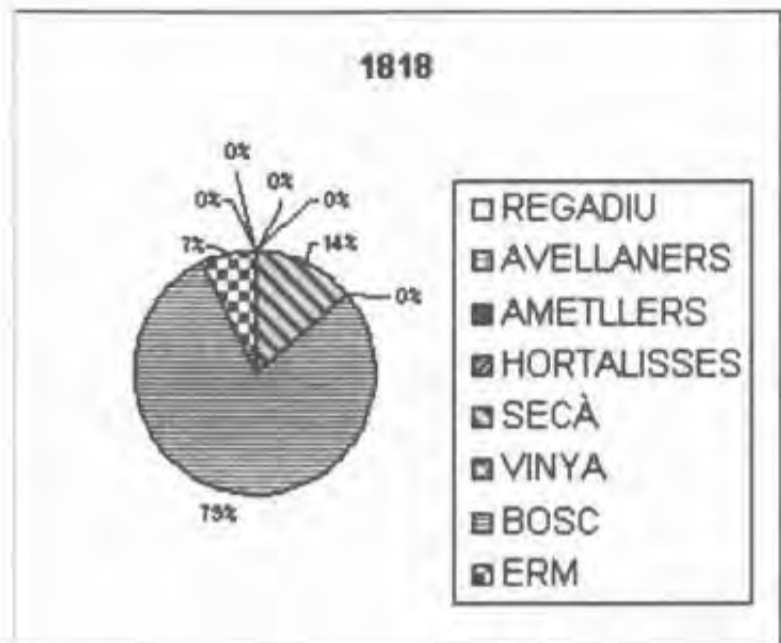
Annex 5. Quadre d'evolució de l'extensió de la propietat entre 1818 a 1964

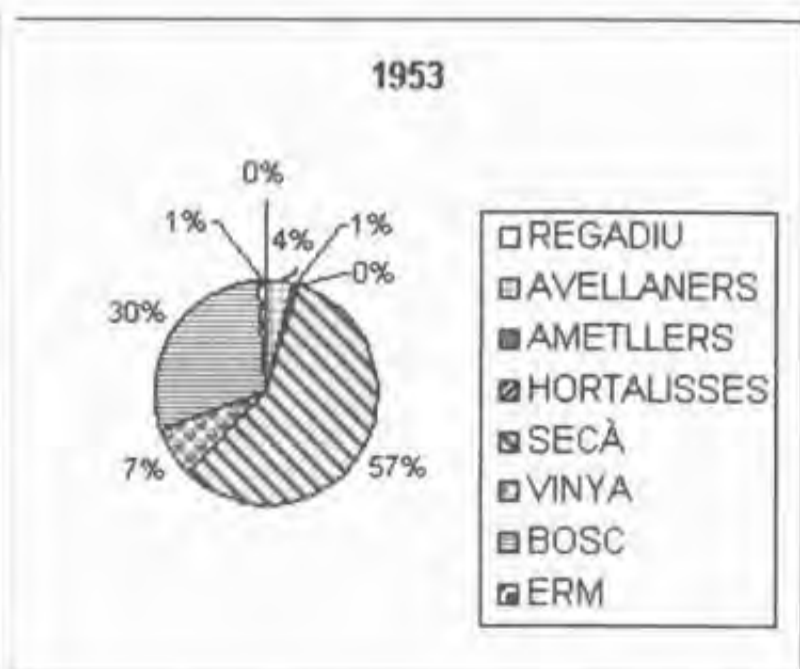
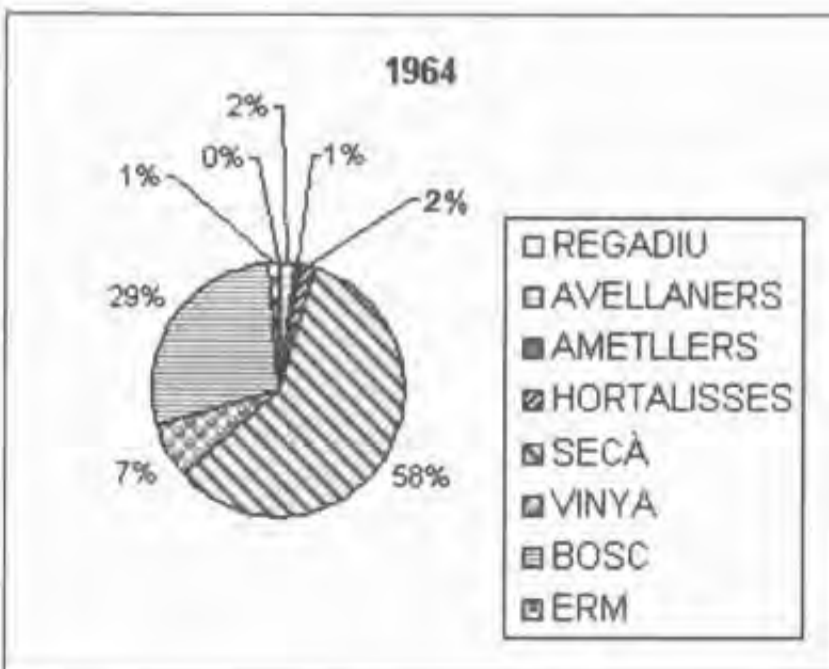
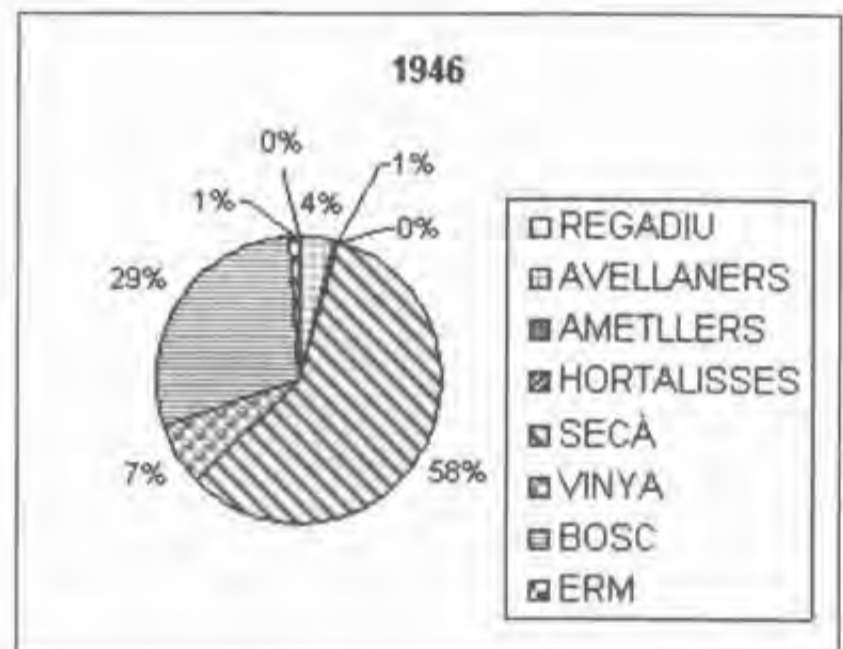
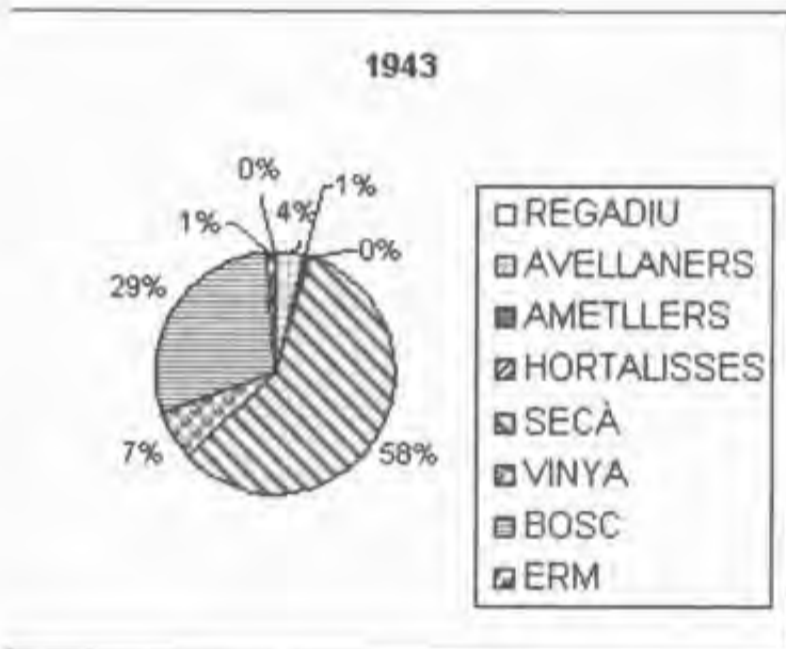
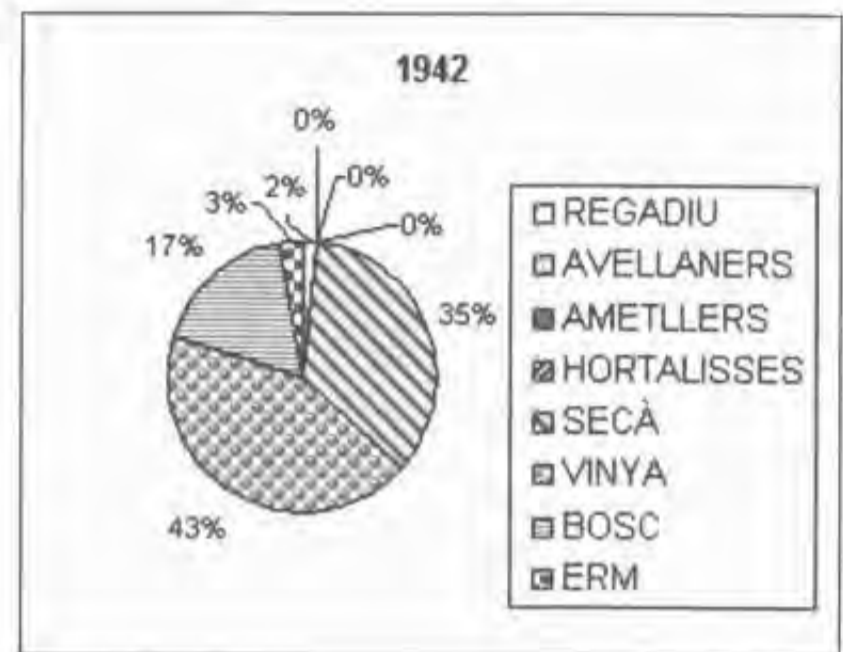
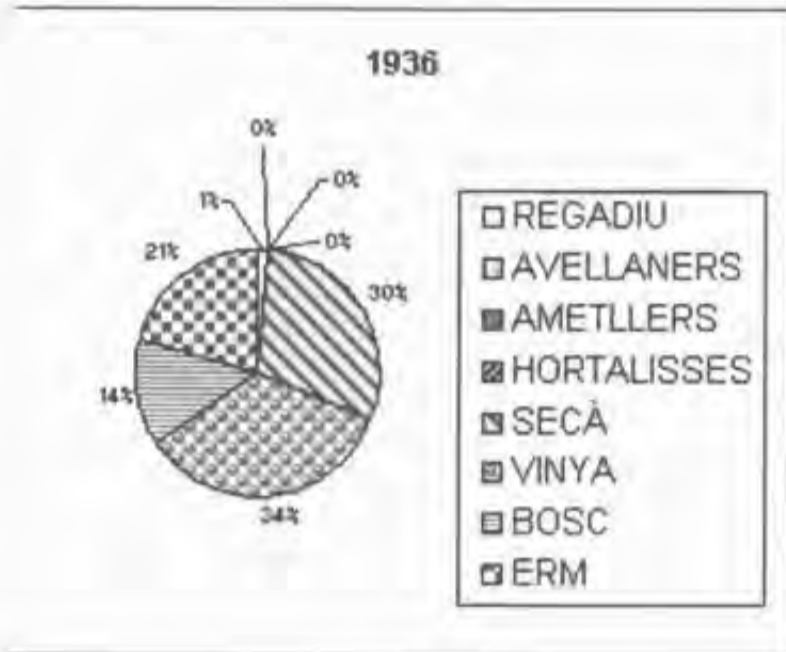
Annex 6. Plànol de finques i conreus de can Magarola l'any 1943

Annex 7. Gràfics de pastis sobre els diferents conreus per anys

Annex 7. Gràfics de pastis sobre els diferents conreus per anys

***Antònia Canet i Gaietà Vínzia,
personatges desconeguts del nomenclàtor de
carrers de Mollet del Vallès***

Josep A. Casanova i Antonio

Geògraf

Dos cèntrics carrers de Mollet porten els noms d'Antònia Canet i de Gaietà Vínzia, uns personatges pràcticament desconeguts a la ciutat. Qui eren i què van fer per tal que l'Ajuntament, en dos moments històrics diferents, els dediqués un carrer?

A diferència del que passa amb altres noms del nomenclàtor de vies públiques de la ciutat, no trobem la resposta a cap enciclopèdia ni a les publicacions locals, on no hi ha cap referència biogràfica ni de la seva relació amb Mollet. El desconeixement arriba al punt d'haver-se inclòs de forma errònia la llegenda *veïns de Mollet, de la masia de Can Dragó* a les plaques del carrer. El matrimoni format per Antònia Canet i Gaietà Vínzia vivia a Sarrià i la seva relació amb Mollet venia només de les propietats que hi tenien, entre elles la masia de Can Dragó, on residia un masover amb la seva família.

UNA FAMÍLIA BENESTANT

Maria Antònia Canet y Margenat (1871-1924) era filla d'una família de propietaris rurals de vila de Sant Vicenç de Sarrià, municipi annexionat posteriorment a Barcelona. Tant el seu pare, Josep Canet i Gelabert, com la seva mare, Josefa Margenat i Salvany, pertanyien a antigues famílies benestants de la vila. Els membres de la nissaga Canet ja participaren en el govern del municipi en el segle XVII i Joan Margenat Salvany en fou alcalde tres vegades al segle XIX. Els carrers Canet i Margenat, del barri barceloní de Sarrià, recorden encara avui dia la importància històrica que hi van tenir les dues famílies.

* Aquest article ha estat possible per les informacions facilitades per Montserrat Vínzia Uriach i Marcos Vínzia Portabella, que amablement han permès consultar l'arxiu de la família i han facilitat dades i records dels seus avantpassats.

Antònia Canet i Gaietà Vinzia, a Viladrau, l'estiu de 1923,
amb el seu fill i hereu Gaietà, darrer propietari de Can Dragó.

Gaietà Vínzia Falciola di Novara (1852-1930) pertanyia a una noble família d'origen italià establerta a Barcelona al segle XVIII. Era fill de Josep Vínzia i de Punti, rendista i propietari, i de Luïsa Falciola di Novara i Badanelli.

Tots dos van rebre una educació pròpia de la seva època i condició social. En el cas d'Antònia, impartida a casa per una monja i un preceptor; en el cas de Gaietà, a càrrec de preceptors fins a la mort del seu pare el 1865, quan va marxar a estudiar intern a diversos col·legis. L'any 1891 van contraure matrimoni i es van traslladar a viure al carrer Lladó, al barri antic de Barcelona, on hi passaven els hiverns. La resta de l'any residien a Sarrià, on s'havien conegut i tenien la família, ja que a la part alta es gaudia d'un clima més agradable que al centre de la ciutat. Viladrau fou el lloc d'estiueig.

La seva vida segurament va transcórrer sense més preocupacions que el naixement dels seus cinc fills: Maria Dolors, Gaietà –l'hereu–, Josefina, Carme –aquestes dues, mortes de petites per disenteria– i Trinitat, ja que la seva situació econòmica els permetia viure còmodament. Ho podem veure ja en els capítols matrimonials, signats per ambdós promesos el 28 de setembre de 1891, on la mare d'Antònia li atorga una dot en metàl·lic de 15.000 pessetes de l'època, així com mobles i aixovar valorat en altres 2.500 pessetes. Gaietà respon d'aquestes quantitats, en cas de dissolució del matrimoni, amb una casa de sis plantes a Montcada i Reixac, que hipoteca a favor de la futura sogra.

Gaietà Vínzia no va viure només de la renda del patrimoni heretat, sinó que es va dedicar a la seva administració i millora; tant del patrimoni propi, principalment a Barcelona i Sarrià, com del de la seva esposa a Mollet i Sant Fost. També es va dedicar al comerç de cereals i grans, que havia iniciat com a gestió de les seves propietats rústiques, fins al punt d'adquirir l'any 1896 la titularitat d'una mesa de contractació, la núm. 12, de la Llotja de Cereals de Barcelona. Va ocupar diversos càrrecs a la Junta de la Llotja i fou nomenat prohom del Consolat del Mar, institució encarregada de regular les relacions entre els comerciants de Barcelona i de resoldre les possibles diferències entre ells, i que seria l'antecedent de l'actual Tribunal Arbitral de Barcelona.

EL MANSO AYMERICH

La relació d'Antònia Canet Margenat amb Mollet ve de la propietat de diverses finques rústiques a redós del que es coneixia com a *patrimoni Salvany*, atès que és d'aquesta branca familiar de la que provenen. Antònia Canet era propietària de 78 hectàrees agrícoles a Mollet repartides entre els voltants de la masia de Can Dragó, Gallecs i la vora del riu Besòs. El patrimoni es completava amb una trentena de drets censals i una finca forestal a Sant Fost de 18 hectàrees. Hem de suposar un origen comú a aquest patrimoni a redós de Can Dragó, ja que la casa funcionava com a centre d'una explotació

agrària amb parcel·les repartides pel terme, el que permetia una diversificació dels conreus, tant en secà com en regadiu. Fins i tot el nom el *manso*, amb què també era coneguda la masia –manso Aymerich–, ens suggereix també aquesta unitat. El cognom Aymerich està documentat des de 1497 en relació al patrimoni de la família.

Les propietats de Mollet i Sant Fost les rep Antònia Canet de sa mare, Josefa Margenat i Salvany, que les havia rebut de l'àvia, Antònia Salvany Casas. El patrimoni Salvany li és llegat testamentàriament com a legítima, ja que és la germana gran Dolors la que hereta la majoria dels béns de la família. Antònia Canet va tenir interès en què el patrimoni Salvany es conservés de manera íntegra i, ja en vida, l'havia llegat al seu fill Gaietà.

LA MASIA DE CAN DRAGÓ

Va ser en vida del fill i hereu d'Antònia Canet i Gaietà Vínzia, Gaietà Vínzia Canet, que el patrimoni Salvany anà desapareixent de forma progressiva amb la venda i urbanització de les finques que en formaven part. El punt culminant el va marcar la venda de la masia de Can Dragó l'any 1961 a l'Ajuntament, que la va enderrocar per ampliar el carrer Sant Vicenç i ordenar l'entorn del Mercat. L'edifici no tenia cap valor arquitectònic i es trobava, segons informe de l'arquitecte municipal, en males condicions d'habitabilitat i molt deteriorat.

Masia de Can Dragó.

La venda de Can Dragó es va fer de mutu acord entre el propietari i l'Ajuntament i no va donar lloc a fer el previst expedient d'expropiació. Encara que afirmava no tenir voluntat de vendre la masia, Gaietà Vínzia Canet es va mostrar molt escrupulós en mesurar la finca, ja que les superfícies diferien amb les que aportava l'Ajuntament. Malgrat això, no va tenir interès en negociar el preu i va presentar una oferta avantatjosa per a les arques municipals: en va rebre 195.000 ptes. pels 774 m² del cèntric solar que ocupava la masia.

El valor sentimental que representava Can Dragó, com a símbol d'un patrimoni ancestral, es reflecteix en l'escrit que va dirigir a l'Ajuntament acceptant vendre la casa: *La expropiación de mi finca evoca una serie de recuerdos de mi infancia y juventud, cuando acompañando a mi padre iba a menudo a Mollet ... He procurado diferir en lo posible hablar del asunto, por ser doloroso para mí, no solamente por motivos de índole personal, sino por mi masovero, Jaime Torrents, anciano y enfermo, cuyo abuelo ya nació en la casa.*

Les relacions entre l'Ajuntament i Gaietà Vínzia Canet eren, però, anteriors a la venda de Can Dragó i devien haver estat cordials, com ho van ser abans amb els seus pares, ja que hi ha notícia de donacions fetes per la família al municipi i a entitats benèfiques. Ho corrobora, a més del fet mateix de donar nom a dos carrers, l'acord del Ple de l'Ajuntament d'11 de novembre de 1969. S'hi fa constar en acta: *El profundo sentimiento de la Corporación municipal por el fallecimiento del conocido industrial D. Cayetano Vinzia Canet, del que siempre recibió esta Corporación atenciones y delicadeza como digno entusiasta de nuestra villa.*

Ara, Can Dragó dóna nom a les escales, situades en el mateix indret on era la masia, que permeten salvar el desnivell entre el carrer de Sant Vicenç i l'avinguda de Jaume I, i comuniquen aquell amb el carrer de Gaietà Vínzia. Perdura així el record de la masia en la toponímia urbana.

EL CARRER D'ANTÒNIA CANET

El carrer d'Antònia Canet discorre paral·lel a l'avinguda Jaume I, entre els carrers de Rafael Casanova i de Gaietà Vínzia. Es va obrir a principis del segle XX en terrenys d'aquesta propietària per tal de poder urbanitzar-los.

És molt possible que el nom d'Antònia Canet passés de facto al nomenclàtor de carrers, ja que el vial es va obrir en una finca de la seva propietat i a les seves expenses. No s'ha trobat l'acord pel qual s'oficialitza el nom del carrer d'Antònia Canet, però ja el trobem citat a la documentació oficial només sis mesos després de la seva mort. La Comissió de Govern del 20 de juliol de 1924 accepta uns terrenys cedits pels seus hereus, que ocupen *el ancho y todo el largo de la calle de la Paz comprensivo desde la de Jaime I a la de Dª Antonia Canet* per tal de solucionar unes dificultats en l'edificació dels Col·legis Nous. Aquests

terrenys van permetre obrir més tard el carrer Francesc Cambó i evitar que els alumnes haguessin de transitar pel torrent per anar a escola.

Les negociacions entre Gaietà Vínzia, com a usufructuari de l'herència de la seva esposa, i l'Ajuntament, per a la urbanització de l'entorn del primer col·legi públic de la ciutat, van ser beneficioses per ambdues parts. El municipi va rebre els terrenys on s'obririen els carrers d'Antònia Canet i de Francesc Cambó i el marge del torrent Caganell, entre aquell carrer i la carretera. Gaietà Vínzia va rebre a canvi un camí públic que travessava les seves finques en diagonal. Això va facilitar més tard dividir-les de forma octogonal i fer-hi quatre illes de cases. També li van permetre continuar fent ús del marge del torrent, un canyar que protegia els conreus, fins que s'hi poguessin fer les obres de canalització previstes.

Amb l'adveniment de la República, el nom del carrer es va canviar pel de Pau Iglesias, fundador del Partido Socialista Obrero Español, segons acord del Ple de 17 de març de 1932, i així va continuar fins acabada la Guerra Civil. En la depuració que va fer l'Ajuntament franquista del nomenclàtor l'any 1939 no es va recuperar l'antic nom, sinó que es va tornar a batejar com carrer d'Alemanya, denominació que només perdurà fins a la derrota d'aquest país a la II Guerra Mundial. En la sessió del Ple de l'1 de juny de 1945 va retornar de forma oficial el nom d'Antònia Canet al carrer i així s'ha mantingut fins a l'actualitat. L'única variació va ser la catalanització del nom que va promoure l'any 1979 el primer ajuntament de la democràcia.

Antònia Canet Margenat.

EL CARRER DE GAIETÀ VÍNZIA

El carrer de Gaietà Vínzia s'ha convertit en un dels eixos comercials de la ciutat. Uneix l'avinguda de Jaume I amb la via de Ronda i, amb la seva perllongació de l'avinguda de Caldes de Montbui, és un dels accessos principals al centre de la ciutat.

L'obertura d'aquest carrer es va fer l'any 1945 en finques propietat de Gaietà Vínzia Canet amb intenció d'urbanitzar-les, ja que es trobaven en un lloc molt cèntric. Els terrenys necessaris per obrir-lo els va cedir a l'Ajuntament, que els va acceptar en la sessió del Ple del 14 de juny de 1945 amb intenció d'ampliar el carrer Sant Vicenç, del qual és continuació.

La contraprestació de l'Ajuntament per la cessió del nou carrer va ser donar-li el nom suggerit pel propietari dels terrenys en recordança del seu pare i al costat del que recordava també la seva mare. L'acord oficial es va fer en la sessió del Ple del 9 d'agost de 1950.

Gaietà Vínzia Falciola.

El carrer Gaietà Vínzia no ha sofert més canvi en el mig segle d'existència que la catalanització del nom, acordada en la sessió del Ple de l'Ajuntament del 26 de juliol de 1979. Hi ha, però, una proposta de canvi que va sorgir dels treballs de revisió del nomenclàtor de carrers amb l'adveniment de la democràcia. La comissió encarregada va proposar substituir el nom de Gaietà Vínzia pel del Batlle Fortuny, en record a l'alcalde mort a la repressió franquista, i així es va acordar de forma provisional en la sessió del Ple del 2 de juliol del mateix any. El canvi no va prosperar i va ser retirat en el període d'al·legacions, ja que no tenia la conformitat de la família de l'alcalde republicà, que va defugir l'homenatge públic.

Bibliografia i documentació consultada

- Escritura de capitulos matrimoniales entre Cayetano Vínzia y Falciola y Antonia Canet y Margenat.* Autoritzada per José Adelfo Fochs Ventats, notari de Barcelona, el 28 de setembre de 1891, amb el núm. 328 del seu protocol.
- Escritura de inventario de los bienes que fueron de Doña Antonia Canet Margenat.* Autoritzada per Eladio Crehuet Pardas, notari de Barcelona, el 7 de juny de 1924, amb el núm. 1.742 del seu protocol.
- Expediente de excepción de exención de subasta por las recíprocas permutas de terrenos entre este Ayuntamiento y los Herederos de Dª Antonia Canet y Margenat de Barcelona para poder levantar los edificios destinados a nuevas escuelas.* Ajuntament de Mollet del Vallès, Arxiu Municipal, 1924.
- Expediente individual para la expropiación a D. Cayetano Vínzia Canet de la finca número 3 de la calle de San Vicente, incluidas construcciones.* Ajuntament de Mollet del Vallès, Arxiu Municipal, 1961.
- Llibres d'actes del Ple de l'Ajuntament.* Arxiu Històric de Mollet del Vallès
- PORTAVELLA, Jesús: *Diccionari nomenclàtor de les vies públiques de Barcelona.* Ajuntament de Barcelona, 1996.
- Testamento de Josefa Margenat y Salvany.* Autoritzat per Francisco Ferrés Viver, notari de Barcelona, el 23 de desembre de 1883, amb el núm. 1.418 del seu protocol.

La Central Lletera de Mollet

Jordi Viader Riera

Doctorat en Història per la UAB

A bans de juliol de 1936, a Barcelona hi havia quinze grans i mitjanes empreses dedicades al tractament industrial de la llet¹ i un nombre indeterminat de petits productors. El setembre de 1937, totes aquestes empreses (a excepció de Sila SA), que en conjunt tractaven 135.000 litres de llet diaris, havien desaparegut, en fusionar-se en una sola *Industria Lactea Socializada*.

«...los industriales lecheros fueron agrupados y colectivizados durante la época roja, constituyéndose dicha colectivización con los bienes de los citados industriales, de que fueron despojados (...) dicha colectivización se denominó Agrupamiento «Industria Láctea Socializada», la que con los bienes (incluso metálico) de los industriales lecheros y con los que le produjera la explotación de la industria de referencia funcionó hasta la liberación de la zona roja»²

La unificació de les empreses lleteres va comportar una reorganització dels serveis de recollida i transport de llet. Abans de la unificació, la refrigeració de la llet era responsabilitat dels pagesos i el transport fins a Barcelona, on es procedia a pasteuritzar-la, es feia en camions que rarament tenien les condicions adequades. Després de la unificació, la llet era transportada fins als centres locals de refredament i d'allí a Barcelona, a l'interior de camions isotèrmics.

Amb aquest motiu es van crear diversos centres comarcals de refredament. El setembre de 1937 hi havia en funcionament els de Mollet, les Franqueses, Ronsana, Tordera, Vic, Olot i Mollerusa, i estaven en construcció els de la Roca i Palautordera.

LA CENTRAL DE MOLLET DURANT LA GUERRA

La Central lletera de Mollet, instal·lada en una antiga masia de la carretera de Ribes³, va començar a funcionar el 8 de juny de 1937. Hi arribava la llet procedent de Parets, Lliçà de Vall, Lliçà d'Amunt, Gallecs, Palau-Solità,

Santa Perpètua de Moguda, Montcada, la Llagosta, Caldes de Montbui, Sentmenat i el mateix Mollet⁴.

En inaugurar-se, la central refredava una mitjana de 9.381 litres de llet diaris, procedents de 207 productors que, en conjunt, posseïen 2.364 vaques.

El servei de recollida era a càrrec dels transportistes de cada poble, que recollien la llet una vegada al dia al matí, ja fos a les mateixes masies ja fos a peu de carretera. Al recollir els gerros plens es deixaven els buits del dia anterior. Teòricament, el temps transcorregut entre la recollida de la llet i la seva arribada a la central no depassava les dues hores.

A l'arribada dels camions a la central es procedia a descarregar els gerros, i a mesurar i anotar la quantitat que corresponia a cada productor i a analitzar-ne una mostra que a la Central de Mollet donava una mitjana de matèria grassa entre els 3,20% i el 3,30%.

Després de passar per l'aparell refrigerant, la temperatura de la llet es deixava entre els 6 i els 8 graus centígrads i es guardava al dipòsit d'emmagatzematge que tenia una capacitat de 4.800 litres, a l'espera de ser transportada a Barcelona.⁵

Hi ha una fotografia, abundantment reproduïda en obres que fan referència a les col·lectivitzacions⁶, que mostra la visita que va efectuar el cònsol de Mèxic a la Central Lletera de Mollet el 13 d'agost de 1937.

La localització de l'original d'aquesta fotografia⁷ a l'Arxiu fotogràfic de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AFAHCB) ens ha permès datar correctament la visita i establir que l'autor de les fotografies va ser Pérez de Rozas. A més, hem descobert dues fotografies més que mai no havíem vist reproduïdes fins ara.

Tal com explica l'esposa de Joan Viader Roger, després d'haver estat desposseït del seu càrrec pels nous responsables de CNT-AIT, a Joan Viader Roger se li va oferir la possibilitat d'anar a treballar a la central de Mollet.

«Després li van oferir al meu marit la possibilitat d'anar a Mollet, on hi havia una central lletera, a controlar el gènere que arribava dels pobles del voltant. I va dir que sí, i vam estar vivint un temps de rellogats amb dos vells en una casa molt deteriorada.

Al cap d'un temps li van donar un tricicle perquè pogués anar a vigilar la llet als pobles, de matinada, abans que sortís cap a la central. I ens n'anàvem molts dies tots dos amb el nostre fill que era petitet pels pobles, i alguns cops a mi em deixava a Cardedeu dos o tres dies.

Ens en vam anar a viure a una caseta petita, una caseta molt freda, que tenia un altre pis a sobre. Al meu marit li pagaven deu pessetes cada dia, i ell, per poder tenir menjar, se'n va anar a la riera i va fer un hort a les vores, aprofitant les tardes lliures.»¹⁰

Visita al cònsol de Mèxic a la Central Lletera de Mollet el 13 d'agost de 1937. A l'angle inferior dret, mig ocult a l'ombra d'una teulada, hi ha Joan Viader Roger, que fins al 19 de setembre de l'any anterior havia dirigit l'empresa Letona

Durant el seu *exili* vallesà Joan Viader Roger i Cristina Riera Lloret van viure en primera persona l'atac aeri contra Mollet.

«I un altre dia vam venir a Barcelona a portar el nen perquè els avis el volien veure, i ens demanaven que els el deixéssim un temps. I, de tornada a Mollet, quan anàvem cap a casa nostra, vam veure venir uns avions, i vam baixar del tricicle i al baixar a la vorera jo vaig caure, i una nena que passava també, i el meu marit se'm va tirar a sobre dient-me que no em moguéss, que venien els avions a bombardejar, i van passar tots per damunt nostre i van anar a la plaça i van fer una mortaldat. Hi van matar deu persones que feien cua davant d'una cooperativa.¹¹

Quan van haver passat ens vam aixecar i com que jo estava embassada molt grossa, la gent d'allà, de la carretera, em va acollir molt, i llavors el meu marit va dir-me que se n'anava a la plaça a veure què havia passat, i quan va tornar, després de veure aquelles destrosses, va dir que no volia que ens quedéssim a Mollet aquella nit, i ens en vam anar a Cardedeu i allí ens hi vam estar un dia o dos i després vam anar a buscar el nen a Barcelona, amb la idea que si ens haviem de morir ho féssim tots junts, perquè a Barcelona tampoc no estava segur.»¹²

LA COMISIÓN DESAGRUPADORA DE LA INDUSTRIA LÁCTEA

Poc més d'un any després, el 27 de gener de 1939, les tropes franquistes, van ocupar Mollet. Tal com s'ha explicat en diversos treballs¹³, a partir de l'entrada de l'exèrcit nacional en un territori, començava a funcionar la «Comisión de Incorporación Industrial y Mercantil» corresponent, que en el cas de Catalunya era la núm. 2. (CIIM núm. 2).

Aquestes comissions tenien, entre d'altres, les següents missions:

a) Proponer las medidas y disposiciones de todo orden conducentes a la rápida, disciplinada y ordenada continuidad del trabajo industrial y comercial.

b) Organizar la más próxima continuidad de dicho trabajo en la industria y el comercio, previa la adopción de aquellas medidas que, en conexión con los organismos competentes, garanticen dicha continuidad bajo el mando y la disciplina de legítimos propietarios, afechos al Movimiento Nacional y exentos de culpabilidad, en tal forma, además, que permita separar desde el punto de vista de las responsabilidades y para futuras investigaciones, las actuaciones adminis-

trativas y de todo orden durante el ya largo período de dominación marxista»¹⁴

A cada ram d'indústria funcionava una comissió específica, que en aquells casos en què hi havia hagut un agrupament —socialització— d'indústries es constituïa en «Comisión Desagrupadora» per intentar retornar el sector a la situació anterior al 19 de juliol de 1936.

«Partiendo del principio de que los agrupamientos o concentraciones industriales se formaron por el despojo de todo lo que constituía el capital de las empresas a sus legítimos dueños, la liquidación ha de consistir en primer término en devolver todos los bienes identificables a sus legítimos propietarios.»¹⁵

Totes les persones afectades pels agrupaments havien de presentar davant les comissions, en un termini de 30 dies, una declaració jurada del seu actiu i passiu en el moment en què es va produir l'agrupament i en el moment en què «con la entrada de las fuerzas del Glorioso Ejército Nacional pudo considerarse terminado».

Les comissions desagrupadores havien d'establir el grau de perjudici o d'amillorament sofert per cada empresa com a conseqüència de l'agrupament, i també els mecanismes de compensació que calia aplicar en un o altre sentit.

La «Comisión Desagrupadora de la Industria Láctea», (CDIL) amb seu al carrer Urgell 71, es va constituir, a petició dels industrials lleters, el 15 de febrer de 1939.

«Los abajo suscritos, en representación de los industriales lecheros cuya relación se acompaña, que constituían el agrupamiento denominado INDUSTRIA LACTEA SOCIALIZADA, domiciliada en la Via Layetana, núm. 30 de esta Ciudad, cuyas respectivas fábricas e instalaciones fueron refundidas en el expresado agrupamiento, conceden amplia [sic] autorización a las empresas PRODUCTOS MARINETTE S.A., LETONA S.A. e INDUSTRIAS FRIGORIFICAS S.A. para que, en nombre y representación de dichos industriales y bajo la Presidencia y de acuerdo con un señor delegado de esa Excm. Comisión de Incorporación Industrial y Mercantil N° 2, cuyo nombramiento interesan, procedan a realizar todas las gestiones que estimen conducentes a la más rápida puesta en marcha de sus respectivas instalaciones.»¹⁶

La presidència va recaure en José Juvé Botí i com a vocals van formar-ne part els representants de les tres indústries que assenyala el text anterior: José Bosch, de *Productos Marinette S.A.*, Joan Viader Roger, de *Letona S.A.*, i un tercer de qui en desconeixem del nom per part de *Industrias Frigoríficas S.A.* (*Friego*).

Deu mesos després de la seva creació, en una carta adreçada *al Ministro de Industria y Comercio*, el president de la CDIL explicava quin havia estat el procés seguit fins aleshores i admetia de manera explícita l'amillorament generalitzat que va experimentar el sector durant l'etapa de socialització:

«... es la de la leche y sus derivados, una industria que requiere para alcanzar un cierto grado de desarrollo y perfeccionamiento técnico, grandes empresas y disponibilidades de capital. Y así, actuando fusionadas durante el dominio rojo las numerosas industrias productoras y transformadoras lograron un relativo perfeccionamiento que se tradujo, aún a costa de la desaparición de varias industrias pequeñas, en la adquisición de modernas instalaciones: estaciones refrigeradoras, modernización de los medios de transporte, remoción de utillaje, etc, etc.»

La qual cosa dóna peu també a haver hagut d'inventariar nombrosos béns...

«...que no fueron desposeídos a ninguna de las empresas agrupadas pero que fueron adquiridos por la «Socialización» y figuraban por tanto en su activo, al disolverse con la liberación de Barcelona.»

Això planteja el problema d'haver de discriminar la veritable propietat d'aquests béns, que no pot reivindicar cap de les empreses concentrades, però que a parer de la comissió:

«...fueron adquiridos con fondos procedentes de las mismas, o con el producto de su inversión, o en general, por la rotación del negocio que a su costa se montó».

Per tot plegat la CDIL...

«entendiendo de justicia el equitativo reparto del activo existente, en proporción a los perjuicios que la colectivización o agrupamiento ocasionó a los interesados en el mismo»¹⁷

...va procedir a subhastar aquests béns, que solien ser adquirits per industrials lleters que havien engegat o eren en procés de fer-ho les seves antigues fàbriques acabades de recuperar.

El 6 de juny de 1941, però, al cap de gairebé dos anys i mig d'iniciar-se el procés de desagrupament, el president de la CIIM núm. 2, assenyala en un ofici adreçat al Secretario General Técnico del Ministerio de Industria y Comercio (MIC) que han pogut fer-se càrrec de totes les estacions receptors de llet de la *Industria Láctea Socializada*, a excepció de la de Mollet.¹⁸

EL CONFLICTE AMB LA CNS

El cas de la Central de Mollet és il·lustratiu de les lluites internes que ben aviat es van desfermar entre els diversos sectors del mateix Règim per fer-se amb àrees concretes de poder polític i/o de domini econòmic, i en concret les que van enfrontar els sectors representants de la burgesia industrial amb la Falange.

Tal com anava fent amb cada una de les centrals lleteres de la desapareguda *Industria Láctea Socializada*, la Comisión Desagrupadora de la Industria Láctea va visitar la de Mollet el dia 20 de febrer de 1939, poc més d'un més després de l'ocupació franquista¹⁹. La visita van fer-la el mateix president de la comissió, José Juvé, i el secretari José Daurella, representant els industrials lleteres amb els coneixements tècnics necessaris per realitzar correctament l'inventari. Els acompanyava Isidro Manils, membre de la Comisión de Recuperación Agrícola de l'Ajuntament de Mollet.²⁰

En el document resultant hi ha anotacions manuscrites posteriors, fetes a llapis, en què es va atribuir la procedència de la maquinària per tal de poder-la retornar als seus anteriors propietaris. Finalment es nomena la senyora Lidia Ferrer Garriga, propietària de la masia on es va instal·lar la central, com a dipositària de tots els béns inventariats:

El cònsol i els seus amfitrions a l'exterior de la Central Lletera, passen revista a una de les cisternes refrigeradores per al transport de llet.

«...con la obligación de cuidar su conservación, avisando a la Alcaldía de cualquier intento de ocupación de dicho local o de sustracción de cualquiera de los expresados elementos.»

Semblava, doncs, que tal com havia passat a la resta de centrals, la CDIL disposaria també sense problemes de l'equipament existent a la de Mollet, però el 20 de novembre de 1939 el Cap Sindical Provincial, Fermín Sans Orrio, envia un ofici al Camarada Jefe de la Casa Sindical de Mollet, en què li ordena que prengui possessió de la central lletera:

«Para la conveniencia de los Servicios Sindicales, urge tomes posesión de la Central Receptora y Refrigeradora de leche, que en el término municipal de Mollet instaló la Colectivización de la Industria Láctea.

En su día el Servicio Sindical encargado de la recogida y transporte de leche, te comunicará el día para la puesta en marcha de la misma. El alquiler del local corre desde el momento de la toma de posesión, a cargo del Servicio de Abastecimiento del Sindicato Provincial Agropecuario». ²¹

El 23 de novembre el cap de la Casa Sindical de Mollet ho comunica a l'alcalde²², i dos dies després l'ocupació es fa efectiva. L'acta d'ocupació i inventari general la firmen l'alcalde accidental, Agustín Torrents, el *Jefe Local de la FET y de las JONS*, Isidro Segura; el *Jefe de la Casa Sindical*, Dionisio Escanilla; el *secretario de la Casa Sindical*, Perelló, i el *Presidente del Sindicato Agropecuario local*, Juan Butjosa, que hi fan constar:

«...sin que sea compromiso por esta misma Corporación de quien resulte ser su legal propietario, y entendiendo que memoria elevada a la Jefatura Provincial de Recuperación sin otro sentido de que los intereses hallados en la estación receptora sean reconocidos según estime la Superioridad a quien competa resolverlos, se hace necesario para la Economía Nacional y más aun para el control sanitario de la leche que sea puesta en marcha la receptora y Refrigeradora de Mollet, dando para ello cumplimiento al escrito presentado ante esta Presidencia, y por tanto el acuerdo de dar posesión a la Casa Sindical de esta población del inmueble y enseres, maquinaria y todo cuanto en ella se encuentra depositado levantando el acta y inventario consiguiente.» ²³

El 18 del mes següent, el delegat provincial de sindicats, comunica l'ocupació de la central de Mollet al president de la CIIM núm. 2, de qui depenien les comissions desagrupadores.

«Constituida por esta Jefatura el «Servicio Sindical de la Leche» que agrupa todas aquellas actividades propias de la Industria Láctea y sus derivados, y siendo una de sus principales misiones el velar para todos aquellos intereses que han resultado perjudicados o beneficiados durante el período rojo-separatista, a fin de procurar una justa reparación para unos y otros, y radicando en esa Comisión de Incorporación Industrial y Mercantil, núm. 2 bienes procedentes de entidades Sindicales del llamado Frente Popular, relacionados con las Industrias Lácteas, en la llamada Comisión Desagrupadora de la Industria Láctea que han de pasar a ser administrados por dicho servicio Sindical, ruego a V.E. que tenga a bien disponer, con la mayor urgencia, teniendo en cuenta la necesidad de utilizar algunos de los elementos de que dispone dicha Comisión, que una vez debidamente inventariados los bienes de referencia y con los requisitos que el caso requiere, se haga entrega de los mismos, con arreglo a las disposiciones legales vigentes en la materia de que se trata, al Servicio Sindical de la Leche de esta C.N.S.»

Davant d'això el president de CIIM núm. 2, que aleshores era ja Santiago Gotor²⁴, escriu al ministre d'Indústria i Comerç, resumint l'actuació de la comissió desagrupadora on exposa el cas concret de Mollet i apel·la al seu superior criteri:

«Esta Presidencia no se pronuncia, porque entiende no es de su incumbencia hacerlo, sobre la propiedad de los bienes que para sí recaba el repetido «Servicio Sindical», pero, si en definitiva V.E. con su mejor criterio estima procedente que la C.N.S., se haga cargo de los bienes procedentes de la «Industria láctea socializada», finiquitando la liquidación de dicha entidad, esta Presidencia lo cumplimentará transfiriéndole la posesión de los mismos, de acuerdo con las instrucciones que al efecto se sirva V.E. transmitirle.»²⁵

No hem pogut trobar l'ofici amb la resposta del ministre, però tenint en compte el desenvolupament posterior dels fets, degué de ser contrari als interessos de la C.N.S. i favorable a les tesis de la CDIL. A partir d'aquest moment, l'Ajuntament es converteix en el principal continuador del conflicte per la propietat de la Central lletera.

LA INTERVENCIÓ DE L'AJUNTAMENT

El 30 d'agost de 1940 el Butlletí Oficial de la Província de Barcelona²⁶ publica un anunci oficial firmat pel president de la CDIL on obre un concurs públic per a l'adquisició de diverses màquines i elements procedents de l'antiga *Industria Láctea Socializada*.

Però un cop fallada la subhasta, quan els compradors, representants de la «Agrupación de Productores, Industriales y Comerciantes Lecheros», van a Mollet a quedar-se els béns que han adquirit, la dipositària legal es nega a lliurar-los, seguint ordres de l'Ajuntament.

El 14 de desembre, el president de la CIIM núm. 2, adreça un ofici a l'alcalde Gestor de Mollet demanant explicacions²⁷ i el 10 de gener de 1941, l'Ajuntament respon Santiago Gotor, amb un extens escrit en què justifica la negativa a permetre la retirada de l'equipament de la central lletera:

«...el edificio fue construido por el extinguido Agrupamiento y la maquinaria e instalación adquiridos por compra efectuada por el mismo, en su totalidad, sin que ninguna máquina de las instaladas, y hoy existentes, fueran de propiedad particular de ningún industrial del ramo establecido con anterioridad.»²⁸

Tanmateix la comissió desagrupadora mantenia que una part del material de Mollet procedia d'altres indústries:

«La expresada Estación Receptora y Refrigeradora de Leche de Mollet, fue instalada durante el dominio marxista por el extinguido Agrupamiento «Industria Láctea Socializada», con maquinaria y elementos procedentes, en su mayor parte, de las industrias higienizadoras de leche de nuestra ciudad, que después de ser colectivizadas, pasaron a integrar el referido Agrupamiento.

Adjunto se acompaña (...) copia del inventario de las máquinas, utillaje, instalaciones y mobiliario, existentes en la referida Estación, con indicación de su procedencia. Como V.I. podrá observar, todo ello pertenecía a las Industrias lácteas que fueron socializadas, excepto parte de la maquinaria frigorífica que fue adquirida y pagada por el Agrupamiento.»

L'argumentació de l'Ajuntament prosseguia, afirmant que fins i tot en el cas, –que no admet–, de subhasta de béns de la Central, els beneficiaris haurien de ser els ramaders de Mollet i no els industrials de Barcelona, tenint en compte els deutes contrets amb els productors per part de la desapareguda *Industria Láctea*:

«...debe esta Alcaldía hacer constar que los primeros perjudicados del Agrupamiento Socializado en período rojo fueron los productores, o sea, los labradores y vaqueros de esta villa, que, no solamente dejaron de percibir las cantidades pendientes de liquidación por entrega de leche, sino que dejáronles sin abonar importantes suministros efectuados en el período que rigió la indicada modalidad.»²⁹

El cònsol i els seus amfitrions de la Industria Láctea Socializada a l'interior de la central, al costat d'una instal·lació possiblement pasteuritzadora.

Finalment s'argumenta que l'adjudicació definitiva dels béns de la Central ve determinada pels supòsits previstos en un Decret del Ministeri d'Agricultura sobre maquinària agrícola de propietat desconeguda³⁰ i que, consegüentment, que els béns que pretenen retirar els representants de "Agrupación de Productores, Industriales y Comerciantes Lecheros" han de passar a ser propietat de la Delegació Local de la C.N.S. que és qui actualment els posseeix.

El 18 d'abril de 1941, l'alcalde de Mollet deixa temporalment el càrrec per motius de salut poc abans de ser cessat definitivament. En el document de comiat que adreça al consistori repassa punt per punt els afers pendents de resolució, entre els quals hi ha el de la central lletera:

«Queda en esta villa la estación refrigeradora de leche, cuyo asunto es a mi criterio muy interesante seguir vigilando, para que en definitiva quede en Mollet, como así creo que en justicia corresponde.»³¹

El 21 de maig el president de la Comisión Liquidadora de la CIIM núm. 2 cita l'alcalde [en funcions] de Mollet «con el fin de tratar del asunto referente a la estación receptora sita en esa localidad»³². El motiu de la reunió queda clar en l'ofici adreçat posteriorment al subsecretari del Ministerio de Industria y Comercio:

«Continuando las diligencias iniciadas en esta clase de expedientes, por lo que se refiere a la industria láctea, se ha convocado al Ayuntamiento de Mollet para proponerle que, caso de interesarles la estación receptora sita en dicha localidad y que pertenece a dicha Comisión Desagrupadora, haga efectivo su importe al precio en que fue adjudicada según subasta y de no interesarle tal solución dar por terminado el incidente obligando a dicho Ayuntamiento a que cese en su ingerencia en dicho asunto.»³³

Segons consta en una documentació posterior³⁴ el preu d'adjudicació de l'oferta era de 45.000 PTA, però va ser rebutjada per l'Ajuntament, que continuava reivindicant la central per a Mollet, sense contraprestacions econòmiques.

El 29 de maig l'assessoria jurídica del Ministeri d'Indústria i Comerç emet un informe contrari a les argumentacions municipals³⁵ i el 6 de juny el president de la Comisión Liquidadora de la CIIM núm. 2 escriu al ministeri anunciant accions legals i governatives contra l'Ajuntament:

«Este desagrupamiento tenía varias estaciones receptoras y de todas ellas se hizo cargo, excepto la que radica en el vecino pueblo de Mollet, debido a que el Ayuntamiento ordenó a la depositaria legal de la misma que no entregase a nadie lo que estaba en su custodia y el citado desagrupamiento se ha encontrado que después de haberla adjudicado en subasta celebrada en forma no ha podido entregar la cosa objeto de la misma. (...) En su vista y ante la insistencia de la parte perjudicada, de no modificar su actitud el citado Ayuntamiento, forzosamente habrá de resolver esta Comisión en funciones de su jurisdicción, dando cuenta además a la autoridad gubernativa de la actitud e injerencia del organismo municipal a que se alude»³⁶

Tot seguit, a la vista de l'informe jurídic i de l'anunci d'accions legals en contra seva, l'Ajuntament cedeix, i el 7 d'agost l'alcalde ordena a la dipositària de la central lletera que permeti la retirada de la maquinària:

«No existiendo por parte de este Ayuntamiento inconveniente alguno para que por la persona o entidad que corresponda pueda ser retirada de esta población la maquinaria existente en la Estación Refrigeradora instalada en el periodo de dominación marxista por «Industria Láctea Socializada», he de interesarle se sirva dar las facilidades debidas a la persona o entidad que se presente a dicho fin convenientemente autorizada por la Autoridad superior que ha tramitado dicho asunto»³⁷

Finalment el 5 de setembre, el president de la Comisión Liquidadora de la CIIM núm. 2, comunica al ministeri la fi del conflicte per la propietat de la central lletera:

«Desagrupamientos. Entre los que existen de relieve y que se especificaron detenidamente en el oficio de 6 de junio último, se ha logrado el acuerdo en el de la Industria Láctea, haciéndose cargo el adjudicatario de lo que había sido enajenado en subasta por el citado desagrupamiento y sobre el que pretendían derechos el Ayuntamiento de Mollet, y como quiera que en la apreciación de la naturaleza jurídica de parte del material que ha movilizó dicha desagrupadora podrían deducirse derechos a favor del Estado, se ha recabado entreguen al mismo y como transacción, la cantidad de 100.000 pesetas que percibirá esta Comisión para su transferencia al organismo correspondiente.»³⁸

Acabaven d'aquesta manera dos anys llargs de conflicte entre els partidaris d'aprofitar i mantenir operativa la infraestructura creada per la CNT-AIT en temps de la *Indústria Láctea Socializada* (CNS i Ajuntament) i els qui volien desmantellar-la (CEDIL i MIC) i retornar a la situació d'abans de la guerra. Dos anys durant els quals es van posar de manifest les contradiccions en el si d'un Nou Ordre que malgrat la seva aparent cohesió amagava tendències i interessos prou contraposats.

Bibliografia citada

- Aracil, R., Segura, A., Oliva, J. & Pont, M., 1999. *Empresaris de la postguerra. La Comisión de Incorporación Industrial y Mercantil núm. 2, 1938-1942*. Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona, Barcelona.
- Bricall, J.M., 1970. *Política econòmica de la Generalitat (1936-1939)*. Edicions 62, Barcelona.
- Fabre, J., 2002. *La contrarevolució de 1939 a Barcelona. Els que es van quedar* [Tesi doctoral]. Universitat Autònoma de Barcelona.
- Parellada, Martí, [1977]. "La intervenció de la Generalitat en l'economia catalana". *L'Avenç*, núm. 0. p. 49.
- Seguí, Horacio, "La CNT y la autonomía de los Países Catalans". *Destino* (2 setembre 1976), pp. 4-5.
- Suarez i Gonzalez, M.A., 2000. *La Segona República i la Guerra Civil a Mollet del Vallès*. Ajuntament de Mollet, Centre d'Estudis Molletans. Mollet del Vallès.
- Vallès, Edmon, 1978. *Història Gràfica de la Catalunya Autònoma. La Guerra (1936-1939)*. Edicions 62. Barcelona

Documentació citada

AF AHCB [Arxiu fotogràfic de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona]

- CG 1937-386: *Visita del cònsol de Mèxic a la Indústria Làctea Socializada*, 13.VIII.1937. Fotografia: Pérez de Rozas.
- CG 1937-387: *Visita del cònsol de Mèxic a la Indústria Làctea Socializada*, 13.VIII.1937. Fotografia: Pérez de Rozas.
- CG 1937-388: *Visita del cònsol de Mèxic a la Indústria Làctea Socializada*, 13.VIII.1937. Fotografia: Pérez de Rozas.

AH COCINB [Arxiu Històric de la Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona]

- D001. Bases para una disposición ordenadora de los desagrupamientos. *Fons de la Comisión de Incorporación Industrial y Mercantil n.º.2*. Caixa 300
- D002. Autorització dels empresaris lactis per a ser representats a la comissió desagrupadora. *Fons de la Comisión de Incorporación Industrial y Mercantil n.º.2*. Caixa 303
- D003. Ofici del president de la comissió, adreçat al Ministro de Industria y Comercio (20.XII.1939). *Fons de la Comisión de Incorporación Industrial y Mercantil n.º.2*. Caixa 303
- D004. Dictàmen relativo al expediente de descolectivización de la Industria Láctea (29.V.1941). *Fons de la Comisión de Incorporación Industrial y Mercantil n.º.2*. Caixa 303
- D005. Ofici adreçat pel president de la Comisión Desagrupadora de la Industria Láctea al president de la Comisión de Reincorporación Industrial y Mercantil n.º. 2 (16.IV.1941). *Fons de la Comisión de Incorporación Industrial y Mercantil n.º.2*. Caixa 303
- D006. Ofici adreçat pel president de la Comisión Liquidadora de la Comisión de Incorporación Industrial y Mercantil n.º. 2 al Secretario General Técnico del Ministerio de Industria y Comercio. (6.VI.1941). *Fons de la Comisión de Incorporación Industrial y Mercantil n.º.2*. Caixa 300

- D007. Ofici adreçat per l'alcalde de Mollet al president de la Comisión de Reincorporación Industrial y Mercantil nº.2 (10.I.1941). Fons de la Comisión de Incorporación Industrial y Mercantil nº.2. Caixa 303
- D008. Ofici adreçat pel president de la Comisión Liquidadora de la Comisión de Incorporación Industrial y Mercantil nº. 2 al Secretario General Técnico del Ministerio de Industria y Comercio. (5.IX.1941). Fons de la Comisión de Incorporación Industrial y Mercantil nº.2. Caixa 300
- D009. Ofici adreçat pel president de la Comisión Liquidadora de la Comisión de Incorporación Industrial y Mercantil nº. 2 al Secretario General Técnico del Ministerio de Industria y Comercio. (23.V.1941). Fons de la Comisión de Incorporación Industrial y Mercantil nº.2. Caixa 300

AHMVA [Arxiu Històric de Mollet del Vallès]

- D001. Acta de Incautación de la Estación Refrigeradora de Leche de Mollet por la Comisión Liquidadora del Agrupamiento «Industria Lactea Socializada». (20.II.1939) *Fons de l'Ajuntament de Mollet del Vallès*. Caixa A16 - 4510
- D002. Ofici adreçat pel Cap Sindical Provincial de la CNS al cap de la Casa Sindical de Mollet. (20.XI.1939) *Fons de l'Ajuntament de Mollet*. Caixa A16 - 4510
- D003. Ofici adreçat pel Cap de la Casa Sindical de Mollet a l'Alcalde (23.XI.1939) *Fons de l'Ajuntament de Mollet del Vallès*. Caixa A16 - 4510
- D004. Acta Toma de Posesión Inventario de entrega a la Casa Sindical del inmueble de la Industria Lactea. (25.XI.1939) *Fons de l'Ajuntament de Mollet del Vallès*. Caixa A16 - 4510
- D005. Ofici del President de la Comisión de Incorporación Industrial y Mercantil núm. 2 a l'alcalde Gestor de Mollet. (14.XII.1940). *Fons de l'Ajuntament de Mollet del Vallès*. Caixa A16 - 4510
- D006. Circular núm 38 del Servicio de Recuperación Agrícola. (XI.1940) Adreçada a l'alcalde de Mollet. *Fons de l'Ajuntament de Mollet del Vallès*. Caixa A16 - 4510
- D007. Carta de comiat de l'alcalde adreçada al Consistori Municipal de Mollet. (18.IV.1941). *Fons de l'Ajuntament de Mollet del Vallès*. Caixa A16 - 4513
- D008. Ofici del president de la Comisión Liquidadora de la Comisión de Incorporación Industrial y Mercantil núm. 2 a l'Alcalde Gestor de Mollet. (21.V.1941). *Fons de l'Ajuntament de Mollet del Vallès*. Caixa A16 - 4510
- D009. Comunicat adreçat per l'alcalde de Mollet a Lidia Ferrer, dipositària de l'Estació Refrigeradora. (7.VIII.1941). *Fons de l'Ajuntament de Mollet del Vallès*. Caixa A16 - 4510

ANC [Arxiu Nacional de Catalunya]

- Fons Generalitat de Catalunya (II República)*. Unitat de Catalogació 7589
 GENERALITAT DE CATALUNYA. 1937. *El proveïment de Barcelona de llet.*, IX.1937

Notes

1. Les sis primeres, *Letona S.A.* (22.000 litres), *Soldevila S.A.* (19.000 litres), *Lechera Barcelonesa S.L.* (12.000 litres), *Sila S.A.* (10.000 litres), *Productos Marinette* (8.000 litres) i *Ausona* (8.000 litres), doblaven o multiplicaven la producció de les nou restants, *Vaquers Rurals* (4.000 litres), *Productos Frigo* (4.000 litres), *Josep Seguí* (4.000 litres), *Granja Catalana* (3.500 litres), *Productos Nùria S.A.* (3.500 litres), *Granja Viader* (3.000 litres), *Aliberas* (2.000 litres), *Serre* (1.500 litres) i *Castelló* (1.500 litres). Font: ANC: GENERALITAT DE CATALUNYA, 1937.
2. AH COICNB. Document 004.
3. Actualment la ubicació correspon al número 207 de l'avinguda Jaume I.
4. Hem respectat la denominació i l'ortografia usada a l'època.
5. L'agost de 1937, el preu de venda al públic a Barcelona de la llet pasteuritzada era d'1,10 PTA el litre. El percentatge més alt de cost corresponia al productor, que s'emportava un 59,2% i a la recollida, que suposava un 43,6 per cent. La resta es repartien de la següent manera: refredament (1,8%), transport (4,6%), pasteurització (3,6%), repartiment (4,6%) i venda (7,3%), la qual cosa suposava un 15,6% de diferència a benefici de la *Industria Lactea Socializada*.
6. BRICALL, J.M., 1970, foto 11; SEGUÍ, H., 1976 p. 5; PARELLADA, M., [1977], p.49; VALLÈS, E., 1978, p. 130. Cap d'aquestes obres, però, no situa la seva localització i només Vallès la data, erròniament, com de «mitjans setembre de 1937».
7. AF AHCB Fotografia CG 1937-386.
8. AF AHCB Fotografia CG 1937-387.
9. AF AHCB Fotografia CG 1937-388.
10. RIERA, C., 1993 pp. 44-45.
11. «El dissabte 8 de gener de 1938 és bombardejada la ciutat de Mollet. Serà la primera ciutat del Vallès Oriental que pateix els bombardeigs. Cap a les 17.30 de la tarda els avions van deixar caure una bomba sobre els Quatre Cantons, la qual va provocar un incendi i va ocasionar ferits i morts als carrer de Durruti i Fermín Galán (actualment Berenguer III i Burgos, respectivament). De seguida la població es va abocar a atendre els necessitats. Els primers auxiliis es van fer des del dispensari que estava instal·lat als baixos de l'Ajuntament. La gent va contribuir portant matalassos de casa seva per posar els ferits. Almenys vint-i-cinc ferits van ser traslladats a l'Hospital General de Catalunya de Barcelona. Van perdre la vida quinze persones, entre elles una dona embarassada de vuit mesos.» (SUAREZ I GONZÁLEZ, M.A., 2000).
12. RIERA, C., 1993 p. 45.
13. Vegeu: ARACIL *et al.*, 1999; FABRE, J., 2002.
14. Decret 3 de maig de 1938 (BOE 6.V.1938).
15. AH COICNB. Document 001.
16. AH COICNB. Document 002.
17. AH COICNB. Document 003.
18. AH COICNB. Document 006.
19. AHMVA. Document 001.
20. Les comissions de recuperació agrícola es van constituir als ajuntaments per retornar als seus propietaris anteriors les finques col·lectivitzades i per atribuir la propietat legal de productes, bestiar, maquinària agrícola, pinsos i llavors inventariats en acabar la guerra.
21. AHMVA. Document 002.
22. AHMVA. Document 003.
23. AHMVA. Document 004.
24. L'anterior president José Milà, compte de Montseny, va ser cessat de forma fulminant, després que en ocasió d'una visita del ministre de la Governació, Ramón Serrano

Suñer, pronunciés un discurs duríssim contra la política autàrquica i intervencionista del govern, amb paràgrafs com: «yo he notado en las masas obreras... un deseo que se adivina en los ojos de ellos: el deseo de que cada «Arriba España» vaya acompañado del «Arriba España» de las chimeneas humeantes y de las máquinas trepidantes». (ARACIL *et al*, 1999, p. 52).

25. AH COICNB. Document 003.
26. BOPB núm 209. p. 3.
27. AHMVA Document 005.
28. AH COICNB. Document 007.
29. AH COICNB. Document 005.
30. AHMVA Document 006.
31. AHMVA Document 007.
32. AHMVA Document 008.
33. AH COICNB. Document 009.
34. AH COICNB. Document 006.
35. AH COICNB. Document 004.
36. AH COICNB. Document 006.
37. AHMVA. Document 009.
389. AH COICNB. Document 008.

Els refugis antiaeris de la guerra civil a Mollet

Montserrat Eras Trias

Periodista

Durant tota la Guerra Civil es va practicar un nou sistema tàctic que consistia en bombardejar les zones de rereguarda, uns atacs que van comportar la construcció de refugis subterranis per tal de resguardar-se'n. A partir de l'any 1938, els bombardejos sobre la població civil es van intensificar a Catalunya. Ja a finals del 36, però, després de l'atac a Roses (el primer que pateix el territori català), comença la preocupació de la població per protegir-se de l'amenaça aèria. Els comitès de milícies antifeixistes i els ajuntaments comencen a plantejar-se'n la construcció. A Mollet, la comissió de govern del 7 de desembre de 1936 plantejava ja la construcció de refugis, però la manca de recursos econòmics per realitzar-los i, segons hi exposava el conseller regidor Josep Manau, «la possibilitat remota de perill», feia que la proposta quedés postposada. Tot i així, la Comissió de Govern va prendre en consideració la suggerència i va encarregar al regidor Josep Coll que fes «un estudi de la mateixa»¹.

Però l'amenaça real va arribar en poc més d'un any a Mollet del Vallès. El municipi va ser el primer del Vallès Oriental que va patir un bombardeig. Va ser el 8 de gener de 1938, quan l'aviació italiana, aliada de Franco, va llençar una bomba sobre els Quatre Cantons. L'atac va provocar la mort de 15 persones, uns 25 ferits que van ser traslladats a l'Hospital General de Catalunya de Barcelona i un incendi als carrers de Durruti i Fermín Galan (actualment carrer Berenguer III i avinguda Burgos)². El Consell de Govern, en boca de l'alcalde Josep Fortuny, va fer constar el dol que «omplena a tots els cors pel criminal atemptat que Mollet ha sigut víctima i que ha costat la vida a fills seus benivolguts. S'acorda que consti en acta aquest sentiment i atendre a totes les conseqüències que es derivin (amb càrrec al capítol d'imprevistos del pressupost vigent) de l'esmentat bombardeig satisfent les despeses que ocasioni l'enterrament de les víctimes»³.

Després d'aquest tràgic capítol, és del tot probable que la por a un nou episodi de bombes fes que els molletans comencessin a experimentar amb sistemes d'autodefensa. De fet, els refugis van proliferar arreu. La primera

preocupació són els nens i, per això, el 2 de gener de 1938, el llavors regidor d'Obres Públiques i Cultura, Rossend Ràfols, proposava a l'Ajuntament que iniciés gestions per veure la possibilitat de construir un refugi a les escoles⁴. El 16 de juliol de 1938, el regidor Jacint Marquina insistia i proposava la construcció de refugis a les escoles i el govern local acordava encarregar un estudi a Obres Públiques⁵.

LA CREACIÓ DE LA JUNTA DE DEFENSA PASSIVA LOCAL

Pocs dies després, el 23 de juliol, a Mollet s'acorda constituir la Junta de Defensa Passiva Local⁶. De fet, un any abans, la Conselleria de Treball creava la Junta de Defensa Passiva de Catalunya, que mitjançant un decret, a l'agost de 1937 donava ordre als municipis perquè es constituís aquest ens i publicava informació per a la població amb consells sobre les mesures que calia prendre davant d'un atac aeri⁷. La Junta local estava presidida per l'alcalde, el secretari era el mateix de l'Ajuntament i, entre els vocals, hi havia el comandant militar, un metge, un arquitecte i representants dels partits i organitzacions sindicals. A mesura que la Junta anava funcionant s'adonava de mancances i incorporava membres o adaptava l'estructura. Progressivament, la nova entitat devia veure noves dificultats, en aquest cas tècniques, per a la construcció dels soterranis i per això el 18 d'octubre demanava a la comissió d'Obres Públiques de l'Ajuntament que nomenés un membre com a delegat de la Junta. L'encarregat de coordinar els treballs va ser el regidor Sebastià Mayol⁸.

La corporació i la Generalitat van fer saber a la població diverses instruccions sobre què fer en cas de bombardejos: si el toc d'alerta és una sirena seguida cal anar al refugi, cal resguardar-se en soterranis de dues sortides, en el pis més baix si es tracta d'un edifici baix, en el pis mitjà si es tracta d'un edifici alt, resguardar-se sota les escales, vora les parets mestres de la casa o a la cambra més llunyana del carrer i la que tingui menys obertures⁹.

Probablement, la Junta de Defensa Passiva de Mollet va elaborar un pla de refugis a diversos indrets estratègics del municipi. Com a mínim a les immediates de l'església parroquial, al bell mig del poble, a la llavors anomenada plaça del Mercadal, hi ha documentada la intenció de construir-hi un refugi, que finalment no devia reeixir¹⁰.

Les dificultats econòmiques frenaven la construcció de refugis. Per això, el 28 d'agost la Junta de Defensa Passiva molletana proposava un impost prorefugis per recaptar fons. L'Ajuntament aprovava per unanimitat una quota de 2 pessetes per als caps de família i 1 pesseta per a la resta, que havien de pagar en el moment de renovar la tarja de racionament¹¹. A

finals de 1938, la Junta es reuneix amb sindicats i partits i arriben a l'acord que "tots els individus subjectes a la disciplina de treball es veuran obligats a contribuir amb un dia de sou per una sola vegada, com a impost, a l'efecte de la construcció de refugis". Això els eximia de pagar el tribut que es feia efectiu sobre la targeta de racionament¹².

Mollet rebia també comunicats exteriors que insistien en la necessitat de protegir-se de possibles bombardeigs aeris. L'Ajuntament rebia avisos de la comandància militar que alertava de "perill, per missatge captat a l'enemic"¹³ i li recomanava precaucions. L'alcalde Feliu Tura va informar que havia pres mesures, tot posant-se d'acord amb els guàrdies d'assalt i els serenos, i explicava que la sirena tocaria "durant el temps que tingués fluid elèctric". El regidor Josep Angosto proposava que s'intensifiqués la construcció de refugis i que "s'inviti al poble a la construcció de rases per protegir-se en lo possible de la metralla. També observa que es digui al ram de la construcció que treballi més temps i, si fos necessari, el diumenge i tot". La manca de recursos s'evidencia novament. El regidor Jacint Marquina recorda que "la part econòmica és molt flaca" i recomana que les pessetes dels refugis es destinin a construir rases "que donarien resultats més positius per l'enorme diferència de temps que es tarda a construir-les"¹⁴.

De ben segur, doncs, que a Mollet es van construir força refugis antiaeris i túnels d'escapada, tot i que són difícils de localitzar, perquè no estan censats i pocs (gairebé cap) estan documentats. La memòria oral, però, dóna pistes de refugis a indrets, com l'edifici de l'actual bar Marfà i les caves Gomà, a l'actual Teatre Can Gomà. També hi ha molletans que encara recorden haver emprat indrets com la mina de Can Torras a Gallecs com a amagatalls dels atacs dels franquistes. Esteve Maspons, membre del Centre d'Estudis Molletans, explica que a la casa on va viure de petit, a l'avinguda Jaume I, hi havia un subterrani amb una galeria, que el seu pare va tapar pel perill que representava. Segurament, altres refugis de finals dels anys 30 han seguit la mateixa sort.

Sigui com sigui, els molletans que van patir el terror d'una guerra, tot i els pocs recursos de què disposaven, van buscar la manera de protegir-se davant l'ofensiva aèria. Els bombardejos indiscriminats sobre la població civil van ser un dels moments de més dramatisme de la guerra. Lamentablement, l'avanç de l'exèrcit franquista no es va aturar i, novament, el 25 de gener de 1939, a les quatre de la tarda, Mollet va tornar a patir un bombardeig. Els avions, que també van portar la por a Cardedeu (dues hores abans), Parets, les Franqueses, la Garriga i Sant Celoni, van sobrevolar el carrer Berenguer III i la Riera Seca i van descarregar bombes i metralla. Aquest cop, hi van morir vuit persones. Dos dies més tard, les tropes franquistes entraven a Mollet.

LA TROBALLA EFÍMERA

Un grup de joves aficionats a l'espeleologia i a la història van localitzar i enregistrar, per primera vegada (a la primavera de 2004), un refugi anti-aeri de la Guerra Civil a Mollet, a l'avinguda Jaume I. L'estiu anterior, l'enderrocament de la casa del número 151 d'aquesta via va deixar al descobert dues entrades a túnels d'escapada, que els antics propietaris devien haver fet servir per fugir de possibles bombardeigs.

Entrades a refugis de la Guerra Civil (fotografies: J. Tarragó, 2004).

Jordi Tarragó, David Castañeda, Mario Albarca, Josep Molero i Mari Carmen Valle van connectar amb l'Ajuntament per poder investigar l'estructura. Van aconseguir parar les obres un parell de setmanes i, amb l'ajut del Departament de Territori, els Bombers de la Generalitat i Protecció Civil, van descobrir les característiques del refugi.

Les construccions subterrànies que es van trobar tenien poca llargada, perquè els edificis del costat, de nova construcció, havien tallat el traçat. A altres indrets del territori català, s'han trobat túnels d'escapada d'uns 350 metres d'allargada. Els túnels enregistrats, amb un recorregut en forma d'L i d'una amplada de 67 centímetres, estaven construïts amb pic i pala. Als murs van detectar alguns entrants que, segurament, servien per emmagatzemar aliments, a més de petits solcs on es col·locaven les llànties d'oli per il·luminar-se.

A Mollet hi ha documentat un refugi proper, al número 101 de Jaume I, on Francesc Fradera va construir uns 16,8 metres lineals subterrànies. Per refugiar-se, també s'empraven les mines d'aigua, com les que comunicaven amb l'antiga fàbrica de Can Mulà.

Interior d'un dels refugis de la Guerra Civil (fotografia: J. Tarragó, 2004).

LA RECUPERACIÓ DEL PATRIMONI HISTÒRIC

Certament, les excavacions de refugis, túnels i rases per protegir-se de l'impacte de les bombes no constitueixen un patrimoni que calgui protegir pel seu valor artístic, però sí que innegablement tenen un valor com a testimoni de la història del país. En els darrers anys, aquestes construccions sota terra han despertat l'interès d'estudiosos i públic divers. Alguns municipis han optat per conservar-ne algun, com és el cas de Barcelona, on es va constituir la Plataforma «Recuperem la memòria històrica»: recuperem el refugi de la plaça del Diamant. Aquesta construcció soterrada actualment es pot visitar.

Fins i tot, el Parlament de Catalunya instava el govern a iniciar gestions amb els ajuntaments que ho sol·licitin per tal d'elaborar un estudi sobre l'estat en què es troben els refugis de la Guerra Civil¹⁵.

A Mollet, molts han desaparegut sota noves construccions i d'altres resten oblidats i amagats sota les faldilles dels edificis. El patrimoni històric de la ciutat no és extens i potser valdria la pena que, com a mínim, un d'aquests refugis, que van arrecerar els molletans que van patir la guerra, es mantingués com a testimoni material del període bèl·lic. Si més no, a escala local, seria un llegat històric molt rellevant.

Bibliografia

Arxiu Municipal de Mollet.

Comissariat de Propaganda de la Generalitat; *Ciudadà: Què has de fer davant la guerra aèria*. Barcelona, 1937.

Pujadó, Judit; *Oblits de rereguarda: els refugis antiaeris a Barcelona (1936-1939)*. Barcelona, 1998.

Suárez González, M. Àngels; *La Segona República i la Guerra Civil a Mollet del Vallès*. Col·lecció Vicenç Plantada. CEM. Mollet, 2000.

Solé i Sabaté, Josep Maria; *La repressió franquista a Catalunya 1938-1953* (Volum I). Edicions 62. Barcelona, 1985.

Solé Tura, Joan; *Mollet una mica d'història*. Mollet del Vallès, 1981.

Villarroya i Font, Joan; *Els bombardeig de Barcelona durant la Guerra Civil*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1981.

Notes

1. Llibre d'actes de l'Ajuntament de Mollet. Comissió de govern del 7 de desembre de 1936.
2. M. Àngels Suárez a *La Segona República i la Guerra Civil a Mollet* detalla el nom de les víctimes, segons el Registre Civil de Mollet i l'Arxiu de l'Hospital de Sant Pau de Barcelona.
3. Llibre d'actes de l'Ajuntament. Consell de govern de l'11 de gener de 1938.
4. Llibre d'actes de l'Ajuntament. Ple del 2 de gener de 1938.
5. Llibre d'actes de l'Ajuntament. Consell de govern del 16 de juliol de 1938.
6. Llibre d'actes de l'Ajuntament. Junta de govern del 23 de juliol de 1938. *"Es llegeix comunicat de la Conselleria de Treball Junta de Defensa Pasiva de Catalunya, recordant lo disposat en el Decret publicat en el Diari Oficial corresponent al dia 17 d'agost del passat any, referent a la creació de la Junta de Defensa Pasiva. Es donen per enterats i que immediatament es passi a crear la Junta de Defensa Pasiva en aquesta població segons les disposicions vigents. Es llegeix comunicat del Partit Socialista Unificat-Radi Mollet, demanant passi a la construcció de refugis en aquesta població segons lo disposat per decret de 17 d'agost propassat"*.
7. Decret publicat el 17 d'agost de 1938 al Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya.
8. Llibre d'actes de l'Ajuntament. El 18 d'octubre de 1938 la Junta de Defensa Passiva demana a la Comissió d'Obres Públiques que nomeni un membre com a delegat a la Junta per coordinar-ne els treballs.
9. Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya.
10. Llibre d'actes de l'Ajuntament. L'1 d'octubre de 1938 el ple de l'Ajuntament debat sobre la paralització de les obres de la plaça Mercadal. El regidor Domínguez explica que "són obres que la Junta de Defensa tenia en el seu projecte de construcció de refugis, com es demostra en els plans de dita Junta". El 24 de novembre, la Junta encara hi realitzava obres d'on "extreuen gran quantitat de terra considerable".
11. Llibre d'actes de l'Ajuntament. Consell de govern del 28 d'agost de 1938.
12. M. Àngels Suárez, *La Segona República i la Guerra Civil a Mollet* (pàg. 215).
13. Llibre d'actes de l'Ajuntament. Comissió de govern del 3 de desembre de 1938.
14. Idem. 10
15. Resolució 681/VI del Parlament de Catalunya.

Apunts sobre la vida religiosa a Mollet els anys 1948 i 1949

Josep M. Suñé Arbussà

Catedràtic jubilat de la Universitat de Barcelona

uardo en el meu arxiu particular uns breus apunts manuscrits en català a manera de ressenya o dietari, entre els que hi figuren els principals esdeveniments religiosos que comento a continuació.

SANT FRANCESC D'ASSÍS

El 29 de febrer de 1948 s'inaugurava a l'església parroquial la imatge i l'altar de Sant Francesc d'Assís, dels quals la Venerable Orde Tercera feia donació.

A dos quarts de nou del matí, missa de comunió general que oficià Mn. Joan Borràs, vicari de la parròquia i germà de l'Orde, dient l'homilia. A l'Ofertori, veneració de la santa relíquia i la comunió, nombrosíssima.

A les onze tocases del matí arribava el bisbe de Colofón, Fra Maties Solà que, revestit dels ornaments propis, passà a beneir el nou altar ajudat per cinc frares de la mateixa orde, entre ells el germà Escanilla, fill de Mollet. Seguidament, ofici de mig pontifical, oficiat per Mn. Joan; el cor parroquial cantà la missa del mestre Suñé "In honorem Sancti Josephi", a dues veus, dirigit per l'autor. El sermó el pronuncià el mateix bisbe, assegut a l'altar major, en el qual assenyalaria que el Papa Pius XII era terciari franciscà. A l'ofertori, veneració de la relíquia del Sant tot cantant alternadament el cor parroquial i el de Santa Cecília. Es repartiren estampes al·lusives amb els noms dels padrins, que foren l'Ajuntament, representat pel tinent d'alcalde Pere Careta i per Na Mercè Fabregat d'Erra.

A la tarda, a les sis, acte d'afirmació franciscana amb paraules del publicista senyor E. Gispert, llargament aplaudit, i representació del drama "Arthur de Ling" per la companyia juvenívola del Centre, a la sala del Centre Parroquial.

SETMANA SANTA

La Setmana Santa de 1948 s'esqueia a finals de març: Dijous Sant el dia 25.

El Dijous Sant a dos quarts de deu del matí, ofici solemne cantat pel cor de Filles de Maria amb comunió general i al·locució preparatòria. Tot seguit, processó per l'interior del temple per traslladar el Santíssim al Monument situat a l'altar del Sagrat Cor, a la dreta de l'altar major, profusament adornat amb palmes i palmons beneïts el Dia del Ram que els nens voluntàriament hi deixaven per recollir-los després dels dies sants i penjar-los als balcons o finestres de llurs cases. També molts ciris que els fidels hi porten amb dret a recollir-ne un trosset després de festes per poder-lo encendre els dies de temporal, juntament amb les candeles beneïdes per la Candelera. Seguidament, comencen els torns de vetlla organitzats per les associacions religioses de la parròquia per tal d'acompanyar, dia i nit, al Santíssim en el monument, i a la Creu amb el Crist els portadors, al final de l'església on s'exposa a la veneració ajagut sobre una catifa. A dos quarts de cinc de la tarda, cerimònia del rentat de peus a càrrec del regent de la parròquia Mn. Josep Casanovas a dotze escolans, després d'haver-los explicat el significat; com és tradicional aquí, el que representava Judes portava una bossa de diners. Ja a la sagristia, Mn. Josep els donava una pesseta a cadascun i dues al que feia de Judes. A continuació, Sant Rosari seguit del cant de maitines i laudes per les filles de Maria i els joves d'Acció Catòlica, alternativament seguit d'un parell de minuts de soroll (la "matança de jueus", afortunadament abolida) que era el més esperat pels infants, que amb tot tipus d'instruments (pals, masses, etc.) procuraven ser els més sorollosos. A les vuit del vespre, sermó de les set paraules, a càrrec del senyor rector, amb cànctics intercalats pel cor de Filles de Maria. A la nit, l'església es mantenia oberta perquè els homes poguessin continuar els torns de vetlla.

El divendres a dos quarts de sis del matí, sermó de Passió a càrrec del vicari, Mn. Joan Borràs, a qui tant deu Mollet i, en especial, el Centre Parroquial. A les set, sortida del Via Crucis de l'església, pels carrers de la població. Al davant, escolans amb la Creu alçada (petita, adaptada a les seves forces) i ciris encesos; després, en dues fileres per adaptar-se a les voreres dels carrers, les nenes, les noies i les dones, tots amb ciris encesos; al mig se situen el cor de Santa Cecília que havia creat Mn. Josep i el cor de Filles de Maria, tradicional a Mollet, que dirigia el mestre Anton Suñé; a continuació, també en dues fileres, els nens, els nois i els homes, també tots amb ciris encesos. Al final, ocupant tota l'amplada, el Sant Crist gran portat pel venerable Cos de Portants del Sant Crist que es rellevaven en portar-lo mentre dos d'ells sostenien els cordons morats que penjaven de la creu. A continuació, els sacerdots, la resta d'escolans i, tancant la comitiva, totes les autoritats –també amb ciris encesos– i els agutzils. Espaiats al mig de la processó es situaven joves, llibre en mà, encarregats de llegir

el significat de l'estació i les pregàries cada vegada que s'aturava el Crist davant d'una d'elles (Codina, Ramon Garreta, Puigdomènech, Jordi Erra, Miquel Morató,...). El recorregut era: església, Pere Ramon, Sant Vicenç, plaça de l'Ajuntament, Gaietà Ventalló, Portugal, Sol, Jaume I, Berenguer III, Itàlia, Lluís Duran, Àngel Guimerà, Calvo Sotelo, José Antonio, plaça Catalunya, Barcelona, plaça de l'Ajuntament i novament a l'església. Les catorze estacions, totes molt serioses, amb altar, creu, ciris i el número romà corresponent, eren a càrrec del veïns i estaven situades a:

- I. Plaça de l'Ajuntament
- II. Gaietà Ventalló
- III. Portugal
- IV. Jaume I- carrer del Sol
- V. Jaume I- Casa dels mestres
- VI. Jaume I- carrer de la Pau
- VII. Quatre cantons
- VIII. Berenguer III- av. Calderó
- IX. Berenguer III- Pineda fosca
- X. Lluís Duran- Jacint Verdaguer
- XI. Calvo Sotelo- av. Calderó
- XII. José Antonio- Tabaran (amb 3 creus monumentals a càrrec de la brigada municipal)
- XIII. Plaça Catalunya- carrer Barcelona
- XIV. Espanya, al costat de la façana de l'església

Processó al seu pas pels Quatre Cantons.

A l'arribar el Sant Crist davant l'estació corresponent, s'atura tota la processó, es llegeix la meditació que pertoca, es resa l'oració i es canta el corresponent motet. Mentre segueix la processó s'alternen cants adients, com "Crec en un Déu" i "Crist venç".

A les deu del matí, ofici de presantificats, propi del dia, amb assistència de les autoritats. Es llegeix la Passió (tots dempeus) i fa de lector Mn. Joan; de Jesús, Mn. Josep, i per les paraules en boca d'un altre personatge bíblic, Jordi Erra; la veu del poble, en forma de cants breus, els entona el cor de Filles de Maria. A continuació, retorn del Santíssim del monument a l'altar major i finalment, adoració de la creu gran situada a terra a l'altar major; els sacerdots s'agenollen tres vegades, després els escolans i les autoritats i al final, ja dreta la creu, tots els fidels.

El Dissabte de Glòria se celebra amb la solemnitat corresponent i al Glòria de la missa de Resurrecció toquen totes les campanes, que no ho feien des del Dijous Sant, i s'hi uneixen les sirenes de les fàbriques.

El diumenge següent al de Pasqua hi ha el costum de portar la comunió als malalts perquè puguin acomplir amb el precepte pasqual. Després de la missa primera s'organitza la comitiva, que surt per la porta principal de l'església: tres joves porten la bandera groga i blanca del Vaticà i un escolanet fa sonar de tant en tant una campaneta per anunciar el pas de la comitiva, amb dues fileres de noies, dones, nois i homes amb ciris encesos; al final, el pal·li portat per sis joves o homes que es relleven amb uns altres sis, precedit de dos escolans amb ciris i sota pal·li, Mn. Josep portant el Santíssim. Tancaven la comitiva uns quants homes de la parròquia amb ciris. Al sortir de l'església, brandaren totes les campanes per advertir-ho.

ROMERIA A MONTSERRAT

El dilluns de la segona Pasqua ha estat el dia en què Mollet tradicionalment ha fet la romeria del poble a Montserrat. El 17 de maig de 1948 no en va ser excepció.

L'organitzava, com de costum, el Cos de Portants del Sant Crist. A les quatre de la matinada sortia de l'estació del Nord el tren especial amb 600 pelegrins, amb la novetat que eren cotxes de fusta del correu en lloc dels metàl·lics blancs dels darrers anys. Una altra novetat era que els integrants del Cos de Portants passaren a revisar els tiquets, ja que segons sembla, l'any anterior, alguns tranquils s'hi havien afegit sense pagar.

Arribats a Monistrol ja estaven preparats els cremalleres que conduïen els peregrins a dalt de Montserrat on es va arribar a dos quarts de set; allà es formà la processó fins a l'església, on el pare prior sortia a rebre l'escolania amb creu alçada als acords del "Rosa d'abril" cantat per tots els assistents. Un cop

a l'interior del temple, Mn. Josep celebrava la missa cantada per l'escolania i a l'ofertori, el vicari Mn. Joan, acompanyat de Joan Ventura i Agustí Torrents en representació dels portants, feia ofrena a la Verge del present de Mollet que consistia en una medalla d'or muntada sobre ivori i una llegenda al·lusiva. La comunió fou molt concorreguda. Al final, de nou el cant de "Rosa d'abril" pels escolans, que entonaven les diferents estrofes mentre els peregrins ho feien de la tradicional.

La resta del dia era lliure per tal que els expedicionaris poguessin visitar la muntanya i s'escampessin pels diferents racons segons el gust i possibilitats de cadascun fins que a les cinc de la tarda, els que ho volgueren, assistiren al Via Crucis pel camí propi acompanyant el Sant Crist rodejat del cos de portadors i dels dos sacerdots. De retorn a l'església s'entonaren les lletanies. Poc després, començava el cant de les vespres solemnes amb l'església totalment plena.

A dos quarts de deu de la nit, sortida dels cremalleres i arribada a l'estació de Monistrol on la Renfe feu l'única fallada del dia, perquè no tenia preparat el tren, que no arribà fins a les onze i per això l'arribada a Mollet fou passada la una de la matinada.

CORPUS CHRISTI

La festa del Corpus Christi, sempre en dijous, que era festiu laboralment i de precepte per l'Església, se celebrava extraordinàriament a la majoria de pobles. Mollet no podia ser menys i també feia la seva celebració.

A dos quarts de deu del matí, missa de comunió general, a les onze, ofici cantat pel cor de Santa Cecília, a les sis de la tarda el rosari i mes de maig on cantaven les filles de Maria i a continuació, la processó.

La processó sortia de l'església encapçalada per tres escolans que portaven la creu petita i a continuació els col·legis del poble, acompanyats pels seus mestres, amb el següent ordre: Companyia de Maria (és a dir, les monges), Acadèmia Mollet (Sr. Viñas), Acadèmia Sant Jaume (Sr. Tosquellas), Sagrat Cor de Maria (Sra. Carmela), Acadèmia Ninou i finalment les escoles nacionals. Tots els nens formaven dues fileres i al mig hi havia els nens i nenes de cada escola que havien fet aquell any la Primera Comunió, amb el seu vestit d'aquell dia; tancant cada col·legi, els seus professors. A continuació, joves i homes, també en dues fileres i, al mig, la bandera del Vaticà portada per elements de la Junta del Centre Parroquial (Dr. Vilaseca, president; Joan Castells, secretari i Pere García, vocal) i la bandera de Perseverança que portaven membres de la Lliga de Perseverança (Ferran Torrents, Ramon Esteve i Estrada). Al final, sota pal·li portat pels portadors del Sant Crist, el Santíssim en mans de Mn. Josep, precedit pels escolans i rodejat d'homes amb ciris i quatre guàrdies civils vestits de gala. Després, les autoritats.

El trajecte era aproximadament el mateix del Via Crucis. La millor ressenya és transcriure el que escrivia el 27 de maig de 1948:

“En el trajecte els fidels han aixecat formosos altars en cada un dels quals s’ha donat la benedicció amb el Santíssim. El primer altar és a la plaça del Cabdill, junt a la porta de la gallinaire Creus i no té res d’extraordinari. El segon és al carrer Gaietà Ventalló davant la casa dels Ribé, aixecat al mig del carrer i amb altar pels dos costats, i també per tots dos costats una gran estora de serradures de colors amb un calze com a motiu central, novetat que ha agradat molt. La tercera, al final del carrer Portugal dins del garatge del Manils, amb la curiositat que la imatge que presideix l’altar està col·locada sobre una roda que dóna voltes on hi ha quatre imatges, per la qual cosa, en cada moment se’n veu una de diferent. La quarta és al carrer Jaume I, cantonada amb el carrer del Sol i no té res d’extraordinari. El cinquè altar és al mateix Jaume I junt al carrer Pere Colom Ventura, és a dir a cal Martí Pou (“xafacarros”) presidint un quadre del Sagrat Cor de Jesús que es veu a través d’una gran creu. El sisè es troba al mateix carrer, davant de casa del Sr. Viñas: presenta la novetat que part de l’escalinata de l’altar i el sagrari són fets d’ebanista. El setè, al carrer Berenguer III tocant als quatre cantons, sense res d’extraordinari. El vuitè, al mateix Berenguer III, a casa del Dr. Puigcercós sens tampoc res a assenyalar. El novè, al carrer Calvo Sotelo, xamfrà Calderó, presidit per una formosa Verge del Carme, i finalment, el darrer, al carrer de Barcelona, sens res de notable”.

Al finalitzar i ja de retorn a l’església, Mn. Josep donà les gràcies a tots els assistents per la seva presència, i en especial a les autoritats i als mestres que havien acompanyat la mainada.

CANVI EN EL COMANDAMENT DE LA PARRÒQUIA

Feia uns quants dies que al Centre Parroquial ens havia arribat la notícia del més que probable canvi en el comandament de la parròquia. El bisbat havia convocat una espècie de concurs per tal de proveir moltes parròquies vacants. La de Mollet estava ocupada des de 1934 per Mn. Josep Casanovas que havia substituït el rector propietari Mn. Esteve Oleart com a administrador de la parròquia, que no sé per quin motiu havia estat rellevat i enviat a unes monges. Feia molts anys, doncs, que hi havia Mn. Josep i el possible relleu era un trauma. Això feu que al Centre se’n parlés i que s’acordés que un grup visités Mn. Esteve per demanar-li la seva renúncia a la rectoria de Mollet i així que es pogués quedar Mn. Josep. Es constituí el grup, entre els quals crec

recordar (no ho tinc anotat) el Sr. Matoses, Joanet de la Fonta, Martí Pou, Josep Vilà i jo mateix; jo era el més jove i se m'elegí perquè el coneixia una mica ja que la meua mare era íntima amiga de la neboda de Mn. Esteve que li feia de majordoma; l'haviem visitat durant la guerra a Berga, on estava refugiat i nosaltres hi visquérem perquè la mama hi fou destinada com a mestra de la Generalitat. Els designats ens presentàrem, una tarda, previ avís i autorització, al convent de Bellesguard, a la part alta de Barcelona per sobre de la Bonanova, i hi tinguérem una llarga conversa sense cap resultat: el mossèn volia morir sent rector de Mollet.

Mn. Josep es va veure obligat a demanar vacants i li van atorgar la parròquia de Sant Andreu de Palomar, a Barcelona.

El diumenge 21 de novembre de 1948, a totes les misses, Mn. Josep s'acomiadava dels que havien estat durant anys els seus feligresos assegurant-los que si Mollet hagués estat vacant l'hauria escollida; deia que es recordaria molt de Mollet i de tots i cadascun dels feligresos i demanà perdó als que, sense advertir-ho, hagués ofès. També demanà que tots col·laboressin amb totes les forces amb el nou regent que es designés i que el recordessin en les oracions. Tingué unes paraules per al Centre Parroquial, guardià de la infantesa i de la joventut, els fruits del qual ben aviat gaudiríem. No cal dir que les llàgrimes foren generals. A les quatre de la tarda sortia un autocar amb autoritats i representació del Centre Parroquial (Vilaseca, Vilà i Josep Soldevila) per fer l'entrada entusiasta a l'església de Sant Andreu a tres quarts de cinc. Foren nombrosos els molletans que l'acompanyaren.

La premsa del 10 de novembre publicava el nomenament de Mn. Jaume Estrada Prat com a nou regent de la Parròquia. El dissabte 13 feia una visita privada a la rectoria, on dinà amb Mn. Josep i Mn. Joan per organitzar el relleu.

A les cinc de la tarda del dijous 25 de novembre estava anunciada l'arribada del nou regent de la Parròquia, Mn. Jaume Estrada. A l'Ajuntament l'esperaven, entre altres: l'alcalde Ramon Negre, el comandant del lloc de la Guàrdia Civil, Egea, el cap local de Falange, Molas, els regidors Ventura, Llorens, Estrada i Butjosa, el delegat local de Sanitat Dr. Puigcercós, Maurell i Aliguer; de la Junta Consultiva de la Parròquia, Matosas, Morató i Torrents; de les escoles, Coll i Viñas; de la Caixa d'Estalvis, Pujol; del Centre Parroquial, Vilaseca, Vilà i Suñé. Amb mitja hora de retard arribava la comitiva formada per un turisme i un autocar de 45 places totalment ocupat procedent de Gelida, lloc on exercia el nou mossèn. Tots pujaren a la sala d'actes on l'alcalde de Gelida presentà Mn. Jaume i manifestà el molt pesar que sentia el poble pel seu trasllat; l'alcalde de Mollet li contestà amb unes breus paraules d'agraïment i benvinguda al nou regent i de gràcies als acompanyants; Mn. Jaume, amb sentides paraules, donava les gràcies als gelidencs i se li escapà alguna llàgrima a l'haver de deixar els molts amics d'allà. Seguidament, tots plegats es traslladaven a la rectoria on se

serviren unes galetes i vi dolç per les filles de Maria. A continuació, visita de l'església, curiosament explicada per Joan Ventura (Joanet de la Fonta), que n'havia estat mestre d'obres a la construcció. Tothom restà molt satisfet, tot i que Mn. Jaume manifestava la manca de calaixeres a la sagristia per guardar els molts ornaments que portava, segons sembla, preciosos. El jovent gelidenc manifestà el seu interès per visitar el Centre Parroquial i els acompanyaren Mn. Joan i Suñé; van quedar gratament sorpresos per la instal·lació i per la organització. Adquiriren nombroses participacions de Nadal del número del Centre. Retorn a l'església d'on els visitants sortiren cap a Gelida. Mn. Jaume ja es quedà a Mollet per iniciar el seu ministeri.

ROGATIVES PER A LA PLUJA

Les sequeres han estat freqüents a Mollet i els molletans han intentat solucionar-les mitjançant les pregàries i, en especial, processons a Gallecs.

A finals de 1948 es donava un període de forta manca de pluges i els fidels demanaren a la Parròquia que organitzés una processó de rogativa a Gallecs. El regent va escoltar-los, però va haver de suspendre's en dues ocasions, la dartera el 19 de desembre, a causa del mal temps, que no pluja, ja que el diumenge 13 de febrer podia per fi celebrar-se. Estava anunciada a dos quarts de quatre; poc després arribaven els feligresos de Gallecs amb la senzilla creu de la Missió –no en tenien d'altra– i davant l'església es formava la comitiva, ells de tornada i els molletans d'anada. La iniciaven tres escolans amb la creu petita de la parròquia i ciris i seguint nenes, noies i dones, nens, joves i homes, i al final Mn. Jaume, amb la capa i resta d'escolans.

L'anada es feia enmig d'una forta ventada, però no pluja, resant i cantant el Via Crucis; arribats a la petita església romànica de Gallecs, hi entraren els que hi caberen mentre la resta es quedava fora, s'exposava el Santíssim i es donava la benedicció. Després d'un breu descans, es tornava a organitzar la comitiva cap a Mollet i, durant el camí, es resaren les tres parts del Rosari. Arribats a l'església, Mn. Jaume donava les gràcies a tots per la seva assistència, es venerava el Sant Crist i cadascú a casa seva, a esperar el benefici de la pluja.

Val a dir que la setmana següent va començar a ploure amb la natural satisfacció per part de la pagesia.

SANT VICENÇ, PATRÓ

El 22 de gener s'escau la festa de Sant Vicenç que a Mollet és la Festa Major patronal dita d'hivern. Normalment és un dia laborable, per la qual cosa, la festa grossa és la d'estiu, però a la parròquia se celebra solemnement. L'any 1949 era dissabte, és a dir, mig festiu.

A l'església es celebraren quatre misses: la primera a dos quarts de vuit del matí pel vicari Mn. Joan, la segona a les nou per Mn. Àngel Martínez rector de Cànoves, que havia estat vicari de Mollet abans de Mn. Joan. A les deu, Mn. Vives, convidat per donar el sermó de la missa major i a les onze, l'ofici a càrrec del regent Mn. Jaume, cantat pel cor parroquial dirigit pel mestre Suñé i com a organista, Mn. Josep Casanovas, l'anterior regent que no va voler faltar a la primera festa grossa després del seu trasllat a Sant Andreu. Es cantà la missa "In honorem Sancti Josephi" del mateix mestre Suñé, amb acompanyament d'orquestra. Besamans al Sant i sermó a càrrec de Mn. Vives. Durant l'ofertori es cantà a quatre veus, dues femenines i dues masculines, "Tollite hostias", i al final, també a quatre veus, els Goigs de Sant Vicenç musicats pel mestre Suñé.

Hi assistiren les autoritats de la vila i l'ajuntament costejà la festa i obsequià amb un vermut els cantaires.

Per primera vegada es posaren a disposició dels fidels els goigs impresos al preu d'una pesseta. Se n'adquiriren molts.

VISITA PASTORAL

El divendres 11 de novembre de 1949 Mollet rebia la visita pastoral del bisbe de la diòcesi de Barcelona, Dr. Gregorio Modrego Casaus.

Al carrer de Jaume I, carretera de Barcelona, entre l'Acadèmia i la boteria Torrents, s'hi aixecava un arc triomfal i tot Mollet estava engalanat amb banderetes als carrers i cobrellits als balcons.

Poc abans de les 10 del matí, hora anunciada de l'arribada, s'havia anat a rebre'l en processó des de l'església: al davant anaven els col·legis, alumnes i professors, nacionals, parvulari municipal, Sagrat Cor de Maria (Sra. Carmela) amb el seu penó, Acadèmia Sant Jaume (Sr. Tosquella), Acadèmia Viñas i col·legi de la Companyia de Maria amb la seva bandera; seguien les Filles de Maria amb el seu penó, Lliga de perseverança, terciaris franciscans, Apostolat de l'oració, joves d'Acció Catòlica, portadors del Sant Crist i fidels en general. Els escolans, quatre sacerdots i el regent de la parròquia Mn. Josep Català amb la creu sota tàlem; finalment, les autoritats. Amb sols cinc minuts de retard, arriba el Sr. Bisbe acompanyat del secretari accidental, Mn. Alexandre Pech, que havia estat destinat a Mollet anys enrera. El Sr. Bisbe, en posar els peus a terra, el besava damunt una catifa preparada per això; també besava la creu que portava el regent i seguidament es tornava en processó a l'església, plena a vessar, amb molts fidels que restaven obligadament dempeus.

A la dreta del presbiteri s'havia situat una butaca per al Sr. Bisbe i a l'esquerra, unes altres dues per als padrins de la Confirmació, l'alcalde Ramon Negre i la seva muller. Es resava pels difunts, es feia la visita al Santíssim i es donava la benedicció, i el Sr. Bisbe feia un sermó emotiu començant per recordar les

seves dues anteriors visites a Mollet, una per inaugurar l'altar del Santíssim i l'altra amb motiu de la clausura del Primer Certamen Catequístic. Seguidament, procedia a l'administració del sagrament de la Confirmació, que era el motiu de la visita. El reberen 225 nens i nenes (més nens), als qui es lliurava una estampa de record amb el segell i firma de la Parròquia. S'acabava l'acte amb el cant de "Crec en un Déu". A la sortida, els joves lliuraven recordatoris de la visita pastoral.

Com a acte final, el Sr. Bisbe, acompanyat pels seus i pels sacerdots, visitava dos malalts impossibilitats feia anys, l'àvia de ca la Canonja i la muller del Sr. Parera i després el col·legi de les monges; dinava a la rectoria i després continuava viatge cap a Montmeló.

FESTA DE LA SAGRADA FAMÍLIA

El segon diumenge de l'any es celebra la festivitat de la Sagrada Família. A Mollet, l'Associació de la Visita Domiciliària de la Sagrada Família tenia molta tradició i eren nombroses les llars que rebien –i reben– un dia al mes, sempre el mateix, la visita d'una capelleta de la Sagrada Família, que passa de llar en llar; lògicament, es procura que estiguin prop unes de les altres i es constitueixen noves capelletes quan es reuneix un nombre suficient de famílies que volen rebre-la.

El 8 de gener de 1950 es celebrava solemnement la festa religiosa, amb missa de comunió general a dos quarts de nou i sermó del senyor regent, i a les onze, ofici solemne cantat pel cor parroquial dirigit pel mestre Suñé. El sermó anava a càrrec del pare Llorens del Pinell, caputxí. A ambdues misses es venerava la Sagrada Família a l'ofertori i es repartien estampes de recordatori. A la tarda, rosari i trisagi de la Sagrada Família.

Les onze capelletes de la Sagrada Família eren situades a l'altar major i altars laterals.

L'excursionisme a Mollet (1878-1966)

Toni Baldó i Codina

Membre del Club Muntanyenc Mollet

*De bon matí, quan els estels es ponen, hem de sortir, per guanyar el pic gegant.
L'oreig és pur, tranquil el cel clareja, i amb pas ben dur, encetem el camí.
Avant, avant, que trenca l'alba, si anem pujant s'abaixa el cim.
Amunt els cors que el pic és dret, i el gran gegant per fi vencem.*

L'aparició de l'excursionisme –explica Albert Balcells al llibre *Barcelona d'excursió*– és el resultat d'un moviment cultural i patriòtic, la Renaixença, que dignificà la llengua catalana i revaloritzà la història i la cultura pròpies. L'excursionisme va obrir als catalans l'afany de conèixer i estudiar el propi territori; així sorgí una veritable cultura de sentit autòcton. Alhora, a Europa, des de mitjan segle XIX, havia aparegut el fenomen del muntanyisme.

El 1877, el barceloní Josep Fiter Inglès i un grup d'amics van fundar l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, l'AEC. El rector de la parròquia de Sant Vicenç de Mollet, Mn. Vicenç Triadú, en fou el soci número 7. L'any 1879 van fer una excursió a Caldes de Montbui i Mollet. Mn. Vicenç els ensenyà l'església i també van fer una visita a la masia de can Borrell. Josep Fiter, prolífic escriptor i actiu excursionista, és l'autor de la crònica. A l'article "Una excursió a Mollet l'any 1879", volum 10 de *Notes*, Ferran Pérez explica que a l'arxiu del Centre Excursionista de Catalunya hi ha una acta redactada per Fiter on l'autor narra el viatge a Mollet i explica el què s'han emportat: una làpida de marbre romana amb inscripcions dels segles I i XII que hi havia a la façana de l'església de Sant Vicenç i una estàtua de Sant Vicenç del segle XVI. Diu un fragment de la crònica: "L'extracció de la pedra no havia de perjudicar gens ni mica lo caràcter de la fatxada, y d'aquesta manera passant a enriquir nostre museo, logravem apartar-la d'ignorants que ab lo transcurs del temps hauria seguit sent objecte de sos atacs involuntaris à aquelles lletras que no entenien, y que sols per estranyes los cativavan". Com a penitència per haver-

se endut això, aquests excursionistes van haver d'endur-se la làpida a peu, primer fins a l'estació (perquè no va trobar ningú que els hi dugués) i després fins a Barcelona perquè se'ls va escapar el darrer tren del dia.

El mateix any 1879 es donen d'alta com a socis el vicari de Mollet, Pere Pons i Prat, i el rector de Gallecs, Joan Gaja i Ferrer; d'aquesta manera s'havia format el primer nucli d'excursionistes a la nostra localitat.

L'any 1881, Vicenç Plantada i Fonolleda, home inquiet i d'una intensa activitat, i un dels molletans més insignes, mestre i veterinari, va ingressar com a soci delegat de l'AEC, juntament amb el metge de Mollet, Benet Altisench, que va fer d'amfitrió dels excursionistes barcelonins que visitaven Mollet i les seves rodalies, i tingué una gran amistat amb el granollerí Francesc Maspons i Labrós (president de l'AEC entre 1883 i 1891). La primera excursió digna d'esmentar que va fer, va ser a Montmeló (1881) per tal de visitar el famós "pi nano i rabassut". Després van anar de Mollet a Bigues (1882), a Gallecs i la Pedra Salvadora (1883), a Sant Fost i la fàbrica de la Dinamita (1885), al cim del Farell (1886) i al Berguedà (1887) –aquesta última tingué una durada de tres dies–.

L'antic santuari de Núria va ser l'embrió de l'excursionisme pirinenc. El juny de 1880 es fa la primera excursió oficial al Pirineu, seguint l'itinerari Ripoll, Ribes, Queralbs, Núria, Puigmal, Coma de Vaca, Tragurà, Llanars, Camprodon, Sant Joan de les Abadesses, inclosa la gesta de trobar-se al cim del Puigmal a l'hora justa de la sortida del sol. Aquell any es funda l'entitat "Los Montanyenchs" precursora del Club Muntanyenc Barcelonès. Aquelles primeres excursions no van ser gaire rellevants, però van arribar a oïdes d'alguns diputats de Madrid. Romero Robledo, en plena cambra de Diputats, crida l'atenció del govern, ("Señorías, pongo en su conocimiento, que en Cataluña, existen unos terribles montañeses"). Fetes les oportunes investigacions, s'adonaren que no eren tan fers com els pintaren, sinó pacífics joves que es dedicaven a l'excursionisme, activitat quasi desconeguda aquell temps.

L'any 1891 es fusionen l'AEC i l'Associació Catalana d'Excursions (una escissió de l'any 1878) i en sorgeix el Centre Excursionista de Catalunya, el CEC, amb socis com Antoni Gaudí i Àngel Guimerà. L'any que va tenir més socis delegats a Mollet va ser el 1899, quan constaven donats d'alta Francesc Canal i Freixa, Adolf Damians i Vila, Joan Rota i Castells, Joan Sans i Masprou, i Vicenç Plantada i Fonolleda, que destacà per les documentades dissertacions a la seu del CEC, sempre amb el local ple de gom a gom.

Mollet, fins al 1900, era un petit poble que vivia de l'agricultura i la ramaderia. Llavors tenia 2.130 habitants i 478 cases, de les quals només destacaven el campanar de l'església i alguna xemeneia. S'estenia al llarg de la riba dreta del riu Besòs i el poble creixia a partir d'una cruïlla de camins, una carretera de segon ordre que anava de Barcelona a Ribes i una altra de tercer ordre que

anava de Mollet a Moià. Hi havia també un cotxe diari tirat per cavalls que anava fins a Martorelles. La vida al poble era tranquil·la i monòtona, alterada només els diumenges, que era dia de mercat. A la plaça de la Constitució es posaven, sobretot, les parades de fruites i al carrer de Barcelona, les de roba. La plaça era plena de gom a gom quan hi havia Ball de Gitanes o la festa dels Tres Tombs.

L'any 1909 arriba la moda de l'esquí. Amb una tècnica força opinable i un material rudimentari, es baixava pels pendents del Matagalls, al Montseny. A les pistes de Mas Conill, al llevant de Ribes de Freser, van aparèixer els primers remuntadors de tracció animal, amb una carreta de bous, fonamental per al transport dels esquís. L'any 1912 ja es feien les primeres curses d'esquí de fons a la collada de Tosses.

El 1910 s'inaugura a Mollet l'enllumenat elèctric públic, que consistia en sis fanals col·locats per la Companyia Catalana; durant la Festa Major de 1911 s'estrena el rellotge del campanar de l'església parroquial, i ja funciona el servei d'aigua potable, una centraleta telefònica, i la Caixa d'Estalvis i Previsió Social s'instal·la a l'Ajuntament.

Llavors, per anar d'excursió, calia tenir temps i diners suficients, unes disponibilitats que no eren a l'abast de gaires treballadors. Tanmateix, a partir de la Llei del descans dominical de setembre de 1904, aquests van anar incorporant-se a l'excursionisme. La instal·lació al nostre poble de la fabrica tèxtil de Can Mulà i la fàbrica d'adobs coneguda popularment com la Pelleria, així com d'altres indústries, van incrementar el creixement de la població, amb l'arribada d'immigrants. L'any 1910 ja érem 5.527 habitants.

Per tenir una idea exacta del funcionament de la xarxa de comunicacions que hi havia aquells anys, vegem un exemple: per anar al poblet aranès de Tredòs, calia anar de Barcelona a Tàrraga, que representaven cinc hores de tren; de Tàrraga a Tremp, unes catorze hores de diligència; de Tremp a Sort, sis hores de tartana, de Sort a Esterri d'Àneu vuit hores per camí de ferradura, i d'Esterri a Tredòs pel port de la Bonaigua unes sis hores més. Sens dubte, el món era molt més gran que ara.

El mateix any que quatre històrics de l'excursionisme d'altura a Catalunya, Giró, Canals, Estasen i Badia fan el cim del Mulleres l'agost de 1919, es construeix l'edifici del Tabaran per acollir la Cooperativa de la Teneria Moderna Franco Española (la Pelleria), un cinema i un teatre. Lluís Estasen va ser un dels introductors de l'escalada a casa nostra. Es recorda una pujada als Encantats, de roca calcària, amb uns mètodes de seguretat que els escaladors d'avui possiblement no trobarien gaire ortodoxos.

Una de les excursions clàssiques de l'època és anar a San Miquel del Fai. El Congost i el Tenes tallen la Serra de Bertí i formen profunds i pintorescos congosts, llocs amagat entre cingles i muntanyes cobertes de pins. Els rius

Tenes i Rossinyol es precipiten al buit i formen dues cascades de considerable altura. L'erosió de l'aigua forma nombroses coves, algunes de les quals es poden visitar. El conjunt arquitectònic està format per l'antic monestir de Sant Miquel del Fai i l'església del segle X, excavada a la mateixa roca i modificada posteriorment.

El 25 de juliol del 1909 s'inaugurà el xalet refugi d'Ulldeter, obra dirigida pel patriarca de l'excursionisme català, Cèsar August Torras, que va ser el primer equipament de muntanya del país. D'aquesta manera es van obrir les portes de l'alta muntanya a l'hivern.

A Mollet, grups de joves amics, entre els quals trobem Joan Planelles Martí, els germans Carol, en Molins i alguns altres, funden l'Agrupació Mollet. Les sortides a San Llorenç del Munt, el Figaró i el Montseny estan a l'orde del dia. D'altres sortides molt populars eren a la font de la Flor de Maig, a Cerdanyola, o a l'ermita del Remei, a Caldes de Montbui.

Joan Carol Mas era descendent d'una família d'ermitans. Després d'estar molts anys al Tagamanent, van baixar a viure a l'ermita de Reixac i després van arribar a Mollet, on van fer de pagesos i van ser els campaners de l'església de Sant Vicenç (tant el pare com els fills; encara avui se'ls recorda com els de can Campaner). Josep Carol Garreta va aprendre l'ofici de barber, però els darrers anys es dedicà al món de la pell, al barri del Poble Nou de Barcelona. Entre els anys 1920 i 1930 havien arribat al gran públic les càmeres de fotografia Josep Carol, reconseguit excursionista, no dubta ni un moment en comprar-ne una, això sí, després de fer un gran estalvi. Qualsevol que es posi al davant del seu objectiu, en sortirà retratat. El riu Besòs, les vernedes de can Magre, can Pere Gil... són fotografiades juntament amb d'altres aficionats.

"Amb les primeres llums de l'alba, ens trobem els meus amics i jo a l'estació del Nord. El tren és puntual, la màquina llença fum pel queixals de ferro i amb un toc de xiulet ensordidor se'ns planta davant nostre. Tot seguit ens afanyem a pujar, perquè no s'hi val a badar, no fos cas que ens quedéssim a terra. Els vagons de fusta ja són plens a vessar d'excursionistes que com nosaltres duen les motxilles plenes d'il·lusions i aventures per viure. El tren carrincló a poc a poc agafa empenta i el soroll de les travesses cada vegada són més seguits... ens fa sentir la velocitat sota els nostres peus, aviat passem per bonics pobles, com el Figaró i Aiguafreda, que veiem des de la finestra mig entelada pel vapor del personal, però avui la nostra destinació és Balenyà. Quan hi arribem, el poble encara és adormit. Sense fer gaire soroll el travessem en direcció a Seva; abans de començar a pujar cap el Brull esmorzem per agafar forces, ja que avui ens faran falta, la sortida serà llarga. Des del Brull per la font Pomereta arribem al Matagalls, seguim cap a Sant Marçal, les Agudes, Turó de l'Home i arribem als plans de Santa Fe; ens aturem un moment, és l'hora de la minestra, tot seguit baixem cap a Fogars de Monclús i Sant Esteve de Palautordera, on acabem l'excursió, en total unes 15 hores". (Diari de Pere Soler).

Però més a prop de casa, també podem gaudir de la natura, com per exemple fer un passeig amb barca pel llac del Molí de la Moguda, com feia sovint Josep Carol. En Ramon de la Marinette fou la primera persona que s'atreví a comprar un Ford T i fer viatges fins a Parets i allà on convingués, i en Josep Forès, des de la gasolinera de can Calet, oferia servei de vehicles a tota hora. Un punt de trobada per fer excursions era l'església de Cabanyes; altres objectius propers eren l'ermita de la Mare de Déu de Dalt, al Turó de Montcada i la font de la Ginesta a Vallromanes.

El llarg túnel ferroviari sota la collada de Tosses ja és una realitat, però el tren encara no hi circula. D'altra banda, la construcció del xalet del CEC de la Molina, inaugurat la temporada 1925-1926, va ser decisiva per a la popularització d'aquest centre d'esports d'hivern.

L'any 1927, a Mollet, Pere Ros i la seva muller Pia Chacon obren el forn de Sant Vicenç (cal Forner Nou), que fins llavors estava situat al mateix carrer, però al davant, on després hi va haver cal Guasch.

Batista i Roca, el 1928, en plena dictadura de Primo de Rivera, proposa l'alternativa de l'excursionisme com "l'únic esport que és necessari practicar-lo per ser-ne devot". Diu que és democràtic perquè és a l'abast de la majoria, mentre que gran part dels esports resten encara reservats a les capes socials més benestants. En parla com una "escola de ciutadania" (pàg. 13 i 14 *Barcelona d'excursió*).

El 6 d'abril de 1928 surt a la llum el periòdic *Excursionisme*, que es proclamava portaveu de tots els excursionistes de Catalunya i monitor d'aquest moviment; se'n van publicar 58 números, fins al febrer de 1931, i hi col·laboraren destacats excursionistes i personalitats de la vida cultural i política del país, amb un contingut que ultrapassava la pràctica excursionista estricta per incidir en la formació del caràcter i l'orientació patriòtica. L'any següent hi apareix l'article "La vall de Núria en perill". Explica el projecte de construir un embassament que comportaria la desaparició de la vall i demana que les entitats excursionistes se sumin a la protesta iniciada pel periòdic.

L'any 1929 una nevada a Mollet deixa ben blancs els terrenys del Centre Parroquial i el carrer de Fiveller. El mateix any s'inaugura la parada de l'autobús a Barcelona, davant de la Marinette.

De nou, des de les pàgines del diari *Excursionisme*, l'any 1931, es denuncia un altre fet: durant unes maniobres realitzades al Montseny, els militars feren servir com a blanc la creu de Matagalls, que resultà danyada, i esborraren els mots *Catalunya i catalans* dels versos de Verdaguer que hi havia gravats a la peanya del monument.

L'any 1932 és època d'eufòria, temps de reformes, de canvis polítics i socials. A Mollet neixen dues entitats: Art i Esport i el Centre Excursionista i Fotogràfic. La primera és una entitat cultural que promou concursos literaris,

de dibuix, festivals, i excursions; també edita una revista. El local social s'instal·la al número 16 de la plaça Prat de la Riba i les fundadores són Teresa Sabaté i Lluïsa Pedragosa.

El Grup Excursionista Fotogràfic neix arran de les converses de quatre o cinc amics... fins que va prenent forma. Passen els dies i l'amor a l'excursionisme i a la fotografia, van creixent; busquen un local i troben una persona amable que els deixa un raconet de casa seva. Un dia col·loquen una pissarra (era la primera vegada) anunciant una excursió a Argentona. "Quina alegria tinguérem nosaltres al veure que ja havíem aconseguit els nostres propòsits. Celebrarem l'excursió i tornarem a casa i amb més entusiasme que mai, férem preparatius per organitzar-ne una altra, amb la que obtinguérem un èxit molt més gran que l'anterior. Així anà augmentant cada dia les files d'aquest grup de simpàtic i alegre jovent." Aquell primer any, la seu social s'instal·la a l'Hostal Marinette, a la plaça de la República número 5. Amb motiu de celebrar el 1r. aniversari de la seva fundació, es fa una gran festa el 16 de setembre de 1933. "A les 8.30 de la nit comencem amb un gran ball de carrer, executat per la Orquestrina Ideal Jazz. El dia 17 a les 10 del matí, fem un Concurs de Fotografies, a les 11 Gran Audició de Sardanes per la Principal del Vallès, a les 12.15 lliurament del Banderí de l'entitat, a la 1 Vermut d'honor amb les autoritats, i a les 4 de la tarda, visita col·lectiva a l'estudi de Ràdio Associació de Catalunya, EAJ 15".

Aquest Grup va obrir les seccions d'excursionisme, teatre, natació, botànica i especialment, la de fotografia; tenia laboratori propi de revelat i així podia estalviar molts diners als seus associats. L'última seu social, l'any 1936, era al bar Tarragó, al número 6, davant la Marinette, on, per 50 cèntims, podies assaborir un vermut amb doble de cloïsses. Els joves sortits de aquests grups van marcar per sempre més l'excursionisme al nostre poble. Eren personatges plens de vida, amb carisma, amb ganes de gresca, i de passar-s'ho d'allò més bé, com Peret Soler i Rafel Angulo.

Peret Soler va néixer a Rubí el 1907, però va venir a Mollet quan tenia quatre anys. Era alegre i bromista fins a la medul·la, amant de l'excursionisme i la pintura. Per a ell, la muntanya no tenia secrets. La fotografia, tampoc. Tot sovint li agradava anar amb el seu pare i l'herbolari del poble a recollir herbes medicinals al Tagamanent. De jove va fer d'aprenent de barber, després va treballar a la Pelleria i acabà a la fàbrica de can Cocurni de Montmeló.

Rafel Angulo va néixer al nostre poble un 23 de setembre del 1913, de família de sabaters de tota la vida. L'ofici, però, no li era plaent; el que veritablement li entusiasmava era la muntanya, pujar a les crestes més difícils fins assolir el cim. Quedava amb la boca oberta quan el senyor Enric, xofer de la Pelleria –un altre amant de la natura– li parlava de la Pica d'Estats o del Montseny. Actiu representant d'Art i Esport, aviat va formar un grup: entre d'altres,

Rafael Angulo i Vicenç Solè, esquiant.

hi havia Josep Colomé, Josep Riera, Joan Coma, Pere Gordi i Martí Bonal. Un bon dia, tot fent un cim, en Peret s'aturà de cop i digué als companys: "Caldria posar algun nom a aquest grup. Què us sembla "Aimants del sol"?"

Mentrestant, al poble, un rellotger de Barcelona arreglava les esferes del rellotge del campanar i s'inaugura el nou camp de futbol que el club havia construït darrera el convent de les monges. De bon principi ja van posar-li el nom de Les Pruneres, segurament per les dues pruneres que hi havia. Quasi un miracle esdevenia igualment que alguna dona s'atrevís a passar pel Pont de la Mandra, un indret reservat per als indolents del poble, situat damunt del torrent Caganell, entre la farmàcia de cal Foz (l'actual farmàcia Tugàs) i la fàbrica d'anissets de la Fassina.

La primavera del 1936 es va fer coincidir el IV Campament i Congrés Internacional de Càmping i l'XI Campament General de Catalunya als terrenys de la Granja Agrícola Experimental Can Marimon de Caldes de Montbui. Tot un èxit: 1.302 campistes (129 eren estrangers) i 480 tendes.

L'u de maig del 1936 l'entitat Art i Esport organitza una excursió a Puigcerdà. "A les 4 en punt del matí, sortim 9 autocars, sí, nou magnífics i moderns autocars de 30 places cadascun, de la plaça de Catalunya (davant el cafè Ate-neu), en direcció a Vic; continuem cap a Ripoll, on es fa una parada de mitja hora per poder descansar i admirar el magnífic Monestir; ja són les 7 del matí.

Continuem cap a Campdevànol i Ribes; entre aquestes dues poblacions trobem un lloc agradable, amb encisadors saltats d'aigua, i fem una parada per esmorzar. Una hora després continua el viatge cap a Puigcerdà. Pujant entre majestuosos i feréstegues muntanyes arribem a dalt de la collada de Tosses, que ens fa de talaia per resseguir amb l'esguard les incomptables bel·leses de la Molina, i comencem a veure el final del viatge. Cap a les onze del matí arribem a Puigcerdà, visitem la població, el llac i fins i tot passem la frontera i anem a Bourg-Madame i la Tour de Querol. Als afores de la vila tenim un bon lloc per dinar i cap a les 5 de la tarda, emprenem el viatge de retorn a Mollet. Abans, però, fem una parada a Ribes i Vic. En un sol dia hem fet més de 320 Km. Caldrà almenys una setmana per refer-nos del viatge i de la despesa econòmica, perquè ens ha costat 8,50 PTA per persona; això, tot i sent socis”.

Aquell any 1936, amb tota seguretat, va marcar els molletans per sempre més i ens faria dir més d'una vegada: “abans i després de la guerra”. Mollet, poble tranquil per excel·lència, rep amb consternació la notícia de l'aixecament militar el 18 de juliol del 1936. Els esdeveniments es precipiten; el Foment de la Sardana no pot celebrar la ballada prevista perquè la cobla no es presenta; el futbol local tampoc juga el seu partit, i a l'església, mossèn Josep Casanovas a cada moment estava mes nerviós durant la missa, i el llatí anava tan de pressa que semblava a preu fet. Per la carretera de Jaume I comencen a passar infinitat de cotxes descoberts en direcció a Barcelona, carregats de persones amb el puny clos, alçant els braços. A la plaça de l'Ajuntament es reparteixen armes a la gent de la CNT, la FAI o els del POUM. El 22 de juliol, un grup de persones treuen els objectes de culte i mobiliari de l'església i els cremen fora del temple. Més tard, l'edifici és enderrocat. Els joves són mobilitzats al front d'Aragó. La guerra civil porta l'amarga realitat, mobilitzacions i persecucions fins arribar a fer desaparèixer tota activitat col·lectiva.

Pel que fa a tres joves excursionistes molletans, Isidre Boix, Josep Almeda i Rafel Angulo, que aquells dies havien decidit fer una excursió a Mallorca, van quedar atrapats a l'illa i van trigar quasi tres anys a tornar a Mollet. Sens dubte, van tenir l'oportunitat de pujar més d'una dotzena de vegades al Puig Major, la muntanya més alta de Mallorca.

El 8 de gener de 1938 hi ha un bombardeig als Quatre Cantons i deixa morts i ferits, homes i dones innocents, que havien tingut la desgràcia de passar per aquell indret en uns moments desafortunats. La sang s'escolava entre els sentiments i els molletans ja mai tornariem a ser els mateixos d'abans.

El 27 de gener del 1939, quan la guerra es va acabar al nostre poble i van entrar les forces franquistes, calia reconstruir de nou l'Ajuntament, l'església... i el poble començava una nova època sadollada d'imperis i de grandeses. Aquell mateix any es porta a terme la col·locació de la primera pedra de la nova església; les obres duren dos anys i costen 235.133 pessetes. S'inaugura el 14

d'abril del 1941. La guerra civil s'havia acabat oficialment l'1 d'abril de 1939. L'excursionisme no és una excepció a la situació política i passa les hores més baixes. Entre d'altres, se suprimeix la Federació d'Entitats Excursionistes de Catalunya i de les 236 entitats que hi havia l'any 1936 només en subsisteixen una vintena, els presidents de les quals són nomenats per les autoritats esportives del nou règim. A partir de l'any 1940, l'excursionisme passa a dependre de la Federación Española de Montañismo, amb seu a Madrid.

Rafel Angulo va tornar llicenciat el setembre del 1939, amb més ganes que mai de fer muntanya, de sortir i deixar enrera les misèries i la foscor en què es trobava immers el país i el nostre poble. La muntanya era l'únic espai de possible llibertat i els butlletins dels clubs, un mitjà de transmissió de la llengua catalana. El 1941, Angulo es fa soci del Club Muntanyenc Barcelonès, situat a la plaça Real de Barcelona. Té el número 244. Un any més tard s'hi afegeix Josep Riera i el 1943 ho fan Isidre Boix i Marta Folgue. El fet de ser coneixedors del món de l'excursionisme i els relats de les seves aventures, aviat van córrer de boca en boca per tot el poble.

A Barcelona cada vegada hi havia més botigues dedicades al món de l'excursionisme, el lleure i l'aire lliure. La primera activitat intersocial de la postguerra foren les marxes de regularitat per parelles, reinstaurades l'any 1943 per la Unió Excursionista de Catalunya.

Malgrat les mancances del moment, tímidament i sense fer gaire soroll, es tornava a sortir d'excursió. El 1943, Peret Soler, Josep Colomé i Josep Riera fan la travessa del Montseny: Sant Marçal i Santa Fe. Aquell mateix any acampen a prop de Sant Romà de Sau (els acompanya l'Alsina). En Colomé recorda molt bé una font que hi havia a prop del poble, perquè en brollava una aigua fresca i bona que, deien, ho guaria tot.

A poc a poc, el grup va creixent. Joan Coma, Pere Gordi i la resta del grup van a Rupit. Rafel Angulo, veient que la colla anava augmentant, proposa formar un club de muntanya. Josep Colomé és l'encarregat de redactar la carta d'adhesió al Club Montañés Barcelonès. Així, el 1944, als baixos de la Granja Pou, al cèntric passeig de la Victòria, a la Rambla, s'instal·la la delegació local del Club Muntanyenc Barcelonès. D'aquí en sortiran veritables pioners de l'excursionisme, l'aire lliure, les bones fotografies i l'escalada. Pere Solé en serà el president i Rafael Angulo, el secretari. Cada mes es reparteix un butlletí per aplegar sota una sola bandera tots els amants de l'excursionisme.

Escriu Pere Soler: "Quan vàrem començar l'excursionisme ens preguntàvem com era el nostre país, Catalunya. Cada sortida aportava un granet de sorra al coneixement de la nostra geografia catalana. A poc a poc anàvem descobrint el país, una descoberta que podia ser a través d'unes restes arqueològiques, d'una església romànica, de l'ascensió d'una muntanya, una gorja profunda i feréstega o una vall. Quant temps ha passat ja, des que vàrem fundar el Club

Sant Marçal, 23 d'abril de 1943. Josep Riera, Peret Solé, Josep Colomé.

Sant Romà de Sau. Gaspar Llorens, Josep Martínez, J. Claverol, Josep Pi

Muntanyenc Mollet, el 1944! Quants records em vénen a la memòria, quantes experiències viscudes, quants camins i dreceres hauré fet, juntament amb els meus companys! Ara, aquí, assegut en aquest vell vagó de fusta, em deixo portar per la nostàlgia i assaboreixo la flaire que deixa aquest dimoni de pipa. Tan sols puc pensar que ha valgut la pena”.

“El 1944, i malgrat les mancances i les prohibicions, un grup de 25 joves format per Francisco Foz, Pere Gordi, Miquel Guiu, Josep Colomé, Artur Mestre, Josep Torrents, Joaquim Bernial, Joan Coma, Josep Alfonso, Joan Esteve, Carles Monròs, Andreu Mayoles, Albert Planas, Miquel Bachs, Enric Alsina, Josep Almeda, Pere Ros, Pere Martín, Montserrat Formaguera, Josep Formaguera, i jo mateix, ens vàrem donar d’alta al Muntanyenc Barcelonès i aquest mateix any vàrem fundar la delegació de Mollet del Club Muntanyenc Barcelonès”.

“Les nostres primeres reunions i la seu social varen ser al local cedit als baixos de la Granja Pou, al carrer de Berenguer III, número 32. Jo en vaig ser el president i en Rafel el caixer. La quota de soci era de 3 pessetes al mes per als sèniors i d’1 pesseta els júnior i les fèmines. Així fou com es començaren a forjar els pilars del que seria l’associació. El desembre vam fer una exposició de fotografies als baixos del local, amb l’assistència de totes les autoritats”.

“Malgrat les restriccions elèctriques i la manca de menjar, tot rutllava, com les fàbriques de can Fàbregas i can Mulà; nosaltres, quan podíem, ens estimàvem més sortir d’excursió, respirar aire pur i net, deixar que els nostres ulls captessin els colors de la natura, tot buscant un món millor que el que havíem deixat enrera. Per fer el més petit desplaçament calia obtenir un salconduit expedit per la policia. L’estiu del 1944 es donaren però, més facilitats: s’autoritzà de circular lliurement entre Barcelona i les poblacions de Mataró, Granollers, Caldes de Montbui, Terrassa, Martorell i Sitges, com també entre Barcelona i Montserrat. Els salconduits per a la zona fronterera persistiren fins l’any 1955. Recordo quan ens ajuntàvem els de Mollet i els companys d’Horta, fèiem una bona colla d’amics; sobretot em fascinava el meu amic Cobo quant, juntament amb els seus, es posaven a tocar l’harmònica, interpretant unes boniques melodies. Em passaria hores i hores escoltant...”

L’any 1943 s’instal·la el primer telesquí d’Espanya a la Molina i el 22 de desembre de 1946 s’inaugura el nou telesquí que sent l’aire fresc al Turó de la Perdiu. Aquest és molt més llarg que el de Font Canaleta. Els esquiadors més avançats del club, com Rafel Angulo, Vicens Solé o Josep Riera, han de sortir a les 5 del matí, carregats amb els esquís de fusta, la roba adient i les butxaques plenes d’il·lusions per emprendre l’aventura d’anar a l’estació de Montcada (ja que a Mollet no para el primer tren que passa cap a la Molina), i juntament amb altres amics gaudir tot el dia d’aquest modern i meravellós esport. Aquell any es van reprendre les competicions interrompudes per la guerra civil. Els

Els fundadors del Club, l'any 1946: Joan Coma Riera, 28 anys. Pere Solé Isart, 37 anys, Rafael Angulo Faure, 28 anys, Pere Gordi Llobet, 37 anys, Josep Riera Sabater i Martí Bonal Pla, 42 anys.

dies 4, 5 i 6 de febrer de 1946 es fa el concurs interclubs de la Molina. Tot i que els participants catalans estan millorant molt, de moment contra els suïssos no hi tenen res a fer.

El 1947 es va fer la primera travessa de Núria a la Molina pels passos obligats del Puigmal, Pas dels Lladres, Pla de Salines, Collada de Tosses i plans d'Anyella. En total, 30 km. Els millors corredors de tots els clubs hi eren presents encara que pocs varen completar tot el recorregut, per la seva duresa.

Continua escrivint Peret Solé: "Sense una pesseta a la butxaca però amb moltes ganes de passar-s'ho bé, vàrem anar amb l'Angulo, dos dies d'excursió a la Molina, acompanyat de la meva dona i els meus fills en Toni i la Pilar. Passàrem la nit al refugi de Segre Morta i l'endemà, Déu dirà! Ja som 26 els socis actius que tenim al club. Amb la quota de tres pessetes que paguem al mes, ens permet comprar material de muntanya. Ja tenim un parell de tendes de tela de doble tendal, un fanal mixt de petroli, un altre de petit, un joc d'esquí de fusta amb els seus respectius bastons i una fotocopiadora tipus Agfa". Mentrestant, Lluís Gener posava una xurreria al costat de ca la Blasa.

Per fi, el 1948 s'inaugura el túnel de Vielha, un fet bàsic per al món excursionista, perquè escurça el trajecte a la Vall d'Aran gairebé en un dia. Han estat 23 penosos anys de treballs, de suor i de llàgrimes. El 1926 es va començar la perforació amb el compromís de la constructora d'acabar les obres l'any 1930. El clima social que vivia Espanya amb l'arribada de la República el 1930 va fer retardar les obres, per la millora de les condicions socials dels treballadors. La guerra civil les va aturar i el 1939 es van recomençar amb un nombrós contingent de presoners de guerra.

A l'empara de les autoritats eclesiàstiques, es permetien unes mínimes expansions de catalanitat que l'autoritat civil tenia vedades. L'exemple més representatiu és, potser, l'aplec de Matagalls, que els Missioners del Cor de Maria organitzaren l'any 1950.

El president del Centre Excursionista de Catalunya, Lluís de Quadras, com a acte principal de la celebració del 75 aniversari del Centre, veu culminat el seu somni d'instal·lar una creu al cim de l'Aneto. Hi arriben 165 alpinistes vinguts d'arreu de Catalunya, Espanya i França i hi acampen amb 55 tendes. Encara perduraven els records de principis del segle XX, quan les esquerdes es podien empassar algun distret.

“Mossèn Jaume Oliveras, al llarg de la seva dilatada vida muntanyenca, havia fet més de trenta ascensions a l'Aneto, l'última el juliol de 1949. Als seus setanta-tres anys, encara el tenim entre nosaltres. Amb ell hem conviscut els que admirem la seva obra. Sentim les seves paraules, els bons consells i records, com aquell llamp maleït que va matar dos companys seus, mentre es trobaven a les roques del pas de Mahoma l'any 1916. Compartim l'hora de la minestra amb monsieur Despuy, Quadras i mossèn Oliveras. Inesperades dificultats fan retardar el trasllat de la creu des de Benasque fins a la Renclusa: pluges, tempestes i molt vent varen impedir que hi arribessin diferents expedicions. El dia 4, les peces arriben fins a la meitat de la glacera, a causa del mal temps. El dia 5 arribem a la cresta, abans de passar el pas de Mahoma. Dos dies més de mal temps fan que només es puguin portar les peces més petites fins al cim; el dia 9 es passa el pas de Mahoma, les peces d'alumini sembla que siguin de ferro massís (s'han dividit en sis peces principals de 13 Kg. cada una). La travessa es converteix en un calvari. Finalment, el dia 11 s'acaba de muntar i el 12 d'agost de 1951 el temps canvia de cop i un cel blau i net permet a Quadras i Siscart, ajudats per altres muntanyencs, aixecar la creu, que muntada fa 4 metre d'alçada per 2 d'amplà i pesa 95 Kg. Poc després es celebra una missa, beneïda pel francès Lefranc, i ajudat per dos seminaristes espanyols”.

“A Mollet, l'entrada de Gaspar Llorens al club marca una bona època de sortides. Ell va animar a què es fes soci l'any 1952, un noi eixerit i intrèpid, fill d'un gran ciclista, el Pelegrí Pi, que amb el temps es va fer famós. És Josep Pi i Morral, ben equipat amb caçadora de pell, pantalons bombatxos, xiruques,

Les Guillerries, 1950. Cobos, Alsina, Colomé, Coma, Solé. Palomar

esquís i bastons de fusta a punt de baixar pels pendents de la Molina. Som a Sant Romà de Sau, poc temps abans que el poble fos engolit per les aigües del pantà de Sau (...) Una peça clau per al club va ser el meu gran amic Josep Martínez. Va fer-se soci el 1946 i va fer del club la seva segona casa. Els acompanya, també, Josep Claverol.

“L’any 1952 ja érem 33 els socis en actiu i els baixos de la Granja Pou, on ens reuníem, s’havia fet petit, per això ens cedeixen un local a la part alta del Club Recreatiu situat a l’edifici del Tabaran. Per arribar-hi, hem de passar pel Casino i després pujar al primer pis, on trobem el nostre local social. Era una estança freda i sense llum natural; penjaven del sostre dos globus de llum, les parets eren folrades de tela de sac fins a mitja alçada i la resta estava pintada d’un color verd poma. També hi havia una llar de foc. Nosaltres mateixos vàrem posar una vitrina per als llibres i els fòssils que trobem anant d’excursió; també hi posàrem unes prestatgeries, una tauleta rodona, dues butaques i unes quantes cadires. Les parets aviat van quedar plenes de fotografies de muntanya; allà hi vam fer les nostres tertúlies i els nostres projectes de futur”.

“La inauguració es va fer el 15 de juny del 1952. Vàrem preparar una colla d’actes per a la celebració: una exposició fotogràfica, una conferència i el pas d’un documental adient, *El mon submarí*. Vàrem convidar les autoritats de Mollet i també va venir una representació del Club Montañés Barcelonès. Havíem de causar bona impressió als convidats i ho vàrem aconseguir; tots ens van felicitar”.

“També vàrem fer una excursió a Tossa de Mar: l’encarregat d’organitzar-la va ser el vocal Amadeu Torrents Bret i l’èxit fou total ja que vàrem omplir tres autocars. En Rafel Angulo, que era el caixer, va començar de nou els comptes, perquè hi havia molts rebuts retardats per cobrar. Les reunions per decidir les noves excursions es feien els dimarts; la tornada del material de lloguer (es cobraven 5 pessetes el primer dia i una pesseta cada dia posterior) era els divendres”.

L’any 1952 es canvia de seu social i es passa a la part alta de l’edifici del Tabaran, al Club Recreatiu Mollet, a l’actual avinguda de la Llibertat, cantonada amb el carrer de Lluís Duran.

El 1954 es fa una excursió al Montseny. Una de les sortides clàssiques per Nadal, era l’excursió de l’avet i el boix grèvol: s’anava al cim del Matagalls i es baixava per Sant Segimon i es portava un avet i branques per guarnir les cases i fer el pessebre.

“El 22 d’agost de 1954 vaig fer una exposició d’aquarel·les al Club Muntanyenc, amb l’assistència de nombros públic –explica Peret Solé–. Les meves aquarel·les reflecteixen amb tota mena de detalls, tots els colors de la natura, captats durant les meves caminades per mil camins i dreces fetes amb els meus amics de sempre. M’encanta compartir el meu bon humor amb tothom que em vulgui escoltar. Recordo ara també, que vàrem mirar molts preus per tal de comprar una tenda del tipus Himàlaia, però no hi arribàvem, eren massa cares i al final vàrem decidir que un amic d’en Rafel ens la fes, a meitat de preu (...). El 1955 vam fer una magnífica sortida de la Comella a Lliurona, pujant per la tartera al cim del Bassegoda”.

Entre els anys 1955 i 1965 el Club va passar per les seves hores més baixes. No acabava de funcionar perquè les retallades de llibertat del règim dificultaven tirar endavant els ideals i objectius que l’entitat s’havia fixat. Era com si volguessin que s’acabés de morir perquè no portés problemes. Les associacions no eren ben vistes. Rafel Angulo deixa el càrrec de caixer el 1956 per motius de feina, i el substitueix Jaume Ventalló Barril. El Club es queda amb només 14 socis en actiu, entre ells Josep Colomer, Gaspar Llorens, Josep Pi, Joan Pou, Bernabé Varela, i José Martínez, que fan tot el possible per tirar endavant. Entre les senyores, cal destacar Montserrat Escalada, Anna M. Puntí, Bonaventura Ametller, les senyores Fortuny, Claverol, Cortès i Hermínia Vallbona.

L’agost de l’any 1958, per fi s’acomplia el somni de molts d’aquells muntanyencs, de pujar al cim de l’Aneto. Això sí, era obligat assistir a la missa que es feia al campament, abans de sortir cap el cim, encara que Josep Pi això no ho tenia gaire clar, ja que deia que el qui volgués anar a missa, que hi anés el dia abans. Els afortunats varen ser Josep Martínez, Bernabé Varela, Joan Rosés, Martí, Josep Pi i Joan Pou.

“No em cansaré mai de recordar aquest moment tan agradable, des del

cim; el que veuen els meus ulls no té preu. Estic envoltat de cims majestuosos i jo al damunt del més alt; em sembla veure sobre un núvol blanc, assegut amb la seva sotana, el seu paraigua i la seva maleta, al pioner de l'excursionisme català, mossèn Cinto Verdaguier, recitant els poemes que va escriure quan pujava als cims dels Pirineus”.

“D'aquell temps recordo les sortides que vaig fer amb Gaspar Llorens i Josep Colomer. En Gaspar va aprendre moltes coses bones del Rafel Angulo, sobretot a dossificar les forces al caminar. Com que tots dos eren alts i camallargs, quan es posaven a fer passes d'un metre vint, no hi havia qui els pogués seguir”.

Les primeres botes que es va comprar en Llorens li van costar 500 pessetes, que va pagar a terminis de 25 a la botiga Alpí, del carrer Avinyó de Barcelona. Després de fer el cim de l'Aneto i la majoria dels cims dels Pirineus, en Llorens es passà al món del tennis.

“Josep Pi, aleshores resident a Suïssa per motius de feina, durant les vacances d'estiu tornava a retrobar-se amb els amics de sempre, en Martínez, en Varela i en Joan Pou. Recordo la sortida a Ordesa que vàrem fer, i que recordaran tota la vida, després d'arribar a Monzon amb tren, agafem un modern autobús fins a Torla, d'allà cap al circ de Soaso, per on es despenya el riu Arazas i després pujant fins al refugi vell de Góritz. Tot sovint es creuaven una corrua de mules que portaven carbó fet al bosc. Quan arribem al refugi, el guàrdia no ens deixa dormir, potser es va pensar que érem maquis; el fet és que vàrem plantar la tenda a 200 metres del refugi i l'endemà vàrem fer el Mont Perdut, en José Martínez amb pantalons curts i xiruques noves; l'altre, la bretxa de Roland. Quan vàrem tornar al Club, no teníem paraules per descriure tanta bellesa”.

“Els queviures que es portaven a les motxilles per fer la travessa eren patates cuites, ous durs, un pollastre fregit, ametlles, carbassa confitada, prunes, pa i una mica de sal per l'aigua, per quan es suava molt. Ah, i molt important: el pot de sals ENO. De tornada vàrem anar cap a la vall d'Añisclo; vam acampar molt a prop de la cascada de la Font Blanca (en Martínez recordarà sempre aquell moment). Finalment, vàrem arribar al poblet de Bestuè, on, per 35 pessetes els donaren berenar, sopar, dormir i esmorzar. Ells en varen donar 50 i els de l'hostal, contents, els van omplir de pomes per tal d'acabar bé l'excursió”.

En algunes d'aquelles sortides els havia acompanyat l'avi Fonolleda, com el dia que varen anar a la paret del Cilindre, l'any 1960.

Tanmateix, el temps no passava en va i pels que varen ser fundadors del Club, tampoc. S'anaven fent sortides però molt més suaus; tot i així, eren molt enriquidores.

El 1961 enderroquen la font modernista, que durant quaranta anys havia presidit la plaça Prat de la Riba, símbol d'identitat de la població. El 20 de maig de 1962 es col·loca la primera pedra del Casal Cultural; l'acte és presidit per

Mn. Josep Carbonell, Mn. Estevadeordal, l'alcalde Llorens, una representació del avis del poble i Simeó Rabassa, impulsor del projecte.

Aquell any, l'Agrupació Excursionista Catalunya aconseguí l'autorització per reprendre la celebració del Campament General de Catalunya, la festa major de l'excursionisme, que se celebrà a Fontmartina (Montseny), amb un èxit extraordinari: 1.208 acampadors amb 402 tendes i 43 entitats representades.

La nit del 25 de setembre de 1962, una sèrie de tempestes de gran intensitat provoquen el desbordament del Llobregat, del Besòs, del Ripoll, i de totes les rieres del Vallès. A Mollet, tots els trams del torrent Caganell que no estaven coberts, es desborden i inunden molts indrets de la part baixa del poble. La Riera Seca, en el punt on s'ajunta amb el Caganell i el Besòs, ofereix un aspecte paorós. Però quan els molletans encara no s'havien refet de les inundacions, el dia de Nadal va caure una intensa nevada d'un gruix de metre. El dia va ser trist, sense electricitat, ni ràdio, ni cinema; moltes teulades estaven tan carregades de neu que amenaçaven d'ensorrar-se. Escriu Soler: "La neu que tantes vegades havíem trepitjat als Pirineus, ara la teníem als nostres carrers i de quina manera. Feina teníem per arribar al nostre estatge social, al Tabaran. L'observatori del Turó del Home acumulava gairebé dos metres de neu i per pujar-hi va caldre practicar un túnel a la entrada; un cop fosa part de la neu, recordo haver-hi pujat per comprovar si encara era al seu lloc. En Llorens, els germans Rosés i senyores i en Jordi Castells també hi van fer una visita".

"Pels cims de la Conreria, ja fa temps que es senten sorolls estranys, semblants als que feia el timbaler del Bruc, i és que pels voltants de 1964, corren quatre buscadors de tresors arqueològics; són Jordi Cifone, Bruno Soler, Josep Sallent, un xicot fort i valent com un roure, i Josep Farré –aquest últim d'idees fixes, capaç de vendre't fins i tot el campanar del poble– que porten nous aires i valors de renovació amb la seva entrada al Club l'any 1965".

"Recordo que buscaven una tenda de campanya per passar més temps a la muntanya. Cercant restes arqueològiques als poblats ibèrics, un bon dia preguntaren al matalasser del poble què els cobraria per la lona i confecció d'una tenda. Aquest els indicà que en el Tabaran hi havia un club d'excursionisme que en tenia de lloguer i així va ser com es donaren d'alta al club. Aviat formaren una bona colla jove d'amics. A part d'ells, hi havia la germana del Farré, l'Anna; en Tomàs, la Maria i la Susanna Careta, la Montse, en Francesc Bofarull, en Josep Godo, en Joan Pou, en Puyoles, la Carme i d'altres que ara mateix no recordo. La joventut i la sang calenta d'aquests joves aviat van topar amb les nostres idees més conservadores; això va fer que en Josep Farré trenqués diverses vegades el seu carnet de soci, però això sí, la sang no arribà mai al riu, ben al contrari, va fer-nos més forts. Ja som 40 els socis actius".

El 1965 Mollet va canviant de fisonomia. Viu entre el passat i mira el futur. Al carrer Jaume I s'enderroca l'antiga fàbrica del Cotó, que els darrers anys havia estat una fàbrica de cartons, i s'inaugura la nova imatge de la plaça Prat de la Riba, amb el nou i espectacular sortidor, més conegut com "la palangana".

Aquell any, la Federación Española de Montañismo renova els carnets per uns de més moderns; també aquest any, fortes pluges provoquen el trencament del pont sobre el riu Besòs.

Una de les excursions clàssiques a l'època de Tots Sants era anar al Montseny des de Coll Formic, Sant Segimon i baixar al poble de Viladrau, omplint les motxilles de castanyes –això sí, vigilant que el guarda d'aquests magnífics castanyers no ens enxampés–. Parada obligatòria a l'ermita de L'erola, tot descansant.

Torna a escriure Pere Soler: "Jo, mentrestant, em dedicava a seguir totes les ermites del nostre país. M'acompanyava tot sovint en Pi o algú altre que tingués cotxe. Les fotografiava i feia les anotacions de les dades més importants; amb el temps, pensava donar color a les fotografies amb una tècnica que estava experimentant en aquells moments".

"El 1966 vaig deixar el meu càrrec de president del Club (*Ho era des del 1944*). Els anys no perdonen. En Josep Pi, que havia tornat a Mollet després de viure uns quants anys a Suïssa, en serà el nou president".

Entre els anys 1969 i 1973 entren al Club nou socis, i passaran de 40 a 116 els socis actius; aquests donen un tomb al Club, hi aporten aires nous de joventut, il·lusions i ganes de descobrir el món de la natura i l'aventura. Entre els que hi deixaran més petjada hi ha Manel Rosés, Josep Jodo, Joan Borgés, M. Dolors Casals, Joan Juncosa, Miquel Picas, Vicens Casals, M. Teresa Llavina, M. Teresa Corominas, Dolors Garcia, Jordi Mínguez, Jordi Mas, M. Rosa Llavina i molts d'altres que duen el Club Muntanyenc a aconseguir en els propers anys els èxits esportius més grans de la història del nostre Club.

Arxius i hemeroteques

Arxiu familiar de Frederic Ros Chacon
Arxiu familiar de Pere Soler Isart
Arxiu familiar de Joan Carol
Arxiu familiar de Josep M. Suñé
Arxiu familiar de Martí Pou
Arxiu de Miquel Herreros
Arxiu Històric Municipal de Mollet del Vallès
Arxiu del Centre Excursionista de Catalunya
Arxiu del Club Muntanyenc Barcelonès
Arxiu del Club Muntanyenc Mollet
Biblioteca municipal Can Mulà
Casal Cultural
TV3 (Temps de silenci)

Bibliografia

Joan Solé Tura, *Mollet 1900-2000*.
Ferran Pérez i Gómez, "Els orígens de l'excursionisme", *NOTES*, 10, CEM.
M. Àngels Suàrez, *La Segona República i la Guerra Civil a Mollet del Vallès*, CEM, Col·lecció
Vicenç Plantada, 4, Mollet del Vallès, 2000.
Albert Balcells, *Barcelona d'excursió*.
M. Rosa Linares, *Llibres de socis*.

Entrevistes col·laboradors

Josep Martínez
Josep Pi
Josep Colomé
Joan Planellas
Gaspar Llorens
Vicenç Solé
Teresa Llavina
Josep Farré

Monogràfic

El patrimoni arqueològic
del Baix Vallès

Presentació

El patrimoni arqueològic del Baix Vallès

Mollet i, en concret, al CEM, l'arqueologia ha estat una temàtica que ha passat quasi bé sempre de puntetes. D'una banda, Mollet ha esdevingut una illa de desconeixement en un Vallès on les troballes arqueològiques hi sovintegen. I, de l'altra, la manca d'arqueòlegs en el CEM ha propiciat un buit de recerca.

Les VIII Jornades de Tardor del CEM, que van tenir lloc del 21 d'octubre al 13 de novembre de 2005, van ser concebudes com un deure i un repte. Un deure, en el sentit de començar a prestar atenció a la recerca arqueològica, i un repte, derivat de l'organització d'unes Jornades que naixien en un context aparentment decebedor.

Els primers passos en l'organització de les Jornades, iniciats a la primavera de 2005, van consistir en demanar ajuda a l'arqueòleg i amic del Museu de Granollers Jordi Casas i Pérez que, a partir d'aquell moment, es convertí en coorganitzador de l'esdeveniment. Uns dies més tard, l'atzar ens va dur a visitar el Museu Municipal de Montmeló, on vam trobar una breu i acurada exposició arqueològica i sobretot les entusiastes explicacions de la seva conservadora: Montserrat Tenas i Busquets, a qui no va costar gaire convèncer per col·laborar en l'organització de les Jornades. També de manera casual, ens van recomanar que parléssim amb en Pere Garcia i Batalla, un aficionat, seguidor i coneixedor com pocs de l'arqueologia del seu municipi: Santa Perpètua de Mogoda. Per tant, les Jornades de Tardor del 2005 van ser un esdeveniment fruit de la col·laboració entre persones de diferents entitats: el CEM, el Museu de Granollers, el Museu Municipal de Montmeló i el Grup Pro-Arqueologia i Història de Santa Perpètua de Mogoda.

Les jornades es van estructurar en cinc sessions, la primera dedicada a la gestió del patrimoni arqueològic del Baix Vallès; la segona, centrada en el llegat prehistòric d'aquest territori i el món iberoromà, i

les tres restants, dedicades a visitar in situ alguns dels principals jaciments i equipaments on es conserva el patrimoni arqueològic dels pobles baix vallesans. A més a més de les ponències i les visites, la segona sessió també va tenir un contrapunt més lúdic i divulgatiu, que va consistir en una degustació comentada de menges i beuratges segons receptes de la Roma Imperial, un taller-degustació de la cervesa que bevien els ibers i una escenificació sobre les diferències socials a l'època ibèrica.

La monografia que teniu a mans recull, per escrit, una bona mostra de les ponències i les visites que van tenir lloc a les Jornades.

Jordi Bertran i Duarte
Coordinador de les Jornades

La prehistòria al Baix Vallès

Araceli Martín Colliga

*Àrea de Coneixement i recerca de la Direcció General del Patrimoni Cultural
de la Generalitat de Catalunya*

L'ARQUEOLOGIA A CATALUNYA

Des de la segona meitat del s. XIX l'interès per la història més remota del nostre país va créixer en el context de la Renaixença i de la mà de l'excursionisme (Associació Catalanista d'Excursions Científiques i Associació d'Excursions Catalana de 1878, fusionades el 1890 en el Centre Excursionista de Catalunya), una activitat on la defensa del patrimoni arqueològic formava part dels seus objectius. En el primer terç del segle XX, l'arqueologia continuava protegida i patrocinada per aristòcrates i burgesos, i en l'àmbit local era practicada i/o recolzada sovint per metges, mestres i capellans, personatges força reconeguts i respectats en aquella època i al llarg de bona part del segle. Ens pot il·lustrar aquest ambient el ressò de la troballa de la tomba neolítica de Bòbila d'en Joca el 1955 (fig. 1).

La protecció legal arriba el 1911, quan es promulga la primera Llei de patrimoni d'àmbit estatal. Encara l'objectiu era recuperar peces i la metodologia es resumia en el buidatge dels jaciments. Hi havia confusió entre l'arqueologia i el col·leccionisme històric, l'obra d'art i la peça museable i, d'acord amb aquella llei, els objectes descoberts pertanyien al descobridor autoritzat (art. 8) i l'Estat concedia cada tres anys dos premis en metàl·lic i un d'honorífic als tres exploradors que aconseguien els descobriments més importants (art. 11). La va substituir la llei del 1933, amb pocs canvis, si bé l'article 36 recollia per primera vegada que tots els municipis estaven obligats a vetllar per la perfecta conservació del patrimoni històric i artístic existent en el seu terme municipal.

A Catalunya, el 1934 es promulgà la *Llei de Conservació del Patrimoni Històric, Artístic i Científic*, on es remarcava l'interès científic dels

Fig. 1: Trobada de la tomba neolítica de Bòbila d'en Joca el 1955
(foto arxiu família Estrada).

béns. La guerra i postguerra va aturar qualsevol evolució metodològica i teòrica de l'arqueologia. Calgué esperar els traspassos de competències en l'Espanya postfranquista per tornar a liderar aquesta disciplina des de Catalunya. Així, l'any 1980 la Generalitat restaurada creava el Servei d'Arqueologia dins la Direcció General del Patrimoni Cultural del Departament de Cultural. Quant a normativa, l'Estat promulgà el 1985 una nova Llei del patrimoni històric espanyol, i Catalunya, la Llei 9/93, de 30 de setembre, del patrimoni cultural català i el Decret 78/2002, de 5 de març, del reglament de protecció del patrimoni arqueològic i paleontològic.

Davant el mercantilisme de la nostra societat només s'hi pot fer front amb una llei forta que vetlli per la convivència i assegurui el respecte davant el conflicte d'interessos.

LA METODOLOGIA A TRAVÉS DEL TEMPS

Hem dit que la metodologia de començaments de segle es resumia en el buidatge dels jaciments. Però a començaments dels anys setanta es continuava buidant amb més o menys metodologia, les estratigrafies se solien fer "a posteriori" i les interpretacions eren, en general, especulatives, basades en criteris estètics i intuïtius. En aquell context, el professional acadèmic tenia més coneixements però no més metodologia i les troballes fortuïtes es van salvar de l'oblit per l'acció altruista d'estudiosos i afeccionats locals, molts d'ells de gran prestigi (Josep Estrada liderava un grup en aquestes contrades), persones que van sustentar i mantenir l'arqueologia del país en absència d'infraestructures poc més que mínimes. I ells documentaven les troballes amb els mitjans a l'abast, activitat que normalment es resolia amb la recollida parcial de materials i amb l'anotació d'algunes dades aproximades.

L'arqueologia actual arrenca de mitjans dels 70. La primera excavació prehistòrica a Catalunya, amb un registre tridimensional de tot el material, data de 1974 (estructura veraziana d'"El Coll", a Llinars del Vallès). Aquella generació començarem a aplicar una metodologia sistemàtica de treball de camp que conduí a canviar els postulats tradicionals. A partir dels 80 es desenvoluparen les disciplines auxiliars relacionades amb la paleoecologia (fauna –micro i macromamífers, avifauna, ictiofauna– i flora arqueològica –pol·lens, fustes, llavors), amb les quals els estudis de paleopaisatge i paleoeconomia es podien afrontar des d'una perspectiva objectiva. Aquests s'afegien als de

paleopatologia antropològica de Domènec Campillo d'inicis dels 70 (l'antropologia tenia major tradició i coneixia estudis destacats des dels anys 40, com els de Miquel Fusté). L'estadística i la informàtica foren els vehicles que completaren la quadratura amb què es pretenia arribar a un coneixement més integral i més objectiu dels fets humans. Aquelles llavors de joves entusiastes no prosperaren com calia esperar i l'empenta dels anys 70 i 80 va quedar amortida per una manca de previsió i planificació acadèmica i de les institucions polítiques administratives¹.

Des de mitjans dels anys 90, la gran massa de documentació (també la prehistòrica) procedeix de l'arqueologia d'intervenció, és a dir d'excavacions urgents i preventives contractades i controlades per l'Administració de la Generalitat i a partir de mitjans dels 90, executades per empreses d'arqueologia, nascudes per fer front a la demanda creixent d'excavacions arqueològiques, requerides per la legislació vigent dins de mesures preventives i correctores de projectes urbanístics i viaris.

Avui dia tenim una activitat arqueològica de camp que creix geomètricament, com a resultat d'una major protecció legal del patrimoni arqueològic, i que aporta grans paquets de dades que no es poden explotar convenientment. Tenim també una metodologia força correcta, molts arqueòlegs excavadors, pocs arqueòlegs historiadors i alguns especialistes de disciplines variades, encara bastant a precari. Continuen mancant institucions de recerca i una normativa adequada que permeti garantir l'explotació i articulació d'aquest alt contingent de dades dins de projectes d'investigació.

Però malgrat el que hem dit, hi ha un avenç notable, tot i que estigui molt per sota del que voldríem, ja que el discurs actual continua tenint moltes llacunes i no està del tot contrastat.

LES DADES DEL VALLÈS I EL DISCURS DE LA PREHISTÒRIA

D'acord amb les fonts de la Generalitat (Arqueodada, 2005), l'inventari de jaciments arqueològics al Vallès Oriental i Occidental dona xifres elevades (fig. 2) que cal matisar, ja que la quantitat no té relació amb la informació assolida. Quant a la prehistòria, el Vallès Oriental compta també amb el major nombre de jaciments, però amb una informació deficitària, resultat de troballes puntuals més que de recerca sistemàtica.

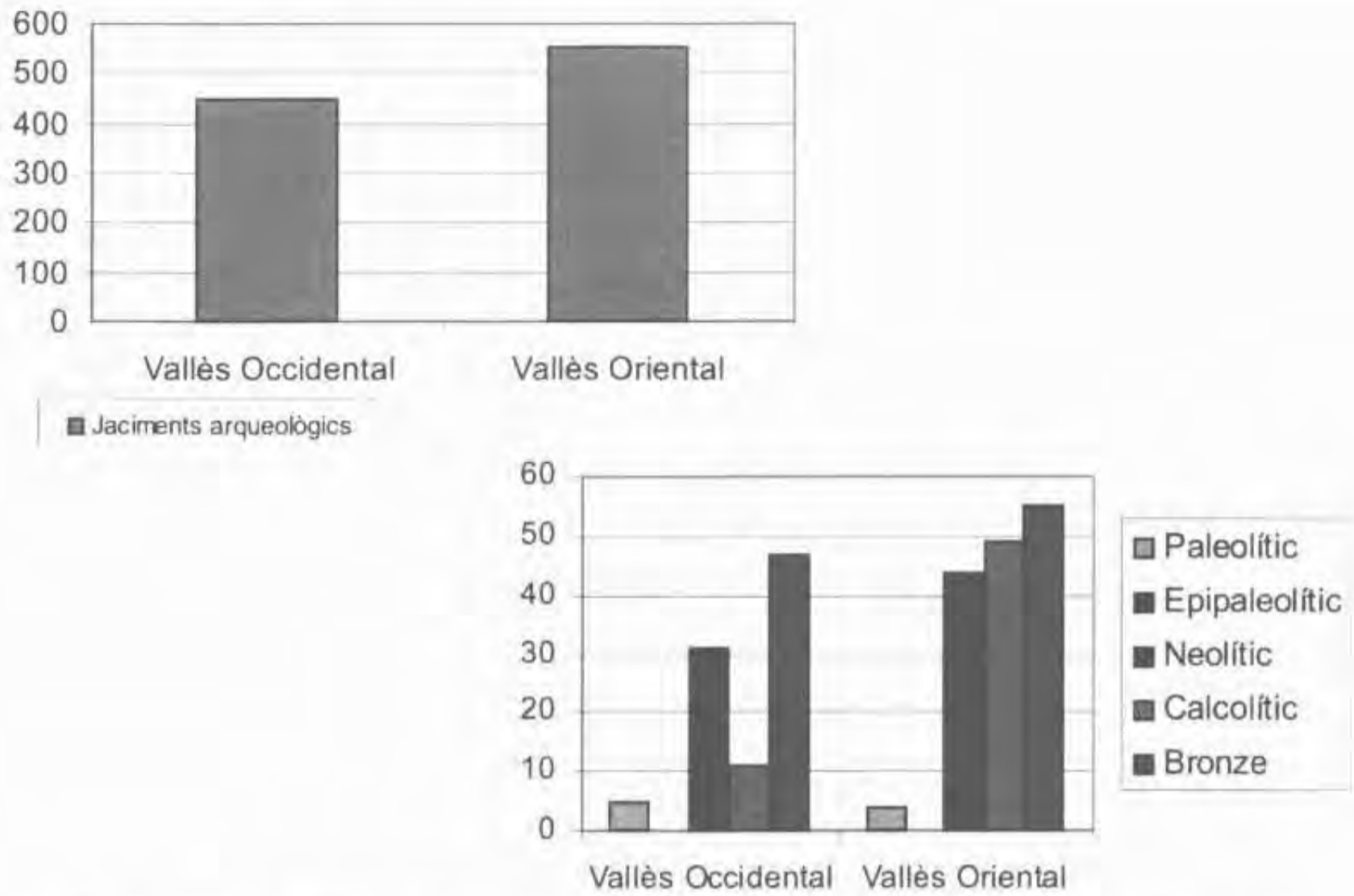

Fig. 2: Nombre de jaciments i períodes inventariats pel Departament de Cultura (Font: Arqueodada, 2005).

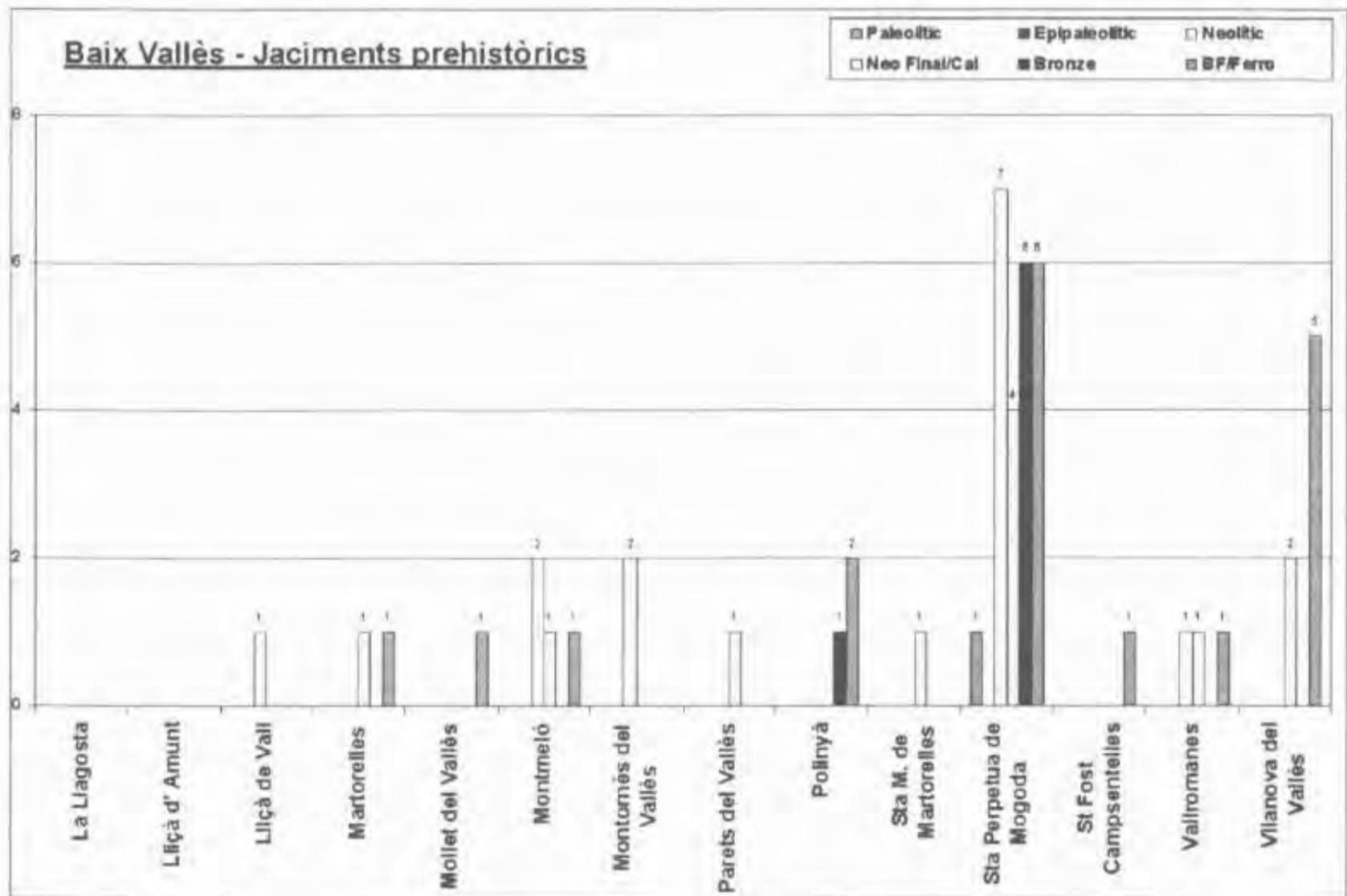

Fig. 3: Nombre i cronologia de jaciments del Baix Vallès inventariats pel Departament de Cultura (Font: Arqueodada, 2005).

A tot el Vallès s'ha treballat força a nivell local des de sempre i s'ha gaudit d'una bona xarxa d'estudiosos i de museus en alguns dels seus municipis. Però el Vallès Occidental, als anys 80 van conèixer un fort desenvolupament urbanístic, en un moment en què l'acció del Servei d'Arqueologia de la Generalitat ja exercia el seu control i comptava amb la complicitat d'alguns dels ajuntaments². Entre tots es va aconseguir controlar arqueològicament grans superfícies amb expectativa arqueològica, bona part de les quals ha aportat enormes jaciments a l'aire lliure, de desenes d'hectàrees, amb vestigis multiculturals. Aquestes grans superfícies, que han pogut ser treballades en extensió, estaven afectades per requalificacions del sòl i grans projectes viaris i urbanístics. Pel contrari, al Vallès Oriental l'empenta urbanística ha començat més tard. En tot cas, els controls de les obres viàries (variants i rondes, com les nord i sud de Granollers) han liderat fins ara el control arqueològic de grans superfícies i els resultats, molt positius, asseguren un ric patrimoni arqueològic, encara inèdit, al subsòl, que haurem d'anar recuperant segons s'hi intervingui.

En resum, hi ha més vestigis de jaciments dispersos per tota la geografia del Vallès Oriental, en general amb poca informació i ja majoritàriament desapareguts. Per contra, el Vallès Occidental té un menor nombre de jaciments, alguns de molt grans i multiculturals i una informació abundant i significativa, tot i que encara estigui en curs d'explotació.

El Baix Vallès inclou municipis majoritàriament integrats dins el Vallès Oriental i, confirmant el que acabem d'explicar, és precisament un municipi de l'Occidental el que aporta l'explicació diacrònica més completa (fig. 3). El nombre de jaciments d'aquests municipis està relacionat amb l'interès pel patrimoni dels seus habitants i del propi govern municipal. És fàcil entendre que una administració local, per la seva proximitat, és la més adient a l'hora de valorar i sospesar els riscos del patrimoni, i ha de buscar fórmules que facilitin la salvaguarda, d'acord amb la llei vigent. Així mateix qualsevol ciutadà que veu perillar un possible jaciment també té, per llei, l'obligació de denunciar el risc.

L'observació del nombre de jaciments per municipis informa d'una diferència abismal entre Santa Perpètua de Mogoda i la resta. L'explicació, sens dubte, respon a la infraestructura existent en aquest municipi, de caire particular amb suport municipal, on hi ha hagut una continuïtat en la custòdia i salvaguarda del patrimoni que ha tingut un resultat eloqüent³.

A partir de les notícies d'aquest espai geogràfic del Baix Vallès, només podem fer una lectura parcial de la història d'aquestes terres des del paleolític a l'edat del bronze. En qualsevol cas, i malgrat les deficiències comentades, es pot observar una evolució del poblament, que a l'edat del bronze és especialment significativa (fig. 4), tal com succeeix a la resta de Catalunya.

EL PRIMER DISCURS DE LA PREHISTÒRIA

A Catalunya, el primer historiador arqueòleg reconegut arreu va ser Pere Bosch Gimpera, que ens va deixar una important obra i una herència teòrica que va esdevenir quasi dogmàtica.

El paleolític i l'art rupestre copsaven l'atenció des del s. XIX a Europa i poc se sabia del neolític. Interpretaven que tota la península avançava sincrònicament amb les mateixes pautes. D'acord amb Bosch Gimpera, l'any 1919, l'espai entre paleolític i neolític final només s'omplia amb l'art rupestre esquemàtic postpaleolític i fins a la primera Edat del Bronze, reconeixia tres cultures peninsulars amb diferent distribució geogràfica: la cultura Central o de les Coves, l'Occidental o dels megàlits i la del Sud-est o d'Almeria. A Catalunya es versionaven en cultura de les Coves, cultura dels megàlits o Pirenenca i cultura dels sepulcres no megalítics o "almeriense". Tarradell, el 1962, encara parlava de dues cultures neolítiques, la de les gents cavernícoles amb ceràmica impresa o cardial (cultura de les coves amb ceràmica decorada) i la dels pagesos del pla dels sepulcres de fossa (l'antiga cultura dels sepulcres no megalítics desvinculada ja de la cultura d'Almeria). Entenia l'eneolític com un corrent d'origen oriental que relacionava amb la cultura Pirenaica, el megalitisme, el poblament a l'aire lliure, el campaniforme i la introducció de la metal·lúrgia. Quant a l'edat del bronze, observava una continuïtat del fons eneolític, incloent la perduració del megalitisme a la Catalunya Vella, més relacionada amb les terres de la banda nord dels Pirineus que amb la Península.

LA PERIODITZACIÓ DE LA PREHISTÒRIA

És un recurs teòric que facilita el treball d'ordenació arqueològica i permet esquematitzar el devenir al llarg del temps. Els arqueòlegs fem divisions cronoculturals que ens pauten els processos i ens faciliten la classificació, l'estudi i l'evolució històrica.

La classificació de paleolític i neolític funciona des del s.XIX. Actualment no és la millor, però a grans trets continua sent la més homologada arreu i la que ens facilita les correlacions i la comprensió amb tothom. Per això il·lustrarem aquesta periodització amb una síntesi, tan breu com l'espai adjudicat i amb paraules que puguin ser enteses per tots. Remarcaré, però, un fil conductor que inclogui societat, territori i economia i la seva progressió o regressió al llarg del temps.

PALEOLÍTIC

El paleolític és el període més llarg de la humanitat. Diferenciem tres etapes fonamentals: paleolític inferior (des de l'aparició dels primers vestigis humans fins fa 100.000 anys), mig (entre 100.000 i 40.000 anys) i superior (entre 40.000 i 10.000 anys), encaixats entre dos períodes geològics; el Plistocè (primera etapa del quaternari) i l'Holocè (segona etapa del quaternari). Per situar-vos, recordarem que el testimoni de la utilització del foc data d'uns 200.000 anys i la representació artística sobre les parets de les coves (art parietal) s'inicià fa uns 30.000 anys.

La presència humana fòssil més antiga es troba a Àfrica. I els primers vestigis antròpics, és a dir, la prova de les primeres eines fetes per l'home en os i pedra (sens dubte també en fusta tot i que en tractar-se d'un material perible no es conserven), també se situen al continent africà fa més de dos milions d'anys. En tot cas, a Europa, les més antigues i encara esporàdiques evidències de la presència de l'home daten de més d'un milió d'anys, però és aproximadament en la franja del milió quan es considera generalitzada aquesta presència al nostre continent. D'aquesta antiguitat, a la península coneixem molt poques indústries humanes, sempre sobre pedra i en mòduls petits, entre les quals citarem Orce i els nivells més antics d'Atapuerca, entre les quals no s'ha detectat indústria en os. Recordem que l'any 1997, durant les obres de la Mútua de Terrassa, es va documentar el jaciment paleontològic (no es va considerar arqueològic en no haver aportat indústries humanes) de Cal Guardiola, datat del mateix horitzó cronològic comentat, que aportà una informació excepcional del paisatge d'aleshores, en mostrar la flora fòssil al costat d'abundant fauna. Es documentà un ambient obert, molt similar a una sabana de caràcter mediterrani, amb un domini de prats d'herbàcies, alguns arbustos i escassos arbres (pi, roure, freixe, om, etc.) i abundant fauna (hipopòtam, rinoceró, elefant, cavall, cérvol, daina, etc.). Un nou

jaciment, recentment localitzat durant les obres de l'estació ferroviària de Vallparadís (Terrassa), en curs d'excavació, podria situar-se entre aquesta cronologia esmentada i el 600.000.

En la nostra latitud, com arreu del planeta, sabem que al llarg d'aquest milió d'anys es van conèixer profunds canvis climàtics (relacionats amb les glaciacions del Plistocè) i conseqüentment ecològics: paisatges de sabanes amb grans faunes i ambients boscosos en climes humits amb més o menys massa arbòria segons la gradació de la temperatura, que permeté faunes més càlides o més fredes, aquestes amb rens i mamuts, entre d'altres. Aquests canvis de temperatura es contrastaren en transgressions i regressions del mar que afectaren les línies de costa.

Durant aquest llarg període, petites bandes de caçadors-recol·lectors nòmades ens han deixat les seves proves vora els rius, espais preferents on disposaven d'aigua, on caçaven els animals que s'apropaven a beure i on trobaven matèries primeres valuoses (còdols de quars, quarsita i sílex) per fer-se les eines. Practicaven una economia depredadora i depenien de l'oferta de la natura i de la seva capacitat per fer-la seva. La demografia, molt baixa, estava molt dispersa en territoris força extensos i suficientment variats, capaços d'atendre les necessitats dels grups humans.

El Vallès va ser freqüentat des del paleolític inferior. Hi ha indicis per pensar en una certa ocupació reiterada de territoris al voltant de les rieres subsidiàries del Llobregat, on es devien situar les poblacions que es detecten a Vallparadís (Terrassa) i al Pinar (Rubí). En aquest darrer es localitzaren eines de caçadors axelians (600.000-100.000), més evolucionades i grans, incloent els típics bifaços. Més lluny de la conca del Llobregat, ja en l'òrbita del Besòs, es van identificar sis peces de quarsita, atribuïbles a l'Axelià, al torrent de Can Domènec (Cerdanyola), dins els terrenys de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Del Paleolític mig, quan l'home crea una tecnologia molt més avançada i especialitzada, de format menor, i enterra els seus morts, hi ha indicis al voltant de la riera de Rubí. En concret, s'han trobat eines lítiques de sílex, quars i quarsita al Canyet (Castellbisbal), ubicat poc abans de l'actual confluència del riu Llobregat i la riera de Rubí, també a Can Fonollet (Rubí), al marge dret de la mateixa riera.

El Paleolític superior pertany a un estadi tecnològic més avançat, al qual devien pertànyer efectius laminars trobats vora l'actual torrent de Can Magrans (Cerdanyola), atribuïbles a l'Aurinyacià. Només hi ha

un jaciment amb vestigis "in situ" i estructures de combustió a Can Garriga (Bigues), corresponents a un campament adscrit al Protomagdalenianà.

Al Baix Vallès, només s'han detectat restes, aïllades, a partir del paleolític mig. Col·laboradors del Museu municipal de Santa Perpètua recolliren el 1968 alguns artefactes (entre els quals hi ha una rascadora denticulada) entre la serra de Can Sabau i la finca de Can Vinyals. També a Can Garcia, a la mateixa població, es recuperà una rascadora.

En resum, la tecnologia de l'home paleolític il·lustra els seus avenços intel·lectuals al llarg d'un temps que passa lentament. El paleolític mig està representat per l'home *sapiens neanderthalensis* i el paleolític superior, per l'home *sapiens sapiens*. Aquest, amb tècniques de cacera desenvolupades i utilitatge especialitzat i de gran perfecció fet sobre matèries diverses. Afegí objectes d'abillament cada cop més elaborat. Els vestigis del paleolític superior es troben en coves i a l'aire lliure, depenent de les condicions atmosfèriques i de la funció de l'assentament (punts de cacera, habitatge estacional, etc.). En aquest milió d'anys el temps es dilata en la primera època i comença a accelerar-se a partir del 100.000 i sobretot des del paleolític superior. Al llarg d'aquesta etapa es passa de les eines grans, simples i polivalents a altres més lleugeres i especialitzades. La població i el mòdul social creix i evoluciona molt lentament. De les bandes de pocs membres es passa al final del període a grups familiars nuclears, el nombre dels quals devia dependre del nivell de cada grup per aconseguir aliment suficient per a tots.

A Catalunya no hi ha cap indici d'art parietal paleolític, ben desenvolupat al nord de la península, on artistes destacats recrearen representacions naturalistes de gran qualitat sobre les parets de les coves.

EPIPALEOLÍTIC

Aquest període correspon a la fi dels temps glaciars i l'inici de la millora climàtica que marca el període Holocè. Representa la transició entre l'economia depredadora dels caçadors-recol·lectors anteriors i l'economia productora que s'origina a partir del neolític.

L'home encara es desplaçava llargues distàncies per cercar aliments i matèries primeres. Seguia depenent de la cacera, pesca i recol·lecció i confeccionant estris i objectes d'abillament de pedra, petxina i os.

Ben segur que devia treballar les matèries vegetals i la pell per fer, entre altres objectes, contenidors que no s'han conservat.

La gran aposta d'aquestes comunitats va ser l'adaptació tecnològica i econòmica davant la desaparició dels grans herbívors a causa dels canvis de les condicions ambientals i la pressió humana. Experts caçadors comencen a canviar les seves estratègies per obtenir aliment i creen petites armes geomètriques per a un nou sistema de cacera d'animals majoritàriament més petits, com cérvols, cabres, senglars i conills, i diversifiquen la dieta introduint nous productes com els mol·luscs marins i els cargols. A l'altre extrem de la Mediterrània, aquesta adaptació va facilitar el camí cap a la domesticació d'animals i plantes, que arribà a l'occident fa uns 8.000 anys.

Quant a l'art parietal, a Catalunya, només disposem d'art parietal llevatí en balms i parets rocoses (escenes de caça i recol·lecció, danses...), atribuït a l'epipaleolític i potser primer neolític, a Tarragona i Lleida.

No hi ha informació d'aquest període al Vallès.

NEOLÍTIC

Coincideix amb una situació climàtica nova, més semblant a l'actual, l'ambient temperat i humit de l'holocè.

L'home neolític té una altra mentalitat davant la natura i el territori i un altre model econòmic. No es conforma amb el que li ofereix la terra sinó que altera l'ecosistema natural, l'anterior equilibri ecològic, perquè vol controlar el que vol consumir, i tria i delimita el lloc més idoni per desenvolupar les seves idees. Segueix un procés d'experimentació i d'aprenentatge d'un nou sistema d'economia de subsistència, que comença a controlar l'explotació del medi i a produir aliments. Passa a ser productor discriminat del seu aliment i esdevé líder d'una economia de producció. Aquest esforç i aquesta estratègia li exigeix una major estabilitat i fidelitat a un territori elegit i una activitat quotidiana diferent.

Hi havia unes societats epipaleolítiques preparades pel canvi, però aquest es produí principalment per l'arribada d'idees i productes forans (ovelles, cereals, etc.) en diferents onades des del Pròxim Orient i per l'adaptació d'aquests al nostre territori. A partir d'aquest moment, l'acceleració de la història serà imparable.

És evident que l'evolució no segueix sempre el mateix patró ni és sincrònic en totes les comunitats, perquè hi ha variables puntuals que modifiquen el resultat final. Però les datacions radiocarbòniques de la conca del Mediterrani occidental i també les que coneixem a Catalunya demostren que fa uns 8.000 anys es produeix una inflexió en el patró d'assentament, en la tecnologia i en les preferències alimentàries. A més, hi ha una ocupació diversificada de plana i muntanya i un augment demogràfic significatiu, tot i que el patró de poblament es basa en assentaments petits, de base familiar. Es tracta de comunitats autàrquiques en equilibri amb l'explotació econòmica, condició imprescindible per poder sobreviure i avançar. Aquests grups gestionen els productes alimentaris domesticats forans esmentats, més d'altres autòctons com les lleguminoses i bovins, suïds...

L'economia de producció requeria una nova tecnologia i una nova gestió de producció, emmagatzematge i consum controlat de l'aliment. Calia abatre masses arbòries per crear zones de conreu i pastures i crearen les destrals en pedra polida de matèries dures per obrir clarianes. Calia conrear la terra i confeccionaren aixades en pedra polida. Calia collir el gra i van elaborar falçs, simples (làmines de sílex) o amb dents (micròlits geomètrics en sílex, emmanegats). Calia conservar les collites i obriren sitges al sòl per emmagatzemar-les i assegurar la seva conservació. Calia moldre els cereals per fer farines i confeccionaren molins barquiformes. Calia contenidors sòlids i crearen recipients de ceràmica.

L'art parietal esquemàtic s'associa al neolític i períodes següents, sense descartar que hi hagi exemples ja en l'epipaleolític. S'expressa sobre balms i parets rocoses i implica un pensament abstracte, una percepció diferent de la realitat que ens acostava al món de les idees i els símbols.

Els prehistoriadors tornem a fraccionar el període quan detectem canvis de registre i contrastem inflexions en l'ordre vigent. De tot el registre postpaleolític, la ceràmica, a més de ser un objecte funcional molt aconseguit, és molt permeable a la creativitat estètica del terrisser i esdevé un transmissor de la "marca" de grup. A l'hora, la seva fragilitat exigeix un recanvi i una renovació més a curt termini que els objectes lítics i ossis. És un material que ha d'estar més al dia, que xucla més ràpid les novetats, que integra més fàcilment les modes i que, per tant, esdevé un bon marcador cultural. Facilita l'adscripció "cultural", però no la precisió cronològica dins les forquilles cronològiques, encara massa amples. Diferenciem:

- neolític antic quan l'home aprèn a desenvolupar l'economia de producció agropastoral. Les formes i decoracions ceràmiques cardial i epicardial ens ajuden a identificar-lo
- neolític antic evolucionat postcardial o mig inicial, que marca una concentració de poblacions en territoris més delimitats on es normalitzen estils ceràmics concrets. És el moment dels grups ceràmics Montboló, Molinot i Amposta. Des del punt de vista social i econòmic representa una transició al neolític ple
- neolític mig que coneix la plenitud i l'apogeu de l'economia de producció, amb arquitectures funeràries estandarditzades per zones que donen nom a les fàcies culturals: Vallesià, Solsonià i Empordanià
- neolític final, que tanca aquest cicle amb una renovació social, econòmica i de manifestacions materials i enllaça amb el calcolític amb el que arriba a compartir l'ús dels minerals metàl·lics que inaugura el calcolític. Es detecten les fàcies Veraza, Ferrières i Treilles, també presents al costat nord dels Pirineus orientals

Entre els jaciments del Baix Vallès, hi ha troballes que no permeten concretar la seva atribució més enllà del neolític, com les dues destrals polides de Can Cabrit (Vallromanes), que els masovers van trobar prop d'un indret anomenat «Pedra dels Sacrificis» o «Roca Foradada» cap als anys 40.

NEOLÍTIC ANTIC, FÀCIES CARDIAL I EPICARDIAL

Entre el 8000 i el 6500 abans d'ara hi ha assentaments en cavitats i a l'aire lliure.

Les coves i abrics retenen millor els dipòsits arqueològics, a diferència de l'aire lliure, on els vestigis són més difícils de conservar per la continuada explotació del terreny. De fet, els testimonis a camp obert sovint han estat mutilats i destruïts per instal·lacions més recents, especialment des de l'edat del Bronze, i períodes protohistòrics i històrics.

Els vestigis cardials, en cavitats en alta muntanya es relacionen amb l'economia ramadera, especialment d'ovelles i cabres (Cova del Frare de Sant Llorenç del Munt, a Matadepera). Però les cavitats a cotes més baixes, al peu de les quals s'estenen territoris aptes per al conreu, han aportat cereals i fauna domèstica (Cova de Can Sadurní a Begues o Cova del Toll a Moià), demostrant l'ocupació per poblacions pageses, que també es van instal·lar a camp obert. Aquí no es troben

els nivells de circulació, només les sitges escapçades. En tots aquests, s'hi devien instal·lar per controlar directament els espais explotats.

Al camp obert, generalment en suaus turons, podem detectar antics assentaments on només resten de 3 a 6 fosses escapçades, que és el que ens arriba de sitges on guardaven les collites, i que, un cop buides en ser relegades per altres recentment obertes o simplement quan s'abandona el poblat, es reomplen de deixalles (ossos dels animals que menjaven, terrissa trencada, molins trencats, eines lítiques i òssies rebutjades, carbons dels seus focs, etc.). Molt excepcionalment s'hi troben llavors carbonitzades dels cereals (blat i ordi) que emmagatzemaven i en general conserven molt poca matèria orgànica, per la qual cosa és difícil precisar la cronologia per datació C14 convencional, interpretar l'estadi socioeconòmic o els cicles d'estabilitat-mobilitat (aquestes comunitats devien traslladar-se a un altre lloc quan les terres començaven a donar senyals d'esgotament) o la relació muntanya-plana.

Aquelles poblacions vivien definitivament dels conreus i dels ramats, però la recol·lecció de fruits silvestres i la cacera persistia com a activitat secundària. Els ossos de la fauna consumida pertanyen a ovelles, cabres, porcs i bous-vaques i en molt menor proporció, a animals salvatges com cérvols i senglars.

Poc sabem de les seves sepultures, però recentment s'han trobat vestigis en cova (Can Sadurní a Begues) i a l'aire lliure dins una antiga sitja (plaça Vila de Madrid, de Barcelona). En aquests casos, podria significar el manteniment de la relació del mort amb la seva comunitat més enllà del traspàs, però no creiem que correspongui al patró funerari, atesa la singularitat d'aquestes troballes entre la multiplicitat de jaciments cardials.

En aquesta franja cronològica, on la ceràmica i la pedra polimentada són les grans adquisicions tecnològiques, la terrissa s'adscriu als estils successius cardinal i epicardial, terme que deriva de la decoració impresa a bandes i en garlandes de la vora dentada o el dors estriat de la cloïssa *Cardium edule* L. sobre la superfície dels vasos, de formes globulars amb coll, hemi i subesfèriques (fig. 4: 10 a 12), tot i que també es coneixen grans vasos amb decoracions plàstiques per aplicació de potents cordons llisos (fig 4: 13). Aquestes tecnologies ceràmiques formen part del corrent cultural de la ceràmica impresa del Mediterrani occidental. Entre la resta del mobiliari, destaquen les destrals i aixades en pedra polimentada, i la indústria lítica sobre

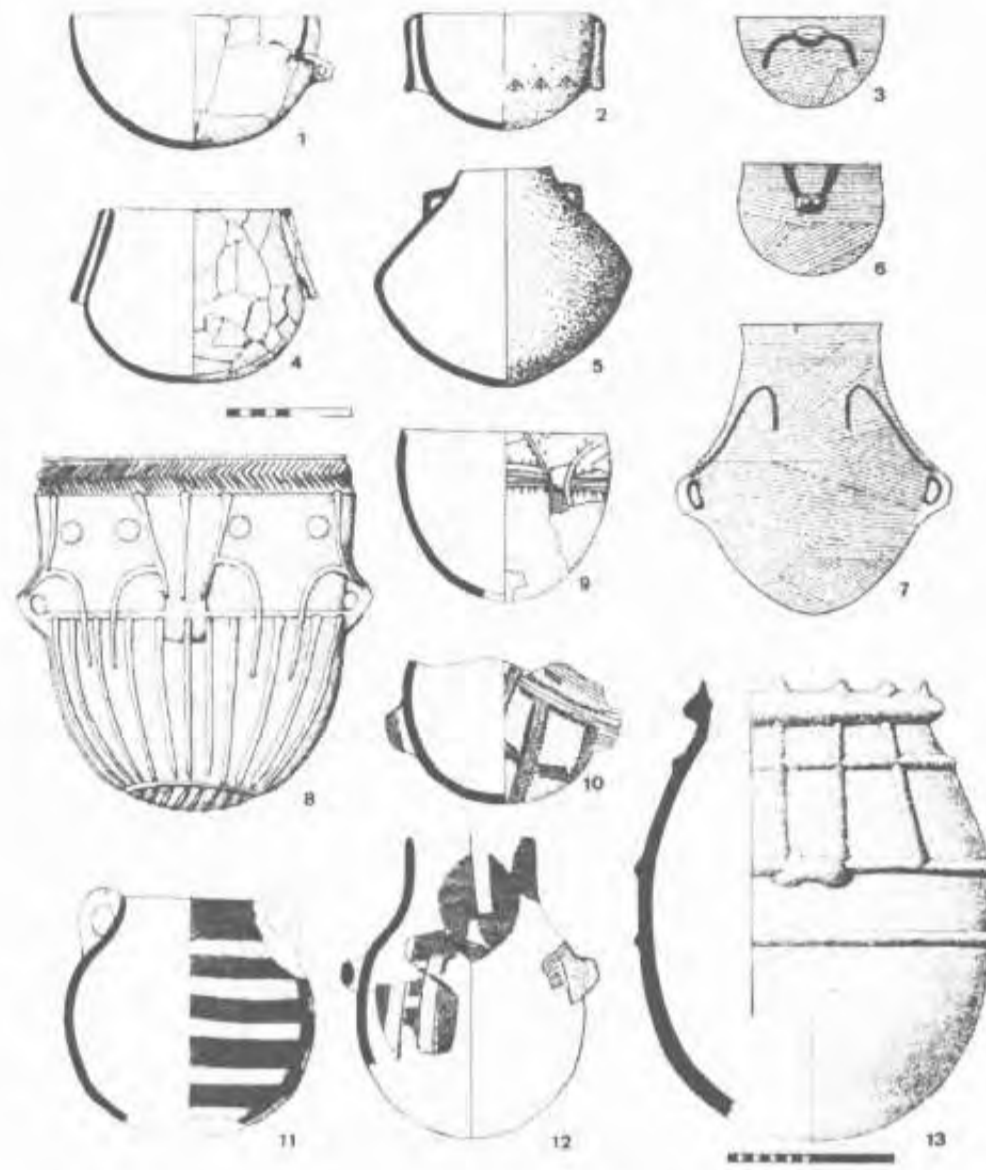

Fig. 4: 10 a 13 neolític antic cardial. 8 i 9, neolític antic epicardial, 3, 6 i 7, Molinot. 1, 2, 4 i 5 Montboló.

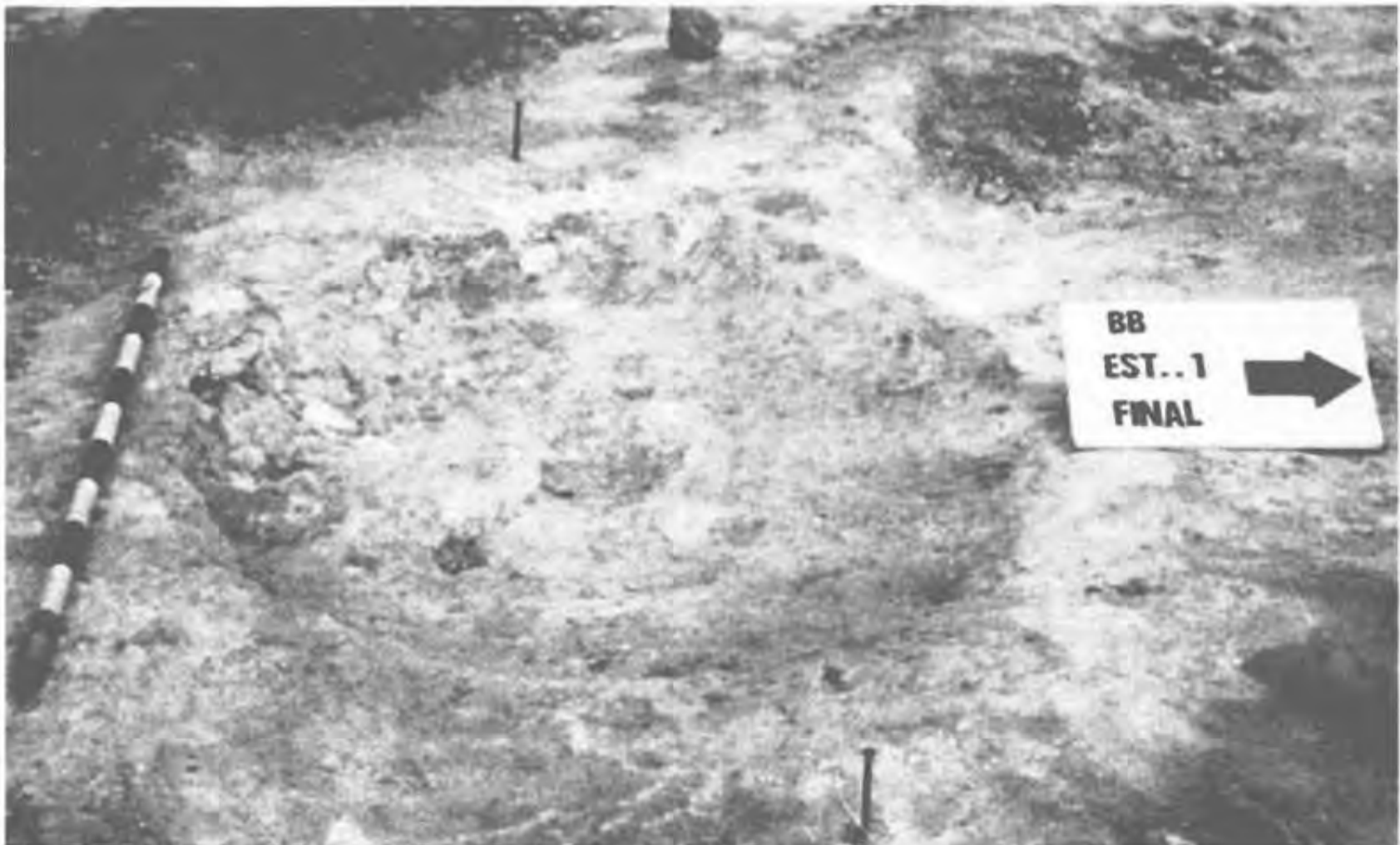

Fig. 5: Estructura en fossa (possible sitja per l'emmagatzematge de cereals) documentada l'any 1995 (arxiu Àrea de Coneixement i Recerca).

sílex, quars i quarsita, la indústria òssia de punxons de metàpodes i ossos llargs, especialment d'ovicaprins, amb o sense epífisi, espàtules i gúbies. Feien els objectes d'abillament amb petxines, peces dentàries de fauna (senglar i cérvol preferentment) i pedra. Es coneixen també culleres i anells d'os associats exclusivament al cardial.

L'epicardial representa l'epígon del període i l'identifiquem a través de ceràmiques amb decoracions incises i/o acanalades (fig.4: 9) i més sovint amb aplicacions de cordons llisos (fig.4: 8), similars a les associades al cardial.

De cop, els mapes d'aquest període mostren una alça de jaciments a banda i banda del Llobregat i la depressió prelitoral, terra fèrtil i ben comunicada, reuneix la major densitat de jaciments a l'aire lliure.

El Baix Vallès va ser ocupat en aquelles cronologies i els jaciments coneguts, a dia d'avui, es concentren a Santa Perpètua de Mogoda: Can Banús, Can Soldevila i Turó de Can Bellsolà, amb vestigis cardials i Sàlcies i Can Soldevila amb vestigis epicardials.

Can Banús conservava una estructura en fossa mutilada per l'arada (1,20 m de diàmetre per 0,55 m de profunditat conservada) en un suau turó, a uns 100 m d'altitud. El grup del museu hi va recuperar el 1978 restes de ceràmica cardial i d'ossos de bòvid, ovi-càprid i cérvol.

Les obres de la via fèrria Mollet-El Papiol proporcionaren a Can Soldevila, dalt d'un turó, a uns 70 m d'altitud, entre la riera de Caldes i el torrent de Can Sabau, diferents fosses d'atribucions diverses, entre les quals, una adscrita al cardial (1,50 m de diàmetre) i una altra a l'epicardial, aquesta amb restes faunístiques de gos, porc i conill.

L'any 1995, el control arqueològic de les obres de desdoblament de la carretera B-143 va recuperar, al Turó de Can Bellsolà, a uns 78 m d'altitud, 3 fosses d'entre 1,41 i 0,98 m de diàmetre i una fondària conservada entre 15 i 35 cm en una superfície de 3.000 m². Aportaren ceràmica cardial, indústria lítica sobre jaspi i cristall de roca i carbons. La datació radiocarbònica va donar 6250± 80 BP que calibrada ens parla del VI mil·lenni abans de la nostra era i del VIII fins ara (fig. 5).

Durant la construcció de l'autopista B-30, es recuperà a Sàlcies, a 140 m d'altitud, en un dels marges, una estructura amb ceràmiques de cordons aplicats i un fragment de jaspi, atribuït a l'epicardial.

LA TRANSICIÓ AL NEOLÍTIC PLE

És el moment que els arqueòlegs anomenem neolític antic evolucionat postcardial o neolític mig inicial o antic, però que en definitiva es tracta del desenvolupament de les comunitats que s'identifiquen amb els grups que succeeixen a l'estètica cardial: el Montboló, Molinot i Baix Ebre o Amposta. Representen la transició al neolític ple que descriurem més endavant. Perdura, de forma aïllada, un Epicardial residual.

És un curt període entre els 6700-6000, que s'adscriu fora de Catalunya a la fase més antiga del neolític mig i a l'inici del cicle de ceràmiques llises del Mediterrani occidental. A la Catalunya nord i sud-pirenaica es formen grups territorials amb uns estils ceràmics individualitzats i diferenciats. El Montboló es desenvolupa a banda i banda dels Pirineus orientals fins a la conca del Ter, però amb vestigis esporàdics fins al Penedès, boques de l'Ebre i Aragó; els seus recipients ceràmics integren formes tancades i obertes, amb prensions toneliformes, petits mugrons, de vegades perforats i nanses de cinta més o menys massisses, d'on arrenquen decoracions arciformes (possibles cornamentes que recreaven faunes concretes?), única decoració plàstica present, a banda d'altres gravades d'influència Chassey (grup neolític francès) (Fig. 4:1, 2, 4 i 5). El Molinot s'estén per la Catalunya central, al sud del Llobregat, però també el podem trobar més al nord. Aquest grup ceràmic raspalla en cru les superfícies dels recipients per donar-los una estètica precisa i fàcilment individualitzable i l'única decoració es basa en cordons i crestes de secció triangular sota la vora i al voltant dels elements de premsió, també amb motius arciformes (fig. 4: 3, 4 i 7). Ambdues fàcies geogràfiques mostren un polimorfisme de les formes d'enterrament: en cova, en grans cambres amb túmul i en fosses a l'aire lliure, aquestes generalment aïllades i en relació amb algun habitatge. L'única necròpolis extensa coneguda d'aquest període es localitzà a l'antiga caserna de Sant Pau (Barcelona), amb més de 20 tombes individuals i aixovars amb ceràmiques amb decoracions arciformes de superfícies llises, relacionades amb influències Montboló tardanes, d'un període ja pròxim al neolític ple.

La ubicació dels jaciments és similar a la que hem comentat en el període anterior, però l'ocupació del camp segueix un augment significatiu. Allà on trobem aquests grups es palesa l'expansió i consolidació de l'economia agropastoral: agricultura de blat, ordi i lleguminoses i ramaderia d'ovelles, cabres, porcs i bous. Al Vallès podem trobar vestigis Montboló i Molinot.

D'aquest moment, però sense una adscripció clara, s'han situat els materials procedents de cal Metge (Montmeló), on el Sr. Cantarell va trobar dues fosses. Igual succeeix amb el jaciment del c/ Pelai (Montmeló), on també es va trobar una fossa amb més de 500 llavors d'ordi i sense testimonis clars per a una adscripció objectiva. Esperem que una futura datació radiocarbònica d'aquestes llavors permeti aclarir la interpretació cultural i cronològica.

EL NEOLÍTIC MIG

Representa la plenitud i l'apogeu de l'economia de producció agrària, moment que antigament s'havia identificat amb els "pagesos del pla". Es desenvolupa a través de les fàcies culturals més significades: el Vallesià i el Solsonià de l'antic Sepulcre de Fossa, i l'Empordanià en el si de la qual es desenvolupa la primera fase del megalitisme, amb la construcció dels sepulcres de corredor subcircular i trapezoïdal. És sinònim del neolític ple, el període més destacat de la Prehistòria catalana i peninsular.

Fa poc més de 6.000 anys, l'èxit de l'economia de producció agropecuària arriba al seu zenit i hi ha una significativa concentració demogràfica en les comarques del Vallès (epònim de la fàcies Vallesià) i Solsonès (epònim de la fàcies Solsonià). Si bé ja hem vist que el Vallès va ser una terra freqüentada des del Paleolític, la Catalunya interior havia conegut una ocupació discreta. Però ara és el moment en què els altiplans de la Catalunya central, entorn de la conca del Cardener (subsidiari del Llobregat) es poblen més densament i a partir d'ara el seu poblament és constant.

L'economia agrària estava superada i l'alimentació estava tècnicament assegurada. Hi havia una intensificació i racionalització de l'explotació dels productes alimentaris. Es pot començar a parlar d'excedents i d'explotació comprovada de productes secundaris (llet i derivats, llana, etc). Aleshores, el desenvolupament es va orientar cap a l'explotació de noves matèries primeres alimentàries, com la sal, possiblement de les mines de Cardona i de les aigües salades de l'entorn, que millorava la quantitat i qualitat de la llet dels ramats, però també la conservació d'aliments, etc. També es van explotar productes de qualitat no relacionats amb la subsistència, com el "sílex melat" i la pedra verda i es bescanviaren, entre d'altres, objectes d'adornament com les denes de cal·laïta i els braçalets sobre valves de grans pectuncles *Glycymeris glycymeris variabilis*. És a dir, es dedi-

quen també a la producció d'objectes de prestigi social i es desenvolupen importants xarxes d'intercanvi. Amb tot, es genera una estructura social complexa i una desigualtat entre els membres de la societat.

El jaciment emblemàtic és el complex miner de Can Tintoré de Gavà on exploten la pedra verda amb la qual es confeccionen denes olivars i cilíndriques que componen els vistosos collars que trobem amb els esquelets de les tombes del Vallesità i Solsonià i menys rarament a l'empordanès, segurament per la reutilització i saqueig de les tombes megalítiques d'aquest altre grup.

L'establiment paradigmàtic del grup Vallesità se situa al llarg d'unes 30 hectàrees entorn de la Bòbila Madurell en un paratge que s'estén des de Poble Sec, Mas Duran i Can Feu (Sant Quirze del Vallès) a Can Gambús (Sabadell) amb vestigis d'habitatge i necròpolis. En total s'hi han documentat més de 170 tombes agrupades per sectors i més de 80 fosses-sitja amb restes d'activitat domèstica. Les datacions radiocarbòniques aporten dates entre 5010 i 4560 BP. Aquest paratge podria haver representat la capitalitat d'activitats rituals, socials i econòmiques.

Si l'economia mixta agropecuària i extensiva podia haver mantingut les comunitats del Vallesità, és l'economia principalment pastoral i la possible explotació de la sal (no necessàriament comercialització) la que fonamenta molt probablement l'estabilitat de les comunitats de la Catalunya interior.

Aquests grups mostren una sistematització i estandardització de les pràctiques funeràries per zones geogràfiques, amb enterraments individuals o dobles (fosses al Vallesità, cistes al Solsonià) i aixovars homogenis i de qualitat.

El Baix Vallès queda dins l'òrbita del Vallesità, el qual s'identifica quasi exclusivament a través de la troballa de tombes on disposaven el cadàvers sobre l'esquena o de costat, seguint un eix E/W, i amb les cames més o menys plegades. Responen a una tipologia variada (fig. 6):

- Fosses simples d'accés vertical: 1) ovals o rectangulars i 2) circulars). De vegades conserven un encaix per les lloses de coberta en material perible i menys freqüentment en pedra.
- Fosses complexes d'accés vertical amb superestructures peribles fixades amb pedres. Poden ser: 3) circulars amb la tomba al centre o 4) rectangulars amb una gran banquetta o plataforma des de la

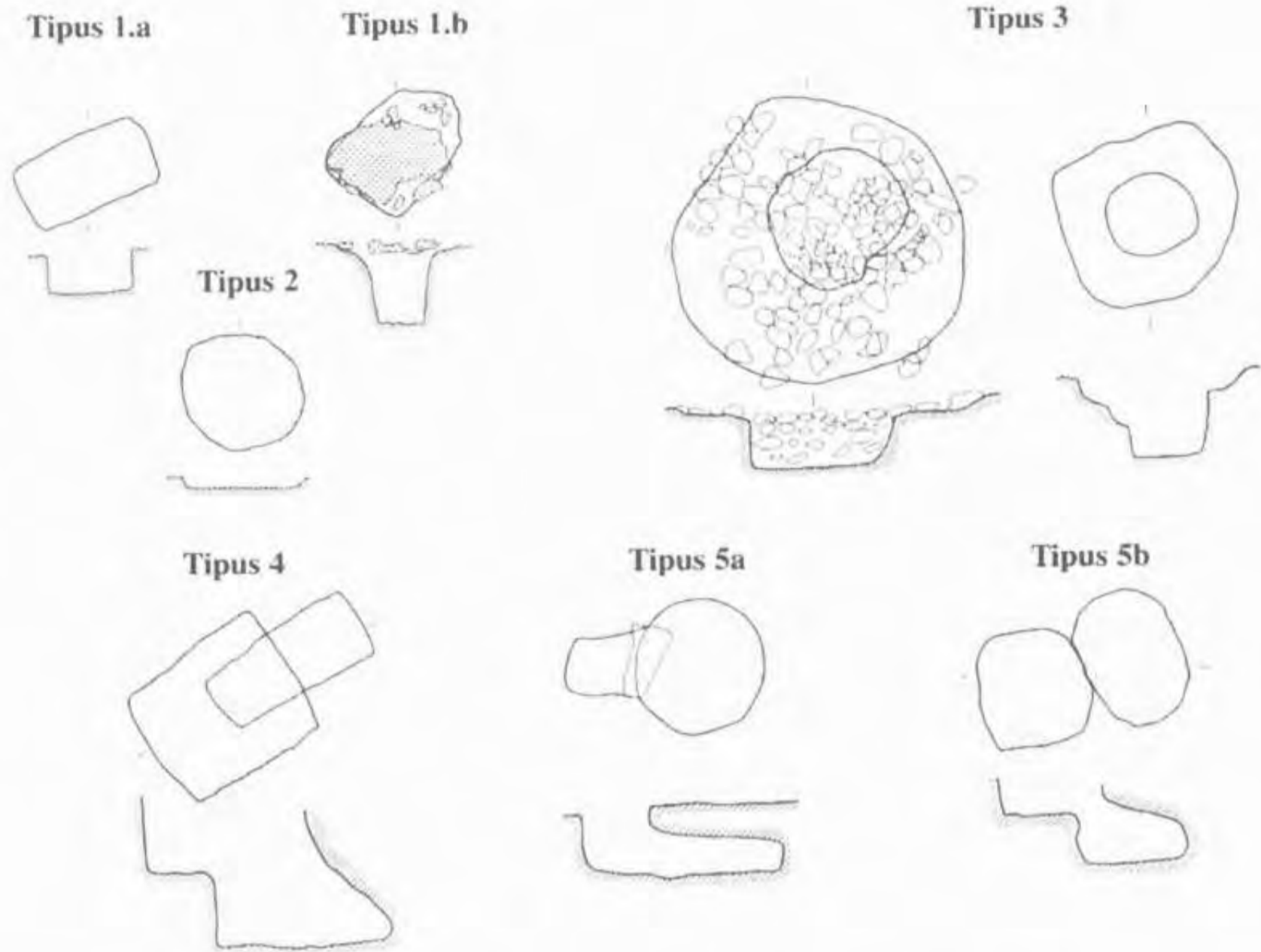

Fig. 6: Tipologia de les tombes del Vallesità (font: Pou et al. 1994).

Fig. 7: Trobada de l'enterrament de Bòbila d'en Joca (foto família Estrada).

qual es reexcava una cambra absidal des del centre cap a l'est. Els protohipogeus responen al tipus 5, als quals s'ingressa per un accés tancat lateralment per un bloc o una llosa. Aquestes podrien haver començat a construir-se a finals del període, però manquen dates que permetin confirmar-ho. En tot cas, s'observen reutilitzacions, és a dir, una tendència a compartir una mateixa tomba, oberta en principi per rebre un sol cadàver.

La diversificació de les tombes en un mateix jaciment (Bòbila Madurell o Camí de Can Grau, aquest a la Roca) pot implicar diferències socials i/o cronològiques.

En aquestes tombes trobem un variat aixovar resumit, del qual destaquem els vasos, generalment petits i mitjans, els nuclis prismàtics en sílex melat, de procedència forana, possiblement de la Provença, del qual extreien la seva indústria laminar, també present: ganivets i fulles, fletxes de tall transversal i pedunculades –aquestes més freqüents a les tombes dels tipus 4 i sobretot 5–, l'utilatge en pedra polida, com destrals i aixades en cornubiana, fibrolita, jadeïta, serpentinita, etc, i objectes en os, com els punxons curts i llargs sobre metàpodes d'ovicaprins que devien formar part de l'ús domèstic i de l'abillament personal, les espàtules i les agulles. Entre els objectes d'adornament, el més simple, tot i que no abundant, són les valves de petxines i les dentalia; també les defenses de senglar, les perles discoïdals en calcària i petxina, els penjolls en placa perforats sobre costelles de bòvids (ja coneguts en el període anterior), els braçalets del pectuncle *Glycymeris* (l'epicardial també en tenia), i sobretot, les denes de cal·laïta, que devien representar la cohesió i identificació entre la població, a més de la posició social que, per als arqueòlegs, esdevé un marcadore cronològic i cultural de primer ordre. Menys representats a les tombes hi ha els molins barquiformes, però aquests, mòbils o fixos, formen part de l'utilatge de mòlta recuperat a les fosses domèstiques dels poblats.

Al Baix Vallès comptem amb tombes aïllades, que degueren formar part de necròpolis més extenses que no s'han conservat o no s'han sabut trobar. No sempre podem conèixer o interpretar el tipus concret, però resumirem les troballes per municipis:

- Montornés del Vallès: bòbila Torrents i Bòbila d'en Joca (fig. 7), (aquesta possiblement pertanyia al tipus 4).
- Montmeló: sepulcre de Cocurny.
- Santa Perpetua de Mogoda: Can Vinyals (tipus 5), Can Soldevila VI (tipus 4) i Can Soldevila XII (tipus 4, sense esquelet) i Bòbila Bellsolà.

Les dues tombes més espectaculars publicades del Vallès són la Bòbila Padró (Ripollet) amb 300 perles de cal·laïta (fig. 8), 5 nuclis de sílex melat, 1 petit d'obsidiana, 1 làmina i 3 fragments de sílex melat, 6 destrals en matèries foranes (una de 17 cm), 1 punxó i fragments de ceràmica. L'altra és la de la Bòbila d'en Joca⁴ (Montornès) amb 22 denes de cal·laïta, 4 grans nuclis de sílex melat (fig. 9), 2 fletxes pedunculades, 1 de tall transversal, 2 làmines de sílex i 7 fragments d'unes altres 4, més 2 ascles, 7 destrals (una de 34 cm), 1 allisador i fragments de ceràmica.

En resum, en aquest període s'afegeixen activitats econòmiques no alimentàries molt desenvolupades, com el treball de mines i els bescanvis en xarxes de llarga distància (més de 100 Km). Destaca la sistematització geogràfica de les tombes i una distribució no igualitària de l'aixovar, que prova l'existència de societats jerarquitzades i unes desigualtats transmeses potser hereditàriament (nens menors de 4 anys amb ofrenes ostentoses). Hi ha tombes amb ofrenes ostentoses, com la cal·laïta, els nuclis prismàtics, les ceràmiques foranes, els estris en pedra polida sobre matèries al·lòctones i els braçalets de pectuncle. Les ofrenes simbòliques havien de ser els nuclis en sílex melat, els estris mai utilitzats en sílex, la cal·laïta i els ossos de fauna isolats dipositats (representació de bòvid, gos, guineu...). Entre l'aixovar hi ha objectes exclusius per als homes (nuclis prismàtics i fletxes i eines en pedra polida). Els infants s'associen exclusivament amb petites plaquetes en cal·laïta que segurament s'aplicaven en suports peribles, però també disposen de nuclis, fletxes i destrals (segurament els nens), i de làmines, ceràmica, i denes de cal·laïta. Les dones no reben materials especials sinó que comparteixen els comuns amb els homes i infants, com els objectes en os, làmines de sílex, ceràmica i ornaments diversos, especialment en cal·laïta.

NEOLÍTIC FINAL I CALCOLÍTIC

Fa 5.500 anys, les fàcies Veraza, Ferrières i Treilles tanquen el neolític i poc després enllacen amb el calcolític, amb el qual arriben a compartir l'ús dels metalls.

A finals del Neolític, els arqueòlegs detectem canvis significatius en l'organització social, en l'ocupació del territori, en les formes funeràries, en l'economia i en el mobiliari; en definitiva, en les expressions materials i en les estructures socioeconòmiques i religioses d'aquelles comunitats.

Fig. 8: Collar de variscita del sepulcre 1 de Bòbila Padró (Ripollet)
(arxiu Museu de Sabadell).

Fig. 9: Part de l'aixovar de la sepultura de Bòbila d'en Joca
(arxiu Museu de Granollers).

Personalment, he plantejat repetidament que el Neolític mig de Catalunya s'havia saldat amb una crisi social derivada d'una inestabilitat ambiental. Els paleobotanistes detecten canvis climàtics i una tendència a la disminució de la massa arbòria, a causa de l'increment progressiu de l'aridesa; és significatiu el pas de la roureda a l'alzinar en els diagrames antracològics i palinològics. Una climatologia adversa prolongada hauria provocat una pèrdua continuada de les collites i, en conseqüència, una crisi alimentària que hauria potenciat la fragmentació i reducció numèrica de les unitats de poblament per poder sobreviure amb una certa qualitat de vida. El fet és que la destacada posició econòmica i social del neolític mig no evolucionà cap a formes més estables, més sòlides i més desenvolupades socialment, com va succeir al sud peninsular. Per contra, d'una situació social com la descrita anteriorment, es va passar a una altra més discreta en totes les seves manifestacions, i amb un major índex de conflictivitat, segons indica l'abundància de fletxes que l'exigua fauna caçada impedeix justificar.

Quant al mobiliari, globalment sembla que domina la funcionalitat sobre l'estètica i la qualitat de les matèries primeres, que ara es diversifiquen, mentre dominen les aconseguides a curta distància. La ceràmica perd la diversitat i es tendeix a formes senzilles amb prensions a base de mugrons simples. En aquest fons comú destaquen formes amb mugrons superposats arrengrerats en 2 o 4 fileres (fàcies Veraza) i formes amb decoracions que ens remeten a les fàcies Treilles (triangles ratllats) i Ferrières (ziga-zaga de motius incisos). La zona nuclear d'aquests dos se situa més enllà de la distribució veraza nordpirinenca i només el Veraza aporta una repartició contínua i articulada per l'espina dorsal dels Pirineus orientals. La indústria lítica confecciona llargues i amples fulles-ganivet i les armes potencien les sagetes bifacials i pedunculades, progressivament abundants. Quant a l'adornament, la pedra verda-cal·laïta desapareix i passa a ser substituïda per denes d'os, materials fòssils (àmbar i lignit), petxina, pedra i metall, com l'or i més tard, ja en ple calcolític, el coure (fig. 10).

Trobem aquests materials esmentats en jaciments a l'aire lliure, on es conserven algun sòcol de pedra seca de cabanes de planta el·lipsoïdal (El Coll, de Llinars del Vallès), empremtes de superfícies cobertes que ens han deixat només els forats dels pals de suport, grans depressions de cabanes mig enfonsades amb una organització interna a partir de retalls de l'argila del terreny, llars i covetes. També trobem sitges que solen aportar dates compatibles amb el període

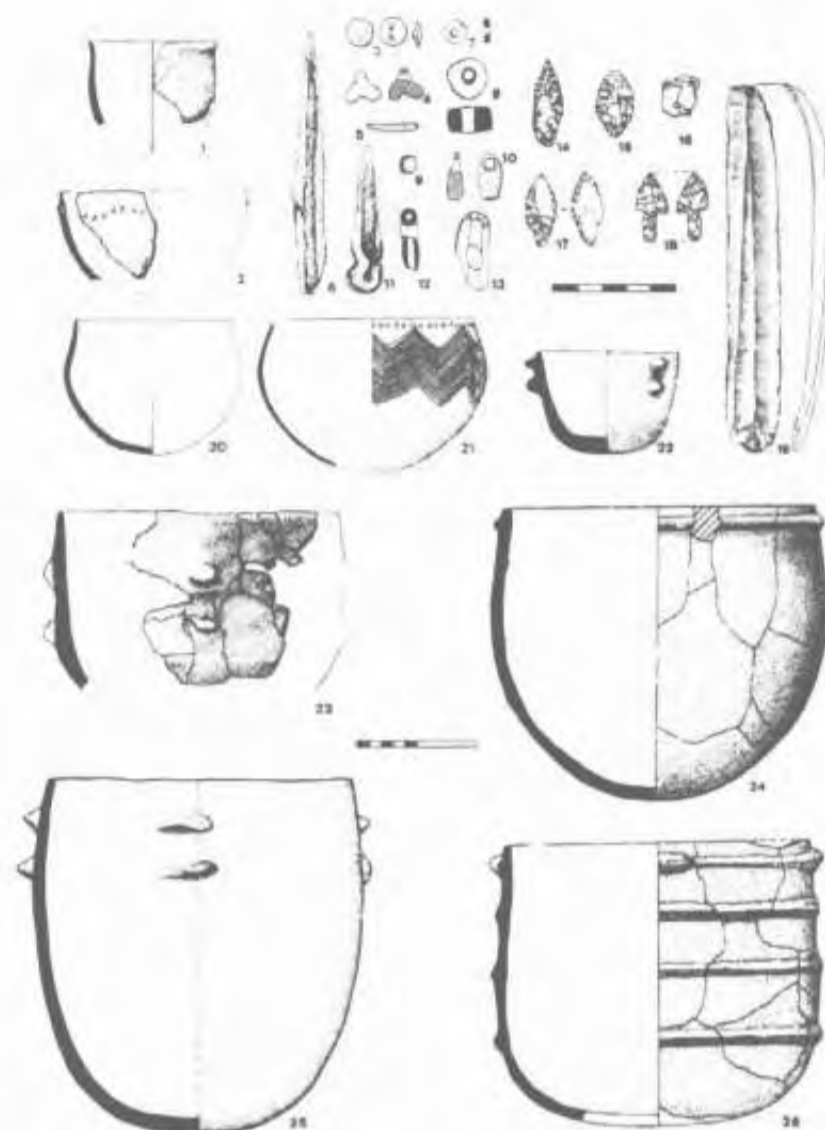

Fig. 10: Materials del neolític final-calcolític, fàcies Véraza.
23) Camp de Futbol de Montmeló.

Fig. 11: Estàtua prehistòrica procedent de ca l'Estrada (Canovelles)
(arxiu Àrea de Coneixement i Recerca).

de vigència del calcolític (Bòbila Madurell). L'ocupació de cavitats naturals es localitza fins i tot en paisatges agrestes i alçades de mil metres (Cova del Frare, de Matadepera). Hi ha un ús del medi per a fins evidentment variats que plantegen una economia agropastoral en terres baixes i de muntanya. Devia existir una major mobilitat pels desplaçament estacionals relacionats amb els ramats, sense descartar la hipotètica prospecció de minerals metàl·lics a la muntanya en la fase calcolítica.

Les anàlisis paleobotàniques són escasses, però no podem dubtar de l'agricultura cerealista, tot i que ens manquen els camps de sitges freqüents al període anterior. La ramaderia mostra una doble lectura: ovi-caprins a la muntanya i bovins al pla. En tot cas, la pastura sembla més versemblant i podria justificar els abundants testimonis en la muntanya. Quant a l'economia basada en el bescanvi, la rastregem a través de materials intrusius relacionats amb l'abillament personal, i l'itinerari que marquen té el seu camp d'acció a un costat i altre dels Pirineus.

Pel que fa a la vida d'ultratomba, s'imposa i generalitza la concentració i la col·lectivització del món dels morts en el major repertori fúnebre de la prehistòria catalana (Martín, 1992). Les necròpolis s'allunyen dels poblats, diferenciant clarament els dos mons dels vius i els morts. Proliferen sepultures col·lectives per successió d'inhumats, de variades tipologies i en diferents ambients. A més dels enterraments en les cavitats naturals, obren hipogeus en pla i vessant (foraden barrancs i marges), s'inauguren els espais funeraris sota grans blocs granítics i es construeixen accessos-vestíbul amb lloses més o menys megalítiques davant algunes coves. El fenomen megalític afegeix les galeries cobertes, (monuments amb accés des de la vora del túmul) i els dolmens simples i petits cofres sota el túmul (monuments amb accés des de l'interior del túmul). Les inhumacions són primàries i successives, però hi ha rituals puntuals amb enterraments secundaris (Cova del Frare amb senyals de descarnació d'alguns ossos). Les cremacions parcials es constaten en algunes cavitats sepulcrales des del Neolític final-Calcolític.

Hi ha una evident atomització de la població, una dispersió en petites comunitats que exploten zones geogràfiques diverses, especialment la muntanya. Aquest fet, més la manca d'estructures relacionades amb l'emmagatzematge soterrat del gra, permet plantejar una hipotètica pujada de l'economia ramadera. Però la dispersió es compensa amb un foment de la solidaritat intergrupala, facilitada en

reunions massives, potser a l'entorn de grans àpats que es devien fer en grans fosses de combustió, com les que trobem a Can Piteu (Sabadell) o Ca l'Estrada (Canovelles). La construcció d'obres col·lectives devien necessitar la participació la d'altres grups. Al voltant d'aquestes grans obres es podia, fins i tot, competir i fomentar certes rivalitats intergrupals o intertribals. En resum, malgrat una dispersió de comunitats autàrquiques, hi havia d'haver personatges que lideraven i manaven per sobre d'aquestes.

El món ritual i polític se'ns escapa, però la troballa recent d'una estàtua prehistòrica sobre gres a Ca l'Estrada, que adscriuim en aquest període, ens indica que hi ha una necessitat de personificar i preservar el poder en el temps. Es tracta d'un bloc natural de gres de 95 cm d'alçada, elegit premeditadament per la seva aparença antropomorfa, on s'han esculpit, amb una tècnica força naturalista, traços anatòmics com el braç i la mà esquerres, la representació del vestit i possiblement de l'objecte o atribut que li atorga dignitat (fig.11). Aquesta estàtua-menhir antropomorfa forma part de les primeres estàtues prehistòriques conegudes en l'arc del Mediterrani occidental, més freqüents en la zona francesa. S'interpreten com personatges masculins o femenins destacats de la societat prehistòrica. Devien ser ídols erigits com a monuments de prestigi en el territori d'una comunitat, símbols humans de creences i mites prehistòrics, herois o déus, però segurament situats dalt de la piràmide social. Aquesta troballa demostra el poc que sabem del món de les idees i la dificultat d'arribar a interpretacions en aquest sentit quan ens manca un registre més explícit. Relacionables amb aquest món s'haurien d'integrar possiblement els menhirs.

En resum, aquest període radicalment oposat al neolític mig, torna a les comunitats autàrquiques, que no són incompatibles amb l'existència de líders poderosos capaços de controlar la nova estabilitat, en la qual el pastor era més nombrós que abans.

En el Baix Vallès només es detecta la fàcies veraza als jaciments del camp de futbol (Montmeló) i Can Vinyals II, Escoles Nacionals i sector 2 de Can Vinyalets (Santa Perpètua de Mogoda), però no dubtem que els dolmens de Can Gurri (Vallromanes) i Castellruf (Santa Maria de Martorelles) o els menhirs, també hi pertanyen.

El Calcolític afegeix l'ús i el processament del mineral metàl·lic coure, que s'afegeix a l'or, ja manipulat per comunitats del neolític final de cronologies antigues (Cova dels Ossos de Berga) i potser la plata,

tots dos molt mal·leables. Devien descobrir el coure en els afloraments minerals, com l'atzurita i malaquita, fàcils de processar i de colors cridaners. Malgrat que s'ha considerat que la metal·lúrgia, en general, va generar i mobilitzar la societat cap a estructures socioeconòmiques més complexes, el cert és que a Catalunya no detectem cap canvi estructural a curt termini, tot i disposar de minerals metàl·lics que podien aportar la quantitat de matèria primera exigible aleshores. Remarquem que el Baix Vallès no té minerals metàl·lics.

Aquest període és compartit per les poblacions del neolític final (sector II de Can Vinyalets, de Santa Perpètua de Mogoda, d'acord amb la datació radiocarbònica) i per les quals adopten la parafernàlia campaniforme, ara fa més de 4.500 anys.

La cultura campaniforme, dintre de la forquilla del V mil·lenni abans d'ara, s'estén per l'Europa central i occidental i fins a la costa nord-africana i s'associa amb els botons d'os i petxina amb perforació en V, els braçals d'arquer sobre esquist i les fletxes amb aletes carrades. A Catalunya la reconeixem a través de les diferents decoracions ceràmiques que caracteritzen l'estil internacional o marítim, epimarítim, pirenaic i Salomó. Encara que es trobin descontextualitzats, es considera un bon marcador del campaniforme la fletxa esmentada, seguida del braçal, tot i que aquest i els botons en V és més factible que acabin sent patrimoni de totes les poblacions contemporànies per bescanvi. Amb tot, com a mínim representen marcadors cronològics del calcolític.

Al quadre de totes les manifestacions culturals descrites a l'apartat anterior se sumen ara els jaciments amb ceràmica campaniforme, detectada més freqüentment en zones de muntanya, i especialment en dolmens, i malauradament sovint descontextualitzada en troballes superficials en la plana. Quan els arqueòlegs trobem materials d'aquesta cultura sabem que, indubtablement, hem localitzat vestigis calcolítics, ja que si bé desconeixem el moment en què la població autòctona comença a posseir els metalls, sabem que tot el campaniforme els processava (Cova del Frare, de Matadepera) i no dubtem que els grups locals degueren participar d'aquests avenços tecnològics, como succeí al nord dels Pirineus. Per això, a manca de dades, fem extensiu l'ús del coure en les poblacions autòctones en les mateixes cronologies. Sabem que a partir d'aquest període, es fan destrals planes, punxons, alenes i agulles, així com punyals de llengüeta en coure.

El campaniforme ha estat una civilització atraient per la seva caracterització i dispersió, però ho continuem desconeixent pràcticament del tot. Les interpretacions sobre el seu significat han variat força: de ser considerada testimoni d'un poble guerrer, comerciant i metal·lurgista ha passat a ser entesa en aquests moments com un fet tangencial dins el procés cultural de la població autòctona.

Detectem escassament la seva presència a la plana, segurament perquè el tipus d'economia i de vida no requeria la construcció de sitges, que són les estructures més conservades a l'aire lliure⁵. La troballa de l'hipogeu sepulcral del c/ Paris de Cerdanyola o el de Sant Oleguer a Sabadell demostren que també ocupaven (o visitaven) la plana i zones poc abruptes (Cova de la Torre Negra de Sant Cugat del Vallès).

Quant a l'economia d'aquest període, cal considerar que els grups autòctons ens han deixat algunes sitges en la fase més tardana (Bòbila Madurell, de Sant Quirze del Vallès), no gaire els campaniformes que, com a molt, es troben en sitges amb contextos epicampaniformes i vestigis ceràmics de l'edat del Bronze antic.

Ja hem dit que aquest període no ofereix gaire estructures relacionables amb l'agricultura, tot i que no dubtem que era una pràctica econòmica habitual, segurament no dominant, al costat de la ramaderia. I en aquest context, els campaniformes encara semblen més dedicats a les pràctiques ramaderes i a l'interès per la metal·lúrgia.

Poc sabem de la relació entre tots els grups calcolítics (autòctons i campaniformes). El Campaniforme podia haver desplaçat els grups locals en alguns llocs de muntanya (estratigrafia de la Cova del Frare amb el campaniforme per sobre del Veraza), i coincideix i potser competeix pels mateixos espais explotats pels grups autòctons, amb els quals ja ho hem vist que ho comparteix quasi tot, llevat de les vaixelles decorades i l'utilatge lític comentat.

Del Baix Vallès, a més dels jaciments citats en l'apartat del neolític final, en aquest moment cronològic hauríem d'afegir l'ofrena d'un possible punyal de llengüeta de coure (es localitzà un petit fragment de la fulla) a la galeria coberta de Can Gurri (Vallromanes). Així mateix, el jaciment del Xato (Santa Perpètua de Mogoda), a 60 m d'altitud, on el grup Proarqueologia i Història recuperà el 1975 sis sitges amb botons en V i ceràmiques no decorades.

L' EDAT DEL BRONZE

Fa més de 4000 anys tornem a detectar una inflexió, contrastada en la cultura material i en el patró de poblament. Si bé no s'abandonen les estacions de muntanya, els camps de sitges comencen a proliferar sobre carenes, vessants i planes. El procés és lent al començament, però esclata cap el 3600-3500 abans d'ara, moment en què podem parlar d'una plena edat del bronze. I aquesta dinàmica no pararà d'avançar fins els inicis de la cultura ibèrica, cap el 2600 abans d'ara, moment en què tornen a desaparèixer els vestigis en els ambients geogràfics més planers.

A través d'aquestes sitges interpretem una nova empenta de l'economia agrícola cerealista, que requereix graners subterranis de volums força superiors als documentats al neolític.

Entre un fons material comú, destaquen pocs materials diagnòstics que ens permetin una precisió cronològica en aquest procés, quan no tenim dates C14. Hi ha ceràmiques epicampaniformes, epiveraza i del grup del nord-est que se situen poc abans del 4000 abans d'ara i que trobem en coves, en cabanes enfonsades i en petits grups de sitges cilíndriques, ovoides i troncocòniques a l'aire lliure, algunes de les quals comencen a acollir els seus morts. A la diversitat de modalitats d'enterrament heretades: cavitats naturals on perduren els enterraments col·lectius, sepulcres dolmènics, cambres megalítiques sota túmul i cistes, s'hi sumen les sitges així amortitzades.

L'ocupació de les planes atreu un altre cop les necròpolis prop o dins dels espais habitats i explotats, com ja havia succeït al neolític mitjà, tot i que ara les inhumacions són majoritàriament col·lectives, segons les pautes iniciades a finals del neolític i amortitzaran majoritàriament les sitges. En aquestes es pot obrir un petit nínxol lateral ocupat per algun infant o adult, però més freqüentment s'obren autèntiques cambres absidals que ompliren de cadàvers, l'arquitectura de les quals recorda el tipus 5 de les tombes del Vallesjà. És el cas del jaciment de Can Filuà (Santa Perpètua de Mogoda), on un control arqueològic l'any 1992, previ a la construcció d'un aparcament, descobrí una d'aquestes tombes-hipogeu (fig. 12), entre altres estructures del Bronze Final.

El mobiliari d'aquest període és molt diferent al del neolític i calcolític. Hi ha ceràmiques de mides grans amb vores obertes i, a sota, un cordó llis horitzontal; d'altres de vores rectes o entrants decorades amb un o diferents cordons digitats i incisos horitzontals paral·lels, el primer sovint amb potents llengüetes oposades; grans gerres ornades

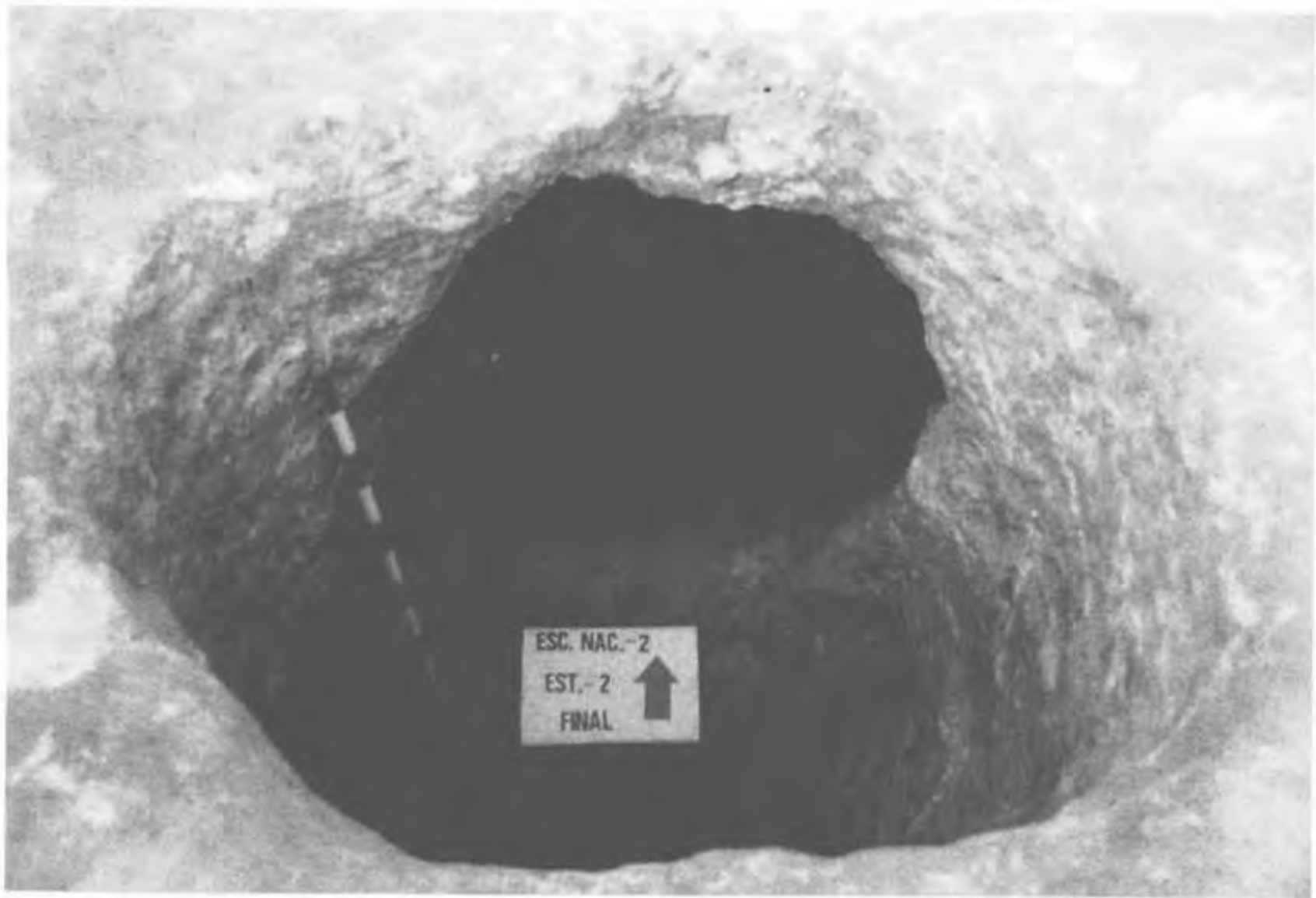

Fig. 12: Hipogeu de Can Filuà (Santa Perpètua de Mogoda).
Pou d'accés i cambra funerària (arxiu Àrea de Coneixement i Recerca).

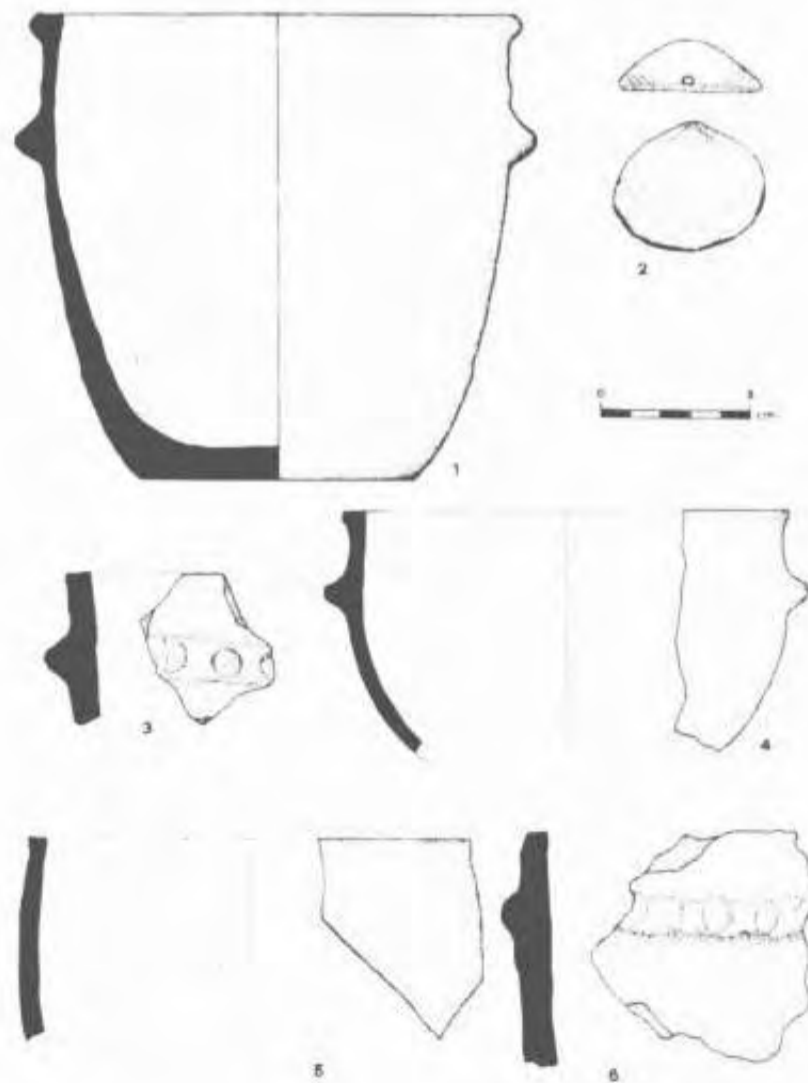

Fig. 13: Materials del Bronze antic de Can Soldevila III (Santa Perpètua de Mogoda)
(font: Costa et al. 1982).

de cordons incisos; olles amb prominents llengüetes a la panxa, etc. Es tracta de formes amb bases planes, algunes amb empremtes d'estora. Hi ha també vasos amb carenes altes i nanses força diverses. Els testimonis epiveraza es ressegueixen pel doble mugró, el primer a la vora, i els epicampaniformes segueixen els esquemes decoratius campaniformes, mentre que el grup del nord-est s'identifica a través de decoracions de motius de garlandes rematades amb serrells impresos amb pseudounglades o decoracions de mitja canya sobre vasos acampanats, bols i vasos carenats. Ara podem trobar recipients amb superfícies externes voluntàriament rugoses i amb pegots d'argila. Els vasos menors tenen formes troncocòniques i ovoides, i els més petits tenen superfícies molt acurades, espatulades i brunyides. El mobiliari lític inicia el seu retrocés fins desaparèixer pràcticament en els períodes següents. El mobiliari ossi aporta fletxes pedunculades que imiten tipus campaniformes i piramidals que semblen més aviat punxons. No hi ha gaires objectes nous d'abillament i perduren els botons prismàtics i hemisfèrics d'os amb perforació en V, als quals ara s'afegeixen els separadors d'os amb doble perforació en V. Quant a les manufactures metàl·liques en coure i bronze, als models creats al calcolític, se sumen els punyals de reblons majoritàriament de bronze, més els punxons i les fletxes de bronze.

La major concentració de sitges i cabanes, cap a 3600 abans d'ara, demostra un augment important de la producció cerealista. Aquesta etapa del ple bronze (podria coincidir amb el que abans es deia bronze mig) confirma un poblament consolidat a la plana amb una vocació agrícola indubtable i mostra un notable creixement del nombre de sitges i cabanes, d'hipogeus sepulcrales entre els quals destaquem la presència esporàdica del ritual d'enterrament secundari (D38 de Bòbila Madurell). El conjunt material és bastant similar al comentat per a la fase anterior, resten els últims testimonis del grup del nord-est, s'afegeixen formes carenades a mitja alçada i es generalitzen els vasos polípodes. A finals d'aquesta fase detectem la nansa d'apèndix de botó, relacionada amb la cultura de Polada (Itàlia), segons confirma la troballa i datació C14 aconseguida al jaciment de Can Vinyalets (Santa Perpètua de Mogoda). Durant el bronze ple també es van començar a fabricar destrals de revores de bronze i denes i anelletes sobre làmines de bronze retallades.

En resum, cap al 4200 s'inicia una dinàmica que trenca amb el món anterior i que esclata cap al 3600 abans d'ara, quan s'observa un augment demogràfic evident, un augment de la producció, la definitiva

Fig. 14: Urna cinerària amb tapadora del Bronze final de la necròpolis de Can Piteu-Can Roqueta (Sabadell) (arxiu Àrea de Coneixement i Recerca).

Fig. 15: Fossa funerària amb l'urna cinerària i els vasos d'ofrenes de la Primera Edat del Ferro. Necròpolis de Can Piteu-Can Roqueta (Sabadell) (arxiu Àrea de Coneixement i Recerca).

instal·lació al camp, amb l'ocupació de carenes, vessants i planes, on interpretem un poblament disseminat de vilatges amb arquitectura perible en terra i material vegetal (com es feia des del neolític al Vallès), a curta distància entre ells. Tornen a convergir els espais domèstics, d'emmagatzematge i funeraris en un mateix assentament. Quant a l'economia, hi ha una agricultura amb policultiu de secà de blat i ordi, amb predomini d'aquest. Les lleguminoses perduren i els fruits silvestres es continuen recol·lectant. La informació sobre la ramaderia depèn del tipus d'assentament, però *grosso modo* podem citar els ovicaprins, seguits de bòvids i després suïds. La fauna salvatge queda representada per llebres i conills, cérvols, senglars, cabirols i cabres. Al Vallès s'instal·len comunitats que, tot i jerarquitzades, ho són menys que les de l'oest de Catalunya, on s'arriba a un protourbanisme incipient.

El Baix Vallès aporta bastants jaciments, però ara citem Can Soldevila (fig. 13).

Durant el BRONZE FINAL, a partir del 3300 abans d'ara, s'intensifica encara més aquest procés d'augment de poblats i augment de la producció cerealista, conservada en grans sitges troncocòniques. És més fàcil identificar aquest període ja que les pastes ceràmiques negres brunyides i les decoracions acanalades són abundants i fàcils d'identificar. El Baix Vallès té materials en quasi tots els municipis, però ara destaquem les sitges del vilatge de Can Filuà (Santa Perpètua de Mogoda).

Aleshores arribà un nou ordre políticoidiològic que arrenca de l'Europa central i que acaba canviant la vida d'aquelles comunitats. La inflexió afecta tots els àmbits de la vida i de la mort. Hi ha canvis radicals del mobiliari ceràmic i metàl·lic. S'abandona la inhumació col·lectiva (també es coneixien alguns enterraments individuals en cista) i es generalitza la incineració individual dels cadàvers i el dipòsit de les seves cendres en urnes cineràries que són enterrades en necròpolis reconegudes com camps d'urnes; la més extensa i millor coneguda es troba a Can Piteu-Can Roqueta (Sabadell) (fig.14).

L'EDAT DEL FERRO arribà poc després. L'èxit econòmic i la projecció social es palesa a les tombes de la necròpolis esmentada de Sabadell, on cada fossa recull l'urna cinerària i ofrenes distribuïdes en diversos vasos d'acompanyament (fig. 15), on l'abillament i estris metàl·lics en bronze i ferro mostren una diversitat i riquesa molt significativa del nou estatus. L'aportació destacada és la tecnologia del ferro i durant aquest període s'entrarà en contacte amb els pobles del mar: fenicis i grecs a les portes de l'etapa històrica.

Bibliografia

- BOSCH GIMPERA, P. (1915-20): L' estat actual del coneixement de la civilització neolítica i eneolítica de la Península Ibèrica, a *Crònica. Secció arqueològica. Cultura Neolítica i Eneolítica. Anuari de l' Institut d' Estudis Catalans*, V, Barcelona, p. 516-527.
- BOSCH GIMPERA, P. (1919): *Prehistòria catalana*. Barcelona.
- CARLÚS, X., LARA, C., LÓPEZ, X., VILLENA, N. i MARTÍN, A. (2004) La necròpolis d' incineració de Can Piteu-Can Roqueta (Sabadell, Vallès Occidental), a *Actes de les Jornades d' Arqueologia i paleontologia. La Garriga 2001*, Departament de Cultura, vol. I, p.115-131.
- COSTA, F., GARCIA, P. MARCET, R. i MAS, J. (1982): *Els jaciments a l'aire lliure de Can Soldevila, Can Banús i Salcies*. Fulls d'arqueologia i història de Santa Perpètua de Mogoda. Sta. Perpètua de Mogoda.
- MARTÍ, M., POU, R. i CARLÚS, X. (1997): La necròpolis del neolític mitjà i les restes romanes del Camí de Can Grau (La Roca del Vallès, Vallès Oriental). Els jaciments de Cal Jardiner (Granollers, Vallès Oriental). Barcelona. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- MARTÍN CÓLLIGA, A. (1992): Dinàmica del Neolítico Antiguo y Medio en Cataluña. En: *Aragón/Litoral mediterráneo. Intercambios culturales durante la Prehistoria. Homenaje a Juan Maluquer de Motes. Zaragoza 1990*: 319-333. Zaragoza: Institución Fernando el Católico.
- MARTÍN CÓLLIGA, A. (1992): El Neolítico Final. La recerca de nous camins. El Verazià. In: *Estat de la investigació sobre el neolític a Catalunya. 9è Col.loqui Internacional d'arqueologia de Puigcerdà. Puigcerdà i Andorra, 1991 (Andorra, 1992)*, p. 279-284.
- MARTÍN CÓLLIGA, A. (1999): Espai obert: Els municipis i la protecció del patrimoni arqueològic, a *Lauro* (Granollers), 16, p. 53- 64.
- MARTÍN CÓLLIGA, A. (2003): Els grups del neolític final, calcolític i bronze antic. Els inicis de la metal·lúrgia, a *Cota Zero* (Vic), núm. 18, p. 76-105.
- PONS BRUN, E. (2003): De l'edat del bronze a l'edat del ferro a Catalunya: desplaçaments, estades i canvi cultural, a *Cota Zero* (Vic), núm. 18, p. 106-130.
- POU, R., MARTÍ, M., DIAZ, J. I BORDAS, A. (1994): Estudio de la necròpolis del grupo de Sepulcros de Fosa del yacimiento de "Bóbila Madurell" (Sant Quirze del Vallès, Barcelona) en el contexto del neolítico medio reciente en Cataluña. I Congrés d' Arqueologia Pensinsular. Porto 1993. *Actas dos Trabalhos de Antropologia e Etnologia*, vol. XXXIV, fasc. 3-4, p. 61-80.
- TARRADELL, M. (1962): *Les arrels de Catalunya*, Barcelona, 322 p.

Notes

1. La manca de suport institucional (inclòs l'universitari) obliga la majoria a dispersar-se per diferents camins més, menys o gens relacionats amb l'arqueologia (ensenyament, gestió, museus, d'altres). Concretament, la recerca del registre prehistòric postpaleolític de Catalunya va quedar relegada (i encara ho està) quasi exclusivament a la segona ocupació de bona part de tots aquells arqueòlegs, dins de projectes de "recerca personal" més o menys subvencionada i a redós de tendències extracientífiques i grups de pressió.
2. Recordem que fins al 1985 es treballava amb la llei de 1933 on ja hem dit que s'atorgava un protagonisme a l'autoritat local, tot i que no era habitual exercir-la.
3. Des d'aquí volem expressar la nostra admiració i estima per l'erudit autodidacta Sr. Fermí Vinyals i pel gran entusiasta Sr. Joan Morral, ja desapareguts, que des de diferents plataformes van fer-ho tot per l'arqueologia del seu municipi. Van crear el museu i van oficialitzar el grup Proarqueologia i Història de Santa Perpètua. Al seu entorn van mobilitzar i aglutinar un grup que va treballar sempre des de la responsabilitat i amor per la història i des del respecte als especialistes i a la normativa vigent en cada moment. Van saber crear una plataforma que es va fer escoltar i reconèixer pels diferents consistoris fins a la recopilació i integració dels jaciments en el planejament municipal. Avui dia continuen vetllant pel seu patrimoni sota el lideratge de l'estimat Pere Garcia.
4. El total de materials exposats respon als publicats des del seu descobriment, més els afegits en el treball de recerca de tercer cicle de Jordi Casas sobre el sílex melat, presentat a la Universitat de Barcelona l'any 2000.
5. Si l'ambient climàtic des del Neolític final hagués erosionat els sòls fins a fer desaparèixer els testimonis d'aquestes poblacions, ens haurien quedat les fosses escapçades, igual que trobem les dels períodes anteriors, sempre mutilades per l'explotació d'aquestes superfícies fins els nostres dies.

Les estructures del neolític final-calcolític i del bronze mitjà-recent de Can Vinyalets (Santa Perpètua de Mogoda)

Josep Font i Piqueras

Actium patrimoni cultural, sl

El jaciment prehistòric de Can Vinyalets correspon a un conjunt d'estructures de dos períodes diferents, amb un salt cronològic de més de mils anys, que donen testimoni de l'ocupació d'un mateix indret que reunia excel·lents condicions per al desenvolupament d'activitats productives.

D'una primera fase s'hi ha localitzat una extensa depressió artificial que comprèn diverses estructures de combustió, possiblement corresponent a una instal·lació artesanal/productiva datada del Neolític final-Calcolític Vèrera. El segon conjunt el conforma una segona depressió que pot ser interpretada com un fons de cabana del Bronze Mitjà/Recent.

Les restes foren excavades entre els mesos de maig i juny de l'any 2001 per l'empresa ACTIUM, amb motiu de la construcció d'una nau industrial de l'empresa Volpak Packaging Machines, que finançà la intervenció. Prèviament a l'excavació de les estructures prehistòriques, a la mateixa parcel·la s'havia fet el control del rebaix de terres i l'excavació d'un conjunt de sitges d'època tardorromana i alt medieval (CABALLÉ et alii, 2004).

1. SITUACIÓ

El solar objecte de la intervenció arqueològica es situa en el núm. 4 del carrer Can Vinyalets, de Santa Perpètua de Mogoda (Vallès Occidental), en el polígon industrial homònim al carrer. L'indret correspon

Fig. 1: Situació del jaciment de Can Vinalets II en la zona industrial homònima de Santa Perpètua de Mogoda.

al nord-oest del municipi, molt proper al terme municipal de Polinyà, ja fora del nucli urbà. L'àrea excavada s'ubica a l'extrem sud d'aquest terreny, pràcticament confrontant amb la nau de Draka Cables SA. Les coordenades UTM del jaciment són: X:430784 i Y:4599090, a una alçada de 111 m s.n.m.

La zona s'emmarca a l'extrem est del Vallès Occidental, comarca que, juntament amb el Vallès Oriental i el Penedès, engloba la gran vall entre les serralades Litoral i Pre-litoral de Catalunya. L'àmbit geogràfic del municipi el configuren les rieres de Caldes, a l'est, vora la qual s'assenta el centre històric de Santa Perpètua, de Polinyà, al centre, i de Santiga, a l'oest, que desemboquen al Besòs. El terme és, doncs, traçat per aquestes lleres, i conforma una morfologia regularment plana i únicament alterada per petits turons de poca alçada, amb desnivells de poc més de 30 metres.

El jaciment de Can Vinyalets s'emmarca en el vessant nord-oest d'una lleugera carena situada a llevant de la riera de Polinyà. El subsòl és format per argiles quaternàries carbonatades que formen petits nòduls de coloració groguenca i ataronjada.

2. ANTECEDENTS ARQUEOLÒGICS

El municipi de Santa Perpètua de Mogoda és un dels pobles del Vallès amb un major nombre de jaciments arqueològics coneguts. Aquesta abundància de restes es deu, d'una banda, a la seva situació topogràfica, propera a vies de comunicació naturals i de terreny fèrtil, i, de l'altra, a la recerca i protecció del patrimoni arqueològic que s'ha dut a terme a nivell municipal, primer a partir dels aficionats del grup d'arqueologia local i darrerament, també a nivell institucional mitjançant la gestió de l'Ajuntament.

El terme municipal compta amb diversos jaciments que comprenen la major part dels períodes prehistòrics i històrics:

Del Neolític antic destaquen els jaciments de Can Banús i Can Soldevila. Del Neolític mitjà, de l'època dels Sepulcres de Fossa, corresponen possiblement els materials exhumats en algunes de les sitges localitzades a la bòbila Bellsolà. Del Neolític final-Calcolític destaquen els jaciments de Can Vinyals i el de les Escoles Nacionals. En el primer s'hi localitzaren dos possibles fons de cabana, dels quals només se'n conserven dades d'un: corresponia a una fossa de 3 m de llargada, 1 m d'amplada i una fondària d'aproximadament 1 metre; el sòl era

pla, amb un estrat de 30 cm de potència constituït per cendres; al voltant s'hi localitzaren diversos forats de pal de 50 cm de fondària. A les Escoles Nacionals es documentà una fossa que s'interpretà com a suport d'un contenidor ceràmic, al costat del qual hi havia un forat de pal d'una possible estructura aèria.

De l'Edat de Bronze hi ha restes ceràmiques del Bronze Antic en una possible sitja de Can Soldevila V, excavades l'any 1980, mentre que a La Ferrussa/Can Mayol i a la Timba de l'Humbert les restes materials tenen un ventall cronològic d'entre el Bronze final i l'època ibèrica (MARCET et alii, 1985).

De l'Edat del Ferro/època ibèrica destaca la necròpolis de la Granja Soley, les restes de la Timba de l'Humbert i la localització d'una estela ibèrica. D'època romana destaquen el forn de Can Banús II, un altre possible forn al nucli urbà (c. Fivaller/Mn. Camil Rosell) així restes disperses de possibles vil·les.

D'època medieval i moderna les restes es concentren principalment a l'entorn del centre històric del municipi, tot i que també s'han localitzat materials medievals a Can Bernades o a la zona de Santiga.

3. ASPECTES GENERALS DE L'EXCAVACIÓ

L'àrea del jaciment comprèn una superfície total de 134 m², extensió màxima vers on podrien estendre's les restes, ja que el seu entorn havia estat rebaixat mecànicament entre 1,5 i 3 m prèvia intervenció. A l'informe de l'actuació precedent no consta l'aparició de restes en aquesta àrea rebaixada¹. D'altra banda, el sòl del jaciment presentava un fort desnivell progressiu en la meitat sud-oest, que assolía una fondària màxima de 65 cm i seccionava diversos estrats antròpics. Aquest desnivell és fruit dels treballs mecànics, que malauradament havien malmès gran part de les restes.

L'àrea d'excavació s'ha delimitat mitjançant un rectangle de 13 m de llargada pel lateral sud i 12 m pel lateral est, que deixa forçosament espais més reduïts en els laterals nord i oest a causa de la irregularitat de la plataforma de terreny.

El procés d'excavació s'ha iniciat per l'estructura que havia estat ja parcialment excavada durant la intervenció prèvia i prosseguit per la resta d'elements localitzats superficialment. Els treballs d'excavació s'han fet seguint la seqüència de deposició estratigràfica, amb el

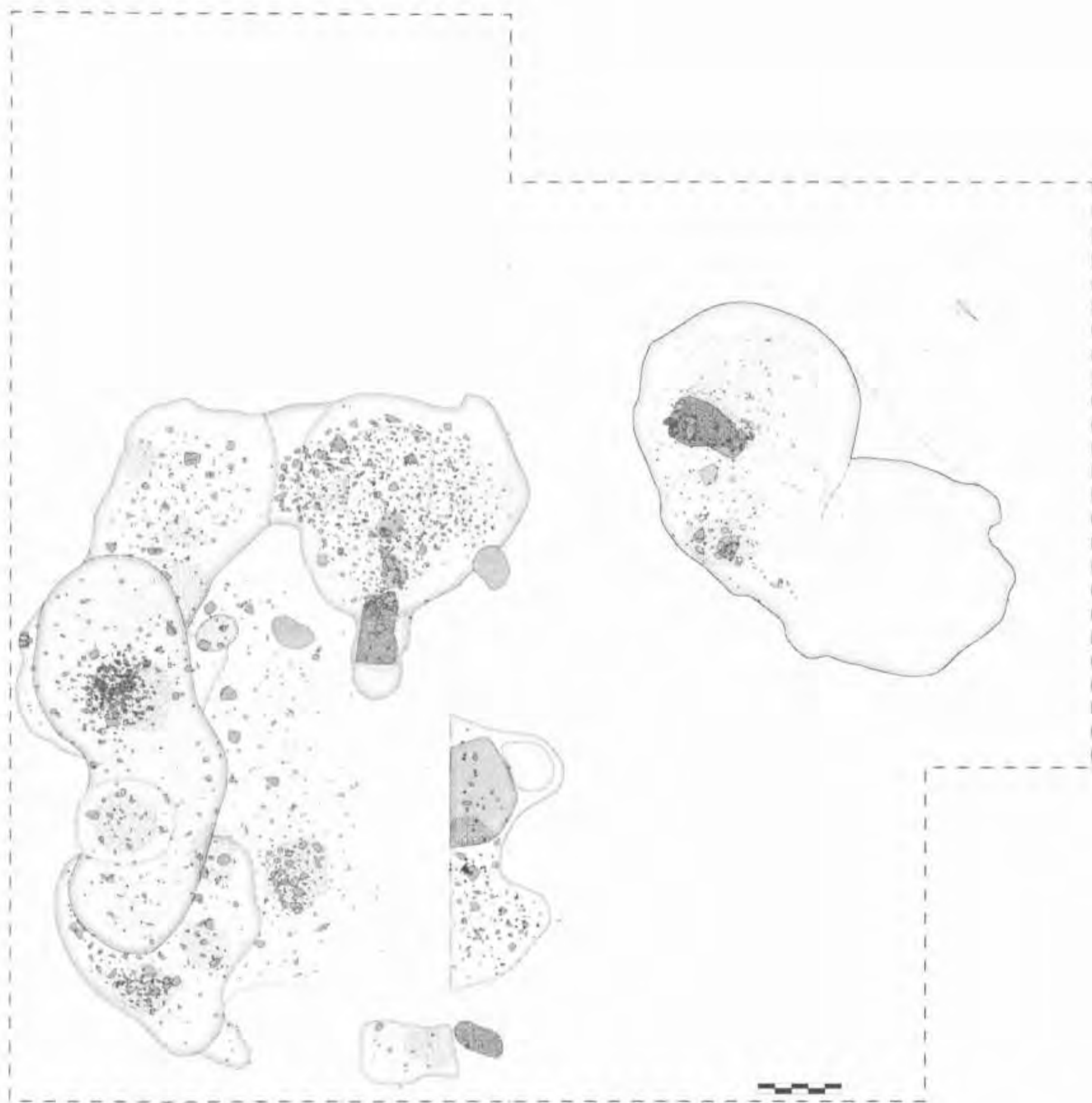

Fig. 2. Planta general del jaciment, amb els dos conjunts d'estructures prehistòriques.

mètode Harris/Carandi, i realitzant-se sempre en extensió. Progressivament s'han exhaurit al complet les unitats estratigràfiques de reduïda potència i mitjançant talles artificials d'uns 8 cm d'alçada les unitats de major volum. Tots els nivells arqueològics s'han excavat fins a l'assoliment del subsòl geològic, que han exhaurit la seqüència antròpica del jaciment.

4. L'ESTRUCTURA DEL BRONZE MITJÀ

En el sector oest de l'àrea excavada s'hi ha documentat una fossa de notables dimensions que ha aportat diversos fragments de material ceràmic que permeten distingir-la cronològicament de la resta d'estructures del jaciment. Aquests materials poden adscriure's, com s'analitza més endavant, al període Bronze Mitjà/Recent.

L'estructura, que denominem E-1, havia estat ja localitzada i parcialment excavada durant els treballs de prospecció arqueològica previs. Aquestes circumstàncies han provocat una divergència de dades respecte el sector que romanía sense alterar. La planimetria d'aquesta estructura mostra aquest buit d'informació, principalment a nivell de la projecció en planta de les restes; respecte a la seqüència estratigràfica, aquesta ha pogut ser reconstruïda hipotèticament en el conjunt de l'estructura, i es considera fiable aquesta projecció.

4.1. CARACTERÍSTIQUES MORFOLÒGIQUES

L'estructura E-1 es constitueix per una fossa excavada en el subsòl geològic, de planta el·líptica regular de 5,34 m de longitud màxima (eix N-S) i 3,02 m d'amplada (eix E-O), orientada, que atèn l'eix longitudinal, en sentit nord-sud. En trets generals, correspon a una cubeta de secció de tendència el·líptica, fons pla regular en la major part de la superfície i de perfil còncau. Les dimensions màximes d'aquest sòl són de 4,20 m de llargada per 2,28 m d'amplada. La profunditat conservada és variable segons el sector, amb un màxim de 85 cm. La superfície de l'estructura és de 13,23 m².

Morfològicament, si bé també probablement funcionalment, l'estructura disposa de dos sectors clarament diferenciats que divideixen l'estructura en dues meitats pràcticament d'igual superfície:

El sector nord, d'aproximadament 6,20 m², es caracteritza, en el seu lateral oest, per un suau desnivell, a manera de rampa, que dóna accés a un petit corredor. Al sector sud s'hi té accés pel lateral nord,

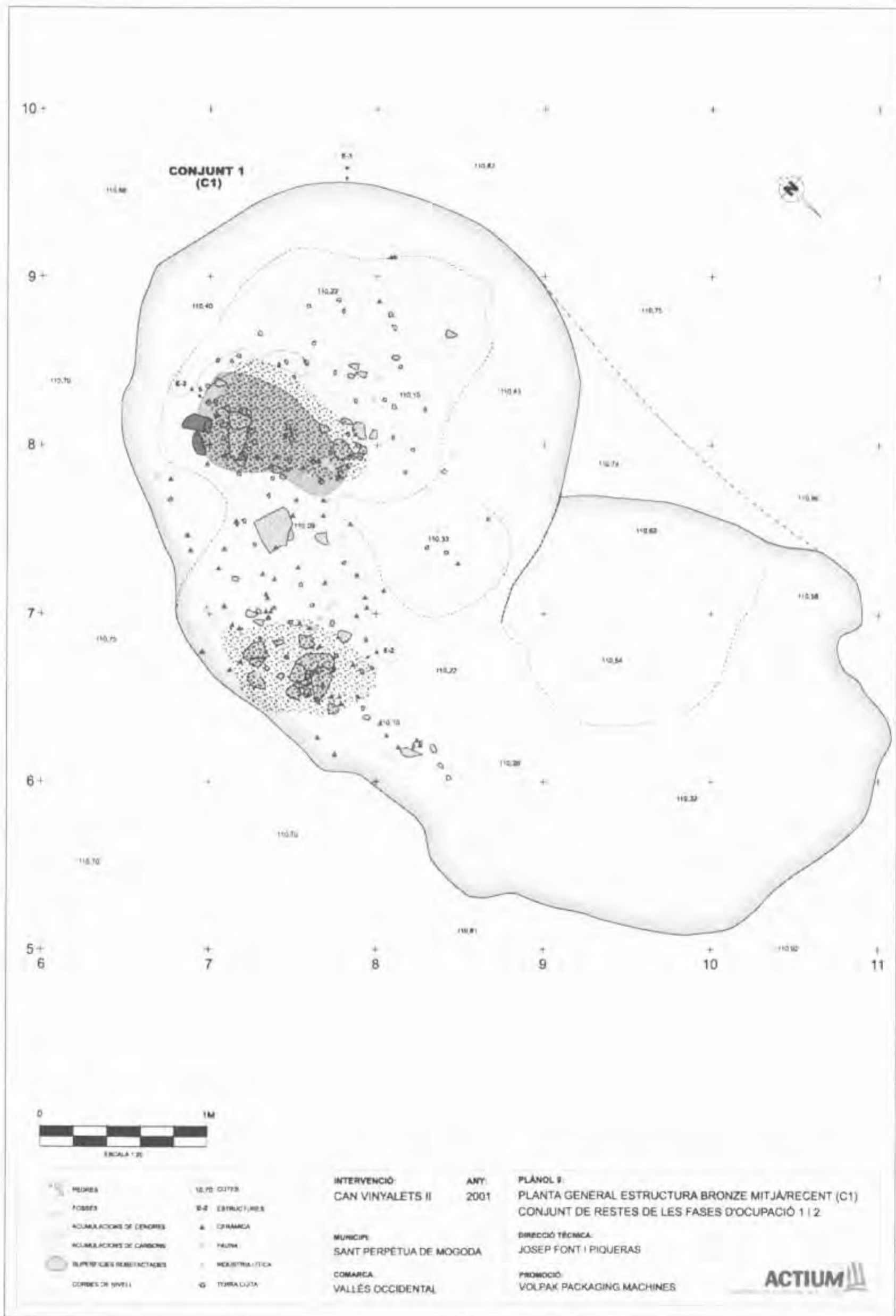

Fig. 3: Planta de l'estructura del Bronze Mitjà-Recent i superposició de les restes corresponents a les dues fases d'ocupació.

mitjançant l'esmentat corredor de pas. Es tracta d'una cambra de planta oval, de 7,03 m² i base plana en gran part de la superfície. El perfil és pràcticament vertical en els laterals est i sud, amb un desnivell de 65 cm, mentre que el lateral oest es caracteritza per un graó retallat també en el subsòl geològic, a manera de banqueta.

4.2. SEQÜÈNCIA ESTRATIGRÀFICA

L'excavació de l'estructura ha permès la identificació d'un total de 8 unitats estratigràfiques. La dinàmica estratigràfica documentada i els elements estructurals que s'hi han localitzat permeten considerar que l'estructura disposa de dues fases d'ocupació.

1a fase d'ocupació

Corresponent a la primera fase d'ocupació s'ha recuperat un primer nivell de circulació (UE 09), d'aproximadament 12 cm de potència, sobre el qual s'ha localitzat una llar de foc. Aquesta estructura [E-2], situada a l'espai central de la cambra, davant de la banqueta, destaca per la conservació d'una superfície rubefactada, de planta oval irregular que amida 102 cm de llargada per 61 cm d'amplada. Sobre aquesta solera s'hi han registrat successives capes de cendres i de carbons, de poca potència. En el límit sud-est de l'estructura, s'hi han localitzat 16 fragments, alguns de grandària considerable, d'una vorada de protecció de la llar de foc, realitzada amb terra cuita. A la llar també cal relacionar-hi un nivell de cendres molt homogeni que s'estén pel sud-oest de la llar fins al propi límit de la depressió i de la banqueta (UE 08).

Aquest conjunt d'unitats és amortitzat per un estrat d'aproximadament 27 cm de potència que es localitza en tota l'estructura, si bé va perdent potència vers el corredor i l'extrem nord (UE 06). Conté gran quantitat de carbonets, cendres i petits còdols que li confereixen una tonalitat grisosa.

2a fase d'ocupació

De forma similar a la seqüència exposada per a la primera fase, la segona ocupació mostra un nivell de circulació, d'uns 6 cm de potència (UE 05), sobre el qual es documenta una llar de foc. En aquest cas, l'estructura [E-3] s'ubica aproximadament al centre de la depressió, pràcticament adossada al lateral sud de la cambra i davant del corredor. Aquest fogar correspon a una extensió de cendres i carbons d'11 cm de potència, de planta el·líptica de 80 cm per 60 cm. Inte-

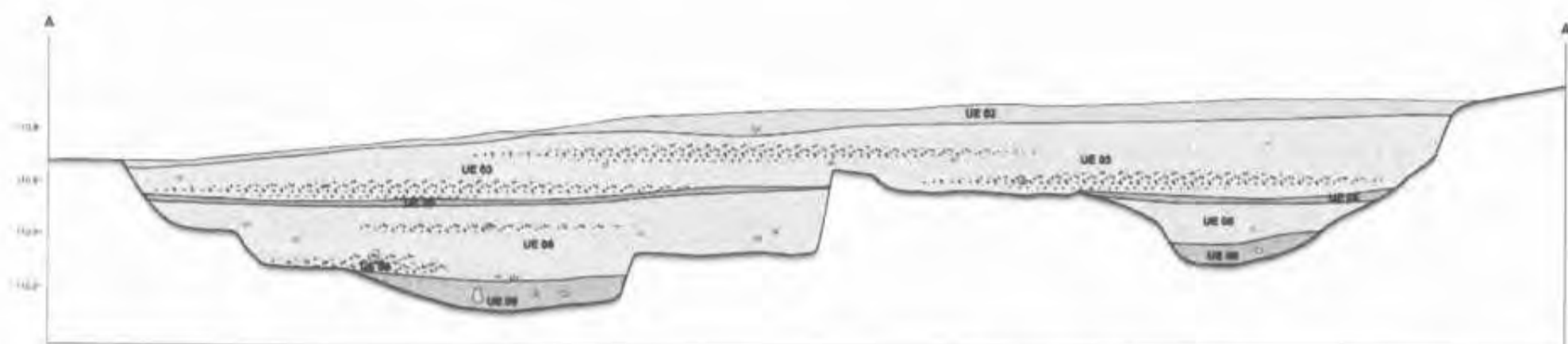

Fig. 4: Representació gràfica de la seqüència estratigràfica del «fons de cabana» del Bronze Mitjà-Recent.

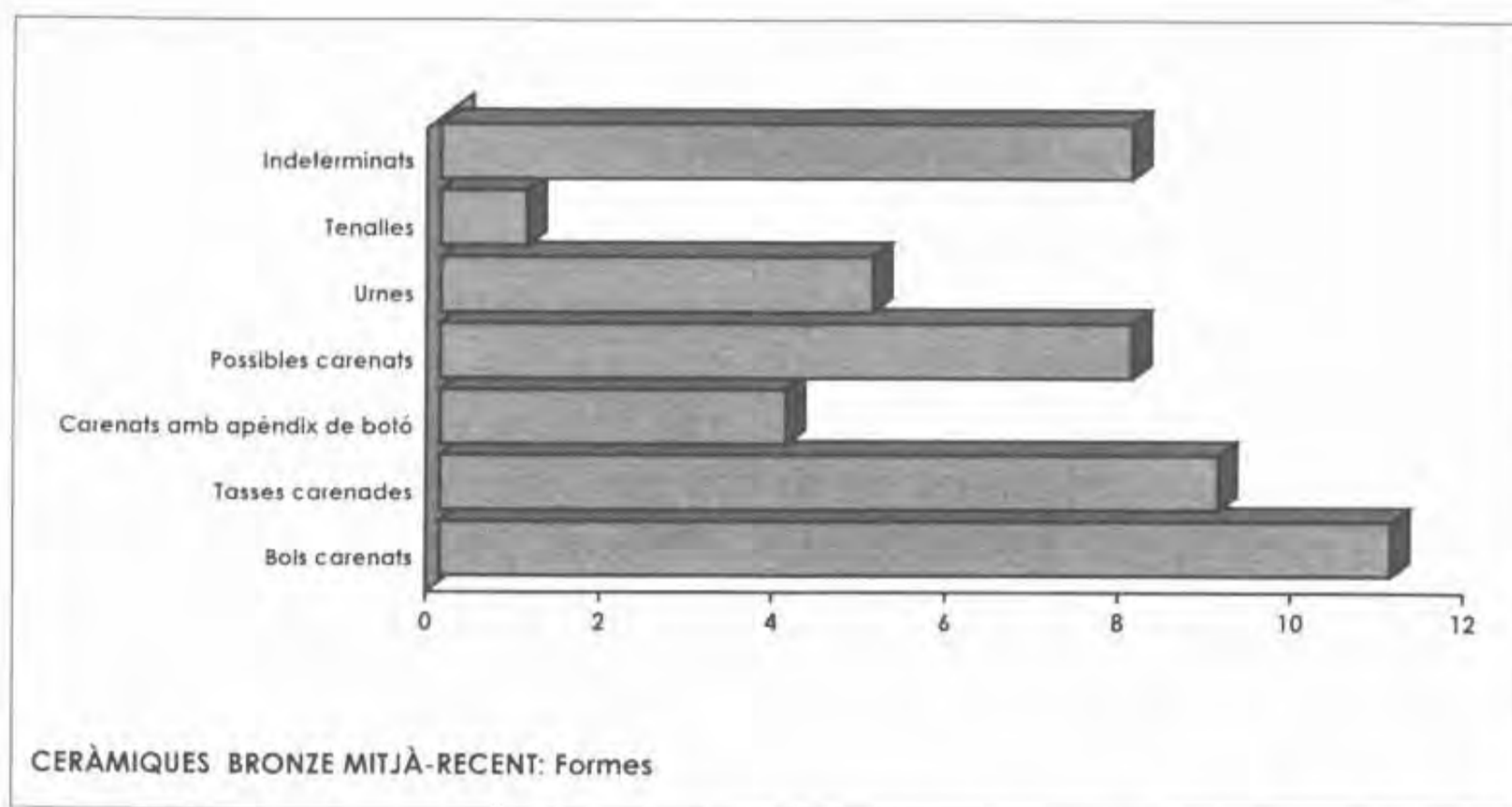

Fig. 5: Gràfic de quantificació de formes dels atuellers ceràmics del Bronze Mitjà Recent.

gra una acumulació de diverses pedres i còdols distribuïts aleatòriament i presenta la superfície ennegrida. Al seu entorn s'han registrat també petites concentracions de carbons i cendres.

Tant el fogar com la UE 05 són coberts per un nivell d'entre 12 i 26 cm de potència que amortitza aquest segon període d'ocupació; correspon a l'estrat que ha proporcionat el major nombre de fragments ceràmics de tota l'estructura.

La seqüència estratigràfica del conjunt de la depressió finalitza amb un nivell que l'amortitza definitivament i possiblement és part de l'estructura de coberta. Es tracta d'un nivell d'entre 5 i 10 cm de potència format per argila amb un cert component arenós, de textura compacta i de color beige.

4.3. MATERIALS DEL BRONZE MITJÀ

Les restes mobles localitzades en l'estructura de l'edat del bronze conformen un total de 330 fragments de materials de diversa composició, entre els quals constitueixen una clara majoria els fragments ceràmics (81,4%). Secundàriament, s'hi ha localitzat diverses restes de fauna, els fragments de terra cuita d'un parament de protecció de llar de foc i un artefacte d'indústria lítica que podria correspondre a la mateixa funcionalitat.

Les característiques de les restes ceràmiques permeten atribuir-les plenament a l'edat del bronze, mentre que és l'aparició de ceràmiques amb nansa d'apèndix de botó el que ha permès adscriure concretament l'estructura en el període bronze mitjà². Per altra banda, l'absència de recipients de tendència globular, d'atuells de coll marcat i sobretot de decoracions acanalades permet considerar que el jaciment no s'adscriu als camps d'urnes. Aquesta proposta cronològica és confirmada per la datació absoluta.

Tècnicament es tracta en tots els casos de produccions realitzades a mà, amb un aspecte final generalment ben acurat. La cocció és bona, amb pastes dures i poc fràgils, on predominen les coccions realitzades en ambient reductor. Morfològicament, el grup més nombrós és format pels atuells carenats (24 individus), on s'han distingit els bols, les tasses i les ceràmiques amb nanses d'apèndix de botó.

Els bols són generalment bicònics, de vores exvasades i de grandària mitjana, amb la carena situada aproximadament entre el primer i el segon terç del perfil. Destaca, per singularitat, un bol de perfil

bitroncocònic i un d'estil acampanat. Les tasses corresponen a peces similars a les anteriors però més petites i proporcionalment més baixes, amb la carena situada aproximadament a la meitat del perfil. Entre els 9 individus identificats, hi ha peces amb vora exvassada i d'altres de secció més rectilínia, normalment de llavi arrodonit; una sola peça és de perfil tancat. El grup conserva dos artefactes amb sengles nanses, ambdues acintades. Corresponen a les anomenades ceràmiques amb nanses d'apèndix de botó un mínim de 4 individus, malgrat que únicament dos conserven el perfil bicònic carenat. Si ens atenem a la tipologia establerta recentment per J.M. Espejo (ESPEJO 01), una de les nanses pot ser incorporada al grup A.2. (apèndixs cilíndrics), malgrat que ha perdut la part superior i desconeixem a quin subtipus podria pertànyer; una segona correspon al grup dels apèndixs bífids, A.2.3., amb dos sobresortints laterals; un tercer fragment es tracta possiblement d'un apèndix *ad ascia*, tipus A.4., en forma de llengüeta; i un darrer correspon a un apèndix aplanat que *a priori* no pot encabir-se en cap dels tipus definits.

També destaca un fragment de vas carenat que compta amb una disposició geomètrica de cercles impresos i recoberts amb pasta blanca. Pot tractar-se d'una decoració amb herències de les ceràmiques epicampaniformes (MAYA et alii 86).

Els fragments de vora sense un perfil carenat poden atribuir-se a formes tipus urna. Es tracta d'atuellis possiblement mitjans i grans, de parets gruixudes i generalment de perfil obert. Alguns contenidors disposen de decoració impresa (motius circulars en la vora) o incisa. D'altra banda, destaca l'aparició d'una tenalla de 41 cm de diàmetre a la vora i 30,6 a la base, amb acabat groller i decoració mixta plàstica/impresa mitjançant un cordó amb digitacions en forma de trena al terç superior del cos.

Materials ceràmics similars als esmentats s'han localitzat habitualment en ocupacions de coves o assentaments a l'aire lliure datats del Bronze mitjà o recent. És el cas de la cova de les Pixarelles (Tavertet), amb presència de tasses carenades, tenalles de base plana i decoracions incises que es basen en unglades o temes d'espiga (MAYA 90); també és el cas de la Punta Farisa, on es documenten tenalles amb cordons impresos, tasses carenades amb incisions entorn la carena i ceràmiques d'apèndix de botó, entre d'altres (MAYA et alii 93).

La presència de ceràmiques d'apèndix de botó es concentra especialment a la zona del Cinca-Segre i a la meitat nord de Catalunya. A

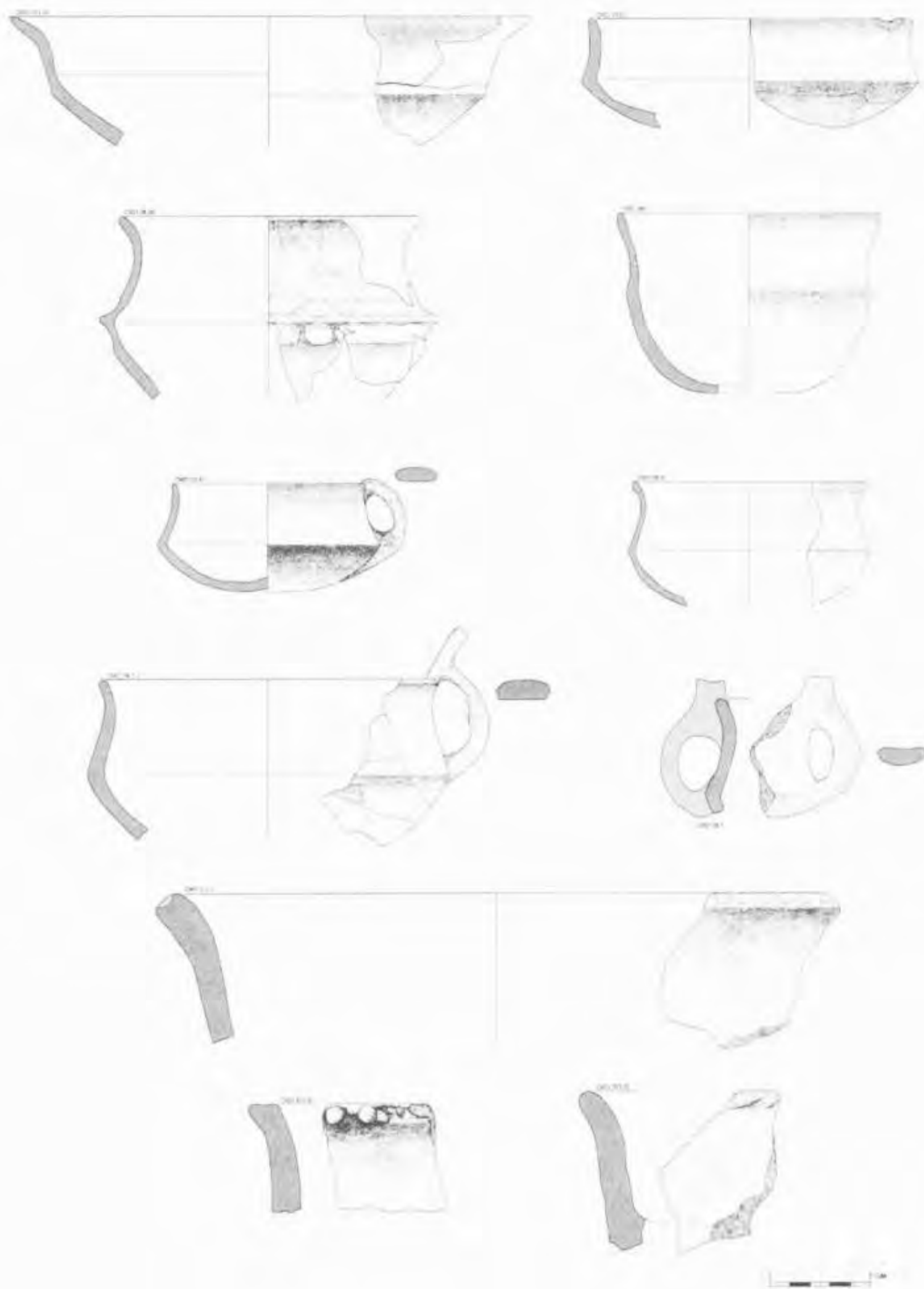

Fig. 6: Mostra de formes i elements decoratius corresponents a les ceràmiques del Bronze Mitjà-Recent.

la zona del Vallès, s'han localitzat exemplars a Can Roqueta II (Sabadell), Cova de Solanes (Caldes de Montbui), Mas Clamí (Castellterçol) i la Ferrussa, al mateix municipi de Santa Perpètua de Mogoda (ESPEJO 01).

Respecte a les restes faunístiques, s'han analitzat 54 restes òssies, de les quals 41 (75,93%) han restat no determinades taxonòmicament i solament 13 (24,07%) han estat identificades. Es tracta doncs, d'un conjunt molt escàs que no permet fer cap valoració. Entre les restes determinades, la distribució taxonòmica és la següent: *Bos taurus* (38,46%), *Ovicaprins* (30,76%), *Capra hircus* (7,69%), *Sus domesticus* (7,69%), *Oryctolagus cuniculus* (7,69%), *Lacerta* (7,69%)³.

En darrer lloc, ja hem esmentat anteriorment la localització entorn la llar E-2 de diversos fragments d'argila cuita que interpretem com a restes d'una vorada de protecció. Es tracta de peces de secció el·líptica, amb la part superior arrodonida i la part inferior probablement unida al paleosòl d'ocupació de la depressió. El fragment conservat de majors dimensions amida 25 cm de llargada, 9,2 d'amplada i 10,9 d'alçada, i s'hi observa clarament la tendència a constituir un element de planta tipus circular. Amb la resta d'elements conservats, aquest artefacte disposava d'un mínim de 40 cm de longitud. A la part inferior i a la cara interna presenten una tonalitat negrosa fruit de la termoalteració continuada. Tot i no ser molt abundants, existeixen paral·lels a diversos jaciments des del neolític a gran part d'Europa (GASCÓ, 2003b; AUDOUZE et alii, 1989).

També presumiblement formen part d'aquesta estructura, o amb una funcionalitat semblant, un bloc de granit polit per la part distal, d'11,3 cm de llargada, 9,8 d'amplada i 9,5 d'alçada, molt similar morfològicament als fragments d'argila cuita descrits anteriorment.

4.4. INTERPRETACIÓ I CONCLUSIONS

Les característiques morfològiques de la depressió E-1, així com la composició dels diversos nivells de rebliment i l'existència de dues llars de foc, permeten posar de manifest que l'estructura correspon a un dels anomenats fons de cabana. La caracterització d'aquest tipus d'estructures és actualment ben assimilada per la major part d'investigadors i en els darrers anys la descoberta de noves estructures d'aquesta tipologia ha permès anar creant un corpus de paral·lels.

El retall o depressió E-1, amb una superfície aproximada de 13,23 m², disposa de diversos paral·lels a Catalunya. Cronològicament, però,

cap d'ells disposa d'una datació absoluta que hi afirmi una adscripció al bronze mitjà/recent. Únicament el cas del jaciment de la Vall Suau (Sant Quirze del Vallès) disposa de materials del bronze inicial potser corresponents al bronze mitjà. Altres casos els podem exemplificar amb les estructures del bronze final de Can Bertran (Cerdanyola del Vallès) i Can Cortès (Sant Just Desvern), ambdós considerats també fons de cabana (FRANCÈS 92, ROVIRA;PETIT 97).

Altres estructures que també han estat interpretades com a unitats habitacionals són algunes estructures complexes localitzades en extenses agrupacions d'estructures en fossa i que són testimoni de petits poblats estables o semiestables, com el cas de diverses estructures de l'assentament del Bronze Antic de Minferri (Juneda, les Garrigues) (EQUIP MINFERRI 97; ALONSO 00), o del Bronze Final de Can Roqueta (Sabadell, Vallès Occidental) (GONZÁLEZ et alii 99).

L'estructura habitacional de Can Vinyalets respon, doncs, a característiques similars als paral·lels exposats, per bé que incorpora diversos trets poc corrents, com la clara distinció entre un corredor d'accés (sector nord) i la cambra habitacional (sector sud), la presència d'una banqueteta o la documentació de dos nivell d'ocupació.

És també important exposar la manca d'alguna estructura que pugui ser interpretada com a sistema de suport d'una possible coberta, cas de les habituals fosses de calçament o acumulacions de pedres de possibles falques. En qualsevol cas, és ben probable que l'estructura de Can Vinyalets disposés d'una coberta realitzada amb materials peribles (branques, troncs, bruc, etc.) i ancorada amb un senzill basament de pedra perimetral, similar a altres casos documentats (GUILAINE et alii, 95). La UE 02, podria correspondre a l'enderroc del recobriment de terra de la coberta.

A nivell cronològic, la presència de quatre individus de ceràmica amb apèndix de botó permet concretar l'atribució del conjunt al període bronze mitjà/recent, mentre que la tipologia d'un d'ells, *ad ascia*, ens remet al final d'aquest període, al llindar de l'aparició dels camps d'urnes. Aquesta datació relativa ens ha estat confirmada per l'anàlisi radiocarbònica de mostres de carbons de la llar de foc UE 07, corresponent a la primera fase d'ocupació de l'estructura. La datació absoluta obtinguda és la següent⁴: (UBAR-784) 2990 ± 45 BP, representant una data de 1216 cal. BC. La cronologia resultant s'inclou en els marges establerts pel període del Bronze Mitjà/Recent (1550-1200 aC) , i s'adscriu a les darreries del període. Datacions

properes a aquesta cronologia es troben a la Cova de les Pixarelles (Tavertet, Osona) (1030 i 1200 aC) o a la Cova 120 (Sales de Llierca, Garrotxa)(1240 aC) (MAYA 90).

5. LES ESTRUCTURES DEL NEOLÍTIC FINAL-CALCOLÍTIC

Al sector est del jaciment, els treballs d'intervenció arqueològica han permès excavar i documentar un conjunt d'estructures cronològicament ben diferenciat de les restes localitzades en el sector oest. El material ceràmic que s'hi ha exhumat s'adscriu al període Neolític final-Calcolític (3215-2250 cal BC)⁵.

De la mateixa manera que per les restes de l'Edat de Bronze, algunes de les estructures havien estat ja localitzades i parcialment excavades durant els treballs previs de prospecció. El sector presentava un fort desnivell, de nord a sud, realitzat per la màquina excavadora, que havia seccionat notablement l'estratigrafia.

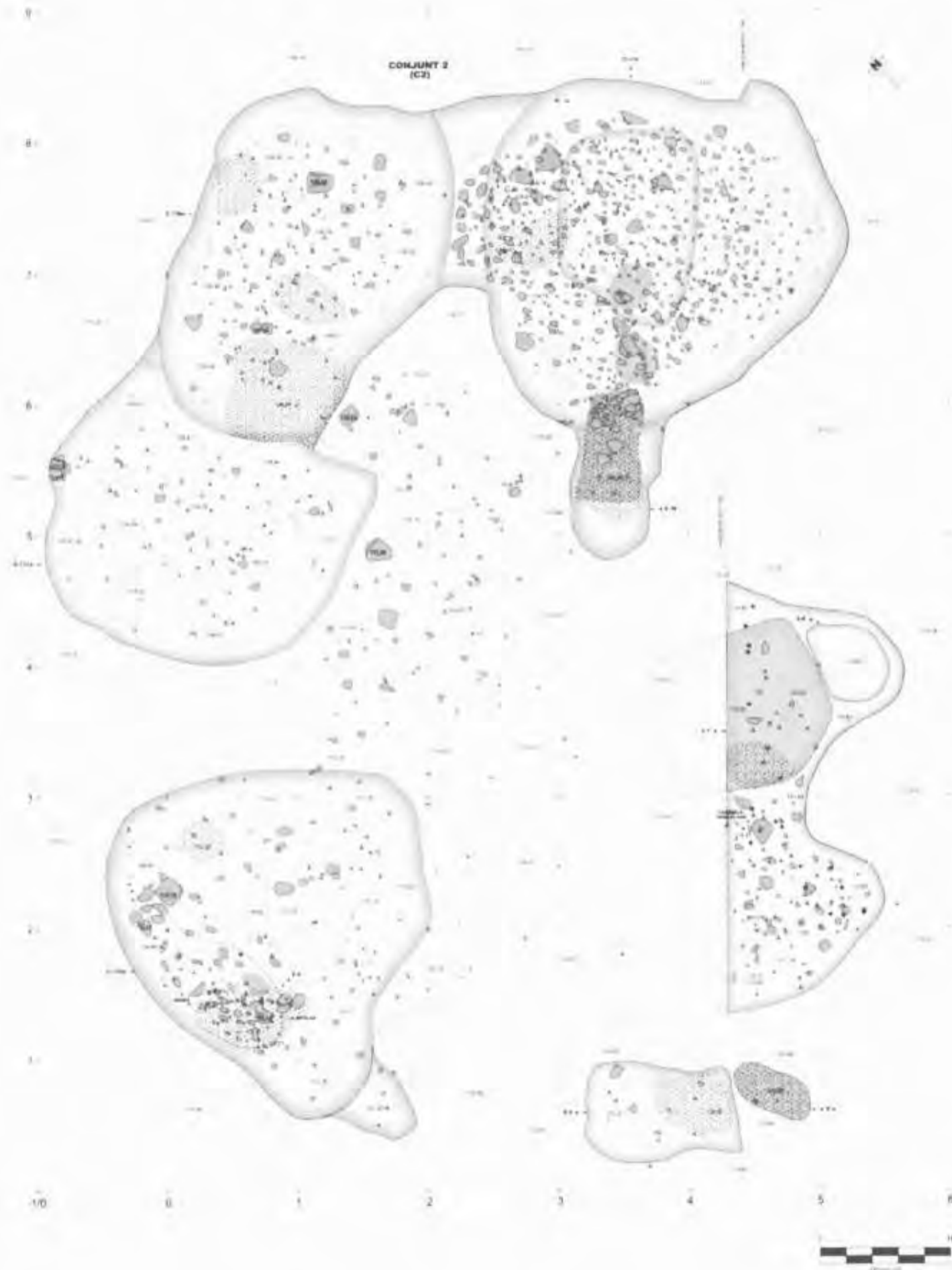
Les restes que s'adscriuen al període Neolític final-Calcolític corresponen a un mínim de dues fases d'ocupació, identificades segons la seqüència estratigràfica i la consegüent superposició d'estructures. Algunes d'aquestes estructures no poden ser incloses amb seguretat en una d'aquestes fases, a causa de la seva localització fora d'un context estratigràfic relacionat directament amb la resta. A nivell de descripció i de planimetria, les restes que no poden adscriure's a cap fase concreta les presentem adjuntes a la primera fase d'ocupació.

5.1. RESTES DE LA PRIMERA FASE D'OCUPACIÓ

Corresponent a una primera ocupació s'ha documentat un conjunt de cinc estructures que es situen agrupades en una àmplia depressió artificial del terreny. En aquesta depressió, hi destaca també l'existència de quatre grans fosses que poden considerar-se com a subestructures dins l'anterior. En aquesta primera fase hi incorporem també dues fosses que no poden adscriure's a cap fase concreta.

Àmplia depressió i subestructures Internes

A causa de les modificacions fetes durant la segona fase d'ocupació i del seccionament ocasionat tant pels treballs agrícoles com pel rebaix mecànic, desconeixem amb exactitud les dimensions i la morfologia d'aquesta àmplia fossa.

	TERRENA		LÍNIES DE NIVELL		INTERVENCIÓ		ANY	PLANO 11: PLANTA GENERAL DE LES ESTRUCTURES DEL NEOLÍTIC FINAL (C2) CONJUNT DE RESTES DE LA FASE D'OCCUPACIÓ I.
	FOSSA		E-17 ESTRUCTURES		ACUMULACIONS DE CENYRES		ACUMULACIONS DE CARBONS	
	SUPERFÍCIES LITOMÀTIQUES		MATERIAL LÍTIC		TERRELLA		FRAGMENT DE TERRELLA	DIRECCIÓ TÈCNICA: JOSEP FONT I PIQUERAS PROMOCIÓ: VOL PAK PACKAGING MACHINES
LOCALITAT: CAN VINVALETS SECTOR II MUNICI: SANT PERPÈTUA DE MOGODA COMARCA: VALLES OCCIDENTAL								

Fig. 7: Planta de les estructures i restes corresponents a la primera fase d'ocupació del conjunt del Neolític final-Calcolític.

L'estructura que denominem E-17, correspon a una depressió excavada al subsòl geològic, que disposa d'una planta oval irregular d'un mínim de 38 m². L'eix major, de 7,9 m de llargada, és orientat en sentit NE-SO; l'eix oposat és d'aproximadament 6,6 m de longitud. Presenta a la part central una superfície plana i lleugerament inclinada, d'aproximadament 11,5 m² i assoleix entre 28 i 50 cm de profunditat respecte al punt més elevat del rasant on afloren les restes. Es caracteritza per la presència de quatre grans fosses ubicades en els laterals sud i est; l'àrea de superfície plana resta al centre i en els laterals nord i oest. Juntament, destaca una estructura de combustió integrada parcialment en una d'aquestes fosses i una llar de foc localitzada a l'interior d'una d'elles. Aquest conjunt d'estructures està relacionat entre elles des del punt de vista estratigràfic, si bé no pot assegurar-se una construcció i funcionalitat coetànies des d'un primer moment.

En primer terme destaquen aquestes quatre grans fosses, totes elles de morfologia semblant:

- E-17A: estructura situada a l'angle sud-oest de la depressió, de planta circular, de 2,8 m de diàmetre i 135 cm de profunditat. El perfil és esfèric i la paret sud-est és oberta vers l'estructura E-17B. Al centre presenta una clotada de 150 per 100 cm en l'obertura i de 44 cm de fondària.
- E-17B: situada a l'angle sud de la depressió, a l'est de la E-17A; ambdues estructures resten separades per una petita franja de 20 cm d'amplada situada a 50 cm del seu coronament; pel lateral nord-est, l'estructura conflueix amb la fossa E-17C. L'estructura és de planta oval, amb uns eixos màxims de 2,68 m per 1,78 m; la secció és esfèrica, amb una alçada conservada de 91 cm, mentre que la base és plana i lleugerament còncava vers les parets.
- E-17C: es situa al lateral sud-est de la depressió, aproximadament a la part central. Pel lateral sud-oest conflueix amb l'estructura E-17B, i ambdues foren reblertes pel mateix estrat, motiu pel qual no és possible determinar si foren realitzades coetàniament. La fossa disposa d'una planta circular amb un diàmetre en l'obertura d'entre 2,40 i 2,20 m; la secció és esfèrica irregular, amb fondària conservada de 43 cm, mentre que la base és plana.
- E-17 D: fossa situada a l'angle nord-est de la depressió que resta isolada de les anteriors, si bé hi manté una relació estratigràfica mitjançant les unitats de rebliment i el paleosòl conjunt de l'es-

estructura E-17. Correspon a una estructura de planta oval lleugerament irregular, de 2,70 m de llargada (NE-SO) per 2,40 m d'amplada; el perfil és també esfèric, amb la base lleugerament inclinada cap a la paret est i una alçada conservada de 43 cm.

Llars, estructures de combustió i fosses associades

Corresponents a la primer fase d'ocupació, s'han localitzat diverses estructures de combustió, que representen l'element més característic del jaciment.

En primer terme, a l'interior de la fossa E-17D s'ha documentat una llar de foc caracteritzada per una concentració de còdols i de carbons i cendres (E-6); al seu entorn s'han documentat alguns fragments d'argila cuita. L'estructura és de planta oval, d'aproximadament 1 m de llargada per 50 cm d'amplada i es situa sobre una lleugera cubeta.

Al lateral nord-oest de la depressió E-17 es documenta una estructura parcialment seccionada, que conserva una planta rectangular d'1,24 m per 0,81 m. Correspon a una llar de superfície plana (E-7) que presenta una important termoalteració; roman coberta per una capa homogènia de cendres de poc més de 2 cm de potència (UE 16). S'han analitzat mostres de l'argila cremada i la determinació mineralògica indica que l'estructura va arribar a assolir un mínim de 800-900°C⁶. Aquesta elevada temperatura podria ser indicativa d'una estructura de combustió tancada. Al lateral oest d'aquesta llar s'hi localitza una petita cubeta de planta oval (UE-18), que ben probablement respon a una funcionalitat estretament relacionada amb la llar E-7.

De caràcter més singular és l'estructura E-16: correspon a una fossa situada al nord-est de l'estructura E-17A, integrada mitjançant l'absència de paret entre elles. La fossa, excavada al subsòl geològic és de planta el·líptica i orientada en sentit NE-SO. L'eix major, en l'obertura de la fossa, és de 128 cm; l'eix menor és de 77 cm. El perfil és de secció esfèrica, amb una fondària conservada de 49 cm. La part inferior de l'estructura presenta una intensa rubefacció que s'estén lleugerament vers l'estructura E-17A.

Estructures a l'exterior de la depressió E-17

A l'exterior de l'estructura E-17, al nord, s'hi ha localitzat dues petites fosses vinculades també a una activitat productiva. L'estructura E-4 respon a una petita cubeta de combustió de planta el·líptica, de 64 cm de llargada per 32 cm d'amplada i 10 cm de fondària. Destaca la

intensa rubefacció que disposen tant les parets com la base, que evidencia el seu ús com a estructura de combustió.

A escassos centímetres al sud-est de l'anterior es localitza una fossa de planta rectangular irregular i d'escassos 8 cm de fondària (E-5). Amida 1,14 m de llargada per 0,77 m d'amplada. La base és plana, amb alguna irregularitat, i de dimensions similars a les de l'obertura.

5.2. RESTES DE LA SEGONA FASE D'OCUPACIÓ

Amortitzat el conjunt de restes de la primera ocupació prehistòrica, a nivell estructural i segons la seqüència estratigràfica documentada, s'hi ha determinat l'existència d'una segona fase d'ocupació.

Característiques morfològiques

La major part de restes d'aquesta segona fase s'insereixen molt probablement en la depressió artificial E-17 de la fase anterior, que ocupen la part superior de l'estructura. Per a la realització individual d'estructures negatives, el seccionament de la sedimentació anterior és evident. La reocupació probablement presentava un nivell d'ús a l'interior d'una àmplia fossa, els límits de la qual són indeterminats a excepció del lateral sud-est, on semblen coincidir pràcticament amb els de l'estructura E-17. La superfície conservada on s'integren les restes representa aproximadament 19 m² i constitueix una possible planta oval de 5,46 m per 3,80 m. El nivell de circulació d'aquesta ocupació no ha estat recuperat a causa del rebaix mecànic previ a la intervenció; únicament podria ser identificat en el sector de l'estructura E-10, en el cas que aquesta estigui assentada directament sobre un rasant pla i no a l'interior d'una cubeta.

Les restes corresponents a aquest període formen un conjunt de 7 estructures:

- E-13: correspon a una fossa de planta irregular situada al límit nord-est del jaciment. En trets generals s'orienta en sentit NE-SO, amb un eix longitudinal de 4,76 m de llargada; s'hi poden distingir dues meitats de planta oval: el sector sud, de 2,48 m per 1,92 d'amplada i el sector nord, de 2,6 m de llargada per 1,46 d'amplada. En conjunt, la fossa presenta una superfície de 7,57 m², de perfil el·lipsoïdal, parets còncaves i base plana lleugerament inclinada vers el sud-oest; la fondària conservada és de 71 cm. La construcció d'aquesta fossa afectà notablement les UUEE 32-34 de rebliment de l'estructura E-17, així com la seva morfologia.

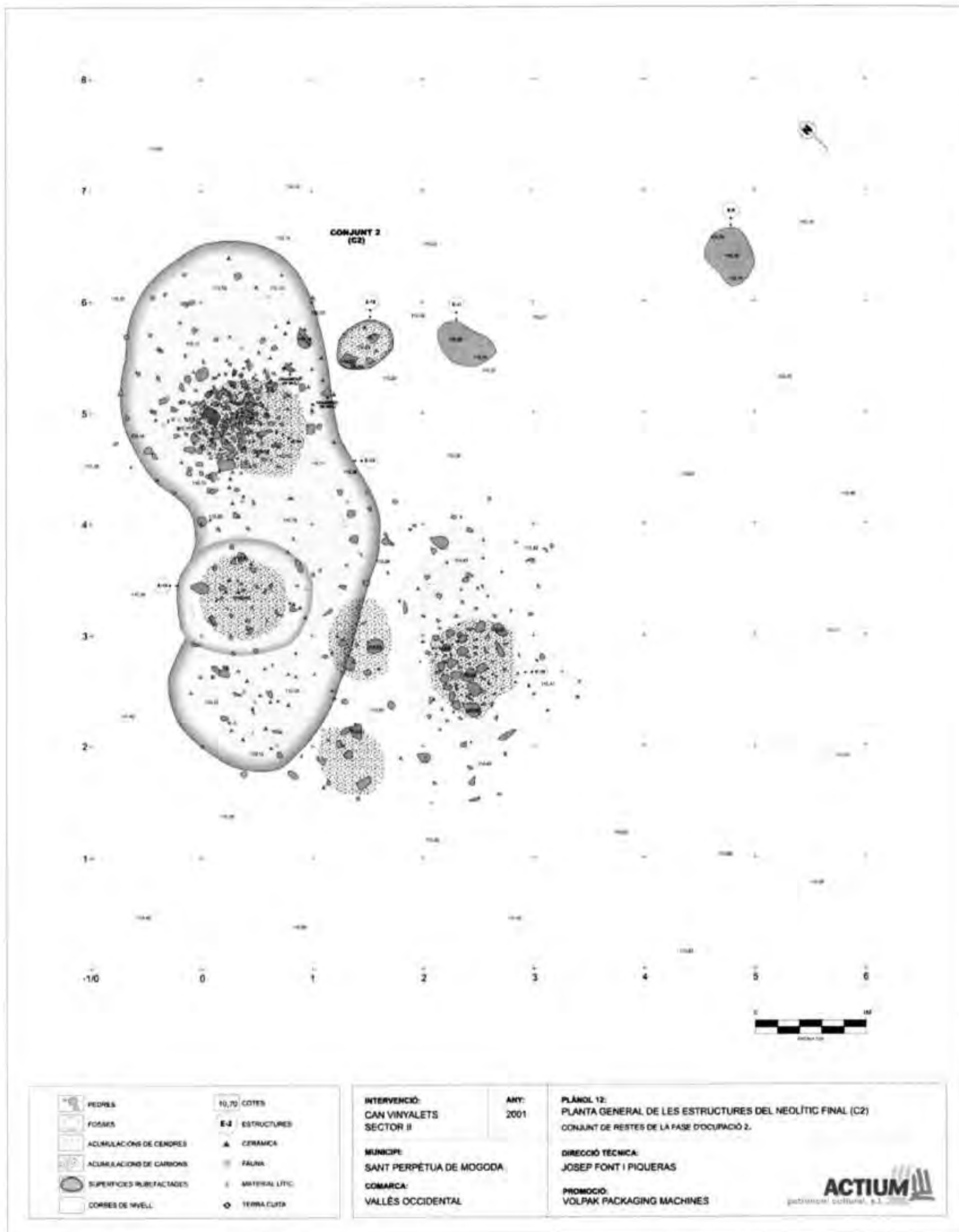

Fig. 8: Planta de les estructures i restes corresponents a la segona fase d'ocupació del conjunt del Neolític final-Calcolític.

En el seu interior s'hi ha documentat dues estructures:

- E-14: llar de foc amb solera de pedres, situada a la meitat sud. Es caracteritza per un concentració de nombroses pedres i alguns còdols petits que constitueixen una planta de tendència circular d'un diàmetre aproximat de 90 cm. L'estructura, molt ben conservada, amb uns 20 cm de potència, disposa d'una intensa acumulació de carbons i fragments de terra cuita.
- E-15: fossa de planta circular situada al lateral est del sector sud. Disposa d'un diàmetre a la boca comprès entre 1,22 i 1,04 m, de secció tipus cubeta i base còncaua. La fondària màxima és de 16 cm.
- E-10: llar de foc situada a uns 80 cm al nord-est de la fossa E-13. Correspon a una concentració de còdols i pedres petits i mitjans, col·locats entre una concentració de carbons de poc més de 6 cm de potència. L'estructura presenta una planta de tendència ovalada, amb un eix longitudinal de 90 cm i un eix transversal de 80 cm.
- E-11: correspon a una superfície d'argila termoalterada situada sobre la UE 31, de la fase anterior. Probablement es tracta de la part inferior d'una cubeta de combustió que hauria estat seccionada pel rebaix mecànic de l'indret. La capa d'argila és d'aproximadament 2 cm de gruix i presenta una planta oval de 56 per 34 cm. La cobria una capa de cendres d'entre 4 i 5 cm de gruix que hauria estat igualment seccionada (UE 23).
- E-12: cubeta situada entre la fossa E-13 i l'estructura E-11. Probablement ha estat també seccionada pels treballs mecànics. Presenta una planta oval, de 54 per 40 cm en l'obertura, secció de tendència esfèrica, amb la base plana i 13 cm de potència.
- E-9: superfície d'argila termoalterada ubicada al límit oest del sector on es localitzen les estructures neolítiques. Es situa a 2 m de l'estructura E-11 i parcialment cobreix la UE 32, rebliment de la fossa E-17A de la fase anterior. A diferència de la resta d'estructures, és probable que no estigués integrada a l'interior d'una possible macro-estructura. Disposava d'una planta oval irregular, amb unes dimensions màximes de 40 per 26 cm. Molt probablement es tracta també de la part inferior d'una cubeta de combustió que es devia seccionar. La superfície estava coberta per una capa de cendres de 5 cm de gruix, igualment seccionada (UE 20).

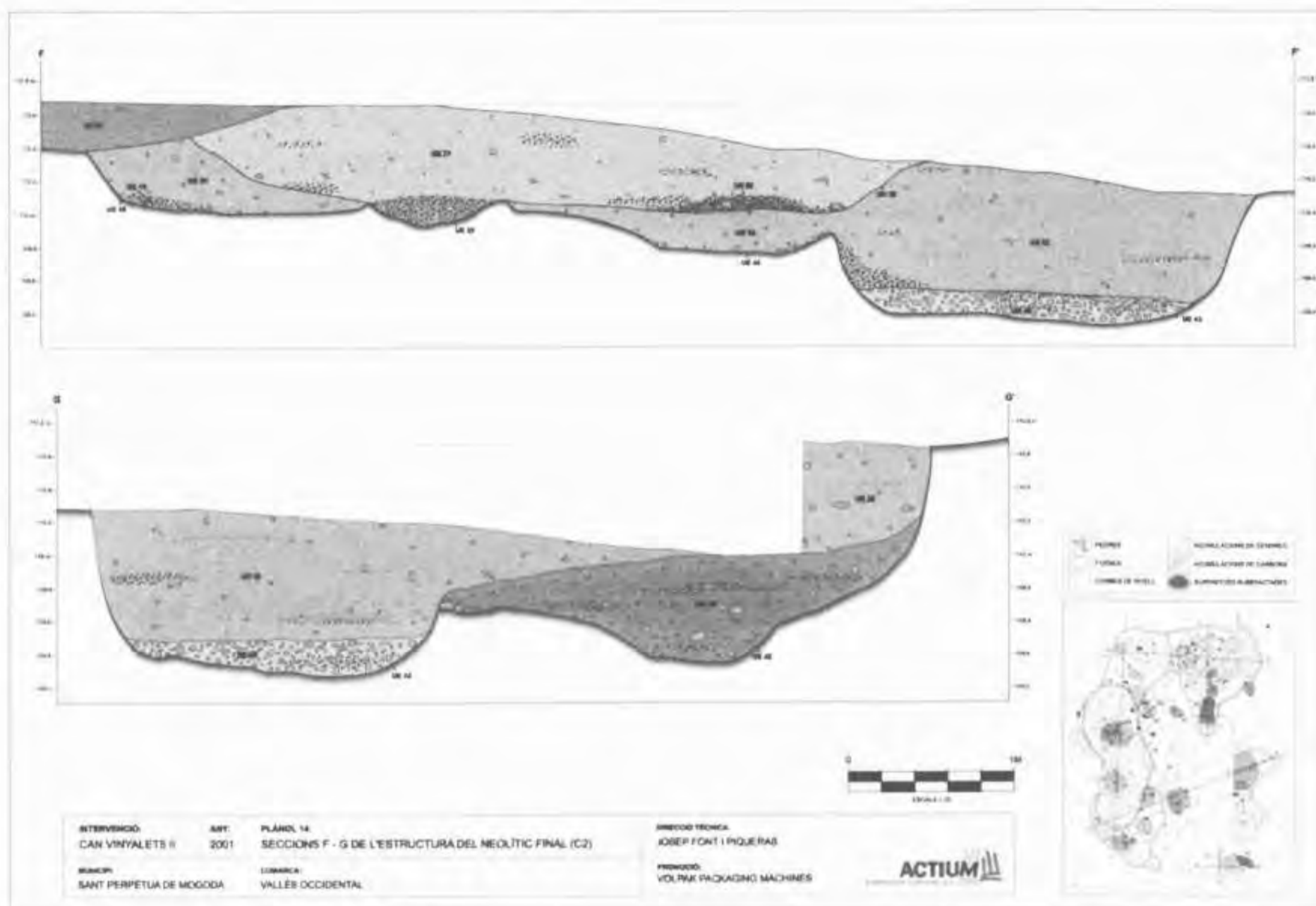

Fig. 9: Representació gràfica de la seqüència estratigràfica del conjunt del Neolític final-Calcolític, on s'observen les dues fases d'ocupació.

5.3. MATERIALS DEL NEOLÍTIC FINAL-CALCOLÍTIC

El conjunt de restes localitzades en les estructures corresponents al Neolític final-Calcolític és format per un total de 1455 fragments de materials de diversa composició, entre els quals són majoritaris els fragments de ceràmica (57,7%), seguits per les restes de fauna (36,6%). La resta de materials els conformen diversos fragments de terra cuita (4,8%), escasses restes d'indústria lítica polida (0,6%), dos objectes de guarniment personal (0,1%) i dos fragments testimonials de *torchis* provinents d'una possible estructura de coberta (0,1%). Destaca la total absència d'indústria lítica tallada.

Les restes ceràmiques són constituïdes per un total de 863 fragments, de característiques molt homogènies. Tant per la seva facturació com pels elements morfològics i de caràcter pseudodecoratiu, permeten atribuir-hi amb tota seguretat una filiació cronocultural de ceràmica neolítica del grup de Veraza⁷. Els resultats de la datació absoluta que s'han realitzat sobre material orgànic provinent de les estructures, corroboren la proposta cronològica.

Es tracta de produccions fetes a mà i d'un aspecte poc polit en la majoria dels casos. La cocció sembla deficient i el desgreixant mineral és abundant i visible a simple vista. Els fragments presenten freqüentment una variabilitat cromàtica, mentre que el tractament exterior majoritàriament és amb un acabat mitjançant el brunyit o poliment.

S'hi ha identificat un nombre mínim de 71 individus i predominen, a nivell de volumetria, les formes mitjanes, seguides pels grans recipients i en darrer lloc, escassos atuells petits. Es tracta de les formes més típiques i característiques de les ceràmiques del grup de Veraza: recipients esferoïdals i cilíndroids de parets sovint bombades i una mica bonyegudes en alguns casos. Únicament s'han identificat dues bases, una d'elles bombada i l'altra plana.

Seguint criteris morfològics, hem determinat dos grups genèrics: formes obertes i formes tancades. En cada un d'ells s'hi ha distingit diversos tipus morfològics. Entre les peces de perfil obert (46%), hi ha formes hemisfèriques (30%), cilíndriques (21,5%), ovals (45,5%) i troncocòniques (3%). Destaca l'individu de morfologia troncocònica, poc habitual en el context del grup de ceràmiques de Veraza al sud dels Pirineus, i que, a més, correspon a l'únic atuell que incorpora una base plana. A aquests trets, s'hi suma el fet que el recipient, postfabricació, estigui cremat per l'interior, especialment el fons de

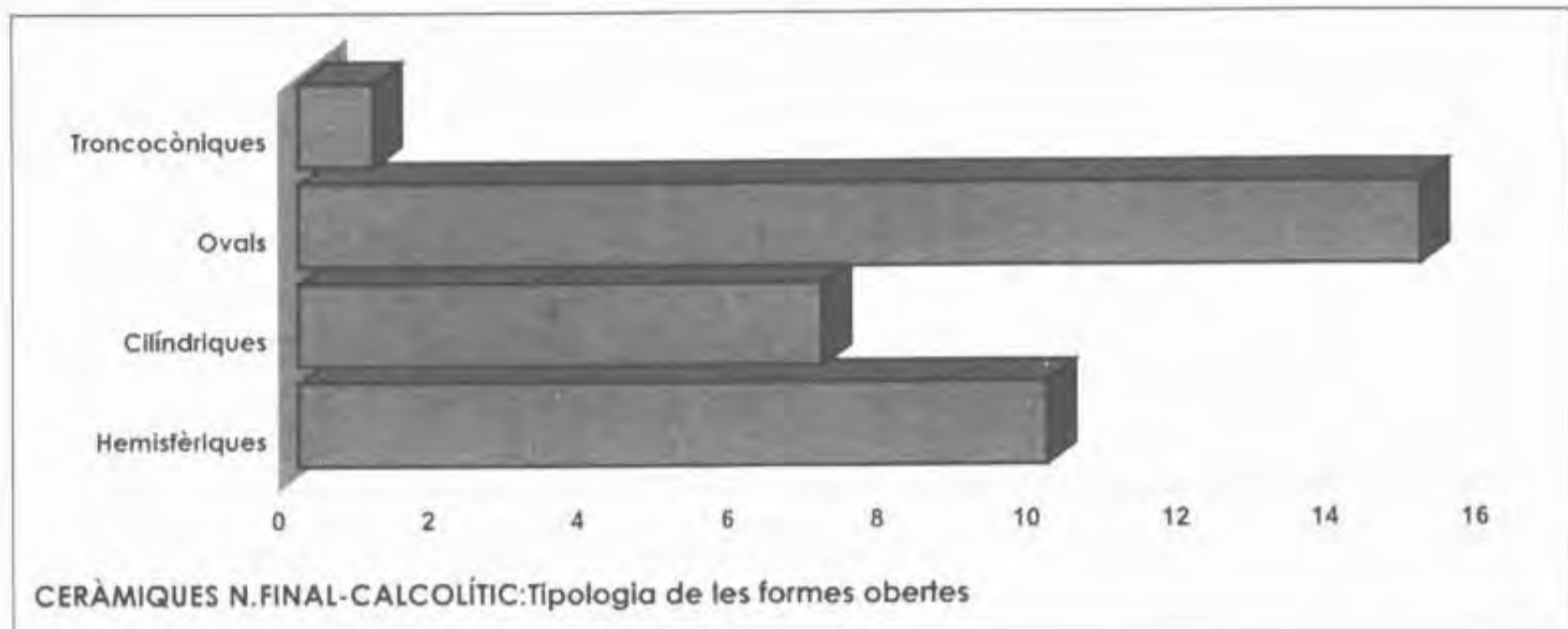

Fig. 10: Gràfic de la tipologia de les formes obertes de ceràmica del Neolític final-Calcolític.

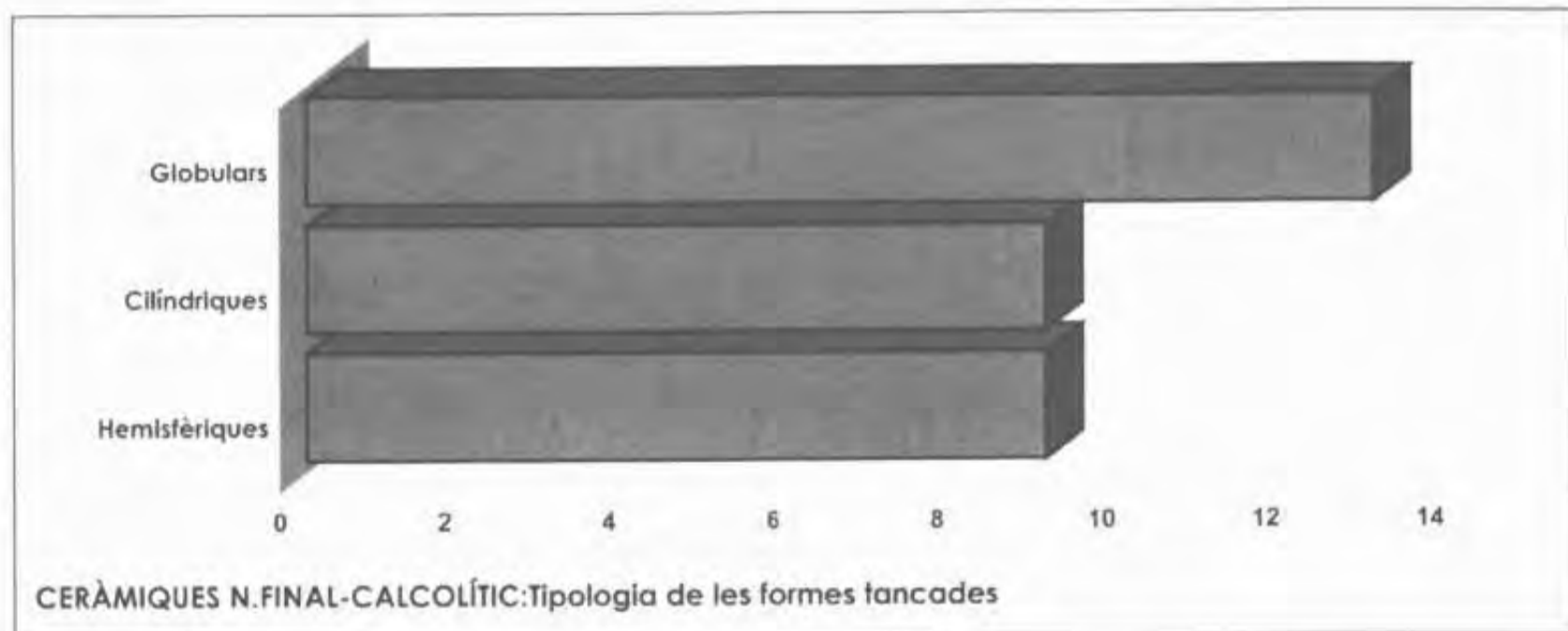

Fig. 11: Gràfic de la tipologia de les formes tancades de ceràmica del Neolític final-Calcolític.

la base, i no per l'exterior. Respecte als atuells de perfil tancat (44%), s'hi han documentat formes hemisfèriques (29%), cilíndriques (29%) i globulars (42%).

Quant a elements decoratius, són constituïts exclusivament per pseudodecoracions plàstiques, però manquen exemplars d'altres elements característics d'aquest període, com els cordons llisos, l'aplicació de petites pastilles, decoracions incises o la realització de pastilles repujades. Es tracta d'elements de premsió, de pasta ceràmica, afegits a la paret dels recipients i de la qual en sobresurten. En el cas de la ceràmica de l'anomenat Grup de Véraza, més enllà d'un caràcter funcional, els elements de premsió són tractats alhora com a motiu decoratiu⁸. Hem identificat un total de 38 exemplars, distingint entre 28 peces amb orelletes i 10 amb mugrons. Els primers corresponen a afegits plàstics de morfologia allargada, mentre que els segons són circulars o ovalats, tots ells situats sovint prop de la vora dels atuells. Destaca un fragment on es conserva la superposició de 4 mugrons en sentit rectilini, amb una separació entre ells d'uns 2 cm.

Són molts els paral·lels que podem trobar tant a Catalunya com al sud de l'Estat francès, per les ceràmiques. El ventall de formes documentat, tant de tipologia oberta com tancada, i amb elements de premsió aplicats (orelletes i mugrons), s'han localitzat en tots els jaciments d'aquest període, cas de El Coll, Can Vinyals o la Bòbila Madurell en el Vallès (MARTÍN 77, 85), el Camp del Rector a l'Anoia (FONT 01), Riera Masarac a l'Empordà (TARRÚS, CHINCHILLA 85) o la Roca Roja al Berguedà (MARTÍN 77) per citar-ne. Menys freqüents són els atuells de forma troncocònica i de base plana, si bé hi ha algun exemplar a la Grotte de Chambres d'Alaric (DUDAY; GUILAINE 80), les Grottes de Valette (GUILAINE 80) o la Cauna de Vergues (GUILAINE; JACOBIESKI 80), tots ells a l'Aude. A l'àrea catalana, aquesta morfologia és pràcticament inexistent.

Entre el material recuperat sorprèn la total absència de restes d'indústria lítica tallada, molt habitual en assentaments d'aquesta cronologia. Respecte a la indústria lítica polida, el volum d'elements exhumats és també escàs. Destaquen dos fragments de molins (part passiva), així com una mà de molí (part activa), de morfologia esfèrica, artefactes realitzats sobre granit. Alhora, també s'hi han exhumat dues petites denes de collaret (0,75 i 0,5 mm de diàmetre) de morfologia discoïdal.

Atesa la quantitat d'estructures de combustió del jaciment, s'han localitzat nombrosos fragments d'argila cremada i rubefactada,

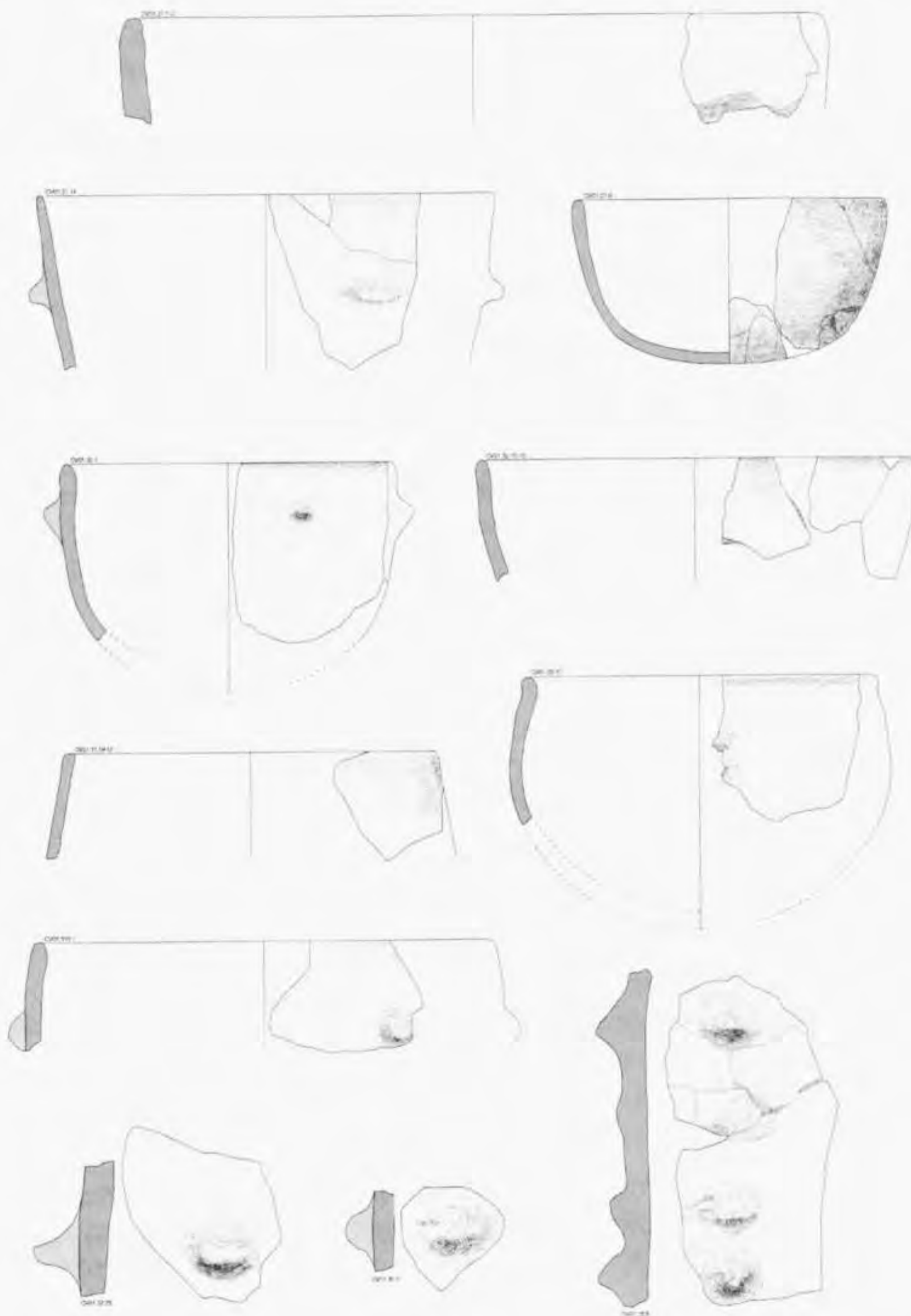

Fig. 12: Mostra de formes i elements decoratius corresponents a les ceràmiques del Neolític Final-Calcolític.

principalment al voltant d'aquestes estructures però també dispersos pel conjunt de l'estratigrafia. Entre els fragments, s'hi han determinat diversos fragments d'una placa de superfícies aplanades que poden correspondre a una llar mòbil o un element de suport.

Respecte a les restes òssies localitzades, s'han estudiat 549 fragments, dels quals 466 han restat no determinats (84,89%) i 83 identificats anatòmicament i taxonòmicament (15,11%). La distribució taxonòmica en nombre de restes i els valors relatius de les restes determinades és la següent: *Bos taurus* (65,06%), Ovicaprins (26,50%), *Sus domesticus* (6,02%) i *Oryctolagus cuniculus* (2,40%). Aquestes restes representen un baix nombre d'individus que afavoreix clarament les espècies amb menys restes. Així, comptabilitzem 4 bovins (2 adults, un jove en procés de canvi de dentició i un altre individu infantil o jove que encara conserva una dent decidua), 3 ovicaprins (adults, segons la dentició aïllada i la que conserven les mandíbules), un porc adult i un conill epifisat.

També cal esmentar una resta malacofaunística, a la UE 34, que correspon al gènere *Mytilus* (musclo); la seva interpretació es fa difícil, (possiblement té una funció de caràcter simbòlic).

5.4. INTERPRETACIÓ I CONCLUSIONS

El conjunt d'elements que caracteritzen les estructures del neolític final-calcolític de Can Vinyalets II permeten palesar que corresponen a les restes d'una instal·lació de treball o unitat productiva a l'aire lliure. Una interpretació com a unitat habitacional és difícil atesa la morfologia i la caracterització de les diverses estructures així com la composició de les unitats estratigràfiques.

Les possibles estructures d'hàbitat a l'aire lliure corresponents al neolític final - calcolític que s'han localitzat fins al moment a Catalunya són escassos i sovint d'interpretació difícil o amb informació precària. Destaquen principalment la petita cabana amb sòcol de pedra del Coll (Llinars del Vallès, Vallès Oriental), dues estructures de la Bòbila Madurell-Mas Duran, la fossa 4.2 de la Bòbila Madurell-Can Feu (MARTÍN et alii 95) i l'estructura E-33 del Camp del Rector (Jorba, Anoia) (FONT 02), totes en àmplies depressions amb diverses instal·lacions a l'interior. També s'hi pot incloure la cabana EH-1 de Ca n'Isac (Palau-saverdera, Alt Empordà), amb diverses fases d'ocupació, la darrera de les quals es data al Neolític-final Vèraza (TARRÚS, 2002).

Aquest grup d'estructures constitueixen els anomenats "fons de cabana", grans depressions excavades artificialment en el sòl caracteritzades per la presència en el seu interior d'estructures domèstiques (llars, cubetes i petites fosses de caire productiu o d'emmagatzematge) i normalment amb indicis d'estructures de sosteniment d'una coberta.

L'estructura principal de Can Vinyalets, la depressió E-17, reuneix en part aquestes característiques, que corresponen a una àmplia depressió d'un mínim de 38 m², amb una fondària mitjana que sobrepassa el 50 cm, i amb nombroses estructures de combustió que podrien ser considerades de caràcter domèstic. Manquen, però, evidències d'un sistema de coberta de tot el conjunt, si bé no descartem la possible cobertura parcial mitjançant materials peribles o sistemes mòbils (tipus tendal). L'existència de les quatre subestructures (fosses E-17 A,B,C i D), amb superfícies compreses entre 5,9 i 4,2 m², relacionades entre elles estratigràficament i morfològica i també amb el conjunt d'estructures de combustió, permet posar de manifest, a nivell d'hipòtesi, que les restes localitzades corresponen a una instal·lació de treball relacionada amb activitats productives. Així, podria correspondre a un agrupament d'obradors o espais de treball relacionats amb activitats d'elaboració o tractament de productes mitjançant el foc.

Les estructures de combustió representen el caràcter singular d'aquesta unitat productiva. Es tracta d'un total de 12 instal·lacions, algunes d'elles de funció directament ignífera i d'altres de tipus secundari.

Les estructures E-6, E-10 i E-14 corresponen a llars de pedres, sense cap tipus de delimitació, assimilables a les més freqüentment documentades tant al nord com al sud dels Pirineus. El fogar localitzat al jaciment de Riera Masarac (Pont de Molins, Alt Empordà) és un exemple similar corresponent al mateix període (TARRÚS; CHINCHILLA 85.) Un cas a part és la llar E-7, on el sol argilós del substrat geològic actua com una solera intensament rubefactada. Estructures similars s'han localitzat a la zona del Llenguadoc i són més freqüents durant l'Edat de Bronze i ja avançadament, en època protohistòrica.

D'altra banda, sovint associades a les llars planes i a nivells de concentració de cendres i carbons, es documenten les anomenades cubetes de combustió. Malgrat les nombroses variants d'aquestes instal·lacions, en comú corresponen a una petita fossa amb un rebliment provinent de productes de combustió (GASCÓ 2003b,

p.283). A Can Vinyalets hi corresponen les estructures E-4, E-9 i E-11. Una estructura similar és l'estructura 1a del jaciment de la Prunera (Sant Joan les Fonts, la Garrotxa) (SAÑA *et alii* 2000).

Un tercer grup d'estructures de combustió és el que definim com a brasers o cendreres. Es tracta en tots els casos de petites fosses estretament relacionades amb una llar o estructura de combustió. Podrien correspondre, *a priori*, a estructures que s'han utilitzat per a una combustió secundària, mitjançant el trasllat de brases o cendres procedents d'una llar o cubeta de combustió, o que han servit com a contenidors de rebutjos de combustió. A Can Vinyalets identifiquem les estructures E-5, E-8, E-12 i E-15 com a brasers/cendreres. Exemples de petites cubetes reblertes amb rebuigs de combustió s'han localitzat en la major part d'assentaments a l'aire lliure tant neolítics com de l'edat del bronze. Al jaciment del neolític mitjà de Ca n'Isac (Palau-saverdera), els seus investigadors hi identifiquen dos brasers/cendreres, a més d'una desena de cubetes de combustió (TARRÚS *et alii* 92). Corresponents al neolític final-calcolític podrien atribuir-se a aquesta funcionalitat algunes de les estructures del jaciment del Camp del Rector (Jorba, Anoia) (FONT 02).

L'estructura E-16 representa un cas a part: respon clarament a una estructura de combustió amb un accés frontal des d'una àmplia fossa. És possible que disposés d'una estructura de coberta o que estigués excavada en galeria. Unes primeres anàlisis mineralògiques han permès establir que les parets de la fossa assoliren una temperatura d'entre 600 i 850°C. Segons els estudis tèrmics, temperatures superiors a 700°C únicament poden assolir-se en estructures tancades (ARNAL 88). En conseqüència, ben probablement es pot considerar que l'estructura correspon a un forn, és a dir, un forn on es barreja el combustible amb la càrrega, l'obrador del qual és la fossa E-17A. A Catalunya, per aquesta cronologia, s'interpreta com a possible forn de ceràmica l'estructura CJII-1 localitzada al jaciment de Cal Jardiner II (Granollers)(MARTÍ *et alii* 97). A França destaquen les dues estructures documentades a Les Vautes (Saint-Gély-du-Fesc, Hérault)(GUILAINE;ESCALON 2003) i el forn de Notre-Dame-de-Marcelle (Limoux, Aude), de morfologia molt similar a l'estructura de Can Vinyalets (VAQUER 94).

Aquest conjunt d'instal·lacions s'interpreten freqüentment com a estructures de cocció culinària i en alguns casos per al fumatge i assecament de carns i peixos, així com a per a la cocció dels cereals per a una millor conservació (GASCÓ 2003b p.284). Les llars planes

amb solera (cas de l'estructura E-7) així com els possibles forns, s'interpreten sovint per a la cocció de coques i pans, on l'ús de la cendra és un sistema reconegut (GASCÓ 2003b, p.281).

Per finalitzar, la proposta de datació relativa ha estat confirmada per l'anàlisi radiocarbònica de mostres de carbons de la UE 27, amortització de la darrera fase d'ocupació de les estructures. La datació absoluta obtinguda és la següent⁹: (UBAR-744) 4075 ± 50 BP, representant una data de 2581 cal. BC. La cronologia resultant s'inclou plenament en els marges establerts pel període de vigència de Neolític final amb ceràmica del tipus Véraza, delimitat en un recent estudi entre 4765-3690 BP (3590-2065 cal. BC) (MARTÍN, MESTRES 03).

Bibliografia

- ALONSO, N.; LÓPEZ, J.B. (2000): "Minferri (Juneda, Garrigues): un nou tipus d'assentament a l'aire lliure a la plana occidental catalana, durant la primera meitat del segon mil·leni cal.BC", *Tribuna d'Arqueologia 1997-98*, pp.279-306.
- ARNAL, J.L. (1988): "Etude thermique des cuissons de type prehistorique", *Archéologie Expérimentale. Tome 1. Le feu: le metal, la cerámique. Colloque international Expérimentation en archéologie: bilan et perspectives 1988. Archéodrome de Veauce. CNRS, Paris*, pp. 237-242.
- AUDOUZE, F.; BUSCHSENSCHUTZ, O. (1989): *Villes, villages et campagnes de l'Europe celtique. Du début du II millénaire à la fin du I siècle avant J.C.*. Bibliothèque d'Archéologie. Paris-Hachette, 1989.
- CABALLÉ, G.; GUTIÉRREZ, D.; VILA, G.; VILA, J.M.^a: "L'excavació arqueològica a Can Vinyalets (Santa Perpètua de Mogoda/Vallès Occidental", a *Jornades d'Arqueologia i Paleontologia 2001. Comarques de Barcelona 1996-2001. Volum III*, Generalitat de Catalunya. Direcció General del Patrimoni Cultural, 2004.
- CARLÚS, X. (1999): "La cabana del bronze inicial de la Vall Suau (Sant Quirze del Vallès, Vallès Occidental)", *Limes*, 6-7, pp.18-39.
- DUDAY, H.; GUILAINE, J. (1980): "Le niveau verazien de la Grotte des Chambres d'Alaric a Moux (Aude)", a *Le group de Véraza et la fin des temps néolithiques dans le Sud de la France et la Catalogne*. pp. 43-46.
- EQUIP MINFERRI (1997): "Noves dades per a la caracterització dels assentaments a l'aire lliure durant la primera meitat del II mil·leni cal. BC: primers resultats de les excavacions en el jaciment de Minferri (Juneda, les Garrigues)", a *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 7, 1997.
- ESPEJO, J.M. (2001): "La cerámica de apéndice de botón: un estado de la cuestión", *Pyrenae*, núm. 31-32, 2000-2001, p. 29-55.
- FONT, J. (2001): *Memòria de l'excavació arqueològica en el jaciment del Camp del Rector (Jorba, Anoia)*. Servei d'Arqueologia. Generalitat de Catalunya. Inèdit.
- FONT, J. (2002): "Noves aportacions al neolític final-Calcolític Véraza: l'assentament del Camp del Rector (Jorba, Anoia) i les estructures de combustió del sector 2 de Can Vinyalets (Santa Perpètua de Mogoda, Vallès Occidental)". *Tribuna d'Arqueologia 2002*. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Barcelona, e.p.

- FRANCÈS, J. (1992): "La cabana del Bronze Final Can Bertran (Cerdanyola del Vallès)", *Limes*, 2, 1992.p 28-41
- GASCÓ, J. (2003a): "Contribution pour une proposition de vocabulaire des structures de combustion", a *Le feu domestique et ses structures au Néolithique et aux Âges des métaux. Actes du colloque de Bourg-enBresse et Beaune, 7-8 octobre 2000*. Montagnac, 2003. p.109-112.
- GASCÓ, J. (2003b): "Structures de combustion et préparation des végétaux de la Préhistoire et de la Protohistoire en France méditerranéenne", a *Le feu domestique et ses structures au Néolithique et aux Âges des métaux. Actes du colloque de Bourg-enBresse et Beaune, 7-8 octobre 2000*. Montagnac, 2003. p.277-290.
- GONZÁLEZ, P.; MARTÍN, A.; MORA, R. (1999): *Can Roqueta. Un establiment pagès prehistòric i medieval (Sabadell, Vallès Occidental)*. Excavacions arqueològiques a Catalunya, 16. Barcelona, 1999.
- GUILAINE, J. (Dir.) (1980a): *Le group de Véraza et la fin des temps néolithiques dans le Sud de la France et la Catalogne*, Actes del col.loqui de Narbonne, 1977. Ed. CNRS, París, 1980.
- GUILAINE, J.; ESCALLON, G. (Dir.) (2003): *Les Vautes (Saint-Gély-du-Fesc, Hérault) et le Néolithique final du Languedoc oriental*. Centre d'Anthropologie. Institut National de Recherches Archéologiques préventives. Toulouse.
- GUILAINE, J.; JACOBIESKI, G. (1980): "La Cauna de Vergues (Villeneuve – Minervoís, Aude)", a *Le group de Véraza et la fin des temps néolithiques dans le Sud de la France et la Catalogne*, pp. 47-48.
- GUILAINE, J.; VAQUER, J. (Dir.) (1995): *L'habitat neolithique et protohistorique dans le sud de la France*. Séminaires du Centre d'Anthropologie, Toulouse, 1995.
- MARCET, R.; MORRAL, J.: "El jaciment de les Escoles Nacionals de Sta. Perpètua de la Mogoda (Vallès Occidental)", *Informació Arqueològica*, 39, 1982, pp. 67-73.
- MARCET, R.; PETIT, Mª A. (1985): "Assentaments d'habitació a l'aire lliure de la comarca del Vallès. Del Neolític al Bronze Final", *Estudios de la Antigüedad*, 2, Universitat Autònoma de Barcelona, 1985, pp. 93-133.
- MARTÍ, M.; POU, R.; CARLÚS, X. (1997): "La Necròpolis del neolític mitjà i les restes romanes del Camí de Can Grau. La Roca del Vallès, Vallès Oriental. Els jaciments de Cal Jardiner. Granollers. Vallès Oriental. Excavacions arqueològiques a la ronda sud de Granollers." *Excavacions arqueològiques a Catalunya*, 14. Departament de Cultura. Generalitat de Catalunya, 1997.
- MARTÍN, A. (1977): "El Grupo de Veraza en Cataluña", a *XIV Congreso Nacional de Arqueología*. Vitoria. 1975. pp. 341-354.
- MARTÍN, A. (1985): "De la cultura de los "Sepulcros de fosa" al grupo de "Veraza" en el Vallès", a *Estudios de la Antigüedad*, 2, Universitat Autònoma de Barcelona. pp. 3-57.
- MARTÍN, A.; J. S. MESTRES (2002): "Periodització des de la fi del neolític fins a l'edat de Bronze a la Catalunya sud-prinenca. Cronologia relativa i absoluta", a *Pirineus i veïns al 3er Mil·leni aC, XII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. 10-12 de novembre del 2000*. Puigcerdà, 2002. p.77-130.
- MARTÍN, A.; DÍAZ, J.; POU, R.; MARTÍ, M.; BORDAS, A. (1996): "Estructuras de hábitat al aire libre veraziencas en el Vallès (Barcelona)", a *I Congrés del Neolític a la Península Ibérica*. Gavà-Bellaterra. 1995. *Rubricatum*, 1. pp. 447-451.
- MAYA, J.L.. (1990): "Calcolítico y Edad del Bronce en Cataluña", a *Aragón-litoral mediterráneo: Intercambios culturales durante la Prehistoria* (Homenaje al Profesor J. Maluquer de Motes), pp. 515-554. Zaragoza.

- MAYA, J.L.; FRANCÈS, J.; PRADA, A. (1993): *El complejo arqueológico de Punta Farisa, Estudios de la Antigüedad*, 6/7, 1989/1990.
- MAYA, J.L.; PETIT, M.A. (1986): "El Grupo del Nordeste. Un nuevo conjunto de cerámicas con boquique en la Península Ibérica", *Anales de Prehistoria y Arqueología de la Universidad de Murcia*, 2, pp. 49-71.
- ROVIRA, J.; PETIT, M^aA. (1997): *La unitat habitacional de Can Cortès (Sant Just Desvern, Barcelonès). Una cabana del Bronze Final a l'antic estuari del riu Llobregat, Monografies Arqueològiques*, VIII, Museu d'Arqueologia de Catalunya.
- SAÑA, M.; VICENTE, O.; CLOP, X.; FAURA, J.M. (2000): "Dades preliminars sobre els treballs efectuats al jaciment arqueològic de la Prunera (Sant Joan les Fonts, la Garrotxa)", *V Jornades d'Arqueologia de Girona*, Olot 2000.
- TARRÚS, J. ; CHINCHILLA, J. (1985) : "El jaciment a l'aire lliure del Neolític Final de Riera Masarac (Pont de Molins, Alt Empordà)", a *Empúries*, 47. pp. 42-69.
- TARRÚS, J; CHINCHILLA, J.; ALIAGA, S.; MERCADAL, O. (1992): "Ca n'Isach (Palau-saverdera): un assentament a l'aire lliure del neolític mitjà", *Tribuna d'Arqueologia*, 1990-1991, pp. 27-40.
- TARRÚS, J. (2002): *Poblats, dòlmens i menhirs. Els grups megalítics de l'Albera, serra de Rodes i cap de Creus*. Diputació de Girona. Pp. 49-56.
- VAQUER, J. (1994): "Une possible structure de cuisson de céramiques sur le site de Notre-Dame-de-Marceille à Limoux (Aude)", *Terre cuite et société. La céramique, document technique, économique, culturel*. XIVe Rencontres Internationales d'Archéologie et d'Histoire d'Antibes. Pp. 93-97.

Notes

1. Gutierrez, Daniel, *Informe de la intervenció arqueològica realitzada a la Zona 2 de Can Vinyalets. Santa Perpètua de Mogoda. Vallès Occidental*. Generalitat de Catalunya, Servei d'Arqueologia, 2001. Inèdit.
2. MAYA, J.L. (90), entre d'altres títols de referència.
3. L'estudi de les restes faunístiques de Can Vinyalets ha estat realitzat per Jordi Nadal Lorenzo. SERP. Universitat de Barcelona.
4. Veure annex.
5. Cronologia actualitzada, segons A.Martín i J.S.Mestres (MARTÍN; MESTRES 02)
6. Veure l'Annex 2.
7. Les característiques morfològiques de la ceràmica del grup de Veraza han estat ben definides en els treballs sota la direcció de J.Guilaine per al sud de l'Estat francès i en els d'A.Martín per a Catalunya.
8. A tall d'exemple veure MARTÍN 77.
9. Veure annex.

Poblament i territori a la Laietània interior

Joaquim García Roselló* i Dolors Zamora Moreno**

* Arqueòleg de l'Ajuntament de Mataró

** Secció Arqueològica del Museu de Mataró

1. LA DOCUMENTACIÓ ESCRITA: LA LAIETÀNIA I ELS LAIETANS A LES FONTS

No està clara la identificació i la delimitació territorial de les comunitats indígenes ibèriques que habitaren la zona del nord-est de la Península Ibèrica entre els segles VI i I aC. Aquest és un aspecte problemàtic que ha estat tractat per diferents autors (BARBIERI 1943) (BARBERA, MAYA 1992) (SANMARTI, PADRO 1992) (OLESTI 1995) (ZAMORA, GARCÍA ROSELLÓ 2005) i que encara està lluny de ser resolt, sobretot per l'escassetat de cites que en fan les fonts i per les contradiccions que, aparentment, semblen haver-hi entre els pocs autors clàssics que en fan referència.

Un dels problemes que presenta l'estudi de les fonts antigues és el decalatge cronològic existent entre el moment en què succeïren els fets i el moment en què aquests s'escriviren, és a dir, els cronistes, historiadors o geògrafs no foren contemporanis dels episodis que narraren. Estrabó (65 aC-20 dC) és l'autor més antic que feu referència en els seus textos als laietans, tot i que mai visità la Península Ibèrica. Les descripcions dels territoris de la seva obra –*Geographia*– es basen en autors anteriors com Polibi, l'obra del qual se situa a mitjans del segle II aC, i Posidoni i Artemidor, ambdós de principis del segle I aC (SANMARTI 1987). Més modernes foren les obres de Plini el Vell (23-79 dC) i de Ptolemeu (segle II). Es tracta, doncs, d'autors que fan referències a una cultura, la ibèrica, ja residual o extingida en el moment en què fan referència a ella i que per tant, no la conegueren de primera mà.

Quant a la Laietània –*Laeetania*– ibèrica, tot i que els seus límits reals són difícils de precisar, hom accepta que els territoris de les actuals comarques del Maresme, Vallès Oriental i Occidental, Barcelonès i Baix Llobregat en formaven part (BARBERA, DUPRE 1984:40) (SANMARTI 1987).

Al capítol III, 4, 8, de la *Geographia* és on Estrabó descriu la costa mediterrània, i comenta que de *Tarraco* cap al nord la costa ja té bons ports, així com la terra dels *Leetanoi* i *Lartolaietai*, i altres pobles que ocupen la zona fins a Empúries. Així doncs, segons l'autor, *Laietans* i *Lartolaietans* -poble aquest últim que només cita Estrabó-, ocuparen l'àrea costera situada al nord de *Tarraco* i al sud dels *Indicetes*.

Al capítol III, 4, 21 de la *Naturalis Historia* de Plini el Vell, es descriu de sud a nord la costa mediterrània, i comenta l'autor que per sobre la colònia de *Tarraco* hi havia la regió dels *Ilergets*, la població de *Subur*, el riu *Rubricatum* –El Llobregat–, a partir del qual hi habitaven els *Laeetani* i els *Indicetes* (*a quo Laeetani et Indigetes*). D'aquest text se'n pot deduir el fet que, segons Plini, a partir del riu *Rubricatum* s'estenia el territori dels laietans, i més enllà, el dels Indiquets, la qual cosa sembla coincidir amb la delimitació estricta dels laietans que alguns autors proposen (BARBERA-DUPRÉ, 1984: 40).

Al capítol XIV, 8, 68-71, Plini comenta que els laietans produïen abundant vi i que les seves aigües eren bones per guarir la mossegada de gossos rabiosos (XXV, 6, 17). En aquest text, Plini especifica que això passà a la *Laietania*, la part més pròspera d'Hispania (*In Laeetania res gerebatur, Hispaniae proxima parte*).

Al capítol II, 6. 16-19 de la *Geographias Hyphegesis* de Claudi Ptolemeu es fa una relació dels pobles, ciutats i accidents geogràfic que se situen de sud a nord al llarg de la costa. Després de descriure el litoral dels *Ilercaones* i *Cossetans* (amb *Tarraco* i *Subur*), Ptolemeu descriu el litoral dels *Laietans* (amb *Barcinon*, *Baitulon*, *Ailuron*, etc). Per sobre seu hi ha el litoral dels *Ilergets*.

En el seu llibre II, en base als seus càlculs dóna la posició geogràfica de les diferents ciutats i accidents geogràfics d'Hispania. El fragment on es refereix als laietans és el següent (FHA VII. 190):

«Litoral de *Laietans*:

<i>Bárcinon</i>	17º 15' 41º
<i>Desembocadura del Río Rubricatum</i>	17º 30' 41º
<i>Báitulon</i>	17º 50' 41º 20'
<i>Promontori Lunar</i>	18º 30' 41º 20'
<i>Ailuron</i>	18º 41º 45'
<i>Blanda</i>	18º 42º

Al capítol II, 6, 72 comenta que els nuclis interiors dels *Indigetes* són

Deciana i Iuncaria, i dels *Laietans* sols hi ha *Rubricata*. És a dir, que el territori dels *Laietans* és bàsicament costaner. (FHA VII. 198):

«y la ciutat de terra endins dels laietans:

Rubricata

17º 20' 41º 25'»

És interessant destacar del text de Ptolemeu el fet que estableix clarament el territori dels laietans, els quals ocupen una zona costera molt definida, des de la desembocadura del riu *Rubricato* fins a *Blanda* (Blanes).

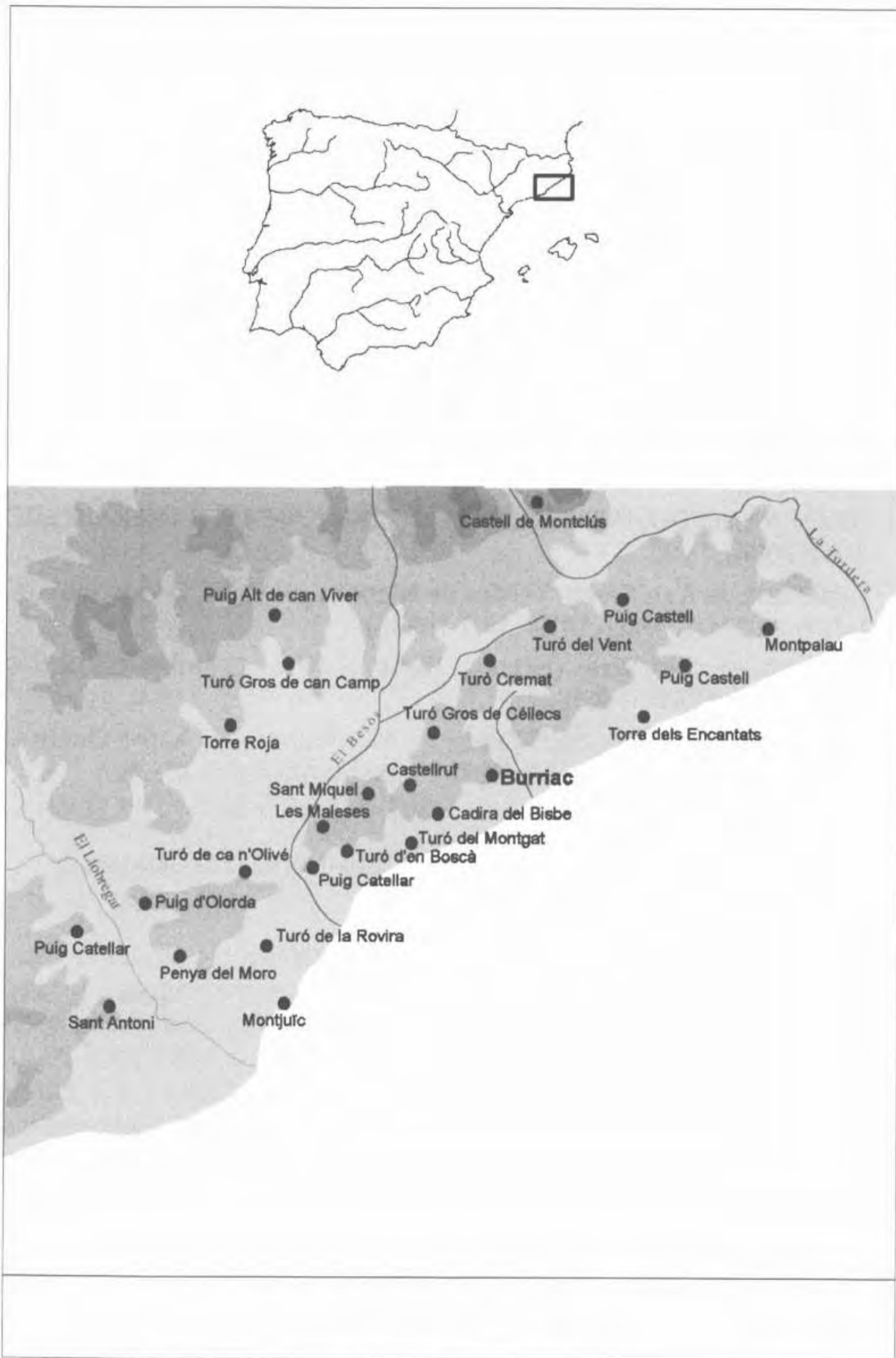
2. LA DOCUMENTACIÓ ARQUEOLÒGICA: ELS JACIMENTS

Si bé la documentació arqueològica ens mostra un panorama més optimista quant a la identificació dels diferents nuclis de població que formaven part de la comunitat dels laietans, malauradament en molts dels casos l'única informació d'ells que en posseïm és justament la seva ubicació. Tret d'uns pocs jaciments on s'ha intervingut amb certa constància i rigorositat, la majoria, en el millor dels casos, han estat objecte d'actuacions puntuals i sense continuïtat, sense un projecte ben definit que permetés plantejar campanyes continuades d'excavació i d'estudi. Els treballs efectuats en alguns d'aquests jaciments, a més, s'hi realitzaren ja fa algunes dècades, amb la metodologia del moment, la qual cosa encara dificulta més poder posseir dades amb certa fiabilitat i determinants.

Tanmateix, entenem que amb l'estat actual del coneixement, el qual, a part dels treballs realitzats en els diferents jaciments i àrees més immediates d'influència, s'ha obtingut a partir de prospeccions sistemàtiques o esporàdiques del territori en alguns casos, a partir de la redacció de cartes arqueològiques en altres casos, la descoberta de nous jaciments corresponents a nuclis bàsics de població laietans –*oppida*– és cada vegada més improbable. Difícilment, tret d'alguna sorpresa inesperada, hi ha la possibilitat d'augmentar el nombre d'aquests centres bàsics de població ibèrica, la qual cosa no significa que no puguin aparèixer altres tipus de nuclis de poblament o d'assentaments més petits relacionats amb activitats concretes i determinades. El coneixement, pràcticament exhaustiu, del nombre i de la situació d'aquests *oppida* dels ibers laietans permet formular estudis teòrics d'ordenació i d'organització territorial dels laietans, els quals faciliten, a la vegada, la comprensió i l'obtenció d'informació referent a altres aspectes més complexos de la seva identitat: organització social i política, activitat econòmica i comercial, etc.

Els *oppida* que coneixem, amb un grau més o menys profund d'informació, són els següents:

- **Montpalau** (Pineda de Mar, el Maresme) (SERRA RÀFOLS 1932) (SANMARTÍ 1987) (MARTÍN, RIGO 1987).
- **Puig Castell** (Sant Cebrià de Vallalta, el Maresme) (SANMARTÍ 1987) (OLESTI 1995).
- **Torre dels Encantats** (Arenys de Mar, el Maresme) (PELLICER 1887) (PONS GURI 1938) (SERRA RÀFOLS 1942) (RIBAS 1952) (BATISTA, MARTÍN 1959) (TRIAS 1967-1968) (SERRA RÀFOLS 1968) (SANMARTÍ 1987) (SANMARTÍ 1990) (SANMARTÍ 1993a) (OLESTI 1995) (ASENSIO *et alii* 1998).
- **Burriac** (Cabrera de Mar, el Maresme) (RIBAS 1934) (RIBAS 1952) (RIBAS 1964) (RIBAS, LLADÓ 1977-78) (BONET i GARÍ 1979) (BARBERÀ, PASCUAL 1979-80) (ROUILLARD 1981) (MARTÍ 1982-83) (BENITO *et alii* 1986) (MIRÓ, PUJOL, GARCÍA ROSELLÓ 1988) (GARCÍA ROSELLÓ, MIRÓ, PUJOL 1991) (ZAMORA, GUITART, GARCÍA ROSELLÓ 1991) (BANÚS 1991) (MIRÓ 1991) (BANÚS 1994) (GARCÍA *et alii* 2000).
- **Cadira del Bisbe** (Premià de Dalt, el Maresme) (ÁLVAREZ, CARRASCO 1988) (COLL 1988) (MIRÓ 1991) (MARTÍN, COLL 1996) COLL *et alii* 1997) (COLL, MONTLLÓ 1999) (COLL, MOTLLÓ, BOSCH 2003-2004) (COLL 2004).
- **Turó d'en Boscà** (Badalona, el Barcelonès) (SERRA RÀFOLS 1928) (MALUQUER DE MOTES 1965) (JUNYENT, BALDELLOU 1972) (CUYAS 1976) (ZAMORA, GUITART, GARCÍA ROSELLÓ 1991) (ZAMORA 1996).
- **Puig Castellar** (Santa Coloma de Gramenet, el Barcelonès) (DE SEGARRA 1905) (MARTÍNEZ, VICENTE 1966) (MARTÍNEZ 1970) (MARTÍNEZ 1989) (IBAÑEZ, MARTÍNEZ 1991) (GILI, RIGO 1992) (SANMARTÍ *et alii* 1992) (FERRER, RIGO 2003).
- **Turó de les Malezes** (Montcada i Reixac, el Vallès Occidental) (FONT I CUSSÓ 1956) (CUYÀS 1976) (VELASCO 1982) (SANMARTÍ 1987) (DURAN, HUNTINGFORD 1998).
- **Castellruf** (Martorelles, el Vallès Oriental) (GASULL *et alii* 1995).
- **Muntanya de sant Miquel** (Vallromanes/Montornès del Vallès, el Vallès Oriental) (RIPOLL, BARBERÀ, MONREAL 1964) (BARBERÀ, PASCUAL 1969-1970) (BARBERÀ, DUPRÉ 1984).
- **Turó Gros de Céllecs** (Òrrius, el Maresme) (RIBAS 1934) (MALUQUER DE MOTES *et alii* 1982) (LEPP 1984) (LEPP 1985) (LEPP 1986) (SANMARTÍ 1997).
- **Turó Cremat** (La Roca del Vallès, el Vallès Oriental) (ESTRADA 1955) (SANMARTÍ 1987) (AAVV 1995).

La Laietània Ibèrica.

- **Turó del Vent** (Llinars del Vallès, el Vallès Oriental) (RIBAS 1934) (CARRE-RAS CANDI 1903) (LÓPEZ MULLOR, ROVIRA, SANMARTÍ-GREGO 1982) (BOSCH *et alii* 1986) (SANMARTÍ-GREGO 1994) (SANMARTÍ, ÀLVAREZ, ASENSIO 1995) (ASENSIO *et alii* 1998).
- **Turó de La Rovira** (Barcelona, el Barcelonès) (COROMINAS 1945-1946) (GRANADOS 1977).
- **Turó de Ca n'Olivé** (Cerdayola del Vallès, el Vallès Occidental) (BARBERÀ *et alii* 1960-1961) (BARBERÀ *et alii* 1962) (BARRIAL, FRANCES 1991) (ASENSIO *et alii* 2000-2001).
- **Montjuïc** (Barcelona, el Barcelonès) (GRANADOS 1982) (GRANADOS *et alii* 1986) (BLANCH *et alii* 1994).
- **La Penya del Moro** (Sant Just Desvern, el Baix Llobregat) (BARBERÀ, SANMARTÍ 1982) (BARBERÀ 1986-1989) (BARBERÀ 1990) (BARBERÀ 2000).
- **La Torre Roja** (Caldes de Montbui-Sentmenat, el Vallès Occidental) (MIRÓ, FOLCH, MENENDEZ 1987) (FOLCH *et alii* 1988) (SANMARTÍ 1993b) (FORTÓ *et alii* 2004).
- **Turó Gros de Can Camp** (Caldes de Montbui, el Vallès Occidental) (DE MONTES, SALA 1962) (SANMARTÍ 1993b).
- **Puig Alt de Can Viver** (Bigues i Riells, el Vallès Oriental) (ESTRADA 1955) (SANMARTÍ 1993b).
- **Castell de Montclús** (Sant Esteve de Palautordera, el Vallès Oriental) (MONREAL 1961) (BARBERÀ, DUPRÉ 1984) (SANMARTÍ 1987).

3. PAUTES D'ASSENTAMENT I PROPOSTA D'UN MODEL D'ORGANITZACIÓ TERRITORIAL

Ha estat en la darrera dècada del segle XX quan els estudis de territori en època ibèrica han pogut concretar-se en models teòrics raonats, coherents i ben argumentats. En el cas de la Laietània, aquests estudis encara són molt més recents (ASENSIO *et alii* 1998) (SANMARTÍ 2000) (SANMARTÍ 2001a) (SANMARTÍ 2001b) (ASENSIO *et alii* 2001) (ZAMORA *et alii* 2001). Manca, però, una proposta elaborada a manera de síntesi consensuada pels diferents investigadors que han proposat models en àrees concretes de la Laietània. De fet, aquests diferents models no són tan diferents ni formulen hipòtesis d'organització territorial antagòniques i irreconciliables. De la seva anàlisi es desprèn que el coneixement d'aquest territori és prou madur com per poder arribar a plantejar un model teòric global, contrastat, creïble i consistent científicament, un cop salvats els petits matisos que semblen no encaixar, possiblement perquè mai no s'han tractat

en comú, en aquesta anàlisi del territori dels laietans. En la mesura que desitgem que aquest esforç d'unir coneixements sigui una realitat a curt termini i alhora que entenem que el present estudi no és el marc on s'ha d'aprofundir i concretar la revisió d'aquesta línia de treball, per continuar l'exposició dels arguments d'aquest capítol prendrem com a referència el model que considerem més versemblant, afegint-hi aquelles aportacions d'altres models que ajudin a complementar i completar una proposta, com a mínim, coherent.

Entrant, doncs, en matèria, entenem que la primera reflexió que es desprèn de la simple observació de la situació i de la distribució en el territori dels diferents *oppida* laietans ha de referir-se a l'estreta relació que existí entre el centres de poblament i el medi físic que els acollia. Malgrat haver-hi una estratègia d'ocupació territorial ben planificada, la dependència i acomodació d'aquestes comunitats amb el medi físic esdevingué determinant en les seves pautes d'assentament.

Els laietans foren una comunitat d'organització complexa, que basava la seva supervivència i prosperitat en l'ocupació, l'explotació i l'obtenció dels recursos d'un territori propi, per tant exclusiu, la qual cosa comportà la seva delimitació i un acurat planejament del seu control i defensa, així com una constant preocupació pel manteniment d'una cohesió territorial i per la protecció dels recursos que n'obtenien.

El territori, doncs, s'organitzà a partir d'unes necessitats prèviament plantejades, la qual cosa determinà el disseny d'una estratègia d'ocupació en el territori concret que posseïen. La prosperitat d'una comunitat bàsicament agrícola excedentària es basava en la possessió i control d'unes grans àrees de terres fèrtils, amb capacitat de ser explotades extensivament. A la Laietània aquestes grans àrees de conreu estaven situades a les planes interiors vallesanes, a la Depressió Prelitoral. La idoneïtat d'aquesta àrea geogràfica per al conreu, sobretot dels cereals, ve determinada per les característiques del territori —extenses planes arrecerades entre muntanyes—, i del sòl, extremadament fèrtil i ben irrigat.

El condicionant geogràfic que suposava el fet de tenir situades en terres interiors les àrees de producció cerealística, sens dubte fou un dels factors que influí en l'organització territorial laietana. Altres factors que de ben segur foren determinants i condicionaren les pautes d'assentament foren la necessitat d'un bon control de tot el seu territori, disposar de centres de mercat on acumular els excedents i

comercialitzar-los, i la ubicació dels principals nuclis residencials en indrets amb unes condicions d'habitabilitat immillorables.

És a partir d'aquestes premisses i del condicionament i optimització del medi natural que les determinava, que cal analitzar les estratègies d'ocupació del territori. Així s'observa que en l'àrea geogràfica d'estudi es diferencien dues distribucions ben diferenciades d'*oppida* i se n'insinua una tercera. La primera, situada a la costa, ocupa els turons de la Serralada Litoral que dominen la plana marítima. Una segona, més a l'interior, també ocupa els turons de la Serralada Litoral, els que dominen la Depressió Prelitoral i els cursos dels rius Llobregat, Besòs i Mogent. La tercera, més imprecisa, devia ocupar els turons de la Serralada Prelitoral que dominen la Depressió Prelitoral.

La tercera distribució tan sols s'entreveu, entre d'altres coses, perquè els *oppida* que la conformaven són arqueològicament, tret d'algun cas concret, molt mal coneguts. Són els jaciments de la Torre Roja i del Turó Gros de Can Camp de Caldes de Montbui, del Puig Alt de Can Viver de Bigues i Riells i del Castell de Montclús de Sant Esteve de Palautordera. Les altres dues distribucions, tanmateix, conformen dues clares i diferenciades línies d'*oppida*, les quals se situen en llocs elevats de la Serralada Litoral, que controlen passos naturals i ben a prop dels camins existents. La nostra proposta teòrica d'ocupació i d'organització territorial la platejarem, doncs, a partir de les dues línies d'*oppida* dels quals tenim un millor coneixement, la qual cosa no vol dir que no tinguem present la tercera, tot i ser la menys coneguda i definida.

El primer fet que evidenciem és que entre els *oppida* de la costa i els de la primera línia interior hi ha evidents i notòries diferències.

Els *oppida* de la primera línia interior foren el del Turó de ca n'Olivé, el del Puig Castellar de Santa Coloma de Gramenet, el del Turó de les Maleses, el de Castellruf, el de Céllecs, el del Turó Cremat i el del Turó del Vent. L'eix longitudinal que els articulà fou el Camí de la Carena i tenien un excel·lent domini visual i control de grans àrees de la Depressió Prelitoral. Alguns d'ells estaven situats, a més, a prop dels colls, passos i camins transversals que connectaven les planes interiors amb les costaneres.

Tots ells ocupaven els cims dels turons que els acollien i en cap cas sobrepassaven les 0,5 ha d'extensió. A excepció de l'assentament fortificat del Turó del Vent, l'estructura urbana de la resta era similar. Eren *oppida* que s'emmotllaven a l'orografia dels cim del turons,

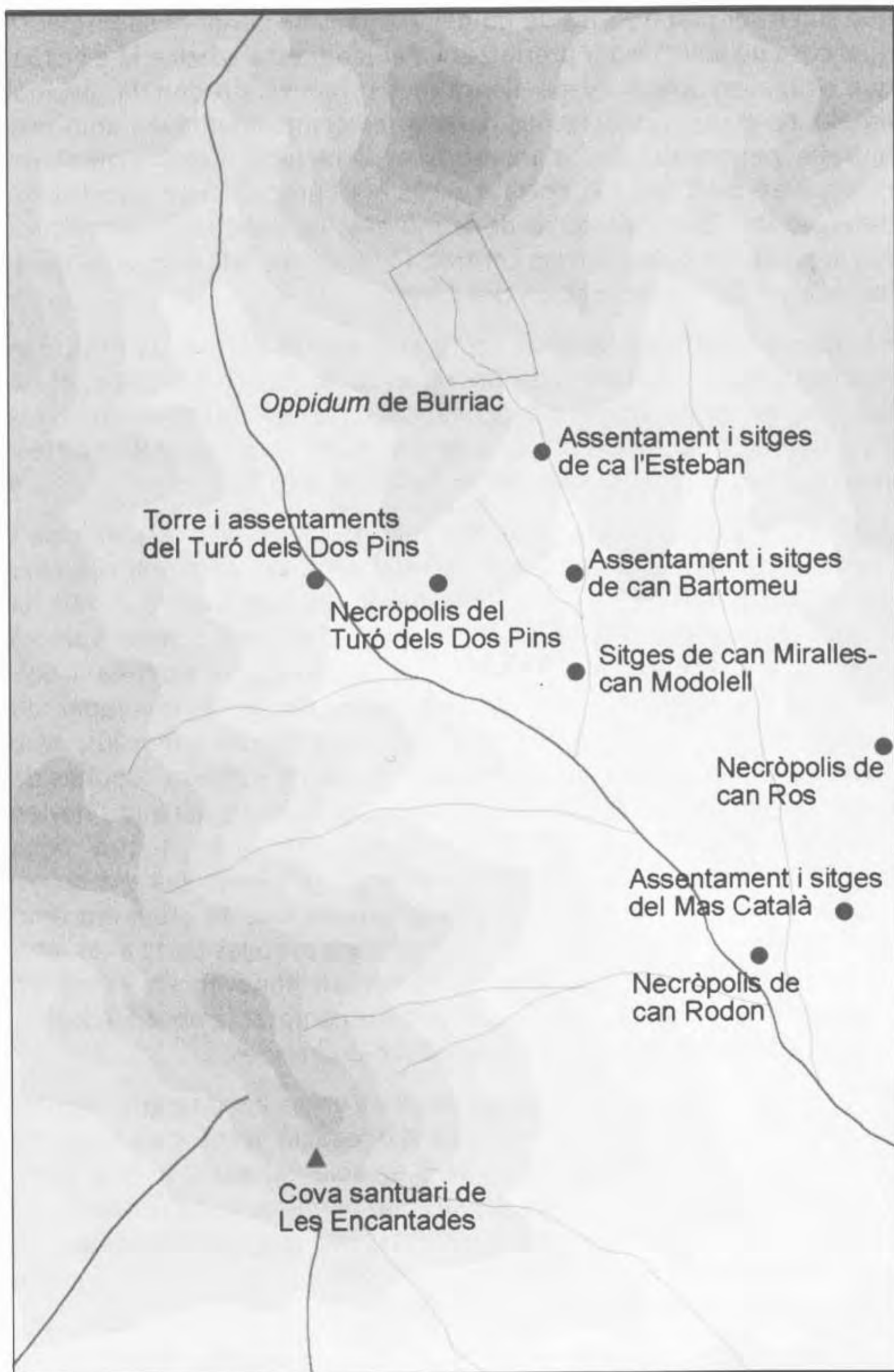
que solen ser plataformes de no gaire extensió i pendent suau, per la qual cosa no solien estar aterassats. Per a aquesta adaptació a l'espai que ocupaven solien ser de planta més o menys arrodonida, ovoïdal en alguns casos. Les defenses naturals es complementaven amb una muralla perimetral que s'acomodava al terreny. Generalment no disposaven de torres i la porta d'accés era l'únic element constructiu defensiu que podia destacar de la muralla. La distribució urbanística era senzilla, un o dos carrers centrals i habitatges adossats a la muralla, que es distribuïen entorn del carrers.

Els *oppida* situats a la línia de costa eren els del Turó de la Rovira, el de Montjuïc, el del Turó d'en Boscà, el de la Cadira del Bisbe, el de Burriac, el de la Torre dels Encantats i el de Montpalau. L'eix longitudinal que els connectava era el camí dels Contrabandistes. Tenien un control visual absolut de la plana litoral.

A diferència dels *oppida* interiors, els de la costa s'estenien pels vessants de migdia dels turons, la qual cosa els permetia disposar d'una major superfície. A excepció del de Burriac, d'entre 7 i 10 ha d'extensió –i el suposat de Montjuïc, al qual no se li coneixen restes estructurals–, la resta ocupaven entorn de 2 ha. El fort pendent dels vessants i la superfície ocupada els obligaren a desenvolupar un urbanisme complex. Disposaven de potents sistemes defensius, amb llargs trams de muralla on s'alternaven torres de defensa, algunes de les quals emmarcaven els accessos fortificats. Eren *oppida* que s'havien d'emmotllar al pronunciat desnivell del turó, per la qual cosa prèviament havien d'aterassar el terreny i retallar-lo per encabir-hi les construccions. Tenien carrers longitudinals que es creuaven amb d'altres, en ocasions esglaonats, que comunicaven les parts altes amb les zones baixes de l'*oppidum*. Els carrers delimitaven els espais on s'aixecaven les illes de cases que podien comptar amb edificacions d'estructures complexes, de caire públic o privades.

L'anàlisi de la comunicació visual existent entre els diferents *oppida* ajuda a esbrinar també estratègies d'ocupació territorials i pautes d'assentament. En el territori que s'estudia cal establir una triple correspondència de camps visuals: els que permetien una comunicació entre els de la primera línia interior, els que possibilitaven la visualització entre els de la costa i la connexió visual entre la primera línia d'*oppida* interior i els de la costa.

La comunicació visual entre els *oppida* de la primera línia interior degué ser força eficaç. Així, des de l'assentament del Turó del Vent

Jaciments ibèrics de la vall de Cabrera de Mar

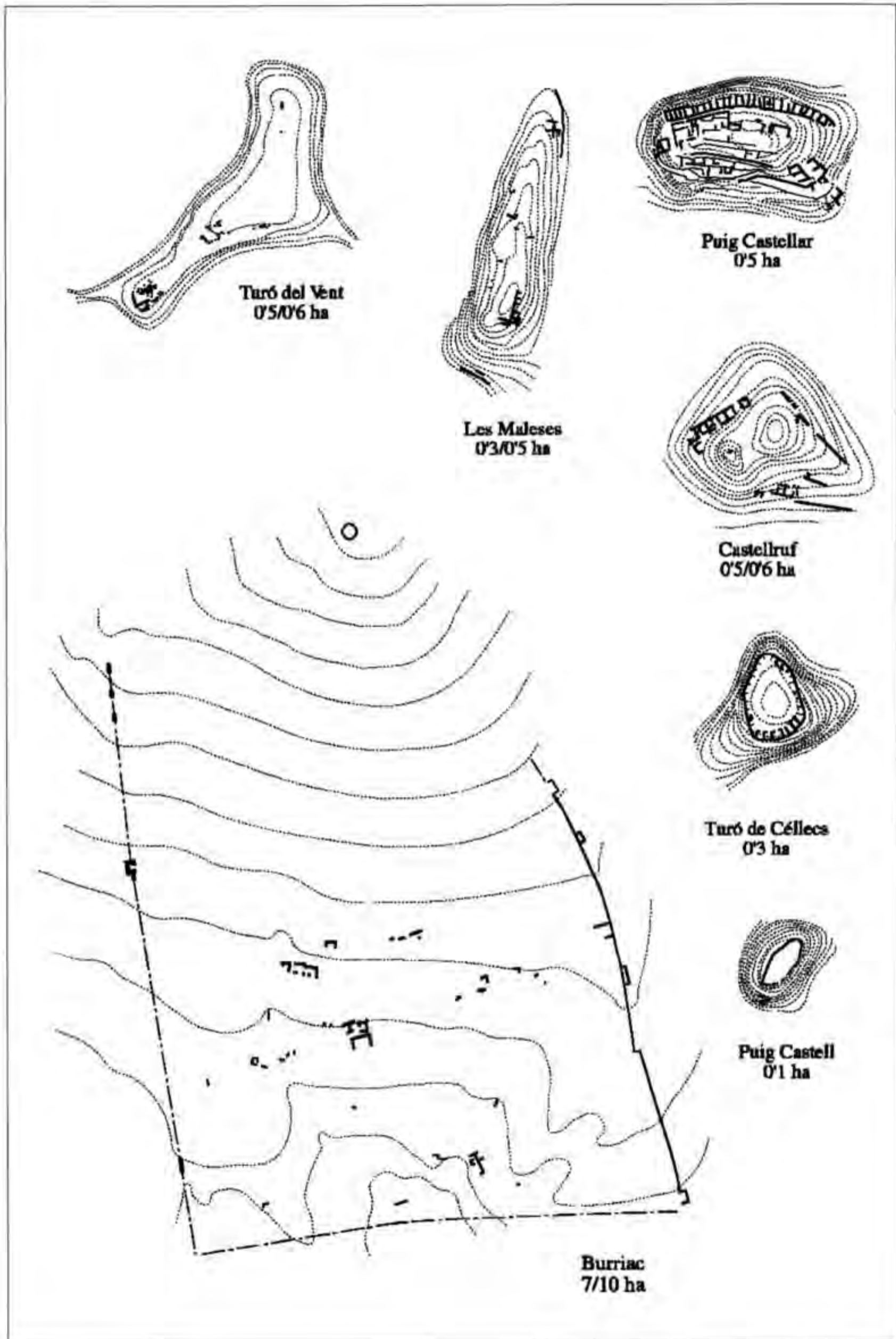
es visualitzen els *oppida* del Turó Cremat i el de Céllecs i, des d'aquest, el de Castellruf. Des de les Maleses es visualitza Castellruf i el Puig Castellar, i des d'aquest darrer, tot el pla de Barcelona fins Montjuïc. De forma directa o indirecta, tots els *oppida* de la primera línia interiors estaven ben connectats visualment, la qual cosa podia permetre una ràpida comunicació entre ells mitjançant senyals òptiques.

Ben al contrari, els *oppida* costaners no gaudien de bona comunicació visual entre ells. Des de Burriac, per ponent només es veia el de la Torre dels Encantats, mentre que per llevant es comunicava tan sols amb el de Montjuïc. Els *oppida* de la Cadira del Bisbe, del Puig Castell de Sant Cebrià de Vallalta i de Montpalau no tenien comunicació visual amb cap altre *oppidum* laietà, només controlaven el seu entorn més immediat. L'*oppidum* del Turó d'en Boscà tenia connexió visual amb el de Montjuïc.

La comunicació visual entre els *oppida* de la primera línia interior i els de la costa era igual de deficient, de manera que només des del Turó del Vent, a l'interior, es visualitzava el de Burriac, a la costa i des del Turó d'en Boscà, el de Puig Castellar. L'indret millor comunicat visualment era el de Montjuïc, ja que des d'ell es veien els *oppida* costaners del Turó d'en Boscà, de Burriac, de la Torre dels Encantats, així com els interiors de Puig Castellar, les Maleses i en dies de clara visibilitat, el de Céllecs.

Al contrari dels *oppida* de la primera línia interior la situació dels quals, entre d'altres coses, sembla obeir a una estratègia de comunicació visual entre ells, sobta l'aparent despreocupació dels *oppida* costaners per mantenir connexions visuals entre ells. Dóna la impressió que la tria dels seus emplaçaments no respon a una estratègia estrictament defensiva sinó que també degué obeir a altres causes com condicions de bona habitabilitat, climàtiques, fàcil accés, control de vies de comunicació, proximitat a bones àrees de captació de recursos i a punts de control del comerç marítim, etc. Cal preveure també la possibilitat que les connexions visuals es fessin a través de torres o talaies aïllades situades en punts estratègics del territori costaner. En aquest sentit, caldria valorar indrets com el Montcabrer (a la vall de Cabrera de Mar), el Turó d'Onofre Arnau (Mataró), el Turó de Montgat, etc.

D'altra banda, sembla clar que la connexió visual entre els *oppida* de la costa i les fortificacions de l'interior es feia a partir de l'*oppidum*

Comparació de la superfície d'alguns *oppida* laietans.

principal de la zona, Burriac, bé directament amb el Turó del Vent, o bé indirectament a través de Montjuïc, amb els poblats de la línia interior més meridionals.

Les característiques —situació, tipologia, extensió i elements defensius— i l'estratègia d'ocupació —zones de control, camps visuals, etc— dels diferents *oppida* són paràmetres força indicatius de l'existència d'una especialització funcional o d'ús.

Els *oppida* de la primera línia interior, més el del Puig Castell de Sant Cebrià de Vallalta, poden ser qualificats com a ciutadelles i/o aldees fortificades, entenent com a tals, llocs estratègicament situats on urbanísticament es prioritzava una estructura defensiva, senzilla però eficaç, a la qual es supeditaven els espais d'hàbitat, possiblement destinats en bona part a acollir guarnicions o grups de guerrers que convivien amb altres col·lectius dedicats a la pagesia o a realitzar treballs artesanals especialitzats. En aquest sentit, degueren ser nuclis pràcticament autosuficients, amb una funció bàsicament militar defensiva i de control territorial, comandades per petites elits possiblement emparentades o clientelars dels grups aristocràtics que residien a la costa.

Tot i estar situat en la línia interior d'*oppida*, el del Turó del Vent respon a una tipologia diferent. Correspondria a un nucli d'activitats econòmiques especialitzades —segons la terminologia proposada en un recent estudi on es tipifiquen els assentaments ibèrics de la costa central catalana (ASENSIO *et alii* 1998)— ja que es tractava d'un centre d'emmagatzematge fortificat i, molt possiblement, d'una àrea de mercat, directament depenent de l'*oppidum* de Burriac, amb el qual estava perfectament comunicat, tant físicament, mitjançant la riera d'Argentona, com visualment.

Els *oppida* de la costa eren essencialment nuclis residencials, on convivien les grans famílies aristocràtiques laietanes amb una nombrosa població de rang social inferior, entre la qual devien destacar per la seva activitat alguns col·lectius especialitzats —artesans, comerciants, guerrers, etc.— La base més nombrosa de la població la degueren constituir els camperols i els ramaders. El desenvolupament d'una intensa activitat econòmica de tipus artesanal, industrial i, en alguns casos, comercial, està ben documentada en la majoria d'aquest *oppida*. Com a importants centres d'activitat econòmica, veritables ports comercials, en destacaven Burriac, i possiblement Montjuïc, a la Laietània meridional. Així, doncs, per les activitats de tot tipus que

s'hi desenvolupaven i per les seves complexes estructures urbanístiques, no és agosarat qualificar-los com a centres urbans o ciutats.

Entre els *oppida* de la costa destacava el de Burriac, tant per la seva superfície, el de major extensió –entre 7 i 10 ha– com per la complexitat urbanística i pel seu imponent sistema defensiu –muralla, torres i porta fortificada– (ZAMORA, GUITART, GARCÍA ROSELLÓ 1991). Les característiques i significació dels jaciments que es distribueixen en el seu entorn més immediat, la vall de Cabrera de Mar, no tenen paral·lel a la Laietània. En una vall de no gaire extensió hi ha la major concentració de jaciments de tot el territori laietà. En destaquem com a mínim sis nuclis rurals dispersos, entre els quals, el del Turó dels Dos Pins (ZAMORA, GARCÍA ROSELLÓ en premsa), diverses àrees de concentració de sitges - Can Miralles/ Can Modolell (PUJOL, GARCÍA ROSELLÓ 1982-1983) i Can Bartomeu - la imponent torre del Turó dels Dos Pins (ZAMORA, GARCÍA ROSELLÓ en premsa), dues grans necròpolis –can Rodon (BARBERÀ 1968) (BARBERÀ 1969-1970) i Turó de Dos Pins (GARCÍA ROSELLÓ 1993)– i el santuari en cova del Montcabrer (COLL 1994).

Amb les dades de què disposem sembla clar que Burriac fou el centre de l'organització política dels laietans i, en aquest sentit, pot considerar-se com l'únic que devia exercir la "capitalitat" del territori. Discrepem, doncs, de les tesis que proposen una dualitat de capitalitats, compartida amb Montjuïc, en tant que no hi ha prou dades com per plantejar aquesta possibilitat. Fins al moment no es coneixen estructures arqueològiques que possibilitin la identificació d'un *oppidum* a Montjuïc, i molt més d'un *oppidum* de les característiques de Burriac, tot i que podria tractar-se d'un centre o d'un establiment comercial o portuari de primer ordre per la seva estratègica situació, prop del mar, en la desembocadura del Llobregat.

En les rodalies dels *oppida* es distribuïen una sèrie d'assentaments, que no arribaven a 0,1 ha d'extensió. Eren petits nuclis camperols o granges, d'estructura molt senzilla, que per les seves característiques i escassa superfície són sovint de difícil localització, si bé se'n coneixen alguns com el del Turó dels Dos Pins (Cabrera de Mar) (ZAMORA, GARCÍA ROSELLÓ en premsa), el de Can Calvet (Santa Coloma de Gramenet) (GILI, RIGO 1992) i el del Turó de Can Joan Capella (la Roca del Vallès).

L'anàlisi de les pautes d'assentament assenyala que l'organització territorial laietana es basava en l'establiment de dues línies d'*oppida*,

molt possiblement tres, dues d'interiors i una altra costanera, i demostra que l'ocupació del territori respongué a una planificació estratègica que aprofitava i optimitzava les característiques del medi que ocupaven.

Es tracta d'un poblament concentrat establert en alçada, que rarament ocupava les zones planes del territori, les quals utilitzà com a àrees de conreu extensiu —en el cas de la plana vallesana— o bé com a àrees de captació de recursos naturals (recol·lecció, caça, pesca i obtenció d'algunes matèries primeres) —com podia ser el cas de la plana marítima maresmenca—.

La primera línia interior d'*oppida* esdevingué un veritable cordó fortificat que, al nostre entendre, obeí a un triple objectiu. En primer lloc, la necessitat de vigilar i protegir les àrees de producció cerealística de la Depressió Prelitoral. Els *oppida* de la primera línia interior eren veritables talaies situades sobre els camps de conreu. La proximitat d'aquests *oppida* a la plana, en alguns casos a no més de mitja hora de camí, i la pràctica inexistència de nuclis d'hàbitat en la zona plana a prop o entre els camps de conreu, fa pensar que aquests *oppida* fossin també els llocs de residència habitual de la població camperola que treballava habitualment als camps.

Un segon objectiu el determinava la creació d'una línia defensiva per protegir els *oppida* residencials de la costa, especialment la capital, Burriac. Aquest fet explicaria l'aparent despreocupació defensiva vers les zones de l'interior que semblen demostrar els *oppida* costaners, que ocuparen els indrets que els oferien les condicions més favorables des del punt de vista d'habitabilitat i relegaven a un segon terme els plantejaments defensius. En aquest sentit, cal recordar que aquests *oppida* es construïren en els vessants de marina dels turons, que ocupaven rares vegades el cim, i la poca connexió visual existent entre ells.

El tercer objectiu el determinà el control d'un dels passos naturals més transitats que ja s'usava des de la prehistòria: el corredor de la Depressió Prelitoral. Cada un dels *oppida* controlava un sector ampli del corredor i tots plegats el controlaven en la seva totalitat, des de l'inici, a la conca de la Tordera, fins al pla de Barcelona.

La tercera línia d'*oppida*, la situada en els turons de la Serralada Prelitoral potser tenia la funció, com una línia de fortificacions similar a la de l'interior situada a la Serralada Litoral, de tancar el corredor de la Depressió Prelitoral i d'encerclar els camps de conreu de les planes vallesanes.

Quant a les terres de la Laietània meridional, sembla clar que les seves característiques geofísiques són gairebé idèntiques a les del territori estudiat per nosaltres: la serra de Collserola és el tram de la Serralada Litoral que la continua després de la conca del Besòs, el pla de Barcelona és la continuació de la plana marítima del Maresme i la Depressió Prelitoral té la seva prolongació en les terres de l'actual comarca del Vallès Occidental. Hi ha, però, un element físic que caracteritza i condiona aquest territori més meridional: la conca baixa i el delta del Llobregat. Aquest riu, el més important de la zona, esdevingué un important eix de comunicació amb l'interior i, sobretot, una important via de penetració comercial, la qual cosa de ben segur condicionà l'activitat i el tipus de poblament que s'establí en les seves proximitats. Pensem que en aquest sentit cal valorar el jaciment ibèric de Montjuïc, un important port comercial relacionat amb la via del Llobregat, amb un impressionant camp de sitges de gran capacitat. Tot i així, altres *oppida* com el del Turó de la Rovira i el del Turó de Ca n'Olivé semblen mantenir les mateixes pautes d'ocupació que les exposades per als *oppida* de la Laietània més septentrional.

La complexa organització territorial laietana es fixà i consolidà durant el segle IV aC, si bé fou el segle III aC el de màxim desenvolupament. Tanmateix, molts dels *oppida* que a partir del segle IV aC conformaren la nova estructura territorial, ja eren hàbitats ibèrics, alguns des de la segona meitat del segle V aC (torre dels Encantats i Castellruf); altres, com a mínim, des de finals d'aquest segle (Puig Castellar i Turó del Vent), i en alguns casos, fins i tot, des del període ibèric antic (Burriac i Cadira del Bisbe).

No hi ha gaires dades arqueològiques que aportin informació sobre com es desenvolupà el procés de gestació de la nova realitat territorial al llarg dels segles V i sobretot IV aC. La nova planificació possiblement significà la desaparició d'alguns antics nuclis d'hàbitat, els quals per diverses raons no encaixaven en l'estratègia ocupacional —potser fou el cas de l'*oppidum* de la Penya del Moro—. Tanmateix, obeint a aquesta mateixa estratègia, se'n crearen de nous (Turó d'en Boscà, per exemple).

L'organització territorial laietana, basada en una jerarquitització d'assentaments i en una distribució racional dels usos del territori, forçosament havia d'implicar la consolidació d'un poder centralitzat concentrat en grups socials reduïts. El notori desenvolupament econòmic i comercial que sembla caracteritzar els segles IV i III aC convertiren en pròspera la comunitat dels laietans i possibilità la consolidació del sistema.

En els segles IV i III aC els laietans havien esdevingut un important grup cohesionat i consolidat en el territori, amb una estructura política i econòmica quasi d'estat. Aquesta fase de desenvolupament com a comunitat encaixa amb el que proposen alguns autors quan, aplicant models antropològics, defineixen els laietans com un estat emergent o un protoestat (ASENSIO *et alii* 1998) (SANMARTÍ 2001). Aquests estats emergents es desenvoluparen ràpidament a mesura que progressaven econòmicament a partir de l'acumulació dels excedents agrícoles.

L'arqueologia sembla evidenciar que aquest desenvolupament i progrés dels laietans cap a una realitat pràcticament estatal com a poble es veié sobtadament truncada cap a finals del segle III aC o inicis del segle següent. Certament, quan s'analitzen les dades arqueològiques que proporcionen els contextos d'aquesta època documentats en els diferents jaciments laietans, s'entreveu un període de canvis i de transformacions sobtades, profundes i, aparentment, provocades o induïdes des de fora, que suggereixen el final d'una etapa i l'inici d'una altra substancialment diferent.

Els estudis de territori semblen mostrar un panorama que bàsicament constata la desestructuració d'un model d'organització territorial que havia caracteritzat la Laietània durant el període ibèric ple i l'eliminació d'una sèrie de trets identificadors dels laietans que havien definit la seva personalitat com a comunitat.

Així, observem que fou a inicis del segle II aC quan s'abandonaren la majoria dels *oppida* laietans situats als turons interiors de la Serralada Litoral. Ens referim als *oppida* del Turó de ca n'Oliver (ASENSIO *et alii*, 2000), del Puig Castellar (FERRER, RIGO 2003), del Turó de les Maleses (DURAN, HUNTINFORD 1998), de Castellruf (GASULL *et alii* 1995), de San Miquel de Vallromanès (BARBERÀ, PASCUAL 1969-70), de Cèllecs (SANMARTÍ 1987) i del Turó del Vent (ASENSIO *et alii* 1998).

A diferència d'aquests *oppida* interiors, els que estaven situats als turons prop de la costa pervisqueren. El del Turó d'en Boscà perdurà fins a inicis del segle I aC (ZAMORA 1996), el de la Cadira del Bisbe fins mitjans segle I aC (COLL 1987), igual que el de Burriac (MIRÓ, PUJOL, GARCÍA ROSELLÓ 1988) i el de Montpalau (MARTÍN, RIGO 1987) i, fins un moment incert del segle I aC, el de la Torre dels Encantats (SANMARTÍ 1993a). Fins i tot en algun d'ells, com el de Burriac (BENITO *et alii* 1986) (GARCÍA ROSELLO, ZAMORA 1993),

s'hi documenten importants reformes urbanístiques i l'ocupació de sectors fins llavors no urbanitzats, la qual cosa pot posar de manifest un augment demogràfic. L'arqueologia també ens documenta importants transformacions quant al model d'ocupació dels territoris més propers.

Des del punt de vista estratègic i de control del territori, el desmantellament de la línia interior d'*oppida* va deixar als grans nuclis residencials de la costa sense el cordó defensiu que els protegia per l'interior. Aquesta mesura desvertebrà el sistema defensiu territorial i va fer més vulnerables i accessibles els grans centres urbans, especialment la capital, Burriac.

Aquest desmembrament de l'organització territorial laietana degué incidir sobretot en la seva estructura econòmica. Els territoris de l'interior —les actuals comarques vallesanes— que acollien les zones de producció agrícola, bàsicament cerealística, quedaren sense la protecció dels *oppida* que els controlaven, la qual cosa degué ocasionar l'abandonament de la majoria dels camps o al menys un canvi dràstic del sistema productiu basat en l'obtenció i acumulació dels excedents agrícoles, que en definitiva havien estat la base de l'economia laietana i de la seva prosperitat. Aquests canvis s'argumenten a partir de la informació arqueològica que proporcionen els tres principals centres econòmics laietans: Burriac, Montjuïc i Turó del Vent.

Cap a la primera dècada del segle II aC, a l'entorn de Burriac, s'inutilitzaren una gran quantitat de sitges que no foren usades amb posterioritat. Desaparegueren els anomenats camps de sitges, les grans àrees d'emmagatzematge d'excedents agrícoles dispersos per les zones baixes i planes de la vall de Cabrera de Mar (PUJOL, GARCÍA ROSELLÓ 1994) (GARCÍA ROSELLÓ, ZAMORA 1993) (ZAMORA *et alii* 1994). Sembla que va passar el mateix amb les sitges localitzades a l'entorn de la muntanya de Montjuïc, una altra important àrea d'emmagatzematge de cereals que desaparegué (SANMARTÍ 1993b). En el cas del Turó del Vent, s'abandonà el mateix establiment fortificat (SANMARTÍ *et alii* 1998), construït amb una clara finalitat comercial, artesanal, però sobretot d'emmagatzematge de cereals.

Tots els indicis semblen demostrar el declivi d'una etapa econòmica basada en l'acaparament, el domini i el comerç d'una agricultura excedentària controlada per les elits i el pas a un altre model de producció caracteritzat per una agricultura que, tot i crear també

excedents, es descentralitzà i diversificà el seu procés i control de la producció per tal d'evitar l'acumulació privilegiada de la riquesa. És una estratègia encaminada a minvar el poder polític de l'aristocràcia laietana, no a destruir-lo, mitjançant l'eliminació de les seves fonts econòmiques. Alhora, aquest nou model degué introduir importants canvis en la distribució de la propietat, en els processos de producció i de comercialització dels productes i en les relacions entre el poder establert i les bases productives.

Altres conseqüències que semblen desprendre's d'aquest període convuls varen incidir també en la mateixa estructura social laietana, molt especialment en las classes dirigents. Desconeixem si hi hagué canvis induïts o reformes que afectaren directament la mateixa organització social, però hi ha prou evidències arqueològiques que podrien interpretar-se en aquest sentit. Sembla raonable sospitar que les reestructuracions s'encaminaren a buidar de poder l'aristocràcia indígena, especialment la que residia a l'*oppidum* de Burriac, centre del poder polític laietà. Els símbols, manifestacions i expressions del poder s'eliminaren, com així ho sembla demostrar la desaparició de les seves necròpolis, situades totes elles a la vall de Cabrera de Mar, cosa que lògicament també degué comportar l'ocàs d'un ritual funerari que no només es practicava per donar sepultura als difunts, membres de les elits laietanes, sinó per enaltir l'estatus dels vius i mostrar la seva pertinença i cohesió a un grup familiar o de classe, i el poder d'aquests.

És difícil precisar, però, una relació causa efecte a l'hora d'interpretar el registre arqueològic dins del context històric. Difícilment podrem assegurar si el desmantellament de l'organització territorial dels laietans, juntament amb els altres canvis observats fou la conseqüència d'un posicionament davant de la Segona Guerra Púnica o de les represàlies disposades per Cató anys després en sufocar les revoltes indígenes de l'any 197 aC, vers una comunitat que havia mostrat una actitud de resistència, de rebel·lia i d'insurrecció davant d'un nou poder forà, que en pocs anys havia imposat una nova situació que trasbalsava els fonaments de la identitat d'una de les ètnies ibèriques més rellevants del nord-est peninsular.

Bibliografia

- AAVV (coord. E. Sánchez Campoy). 1995. *Memòria dels treballs arqueològics als jaciments de Can Company i Turó de Can Joan Capella (La Roca del Vallès)*. Autopista Granollers-Mataró. Servei d'Arqueologia de la Generalitat/G.I.S.A./Museu de Granollers. Barcelona.
- ÁLVAREZ, J., CARRASCO, A. 1988. *Memoria de las excavaciones realizadas en la Cadira del Bisbe. Campañas 1981-1982*.
- ASENSIO, D., BELARTE, M.C., SANMARTÍ, J., SANTACANA, J. 1998. Paisatges ibèrics: tipus d'assentaments i formes d'ocupació del territori de la costa central de Catalunya durant el període ibèric ple, *Actas del Congreso Internacional: Los Iberos, Príncipes de Occidente*. Barcelona, 373-385.
- ASENSIO, D. FERRER, C. FRANCESC, J. GUÀRDIA, M. SALA, O. 2000-2001. Resultats de la campanya de 1998/1999 i estat de la qüestió sobre el nucli laietà del turó de Ca n'Olivé (Cerdanyola, Vallès occidental). *Pyrenae*, 31-32. Barcelona.
- ASENSIO, D., FRANCÉS, J. FERRER, C., GUÀRDIA, M. i SALA, O. 2001. Formes d'ocupació del territori i estructuració econòmica al sud de la Laietània. Actes de la Taula Rodona *Territori polític i territori rural durant l'edat del Ferro a la Mediterrània Occidental*. 227-251. Ullastret.
- BANÚS, J. 1991. Les sitges del poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, el Maresme): Les sitges núms. 36 i 37. Noves aportacions sobre la fase final del poblat, *Laietania*, 6. Mataró, 57-83.
- BANÚS, J. 1994. La porta meridional del poblat ibèric de Burriac. Noves aportacions a partir de la campanya de 1991, a *Actes de la X Sessió d'Estudis Mataronins*. Museu Arxiu de Santa Maria. Mataró, 23-32.
- BARBERÀ, J. 1968. La necròpolis de Cabrera de Mar. Colecció Rubió de la Serna. *Ampurias* XXX. 97-150. Barcelona.
- BARBERÀ, J. 1969-70. La necròpolis ibèrica de Cabrera de Mar (Excavació 1968-1969). *Ampurias*, 31-32. 169-189. Barcelona.
- BARBERÀ, J. 1986-1989. La vaixella fina d'importació al poblat ibèric de la Penya del Moro de Sant Just Desvern (Barcelona). *Empúries*, 48-50. 86-93. Barcelona.
- BARBERÀ, J. 1990. Puntualitzacions sobre el poblat ibèric de la Penya del Moro. *Miscel·lània d'estudis santjustencs*, núm 2. 13-26. Sant Just Desvern.
- BARBERÀ, J. 2000. *El poblat ibèric de la Penya del Moro de Sant Just Desvern (Baix Llobregat): les excavacions realitzades des del 12 d'abril de 1972 fins el 31 de desembre de 1990*. Ed. Wintethur. Barcelona.
- BARBERÀ, J., PASCUAL, R., CABALLÉ, M. i ROVIRA, J. 1960-1961. El poblado preromano del turó de "Can Olivé" Cerdanyola (Barcelona). *Ampurias*, XXII-XXIII. 183-221. Barcelona.
- BARBERÀ, J., PASCUAL, R., CABALLÉ, M. i ROVIRA, J. 1962. El poblado preromano del turó de "Can Olivé" Cerdanyola (Barcelona). Segunda y última etapa de las excavaciones. *Ampurias*, XXIV. 147-159. Barcelona.
- BARBERÀ, J., PASCUAL, R. 1969-1970. El poblado prerromano de la Muntanya de San Miquel en Vallromanes-Montornés (Barcelona), *Ampurias* XXXI-XXXII. Barcelona, 273-283.
- BARBERÀ, J. PASCUAL, R. 1979-80. Burriac, un yacimiento protohistórico de la costa catalana (Cabrera de Mar, Barcelona), a *Ampurias*, 41-42. Barcelona, 203-242.
- BARBERÀ, J. i SANMARTÍ-GREGO, E. 1982. *Excavacions al poblat ibèric de la Penya del Moro de Sant Just Desvern, 1974-1975, 1977 i 1981*. *Monografies arqueològiques*, 1. Barcelona.
- BARBERÀ, J., DUPRÉ, X. 1984. Els laietans, assaig de síntesi, *Fonaments*, 4, Barcelona, 31-87.

- BARBERA, J.; MAYA, J.L. 1992. Etnogénesis y étnias prerromanas en Catalunya, *Actas de la Reunión: Paleoetnología de la Península Ibérica*. 167-184. Madrid.
- BARBIERI, G. 1943. Laccetani, Lacetani e Laetani, *Atenaeum* 21, 113-121, Pavia.
- BARRIAL, O i FRANCÉS, J. 1991. Noves excavacions al poblat ibèric del Turó de Ca n'Olivé (Cerdanyola del Vallès, El Vallès occidental). *Arraona*, 9. 9-34. Sabadell.
- BATISTA, R., MARTÍN, R. 1959. Campaña de excavaciones en el poblado ibérico de la Torre dels Encantats (Arenys de Mar), *Ampurias*, XXI. Barcelona, 273-275.
- BENITO, N., BURJACHS, F., ESPADALER, M.M., DEFAUS, J. M., MOLINA, M. 1986. Les excavacions al 1986 al poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme) durant l'any 1984. Resultats preliminars i noves dades estratigràfiques, a *Tribuna d'Arqueologia, 1984-1985.*, Generalitat de Catalunya. Barcelona, 12-23.
- BLANCH, R.M. GRANADOS, O. MIRÓ, C. MIRÓ, M. REVILLA, E. VILASECA, A. 1994. Un gran magatzem laietà al Mons Iovis: les sitges del port (Montjuïc, Barcelona). *III Congrés de Història de Barcelona*. Barcelona, 119-126.
- BOSCH, J., ENRICH, R., LLORENS, J.M., MATARÓ, M., PÀMIES, A., PARDO, J., RUEDA, J.M., SERRAT, I. 1986. Resultats de les excavacions arqueològiques portades a terme al Turó del Vent (Llinars del Vallès, Vallès Oriental), *Tribuna d'Arqueologia 1984-85*. Barcelona, 121-132.
- BONET i GARÍ, L. 1979. Descobriments del poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar), *Q.P.A.M.*, núm. 8-9. Museu Municipal de Mataró. Mataró, 227-229.
- CARRERAS CANDI, F. 1903. Excursió als orígens de la riera d'Argentona, *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, XIII. Barcelona, 241-251.
- COLOMINES, J. 1945-1946. El poblado prerromano del Turó de la Rovira. *Ampurias*, VII-VIII. 203-214. Barcelona.
- COLL, R. 1988. *El poblat ibèric de la Cadira del Bisbe (Premià de Dalt, El Maresme): història de la investigació i estat de la qüestió*. AECC. Premià de Mar.
- COLL, R., PREVOSTI, M., MONTLLÓ, J., CAZORLA, F. 1997. *Història i salvaguarda d'un jaciment ibèric: la Cadira del Bisbe*. Catàleg de l'exposició. AECC. Premià de Mar.
- COLL, R., CAZORLA, F., BAYES, F. 1994. El santuari ibèric de la cova de Les Encantades del Montcabrer (Cabrera de Mar, el Maresme). Estudi preliminar. *Laietania*, 9. 35-86. Mataró.
- COLL, R. MONTLLÓ, J. 1999. *El poblament ibèric al Maresme. L'oppidum de la Cadira del Bisbe (Premià de Dalt). Desenvolupament urbanístic i seqüència cronològica. Informe preliminar de la campanya de 1999*. Premià de Mar. Inèdit.
- COLL, R. MONTLLÓ, J. BOSCH, M. 2003-2004. El poblat ibèric de la Cadira del Bisbe (Premià de Dalt, el Maresme). Vuit anys de recerca. *Fonaments*, 10-11. 161-211. Barcelona.
- COLL, R. 2004. *Història arqueològica de Premià*. Ed. Clavell. Premià de Mar.
- CUYÀS, J. M. 1976. *Història de Badalona*. Museu Municipal de Badalona. Badalona.
- DE MONTES, A. M. i SALA, L. 1962. Notas de Arqueología de Cataluña y Baleares. Barcelona: Caldas de Montbuy. *Ampurias*, XXIV. 284-290. Barcelona.
- DE SEGARRA, J.M. 1905. Descubriments arqueològics de Puig-Castellar, terme de Santa Coloma de Gramenet. *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 18. Any 5. Barcelona, 88-91.
- DURAN, M., HUNTINGFORD, E. 1998. *El poblat ibèric de Les Maleses (Montcada i Reixac, Sant Fost de Campcentelles i Badalona)*. Montecatano 1. Montcada i Reixac.
- ESTRADA, J. 1955. *Síntesis histórica de Granollers y sus alrededores*. Museu de Granollers. Granollers.
- FERRER, C. i RIGO, A. 2003. *Puig Castellar. Els ibers a Santa Coloma de Gramenet. 5 anys d'intervenció arqueològica (1998-2002)*. Monografies locals, 2. Santa Coloma de Gramenet.
- FOLCH, J.; MENÉNDEZ, X.; MIRÓ, C.; PUCHE, J.M.; REVILLA, E. i SORRIBES, E. 1988. El poblat

- ibèric de la Torre Roja i el conjunt termal de Caldes de Montbui (Vallès Occidental), *Tribuna d'Arqueologia 1987-1988*. 153-162. Barcelona.
- FONT I CUSSÓ, J. 1956. *Butlletí del Centre Excursionista de Badalona*. Gener-febrer. Badalona, 23-30.
- FORTÓ, A.; MAESE, X.; PELEGERO, B.; PISA, J. i VISAL, A. 2004. El poblat ibèric de la Torre Roja (Caldes de Montbui-Sentmenat). *Lauro*, 26-27. 5-18. Granollers.
- GARCÍA ROSELLÓ, J. 1993. *Turó dels Dos Pins. Necròpolis ibèrica*. Ed. AUSA. Sabadell.
- GARCÍA ROSELLÓ, J., MIRÓ, J., PUJOL, J. 1991. La porta meridional del poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme), *Actes del Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica. Fortificacions*. 199-213. Manresa.
- GARCÍA ROSELLÓ, J. ZAMORA, D. 1993. La vall de Cabrera de Mar. Un model d'ocupació del territori a la Laietània Ibèrica, *Laietania 8, Actes del seminari El poblament ibèric a Catalunya (Mataró 25 i 26 de març de 1993)*. 147-179. Mataró.
- GARCÍA ROSELLÓ, J. PUJOL, J., CELA, X., ZAMORA, D. 2000. Burriac. Un centre d'intercanvi i comerç a la Laietània ibèrica, *Saguntum, Extra 3. III reunió sobre economia en el món ibèric*. València, 357-367.
- GASULL, P., BLANCH, R., GONZÁLEZ, A., LORENCIO, C., MAYORAL, F., XANDRI, J., YLL E. 1995. *El poblat ibèric de Castellruf*, Memòries d'Intervencions Arqueològiques a Catalunya, 16. Departament de Cultura. Generalitat de Catalunya. Barcelona.
- GILI, E., RIGO, A. 1992. El jaciment ibèric de Can Calvet (Santa Coloma de Gramenet). Un assentament de l'Ibèric Ple situat a la plana, *Puig Castellar*, 4 Santa Coloma de Gramenet, 37-51.
- GRANADOS, O. 1977. El poblado layetano del Turó de la Rovira. En torno al iberismo en el llano de Barcelona. *Cuadernos de Historia y arqueología de la ciudad*, XVII. 33-46. Barcelona.
- GRANADOS, O. 1982. Ceràmicas de importación halladas en los silos del Port (Barcelona) *Helike*, 1, 163-181. Elx.
- GRANADOS, O., MAZAIRA, L., MIRÓ, M.T., ROVIRA, C. i SALGOT, D. 1986. Montjuïc des del context del món ibèric laietà antic. 6è. *Col·loqui d'arqueologia de Puigcerdà*. 211-218. Puigcerdà.
- IBAÑEZ, G; MARTÍNEZ, A. 1991. *Sitges ibero-romanes a la base oriental del poblat ibèric de Puig Castellar (Santa Coloma de Gramenet, Barcelonès)*. Col·lecció Fites i Documents, 1. Santa Coloma de Gramenet
- JUNYENT, E.; BALDELLOU, V. 1972. *Una vivienda ibèrica de Mas Boscà*. Institut de Arqueologia y Prehistoria de Barcelona. Barcelona.
- LEPP, A. 1984. Informe de la campanya de 1984 al Turó Gros de Céllecs (Órrius). Barcelona. Inèdit.
- LEPP, A. 1985. Informe de la campanya de 1985 al Turó Gros de Céllecs (Órrius). Barcelona. Inèdit.
- LEPP, A. 1986. Informe de la campanya de 1986 al Turó Gros de Céllecs (Órrius). Barcelona. Inèdit.
- LÓPEZ MULLOR, A., ROVIRA, J., SANMARTÍ, E. 1982. *Excavaciones en el poblado laietano del Turó del Vent, Llinars del Vallès. Campañas 1980 y 1981*. Monografies Arqueològiques, 3. Diputació de Barcelona. Institut de Prehistòria i Arqueologia. Barcelona.
- MALUQUER DE MOTES, J. 1965. Una vasija excepcional del poblado de Mas Boscà, *Pyrenae*, 1. Barcelona, 129-138.
- MALUQUER DE MOTES, J., HUNTINGFORD, E., MARTÍN, R., PALLARÉS, R., RAURET, A.M., VILA, M.V. 1982. *Catàleg Provisional dels poblats ibèrics del Principat de Catalunya*. Universitat de Barcelona. Barcelona.

- MARTÍN, A., RIGO, A. 1987. Montpalau. *Inventari del Patrimoni Arqueològic*. Generalitat de Catalunya. Barcelona.
- MARTÍN, A., COLL, R. 1996. *Memòria de l'actuació arqueològica duta a terme en el poblat ibèric de la Cadira del Bisbe (Premià de Dalt, El Maresme)*. Premià de Mar. Inèdita.
- MARTÍNEZ HUALDE, A. 1970. Excavación de un nuevo habitáculo en el poblado de Puig Castellar, *Puig Castellar, 2ª época, 11*. Santa Coloma de Gramenet, 263-268.
- MARTÍNEZ HUALDE, A. 1989. *Carta arqueològica de Santa Coloma de Gramenet, El Puig Castellar, 4a época, 1*. Santa Coloma de Gramenet, 57-73.
- MARTÍNEZ HUALDE, A., VICENTE, J. 1966. *El poblat ibèric del Puig Castellar. Excavacions dels anys 1954-1958*. Memòria XXIV de la Secció històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans. Barcelona.
- MIRÓ, J., PUJOL, J., GARCÍA ROSELLÓ J. 1988. *El dipòsit del sector occidental del poblat ibèric de Burriac (Cabrer de Mar, El Maresme), Laietania 4*, Museu Comarcal del Maresme-Mataró. Mataró.
- MIRÓ, M.T. 1991. Les estructures defensives del poblat ibèric de la Cadira del Bisbe de Premià de Dalt (Maresme), *Fortificacions. La problemàtica de l'ibèric ple: (segles IV-III aC)*. Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica. Manresa, 241-244.
- MIRÓ, C.; FOLCH, J. I MENÉNDEZ, X. 1987. El procés de romanització al curs mig de la riera de Caldes (Vallès Oriental). Estat de la qüestió. *Homenatge a Josep Estrada i Garriga. Jornades internacionals d'arqueologia romana: De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania citerior. Documents de Treball*. 59-67. Granollers.
- OLESTI, O. 1995. *El territori del Maresme en època republicana (s. III-I aC). Estudi d'Arqueomorfologia i Història*. Premi Iluro 1994. Mataró.
- PELLICER, J.M. 1887. *Estudios histórico-arqueológicos sobre Iluro, antigua ciudad de la España Tarraconense. Región Layetana*. Ed. Feliciano Horta. Mataró.
- PONS GURI, J.M. 1938. Notes per a l'arqueologia del Maresme, *Butlletí C.E.C.*, núm. XLVIII. Barcelona, 513-514.
- PUJOL, J., GARCÍA ROSELLÓ, J. 1982-83. El grup de sitges de Can Miralles-Can Modolell (Cabrer de Mar, El Maresme). *Laietania*, 2-3. 46-145. Mataró.
- PUJOL, J., GARCÍA ROSELLÓ, J. 1994. El poblament ibèric dispers al Maresme central: L'exemple de Can Bada (Mataró), i el procés de romanització des de l'inici de la colonització agrícola fins al naixement d'Iluro. *Laietania*, 9. 89-129. Mataró.
- RIBAS, M. 1934. *Origen i Fets Històrics de Mataró*. Impremta Minerva. Mataró.
- RIBAS, M. 1952. *El poblament d'Ilduro*. Institut d'Estudis Catalans. Premi Rubió i Lluch 1949. Barcelona.
- RIBAS, M. 1964. *El orígens de Mataró*. Premi Iluro 1963. Mataró.
- RIBAS, M., LLADÓ, J. 1977-78. Excavació d'unes habitacions pre-romanes a Burriac (Cabrer de Mataró), *Pyrenae*, 13-14. Universitat de Barcelona. Barcelona, 153-180.
- RIPOLL, E., BARBERÀ, J., MONREAL, L. 1964. *Poblado prerromano de San Miquel en Vallromanes-Montornés (Barcelona)*. Excavaciones Arqueológicas en España, 28. Madrid.
- ROUILLARD, P. 1981. La céramique greque de Burriac (Cabrer de Mar-Barcelona) conservée au Museu de Mataró, a *Laietania*, 1. Mataró, 7-14.
- SANMARTÍ, E. 1994. Dos punyals celtibèrics procedents del poblat ibèric del Turó del Vent (Llinars del Vallès, Vallès Oriental, Barcelona), *Lauro*, 6. Granollers, 3-8.
- SANMARTÍ, E.; PADRO, J. 1992. Areas geogràfiques de las étnias prerromanas de Catalunya, *Actas de la Reunión: Paleoetnología de la Península Ibérica*. 185-194. Madrid.
- SANMARTÍ, J. 1987. *La Laietania ibèrica. Estudi d'arqueologia i d'història*. Universitat de Barcelona. Barcelona.

- SANMARTÍ, J. 1990. La difussion des amphores massaliètes sur la côte centrale de Catalogne, *Etudes Massaliètes*, 2. Lattes, 171-178.
- SANMARTÍ, J. 1993a. Les ceràmiques de vernís negre del poblat de la Torre dels Encantats (Arenys de Mar, Maresme). Campanya del 1957, *Estudis Universitaris Catalans. Homenatge a Miquel Tarradell*. Barcelona, 475-497.
- SANMARTÍ, J. 1993b. Els jaciments ibèrics de la vall mitjana de la riera de Caldes. *Gala*, 2. 159-207. Sant Feliu de Codines.
- SANMARTÍ, 2001a. Territoris i escales d'integració política a la costa de Catalunya durant el període Ibèric Ple (segles IV-III aC). Actes de la Taula Rodona *Territori polític i territori rural durant l'edat del Ferro a la Mediterrània Occidental*. 23-38. Ullastret.
- SANMARTÍ, J. 2001b. *La formació i desenvolupament de les societats ibèriques a Catalunya*. Butlletí Arqueològic de la Reial Societat Arqueològica Tarraconense, 23. 101-132. Tarragona.
- SANMARTÍ, J., GILI, E., RIGO, A., DE LA PINTA, J. 1992. *Els primers pobladors de Santa Coloma de Gramenet. Dels orígens al món romà*. Història de Santa Coloma de Gramenet, 1. Puig Castellar, 4. Santa Coloma de Gramenet.
- SANMARTÍ, J., ÀLVAREZ, R., ASENSIO, D. 1995. La ceràmica àtica del yacimiento del Turó del Vent (Llinars del Vallès, Vallès Oriental, Barcelona) conservada en el Museu Municipal Joan Pla i Gras, *Verdolay*, 7. Múrcia, 187-197.
- SERRA-RAFOLS, J. De C., 1928, *Forma conventus tarraconensis. Baetulo-Blanda*. Institut d'Estudis Catalans. Barcelona.
- SERRA RÀFOLS, J. De C. 1932. Llocs d'habitació ibèrics de la Costa de Llevant, *AIEC* 1927-31.VOL. VIII. Barcelona, 54.
- SERRA RÀFOLS, J. De C. 1942. El poblamiento de la Maresma o Costa de Levante en época anterromana, *Ampurias*, IV. Barcelona, 232-235.
- SERRA RÀFOLS, J. De C. 1968. Notes sobre la indústria del ferro a Catalunya abans de la romanització, *Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia*, 5. València, 14-18.
- TRIAS, G. 1967-1968. *Cerámicas Griegas de la Península Ibérica*. 2 volums. València.
- VELASCO, A. 1982. Informe preliminar del poblado ibérico del Turó de les Maleses, *Puig Castellar*, 4. Santa Coloma de Gramenet, 138.
- ZAMORA, M.D. 1996. *Les ceràmiques de vernís negre del poblat ibèric del Turó d'en Boscà (Badalona)*. Aproximació a la interpretació històrico-arqueològica del poblat. Arqueoa-noia Edicions, 2. Igualada.
- ZAMORA, D., GUITART, J., GARCÍA ROSELLÓ, J. 1991. Fortificacions a la Laietània litoral: Burriac (Cabrer de Mar) i el Turó d'en Boscà (Badalona), Cap a un model Interpretatiu de l'evolució del poblament ibèric laietà, *Actes del Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica. Fortificacions*. Manresa, 337-353.
- ZAMORA, D., PUJOL, J., GARCÍA ROSELLÓ, J. i CELA, X. 2001. El poblament a la Laietania central i septentrional durant el període Ibèric Ple. Una proposta d'organització territorial). Actes de la Taula Rodona *Territori polític i territori rural durant l'edat del Ferro a la Mediterrània Occidental*. 203-225. Ullastret.
- ZAMORA, D. GARCÍA ROSELLÓ, J. 2005. El jaciment ibèric del Turó dels Dos Pins (Cabrer de Mar): l'assentament rural i la torre. 65-137. *Laietania*, 16. Mataró.

El castellum de Can Tacó/Turó d'en Roina (Montmeló-Montornès) i la romanització de la Laietània Interior. Cap a un estudi arqueològic del jaciment i del territori

*Mònica Mercado**, *Josep Maria Palet***, *Esther Rodrigo***
*i Josep Guitart***

* *Estrats, s.l.* - ***Institut Català d'Arqueologia Clàssica*

INTRODUCCIÓ

El projecte de recuperació científica i de dinamització cultural de Can Tacó és una iniciativa que vol donar resposta al gran interès mostrat pels ajuntaments de Montmeló i de Montornès del Vallès, sensibilitzats per la recuperació del seu patrimoni. En un primer moment, les institucions implicades (els ajuntaments i l'empresa Estrats, Gestió del Patrimoni Cultural sl), van plantejar iniciar la recuperació del jaciment a través d'una primera fase d'intervenció arqueològica de prospecció i diagnòstic, portada a terme l'any 2003. Els resultats arqueològics obtinguts obriren expectatives d'elevat interès arqueològic que aconsellaven la implicació d'altres agents, tant institucionals com del món científic. L'Institut d'Arqueologia Clàssica de Catalunya va assumir la responsabilitat directa de les actuacions arqueològiques i de l'elaboració d'un Pla director. Durant el 2004 i el 2005 s'han portat a terme noves excavacions arqueològiques, centrades en identificar les estructures del jaciment a nivell superficial per tal de delimitar-ne el perímetre i realitzar un diagnòstic per sondejos amb l'objectiu d'obtenir dades cronològiques i funcionals.

Les dades arqueològiques obtingudes fins ara semblen indicar que can Tacó hauria estat un *castellum* romà d'època republicana. La importància d'aquesta constatació ve donada per diversos aspectes: la unicitat del tipus de jaciment, molt escassos no només a Catalunya

sinó també a tota la Península, el caràcter estrictament militar de l'assentament, la cronologia relativament antiga, inicis del procés de romanització, i per les característiques de l'emplaçament, en un punt estratègic de la via Augusta, eix viari vertebrador de tot el procés d'ocupació i romanització de la Península Ibèrica.

CONTEXT GEOGRÀFIC

El jaciment de Can Tacó - Turó d'en Roina es troba damunt una petita elevació localitzada a l'est de Montmeló i al nord de Montornès, a la comarca del Vallès Oriental, i forma part administrativament d'ambdós municipis (figura 1). El jaciment es troba situat a l'aiguabarreig del riu Congost amb el riu Mogent, que conflueix en el riu Besòs, i esdevé un dels eixos vertebradors de la comarca del Vallès. Aquests rius, juntament amb altres afluents com la riera del Tenes, la riera de Cànoves, o la riera de Caldes, són terrasses fluvials que geològicament tenen conjunts de sediments amb graves, llims i argiles que s'atribueixen a l'Holocè. Aquests cursos fluvials es convertiren en els camins i vies de pas per travessar les serralades i línies de muntanya, com per exemple el Besòs i la Tordera per la serralada Prelitoral.

La comarca del Vallès queda englobada dins de la Depressió Prelitoral, entre la serralada Prelitoral, al sud i sud-est, el massís del Montseny al nord-est, i les muntanyes de Sant Llorenç de Munt fins els Cingles de Bertí al nord i l'oest. La formació de gran part d'aquesta depressió, amb valls al·luvials fèrtils, correspon a dipòsits d'era quaternària i miocènica. Can Tacó - Turó d'en Roina és un emplaçament privilegiat que controla l'aiguabarreig dels rius Congost i Mogent i les nombroses vies de comunicació que travessen la vall formada per la Depressió Prelitoral.

ELS PRECEDENTS

A Can Tacó hi ha hagut dues intervencions arqueològiques de caire científic prèvies a l'actual, una portada a terme l'any 1947 per J. Barberà i A. Panyella, i l'altra el 1961 pel doctor I. Cantarell (BERTRAN 1985: 185-199).

La intervenció de 1947 va delimitar de forma aproximada el jaciment, que li donà una extensió de 50 x 30 metres. Els resultats van consistir en la troballa de fragments de mosaics i restes d'estructures muràries, entre les quals destacava una possible muralla.

La intervenció de 1961 documentà restes ceràmiques i fragments d'*opus signinum*, una placa de plom i estucs amb decoració de pintura vermella.

Aquests autors sostenien la hipòtesi que es tractava de dues estacions, és a dir, un establiment ibèric i un de romà, datable en el segle II aC (BARBERÀ, J.; PANYELLA, A., 1950:5).

Cap als anys 80, l'investigador Joan Sanmartí realitzà una prospecció superficial per la zona per tal de recollir informació per a la seva tesi doctoral. La interpretació d'aquest estudiós és que entre el segle II i I aC en aquest indret s'hi va instal·lar una fortificació romana (SANMARTÍ GREGO, J. 1986: 839-843).

LES CAMPANYES D'EXCAVACIÓ. RESULTATS ARQUEOLÒGICS

Les tres campanyes fetes durant els anys 2003, 2004 i 2005 s'han plantejat amb uns objectius determinats: caracteritzar el tipus de jaciment de què es tractava i valorar la seva identificació dins de les pautes de recintes fortificats, delimitar el seu perímetre real i constatar la volumetria estratigràfica existent. En el moment de presentar aquesta comunicació, la campanya de 2005 està encara en curs, però podem donar ja una primera aproximació provisional de resultats.

La interpretació a peu d'excavació ens porta a parlar d'un jaciment de gran envergadura, caracteritzat per ser un enclavament poc usual a les terres catalanes i presentar una cronologia fins al moment bastant desconeguda. Es tracta d'un recinte fortificat (*forti, castellum...*) que va viure en època republicana i durant un curt període de temps (segle II aC i potser els primers anys del segle I dC).

El jaciment es troba constituït mitjançant dos mòduls arquitectònics. El mòdul I és l'edifici constructiu més petit, amb un perímetre de 69,76 metres i una àrea de 300 m² aproximadament. Presenta una orientació nord-sud, i es tracta d'una construcció rectangular compartimentada en diferents àmbits dels quals se n'han documentat 7, però amb prou superfície per a 8 o 9. A *priori*, s'ha considerat que es podria tractar d'un barracó de *contubernia*. Els murs que delimitaven aquest barracó són de grans dimensions i construïts amb blocs de 40-50 cm, que basteixen part de la muralla oriental.

El mòdul II és el més gran i està orientat al nord-est/ sud-oest. Té un perímetre de 181,80 metres i presenta una àrea de 1.973 m². És

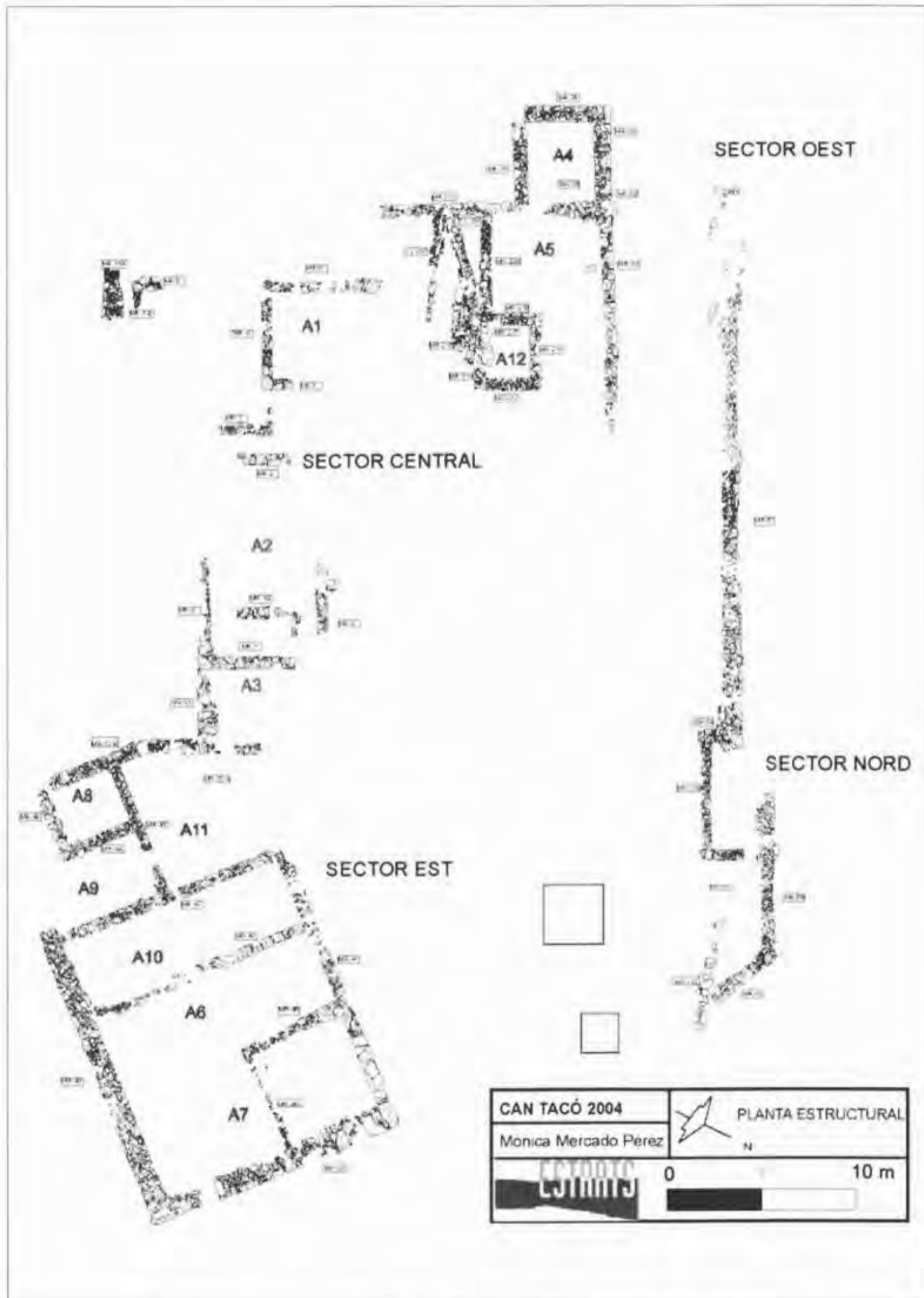

Fig. 1: Planta estructural resultant de la intervenció de l'any 2004

rectangular, quadruplica les dimensions del mòdul I i es troba delimitat pels murs perimetrals nord, sud, oest i part de l'extrem est.

Pel que fa a les dimensions del jaciment, el perímetre total és de 197 metres, amb una àrea de 2.400 m². En el jaciment s'han detectat tres terrasses on es disposen els diferents àmbits. A la part superior i dominant el conjunt, es troba la terrassa central (C). Per l'extrem est, s'ha constatat l'existència de dues terrasses. La terrassa 1E de 3,50 metres i la terrassa 2E de 7,50 metres d'amplada. Per la banda oest, es detecten dos nivells, terrassa 1W i 2W, la primera amb 5,50 metres i la segona amb 5,25 metres. La terrassa central té una amplada de 13,50 metres.

Tots els indicis semblen indicar que ens trobem al davant d'un enclavament romà de caràcter militar. Seria un assentament petit, potser una petita guarnició o *castellum* que exerciria funcions de vigilància i control d'un territori ampli.

La tècnica edilícia es molt homogènia a tot el jaciment. Es tracta de construccions bastides amb pedra seca de mòdul variable. Les estructures muràries es troben encabides en trinxeres de fonamentació excavades a la roca natural, d'origen sedimentari, on predomina la

Fig. 2: Imatge aèria on es pot apreciar el traçat de les muralles, amb les seves inflexions i reculades.

Fig. 3: Detall del pany de mur perimetral ubicat a la zona est.

pissarra llicorella; la pràctica totalitat del jaciment s'ha construït fent servir aquest material.

A diferència dels murs interns, alguns construïts amb sòcol de pedra i alçat de tovot o tàpia, el mur perimetral s'ha bastit amb dos murs paral·lels i un rebliment intern de pedruscall, utilitzant la tècnica anomenada *emplecton*.

Aquest enclavament no presenta fossat i està defensat de forma natural pel pendent del turó i pel mur de tancament que devia funcionar com a muralla. Aquest mur fa una reculada per tal de tancar el recinte per la zona septentrional. Aquesta reculada està ben reforçada per dos murs perpendiculars i lligats entre ells per una altra estructura murària que dibuixen un àmbit intern de 5m x 2m, en el qual es van poder documentar dos nivells de circulació de pedra piconada. A tall d'hipòtesi, és possible que es tracti d'una falsa porta o una torre.

L'altra construcció peculiar dins de la muralla consisteix en una cantonada que en comptes de dibuixar un angle recte, s'obre fins a 140°.

De fet, aquest canvi d'orientació respon a la necessitat de tancar el perímetre per la banda nord i anar a buscar el tancament del mòdul I (zona de baluard), que forma part de la mateixa fase constructiva.

Tot i que es coneix el perímetre total del jaciment a partir de la descoberta del traçat del mur perimetral, no s'ha pogut documentar el punt d'unió entre el mòdul I i mòdul II a causa del seu arrasament.

L'entrada al recinte, segurament ubicada a la zona septentrional, no ha estat localitzada fins ara, però s'ha constatat l'existència d'una poterna a la zona nord-est, i una altra possible entrada a l'extrem oposat.

S'ha documentat l'existència d'un sistema de recollida d'aigües que ens indica la presència d'un espai central i la possible disposició dels àmbits a banda i banda. Les estructures trobades en aquest espai corresponen a dues canalitzacions molt arrasades que discorren per la terrassa central, en direcció sud, i que constitueixen una prova més de la cura amb què es va construir aquest assentament.

La darrera campanya d'excavació ha permès documentar l'existència d'una cisterna, impermeabilitzada amb un paviment hidràulic d'*opus signinum*, que presenta una cubeta de decantació.

Fig. 4: Imatge del desviament de 140° de la cantonada nord del mur perimetral.

Fig. 5: Imatge general del sistema de clavegueram

Fig. 6: Detall de les clavegueres localitzades a la terrassa central

Fig. 7: Amortització de la cisterna composta per restes amfòriques

Fig. 8: Detall del fons de la cisterna on s'aprecia el revestiment d'opus signinum

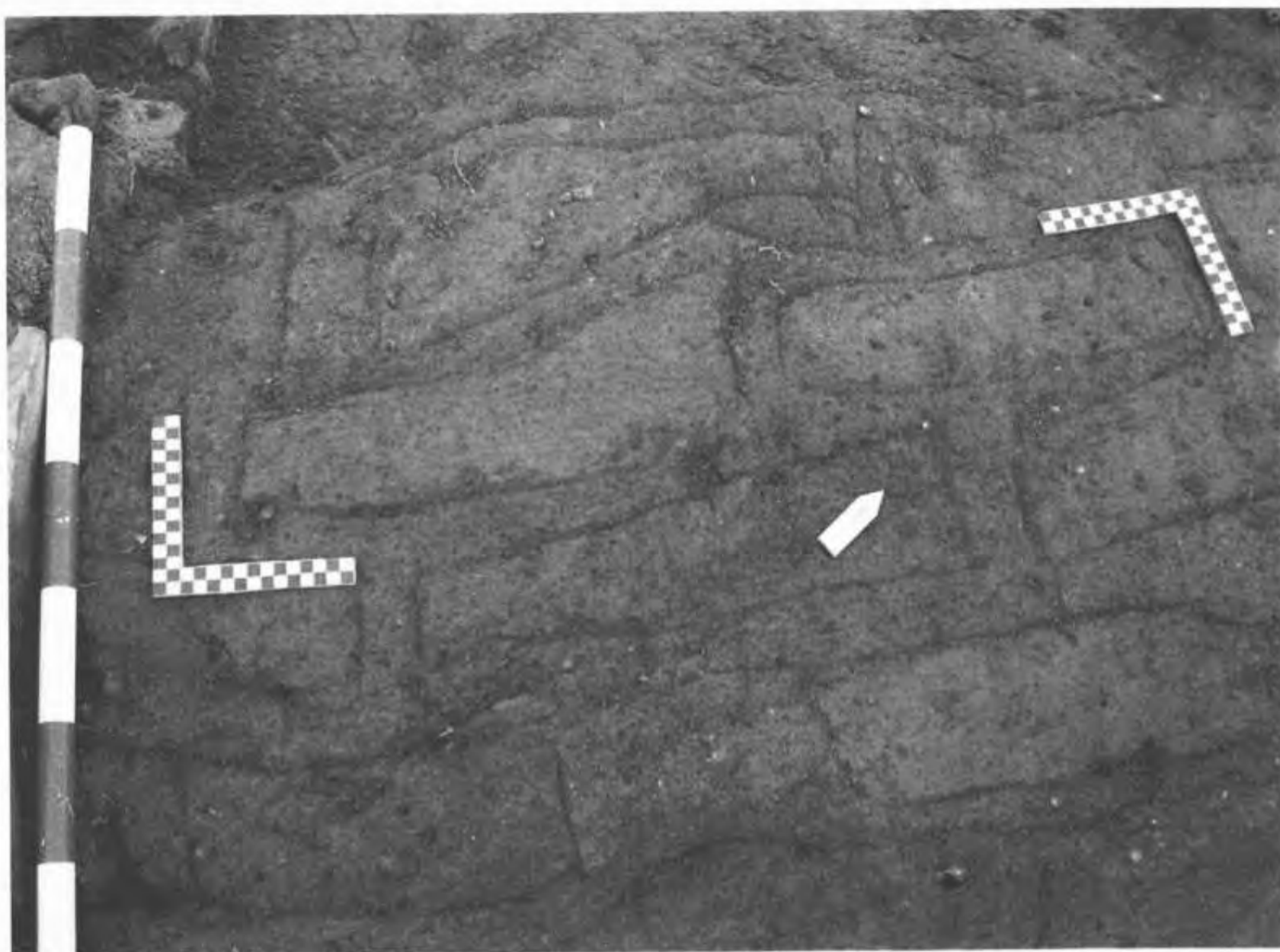

Fig. 9: Paret de tovot caiguda documentada a l'àmbit 5.

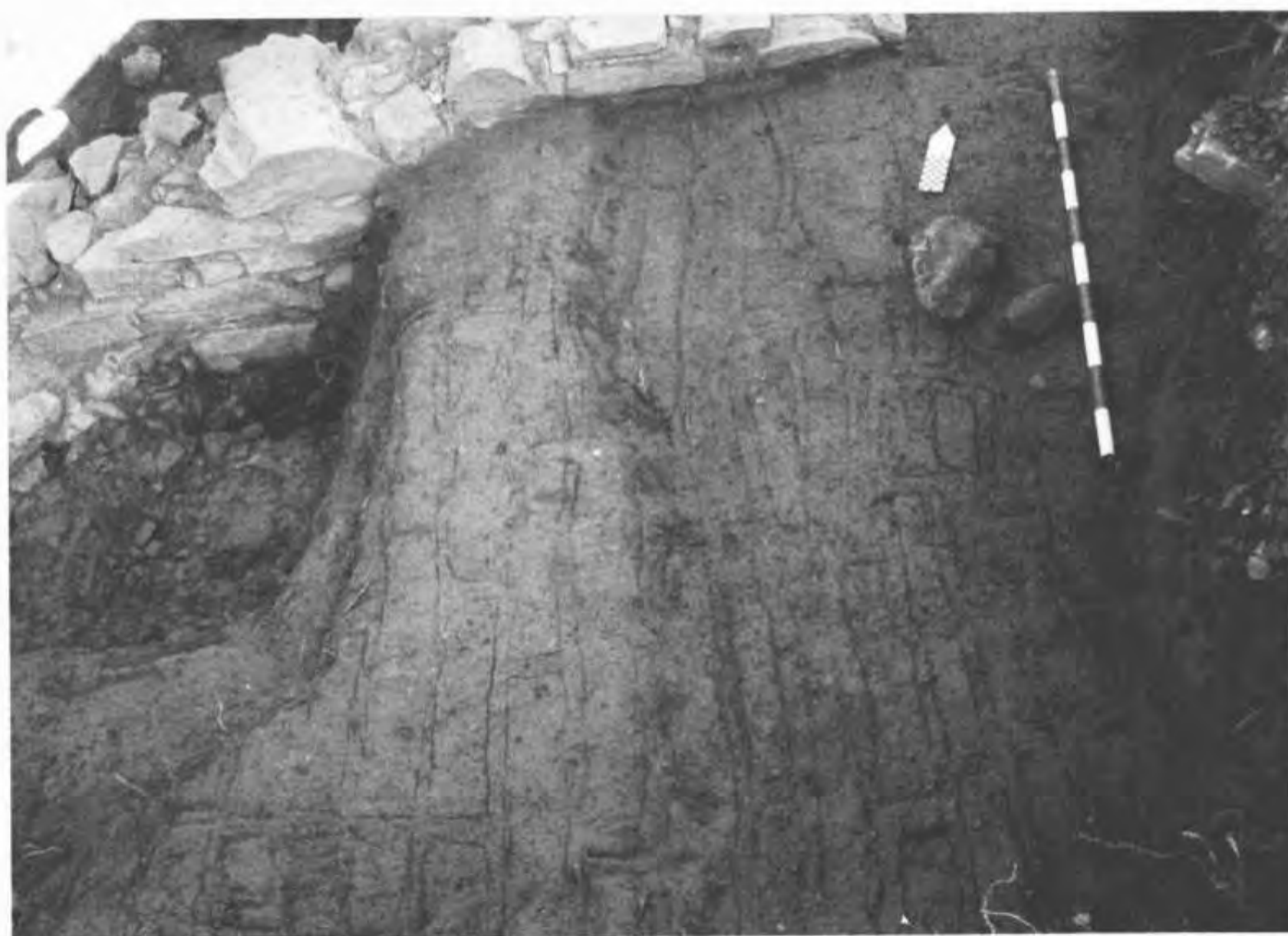

Fig. 10: Detall d'una segona paret de tovot caiguda localitzada a la cantonada nord de l'enclavament.

Fig. 11: Àmbit 5b. Runa d'una possible canalització, construïda amb un tipus de teula poc conegut a causa de la seva forma inusual.

Fig. 12: Detall de la zona més ben conservada del mur de tàpia ubicat a l'àmbit 5.

Fig. 13: Paviment d'argamassa localitzat sota l'estrat de runa de les teules.

Fig. 14: Estucs localitzats durant la darrera campanya (àmbit 5).

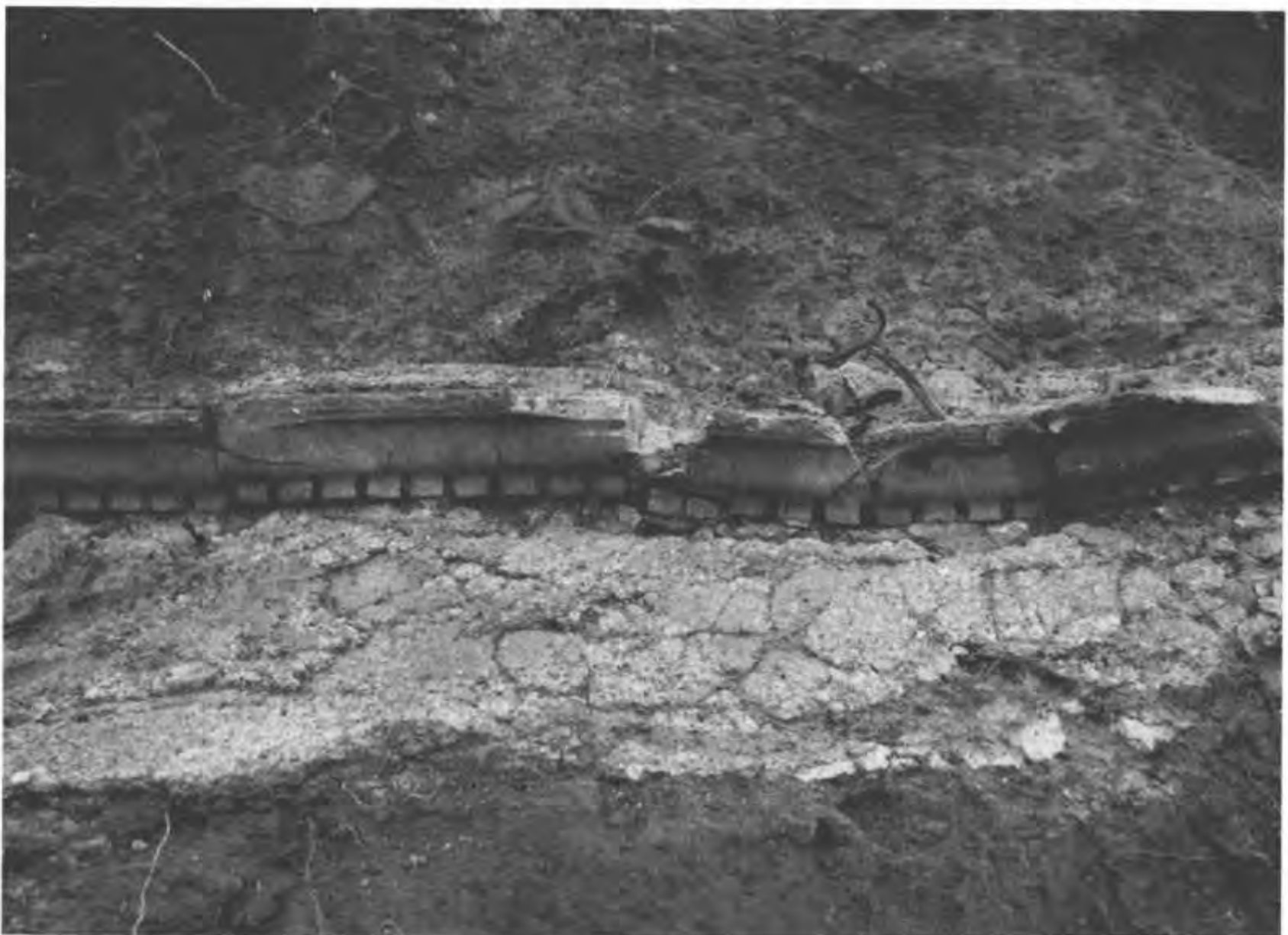

Fig. 15: Detall de les motlures del tipus denticulat i dels estucs que vestien les parets de l'àmbit.

En diferents punts del jaciment s'ha constatat la presència de nivells de circulació de terra piconada, així com fragments importants, tant en quantitat com en qualitat, d'*opus signinum*, algun amb tessel·les incrustades. En els nivells superficials també s'han recollit nombroses tessel·les de color blanc.

S'han documentat en dos punts del jaciment paraments de tovot caiguts, que assoleixen alçades de gairebé dos metres i amb disposició de trencajunts.

Pel que fa a les estructures d'habitació, l'àmbit 5 és el més conegut fins ara. En aquesta habitació s'ha documentat un paviment de terra batuda. En el moment d'abandonament sembla que funcionava com a magatzem de materials, tal com ho corrobora la presència de gran quantitat del material base que s'utilitzava per a l'elaboració d'*opus signinum*. Aquesta habitació es troba compartimentada per un mur de tàpia que delimita dos subàmbits; en el més petit s'ha excavat un enderroc de teula que formava una canalització en el sostre per facilitar la recollida d'aigües pluvials. En aquest espai s'ha documentat un paviment d'argamassa, reforçat en alguns punts amb guix, per tal d'impermeabilitzar l'estança.

L'excavació de l'àmbit més gran va permetre documentar la troballa de restes d'una decoració parietal caiguda, que consisteix en estucs i part d'una motllura denticulada. La disposició estratigràfica dels estucs indiquen la possible existència d'un pis superior on es devien trobar les parets decorades. Els elements decoratius de Can Tacó es poden datar cap a finals del segle II aC. La decoració pictòrica dels estucs, que consisteix en la simulació de carreus de marbre, correspon al primer estil pompejà que es popularitzà sobretot entre el 120 i el 80 aC.

L'existència d'una sèrie d'àmbits a la banda oest ens proporciona una seqüència estratigràfica d'un metre i mig que encara resta pendent d'excavació. Les noves estructures d'habitació, adjacents a l'àmbit 5, no es troben disposades en bateria, sinó que s'alineen de forma irregular. Es delimiten habitacions de dimensions diverses, segurament amb diferents funcions. Les futures campanyes d'excavació hauran de donar elements que permetin precisar aquestes funcions.

Pel que fa als materials ceràmics, fins al moment present, cal destacar la seva poca abundància i la uniformitat cronològica dels materials trobats a tota l'excavació. La ceràmica fina d'importació està dominada per les produccions en ceràmica de vernís negre campaniana A i alguns fragments de ceràmica de vernís negre campaniana B.²

La ceràmica de vernís negre del tipus campaniana A, tant per les formes com els vernissos i pastes que s'han pogut classificar corresponen a produccions del segle II aC. La major part d'aquestes han estat documentades en els nivells superficials, fet que ens aporta una cronologia indicativa del període en què devia estar funcionant l'assentament, i de la data d'abandonament, però que no ens permet fixar encara amb exactitud el moment fundacional.

La Campaniana B apareix en una proporció clarament inferior a les produccions en Campaniana A. Els materials que apareixen corresponen sobretot a les primeres produccions que es difonen per territori català.

Com en el cas de la Campaniana A, la major part d'aquestes produccions han aparegut en estrats superficials o nivells d'abandonament i enderroc. Les formes aparegudes es daten en una forquilla àmplia que se situa entre mitjans del segle II aC i l'inici del segle I aC.

Pel que fa a les produccions amfòriques, tenim una representació força variada de materials amb la presència d'àmfora grecoitàlica, àmfora itàlica, àmfora púnica i àmfora ibèrica.

Totes aquestes produccions es poden adscriure al període republicà. Destaca la presència de dues vores d'àmfora itàlica Dressel 1 A i una vora d'àmfora cartaginesa de la forma Mañá C2/ T-7000 que es data en el segle II aC. Totes aquestes formes han aparegut en el nivell d'abandonament UE 1, i per tant, només ens proporcionen una datació genèrica de l'ocupació del jaciment.

Tanmateix, cal destacar la troballa, en el primer nivell d'amortització de la cisterna, d'una vora d'àmfora Dressel 1 A que ens permet reafirmar-nos en la hipòtesi de la cronologia d'abandonament de l'assentament en els primers anys del segle I aC. L'absència de formes Dressel 1 B i 1C va en el mateix sentit encara que l'escassetat general de materials obligui a relativitzar estadísticament aquesta absència; el mateix cal dir de l'absència de ceràmica Campaniana A Tardana.

Les darreres produccions d'importació de què podem parlar, corresponen a la ceràmica itàlica de cuina amb formes que corresponen a plats, tapadores i cassoles. La major part d'aquestes produccions han aparegut en estrats superficials.

La resta de materials apareguts corresponen a materials locals amb produccions d'àmfora ibèrica, ceràmica comuna ibèrica oxidada,

ceràmica ibèrica oxidada pintada, ceràmica comuna ibèrica a torn de pasta sandvitx, ceràmica comuna ibèrica a torn reduïda, ceràmica grisa de la costa catalana, ceràmica a torn lent i ceràmica a mà. Constitueixen el gruix dels materials ceràmics recuperats en l'assentament.

Entre les formes que hem documentat destaquen algunes vores de Kalathos, bols, olles, gerretes i plats. Algunes d'aquestes peces presenten decoracions de cordons, cercles impresos, pentinat i superfícies brunyides. La ceràmica ibèrica oxidada pintada presenta una decoració de línies geomètriques en pintura vermella.

Han aparegut alguns *pondus* de teler i un fragment de capfoguer característics del món indígena.

Cal destacar la troballa d'algunes vores de *dolium*, element típic d'emmagatzematge romà.

El conjunt de materials documentats els podem adscriure majoritàriament dintre del segle II aC.

Així doncs, amb les dades que tenim d'aquestes dues campanyes, ens inclinem per situar la fundació i funcionament de Can Tacó dintre del segle II aC, mentre que el seu abandonament s'ha de datar entre finals del segle II aC o un moment inicial del segle I aC. Malgrat això, hem de tenir present que la mostra de materials ceràmics estudiada és molt reduïda i fragmentària. Per tant, aquestes conclusions no deixen de ser preliminars, i no descartem que futures intervencions permetin acotar amb més precisió les fases de l'enclavament.

Tots els indicis apunten que aquest *castellum* va tenir una existència força curta. Si ens plantejem els motius d'aquesta efímera durada podem proposar diverses hipòtesis: resulta lògic plantejar que en el moment en què en aquesta zona ja no era tan necessària una forta presència militar, la conseqüència més immediata sobre Can Tacó hauria estat que la funció exercida des d'aquest indret s'hagués traslladat a un altre enclavament més prioritari des del punt de vista militar, com ara zones de l'interior, o com a conseqüència de la fundació de noves ciutats, com *Baetulo* o *Iluro*.

La solidesa i la qualitat constructiva d'aquest enclavament ens pot fer plantejar que potser la intenció dels seus constructors era que tingués una existència més llarga i que en realitat fou abandonat abans del que s'havia previst. Sembla clar que en el moment en què va ser edificat, hi havia una voluntat de permanència. Tot l'assentament va ser construït amb gran cura, el traçat de la seva planta és molt

Fig. 16: Imatge del pany de muralla sud. Es pot apreciar com aprofita la roca mare per tal de bastir-se des de la fonamentació.

Fig. 17: Detall de la rasa de fonamentació de la muralla sud.

regular, els murs tenen la cara vista ben treballada, es va planificar un sistema de clavegueram o d'evacuació d'aigües... Sembla clar que aquest fortí o *castellum* es va construir amb la intenció de durar per un període més llarg del que finalment va restar en funcionament.

CONTEXT HISTÒRIC. LA ROMANITZACIÓ DE LA LAIETÀNIA INTERIOR

La incidència de Roma al Vallès, habitada pels laietans en època ibèrica, es deixa sentir des d'un primer moment, amb la reforma provincial del 197 aC i les campanyes de pacificació del cònsol Cató l'any 195 aC. Al llarg del segle II aC i fins als programes d'organització territorial de finals d'aquest segle, el control del territori per part de Roma es degué organitzar amb campaments o enclavaments militars emplaçats en indrets d'interès estratègic, com segurament és el cas del jaciment de can Tacó. La construcció d'un recinte fortificat en el turó devia fer molt patent la presència militar romana. El jaciment es situa en un nus de comunicacions i, per tant, resulta evident la seva importància estratègica pel control territorial. El jaciment, situat dalt d'un turó que gaudeix d'un ampli domini visual, devia acomplir una funció militar de control de la via terrestre que circulava pel corredor natural de la depressió Vallès -Penedès.

A la zona de la Laietània Litoral es coneix un gran centre de control administratiu del territori, el jaciment de ca l'Arnau (Cabrerà), amb una cronologia d'ocupació similar a la documentada fins ara a can Tacó, i amb un marcat caràcter itàlic (existència de termes, habitacions amb pavimentació de mosaic).

En aquests primers moments de la romanització, la relació entre aquests dos centres, can Tacó i ca l'Arnau, havia de ser important. Des d'una perspectiva geogràfica aquesta vinculació es reforça pel domini visual que es té des de can Tacó, especialment significatiu pel que fa a la Serra de Marina i a les valls que comuniquen amb la plana litoral del Maresme, a través de Vallromanes i la riera d'Alella. Sense cap mena de dubte, aquests dos centres van tenir una funció cabdal en el control militar i administratiu de la Laietània en aquests primers moments de la romanització.

A partir de finals del segle II aC, Roma va començar a canviar la seva actuació a les nostres terres. En aquests moments es comença a construir una xarxa viària pròpiament dita i es documenta la fundació d'algunes ciutats en el mateix període, les darreries del segle II aC i principis del segle I aC. A la llum de les dades proporcionades per

l'arqueologia sembla que a partir de la segona meitat del segle II aC Roma devia iniciar un procés gradual però imparabile de transformació dels territoris conquerits, per tal d'integrar-los dintre de les estructures administratives romanes. De fet, es tracta d'un programa d'organització territorial que consolida una xarxa viària pròpiament dita, amb actuacions a la via *De Italia in Hispanias* descrita per l'Itinerari d'Antoní. Aquesta via va tenir una importància de primer ordre per al desplaçament de tropes en el marc de la conquesta de la península per Roma.

Les intervencions a la via de finals del segle II aC es coneixen bé a la zona per la descoberta de diversos mil·liaris que es daten al voltant de l'any 110 aC. A la zona de l'Ebre són els mil·liaris de Masalcorreig (Lleida) i de Torrent de Cinca (Osca). L'eix viari formava part d'una gran via que a través del corredor del Vallès – Penedès es dirigia a *Tarraco* i a l'interior de la península per la vall de l'Ebre. La seva importància com a eix de comunicació segurament té, però, un origen preromà. Aquest programa va incloure també la construcció de vies secundàries com posen de manifest els mil·liaris trobats a Santa Eulàlia de Ronçana, Tona i Santa Eulàlia de Riuprimer, datats també al 110 aC, relacionats amb la via que seguia l'eix del Congost cap a Osona (ARIÑO, GURT, PALET, 2004).

Durant els darrers anys del segle II aC i els primers del segle I aC, es constata també l'expansió de la vida urbana que creix a tocar de la xarxa viària. Tots aquests canvis van afavorir l'arribada d'un contingent de població itàlica, ja fos relacionat amb l'administració i l'exèrcit, com també amb l'activitat artesanal i comercial vinculada a la colonització del sòl.

A l'inici del segle I aC va tenir lloc la fundació de *Baetulo* (Badalona) i la d'*Iluro* (Mataró). Aquestes van ser les fundacions urbanes més properes al jaciment que ens ocupa i és de suposar que ja en el segle I aC, aquesta zona devia formar part del territori d'una de les dues ciutats. En un indret proper s'ha de situar també *Lauro*, que devia ser una *civitas* indígena que hom ubica a les rodalies del poble de Llerona, en el municipi de les Franqueses. De moment, però, no s'ha pogut establir un relació directa entre *Lauro* i Llerona, per la falta de proves arqueològiques que així ho demostrin. És també molt remarcable el fet que en aquesta àrea del Vallès els poblats ibèrics van començar a ser abandonats al primer terç del segle II aC i les primeres *villae* republicanes són de finals del segle II aC.

El període augustal es configura com una etapa de grans transformacions amb importants reformes urbanes i canvis en l'estructuració del territori.

A la costa central catalana, destaca la fundació de la colònia *Barcino*, al Pla de Barcelona, el territori de la qual segurament comprenia part del Vallès entre Martorell a la zona del Llobregat i Montmeló, al Besòs.

De fet, per a l'època augustal i en època imperial, l'eix viari ara conegut com a via Augusta, compta amb un nombre significatiu de mil·liaris que permeten reconstruir el seu traçat i datar les intervencions per tota Hispània. (MAYER; RODÀ, 1997). La importància de la zona de can Tacó com a partió i límit administratiu queda ben patent pel fet que no gaire lluny d'aquest indret es situava un *terminus augustalis*. El document epigràfic va ser trobat l'any 1976 a tocar del riu Congost, però no es va donar a conèixer fins l'any 1998. El document constitueix una fita per delimitar el territori de dues ciutats en època d'August (JARREGA, RODÀ, 1999). Pel seu emplaçament, pot estar en relació amb la delimitació dels territoris de *Baetulo* i d'*Iluro* en el context de les reformes d'August i la fundació de *Barcino*, el territori de la qual s'estenia segurament fins aquesta zona. La peça reforça l'interès territorial de la zona de Montmeló – Montornès del Vallès, on la via Augusta conflueix amb els ramals que comunicaven amb les ciutats del litoral (*Barcino*, *Baetulo*, *Iluro*) i amb les vies interiors que es dirigien vers *Aquae Calidae* i *Ausa*.

Finalment, cal assenyalar també l'interès del nucli de Granollers, possiblement una aglomeració secundària o *vicus* que devia tenir el seu origen en una vil·la o establiment rural. Tradicionalment, els investigadors han relacionat aquest nucli, important nus de comunicació, amb la *mansio Semproniana* que figura al vas número 1 de Vicarello (ESTRADA 1993; ATLES 2004). En realitat, però, l'emplaçament d'aquesta *mansio* és desconegut. Les investigacions més recents tendeixen a situar-la més al sud entre Granollers i Montmeló i apunten la possibilitat que es situï a Palou (Granollers) o a Montmeló (ATLES 2004, PANOSA 2002, AA.VV. 2004).

LA RECERCA ARQUEOLÒGICA DEL TERRITORI

L'estudi arqueològic del jaciment de can Tacó i la revalorització del jaciment en el context d'un futur parc arqueològic és indissociable de la recerca territorial, per tal d'inserir el jaciment en un entorn, en un "paisatge arqueològic" que li dóna sentit. Per tot això, el projecte de recerca preveu també l'estudi territorial.

D'altra banda, al Vallès, els usos i arranjaments del territori de les darreres dècades han provocat una transformació accelerada de

l'entorn i canvis en els sistemes tradicionals d'explotació del medi. Especial incidència tenen les noves infraestructures (TGV, xarxa viària...), el creixement del sector industrial i urbanístic, la reconversió agrícola, els nous equipaments lúdics... Tot plegat significa una transformació ràpida del paisatge, amb la desaparició irreversible dels valors culturals, ambientals i històrics, especialment amb importants alteracions del patrimoni arqueològic. És una problemàtica més ampla que afecta el conjunt dels paisatges catalans, però que és especialment present en l'actualitat al Vallès.

Tal com recull la Llei de protecció, gestió i ordenació del paisatge de la Generalitat de Catalunya (DOGC núm. 4407, 16/06/2005), el paisatge constitueix un patrimoni ambiental, cultural, social i històric que influeix en la qualitat de vida dels ciutadans i que esdevé alhora un recurs de desenvolupament econòmic. En aquest sentit, l'estudi i la revalorització del contingut històric i cultural del paisatge ha de proporcionar noves bases tècnico-científiques per plantejar alternatives de desenvolupament territorial. Així, els estudis històrics i arqueològics del territori contribueixen a fomentar una gestió del paisatge que potenciï l'ús social a través del lleure i de les activitats didàctiques i formatives. Aquests aspectes tenen una especial potencialitat a l'àrea d'estudi.

La necessitat de l'estudi territorial també es justifica pels requeriments que genera la posada en vigor del futur Pla Especial d'Interès Natural del riu Mogent, que afecta bona part de l'entorn del jaciment de can Tacó, a la vall del Mogent i també del baix Congost.

Des de la perspectiva de l'Arqueologia del Paisatge, el mètode d'anàlisi és sistèmic, és a dir, la recerca es planteja de manera pluridisciplinària i diacrònica, per tal d'estudiar variables diverses del paisatge i creuar els resultats de les diferents disciplines, paleoecològiques, històriques i arqueològiques. L'eix vertebrador del projecte és l'Antiguitat, que s'aborda des d'una perspectiva diacrònica que comprèn també el període protohistòric i l'alta Edat Mitjana. A grans trets, la forquilla cronològica del projecte comprèn de l'Ibèric antic (segles VII-VI aC) a l'Antiguitat tardana (segles VI-VII dC).

L'estudi territorial s'estén per la plana vallesana (a la depressió Prelitoral) a la conca del riu Besòs, entre la riera de Caldes, el Tenes, el Congost i Mogent al Vallès Oriental. L'àrea es centra en la cubeta del Vallès pròpiament dita fins a les primeres estribacions de les serralades prelitoral i litoral. Són terrenys suaument ondulats, amb una incisió important de la xarxa fluvial, situats a l'anomenada fossa tectònica del Vallès – Penedès.

Seguint l'eix de l'AP-7 i la B-30, l'estudi s'estén entre les poblacions de Llinars del Vallès i Caldes de Montbui en sentit est – oest, i la Garriga i Montornès del Vallès, en sentit nord-sud.

L'objectiu principal és estudiar l'ocupació del sòl, les formes d'hàbitat i l'estructuració territorial al Vallès i atorguen una atenció preferent al jaciment arqueològic de can Tacó, com a referent representatiu del procés de romanització a la depressió prelitoral. S'atorga una atenció preferent a l'estudi de les estructures agràries (parcel·lars, centuriacions), la xarxa viària antiga i l'organització territorial. Un altre objectiu de recerca és estudiar l'evolució paleoambiental preferentment a partir de les transformacions en el paisatge vegetal, i geomorfològiques. En definitiva, es tracta de potenciar l'ús del patrimoni arqueològic com a recurs cultural.

El projecte s'organitza en quatre grans àmbits de recerca:

1. ESTUDIS ARQUEOMORFOLÒGICS I D'ESTRUCTURACIÓ DEL TERRITORI.

L'arqueomorfologia és una disciplina nova en Arqueologia Territorial. Estudia l'estructuració dels espais agraris al llarg del temps, les formes antròpiques visibles del paisatge, és a dir, les empremtes en el paisatge dels arranjaments territorials. Per tant, va més enllà de la caracterització de les formes del paisatge d'un període concret, per aprofundir i interpretar la morfologia del territori des d'una perspectiva diacrònica. Les tècniques i els materials d'estudi principals són les fotografies aèries, els mapes topogràfics, la cartografia històrica i el treball de camp.

La fotointerpretació i la cartointerpretació consisteixen en analitzar en fotografies aèries i mapes topogràfics els elements constitutius del territori i extreure'n els estrats successius de la seva organització. En una primera fase, s'elabora un únic mapa on es compilen totes les dades. Posteriorment, l'estudi es completa amb un control de les estructures sobre el terreny, per verificar-ne l'antiguitat.

En relació amb l'època clàssica, són objecte d'estudi els aspectes següents:

a. Xarxes viàries i estructuració del territori.

Un dels elements primordials per analitzar l'estructuració del territori és la xarxa viària. Les vies són estructures paisatgístiques estables, eixos *majors* que poden ser reutilitzats i recrear una determinada morfologia del territori més enllà del seu moment de creació i funcionament original.

Metodològicament, l'estudi de les xarxes viàries ha experimentat un canvi important: ha prioritzat la definició del *tot*, de la xarxa, de l'estructura general, per analitzar-ne després cadascuna de les parts, els itineraris i les traces que la formen.

b. *Formes "construïdes" del paisatge: estructures agràries i xarxes centuriades*

Un segon camp de recerca és la caracterització de parcel·lars antics (protohistòrics, romans, medievals). L'arqueomorfologia s'interessa per la contextualització de les estructures agràries en la història del paisatge. La recerca es centra especialment en l'estudi de les vies "romanes" del Vallès i la seva relació amb la construcció de centuriacions, la forma més canònica en l'època romana de divisió del paisatge agrari, base a partir de la qual es feien les divisions i assignacions dels lots de terra, els cadastres.

A Catalunya, en zones litorals, els estudis fets han confirmat l'existència de trames centuriades en relació amb diferents ciutats romanes (al Pla de Barcelona amb *Barcino*, al Penedès i Camp de Tarragona amb *Tarraco*, a l'Empordà amb Empúries); en planes de l'interior també s'han documentat trames a la Segarra i el pla d'Urgell en relació amb les ciutats d'*Iesso* i d'*Ilerda*, respectivament; altres trames documentades s'han relacionat amb ciutats del prepirineu com *Iulia Libica* (Llívia) o *Aeso* (Isona). Al Vallès sorprèn la manca d'estudis d'aquest tipus fins a l'actualitat, a excepció de l'estudi morfològic que es va fer a inicis dels anys noranta per A. Aguilar (AGUILAR 1993) i dels estudis sobre la xarxa viària antiga de J. Estrada. Tanmateix, l'orografia del terreny i la presència propera de ciutats com *Barcino*, *Aquae Calidae* o *Egara*, fan ben plausible que aquest sistema d'organització i de divisió del territori fos emprat al Vallès.

2. ESTUDIS REGRESSIUS I DOCUMENTALS

Es tracta d'una tècnica estretament relacionada amb els estudis sobre estructuració territorial, als quals complementa, ja que permet confirmar que l'anàlisi arqueomorfològica es recolza en dades fiables. Es fonamenta en dos tipus de documents: cartografia històrica i fonts escrites medievals i modernes.

L'ús de la documentació històrica és una eina imprescindible per a l'estudi diacrònic del territori, ja que pot demostrar la pervivència de determinats elements del paisatge i proporcionar cronologies

absolutes per a determinades actuacions en el territori. És un tipus de documentació que ajuda a reconstruir les successives actuacions antròpiques en el paisatge, objectiu prioritari en aquests estudis.

La documentació històrica permet reconstruir part de l'estructura territorial existent en la data dels documents, però alhora permet detectar elements preexistents reutilitzats en el moment al qual fan referència els documents. Els estudis diacrònics mostren que unes mateixes estructures es poden aprofitar en diferents períodes i perviure al llarg del temps. És justament aquest ús el que permet la conservació d'elements corresponents a l'organització del territori en l'Antiguitat.

3. ESTUDI DE L'OCUPACIÓ DEL TERRITORI. L'ARQUEOLOGIA DELS ASSENTAMENTS.

L'arqueologia dels assentaments rurals s'ocupa específicament dels sistemes d'hàbitat que s'insereixen en el paisatge, de les seves formes i funcions, de l'avaluació dels seus entorns, de l'anàlisi de la seva dispersió territorial, així com de l'estudi de les relacions entre els assentaments.

La principal font d'informació per a l'estudi dels assentaments rurals és l'arqueologia de camp, que comprèn una sèrie de tècniques que englobem dins la denominació de prospeccions arqueològiques (buidat de l'IPAC, prospeccions superficials extensives i intensives), així com l'excavació parcial o en extensió dels jaciments per caracteritzar-ne l'estructura, cronologia i funcionalitat.

Tanmateix, dins les diverses fonts per a l'estudi dels assentaments rurals antics, cal destacar la necessitat de fer prospeccions intensives del territori (*surveys*, segons la terminologia anglesa), per obtenir una imatge el més aproximada possible de les característiques del poblament en els territoris de l'Antiguitat. Igualment, en l'estudi dels jaciments i dels seus entorns, la recerca es planteja de forma interdisciplinària, tenint en compte la reconstrucció paleoambiental i la imbricació del poblament amb les estructures agràries (les xarxes viàries i els parcel·lars antics).

Amb les dades de camp s'elaborarà una base de dades informatitzada per ser tractada amb un GIS (Sistema d'informació geogràfica). Aquesta tecnologia ha tingut una aplicació molt directa en treballs sobre arqueologia dels assentaments rurals, en la interpretació de les bases de dades i en l'elaboració de models explicatius. Les aplicacions més importants previstes se centren en el següent:

- Estudis d'intervisibilitats entre assentaments i sobre percepció del territori. Camp de recerca molt innovador, emprat especialment en estudis sobre arqueologia simbòlica, per poder definir la conceptualització dels espais des de la subjectivitat de la cultura estudiada.
- Àrees de captació i territorialitat. El GIS facilita la definició d'àrees d'explotació econòmica al voltant d'assentaments d'una tipologia determinada. És una aplicació molt útil en estudis paleoeconòmics.
- Densitats de poblament i demografia antiga.

4. ESTUDIS PALEOAMBIENTALS. L'EVOLUCIÓ DEL PAISATGE.

Els canvis climàtics i l'explotació humana del medi han modificat els paisatges. Gràcies a la perspectiva dels estudis paleoecològics (de l'arqueobotànica i de l'arqueozoologia) i dels estudis geoarqueològics (l'estudi del modelat del medi físic i de la seva dinàmica en relació amb el registre arqueològic) podem arribar a conèixer les característiques del medi natural del passat i relacionar-les amb les variacions climàtiques i amb les activitats humanes i l'acció antròpica i els processos d'adaptació i explotació del medi.

S'han previst les següents analítiques:

- Estudis pol·línics. Metodològicament, el procés d'anàlisi s'inicia amb l'estudi de seqüències pol·líniques d'alta resolució per a períodes en els què es disposa d'informació escrita. Aquests "models" ens han de permetre posteriorment "retrocedir" en el temps i reconstruir els usos del sòl per als períodes en els quals no disposem d'informació històrica suficient.
- Geomorfologia, edafogènesi i sedimentologia de planes fluvials i ventalls al·luvials.

Els resultats de la recerca territorial constituïran un valor afegit per a la comprensió del jaciment i facilitaran informació essencial per articular el discurs del futur parc arqueològic.

Bibliografia

- AAVV, (1984) *Els orígens de Granollers i del Vallès Oriental*. Col·lecció pobles de Catalunya, Barcelona.
- AAVV, (2004) *Montmeló, temps, camins i gent*, Montmeló.
- ABEL, J; JORDANA, J (1987): *L'activitat econòmica al Vallès Oriental*. El Racó del llibre de text. Barcelona. Pàg.24-26.
- AGUILAR, A. (1993) "Avanç preliminar a l'estudi dels cadastres romans a la comarca del Vallès (Barcelona)", *Estudios de la Antigüedad*, 6-7, 119-131.
- ARIÑO, E.; GURT, JM.; PALET, JM. (2004): *El Pasado presente. Arqueología de los paisajes en la Hispania romana*, Salamanca – Barcelona.
- ATLES d'Arqueologia urbana de Catalunya (2004). Volum 1. Granollers. Barcelona.
- BARBERÀ, J.; PANYELLA, A. (1950): "Una estación iberoromana en Montmeló (Barcelona). Primeras notas", a *Estudios*, Seminario de Estudios Arqueológicos y Etnológicos, Federación Española de Montañismo. Delegación Regional Catalana.
- BERTRAN I ALCAIDE, X. (1985): *Conèixer Montornès*. Ajuntament de Montornès del Vallès.
- ESTRADA, J. (1969): *Vias y poblamientos romanos en el territorio del área metropolitana de Barcelona*. Barcelona: Comisión de Urbanismo.
- ESTRADA, J., (1955): *Síntesis arqueológica de Granollers y sus alrededores*, Granollers.
- ESTRADA, J., (1993): *Granollers a l'antiguitat*. Editorial Tarafa. Granollers.
- ESTRADA, J.; VILLARONGA, L. (1967): *La Lauro Monetal y el hallazgo de Cánovas*. (Barcelona): I.P.A., Separata de la Revista "Ampurias", Vol. XXVIII.
- JÀRREGA, R.; RODÀ, I., "El terminus augustalis de Montornès: noves dades epigràfiques", *Lauro*, 16, 1999, pàg. 5-12.
- MACIAS, JM. (2000): "L'urbanisme de Tàrraco a partir de les excavacions de l'entorn del fòrum de la ciutat, J. Ruiz de Arbulo (ed.), *Tarraco 99. Arqueologia d'una capital provincial romana. Documents d'Arqueologia Clàssica*, 3, Tarragona, pàgs. 83-106.
- MAYER, M.; RODÀ, I. (1997): "Presentación", G. Castellví, J.P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.): *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: via Domitia et via Augusta*, *Documents d'Archéologie Française*, 61, Paris, pàgs. 114-125.
- PANOSA M.I (2002): *La Història Antiga de Montmeló (Vallès Oriental). A partir de la col·lecció Cantarell*.
- PARDO, J; PÀMIES, A., (1986): *Introducció a l'Arqueologia de la Comarca. La Romanització*. Curset a càrrec dels Membres de l'Àrea d'Arqueologia del Museu de Granollers. Museu de Granollers. Pàg. 8, 11.
- SANMARTÍ GREGO, J. (1986): *La Laietània ibèrica*. Tesi doctoral llegida el mes de maig de 1986 a la UB. Inèdita.

Notes

1. Agraïm als doctors Jordi Principal i Joaquim Pera les indicacions i dades que ens han aportat en la classificació dels materials d'importació de vernís negre.

La cervesa, una beguda dels pobles de la Hispània preromana

José Manuel Vidal Taboada, Francisco Sánchez Lomares i Albert Tintó Garcia-Moreno

Cerveart SL

La cervesa és una beguda alcohòlica de baixa graduació elaborada a partir de la fermentació d'un most obtingut de cereals com l'ordi, el blat, la civada, el sègol, l'arròs o la melca, entre d'altres. El seu origen es remunta a la prehistòria, molt probablement lligat a l'aparició dels primers grups socials sedentaris i al conreu dels cereals. A partir de diferents troballes arqueològiques i gràcies a la incorporació de noves tècniques científiques d'anàlisi de les restes ceràmiques trobades, s'ha pogut constatar que moltes de les antigues civilitzacions de tot el món coneixien el procés d'elaboració de la cervesa i, per tant, el consum d'aquesta beguda formava part dels seus rituals religiosos o actes socials.

Les primeres referències històriques documentades que es coneixen del consum de cervesa a la península ibèrica provenen de l'historiador Plini el Vell en el segle I dC. De totes maneres, l'anàlisi de les troballes realitzades en diversos jaciments arqueològics de la península ibèrica: Can Sadurní a Begues (Barcelona) del 3000 aC, Túmulo de la Sima a la vall d'Ambrona (Sòria) del 2400 aC i Genó a Aitona (Lleida) del 1100 aC, poden indicar que el procés d'elaboració de la cervesa era conegut des de molts segles abans pels pobles que habitaven aquestes contrades. Aquest fet situa actualment la meitat nord-est de la península ibèrica com el primer punt on es té indicis de la presència de cervesa a Europa.

Al llarg dels darrers anys s'han realitzat diferents experiències per intentar reproduir cerveses antigues de tot el món. En el cas de les primeres cerveses ibèriques hi havia molt pocs indicis de com eren i com es devien elaborar. Molt probablement la beguda que consumien

aquests pobles no s'assemblava gens en aparença i sabor a les cerveses que coneixem actualment. En el marc de les VIII Jornades de Tardor organitzades pel Centre d'Estudis Molletans, es va poder degustar la cervesa "Lauro", un producte artesà elaborat per Cerveart SL que pretenia reproduir els possibles sabors de les cerveses de "guarda" descrites a l'antiga Numància. Emprant una barreja de diferents cereals, mel i herbes aromàtiques, i utilitzant les tècniques actuals d'elaboració, es va obtenir una cervesa de color ambre clar, amb un 6% en volum d'alcohol, molt aromàtica i amb un sabor floral i un punt dolç que contrastava amb un cert regust astringent final.

LA CERVESA, DE LA PREHISTÒRIA A LA HISTÒRIA ANTIGA

L'origen de la cervesa s'associa molt probablement a l'atracció que els primers humans podien haver tingut per les fruites dolces fermentades, tal com s'ha pogut constatar en els actuals primats. Es pot especular que aquests primers humans guardaven en recipients les fruites fermentades de manera natural pels microorganismes presents en l'ambient, de manera que servien per induir ràpidament la fermentació de nous fruits dolços dipositats també en aquests recipients. A diferència d'altres begudes alcohòliques com el vi, on el procés de fermentació s'inicia directament a partir dels sucres que conté el raïm, l'elaboració de cervesa requereix un pas previ de sacarificació, o transformació del midó present al cereal en sucres més simples que els llevats tinguin capacitat d'assimilar, com és el cas de la maltosa. Per aquest motiu és molt possible que la primera cervesa sorgís d'una sopa calenta feta a partir de cereals, que es deixava reposar i a la qual s'afegien fruites o mel, que contenien llevats de manera natural, com a precursors de la fermentació.

En civilitzacions indígenes actuals com en algunes tribus de l'altiplà peruà, s'elabora una beguda alcohòlica de baixa graduació, a partir de blat de moro, anomenada *chicha*. Com que l'home té a la boca unes proteïnes o enzims sacarificants anomenats amilases, el procés de conversió de la fècula del midó es fa en aquest cas gràcies a la masticació prèvia de blat de moro, que posteriorment es diposita en un recipient on es portarà a terme la fermentació. L'elaboració de la cervesa implica doncs, uns coneixements tècnics que s'han anat transferint i perfeccionant amb l'herència cultural. Tot i així no es pot postular un origen únic de la cervesa, ja que civilitzacions tan separades en l'espai i en el temps com egipcis, xinesos, celtes i maies produïen els seus propis tipus de cerveses utilitzant diferents cereals i distintes tècniques d'elaboració.

El desenvolupament de la bioarqueologia molecular en la darrera dècada ha contribuït a definir una sèrie d'indicadors que permeten detectar indicis de la presència de begudes alcohòliques a partir de l'anàlisi bioquímica de restes de ceràmica. Així per exemple, la presència de l'àcid tartàric és un marcador inequívoc de l'existència de vi, de la mateixa manera que la detecció de l'àcid ceròtic i de grans de pol·len associats és un senyal de la presència d'hidromel, barreja de mel i aigua que fermenta espontàniament. Per a la detecció de la cervesa no es disposa, en canvi, d'un únic indicador, sinó que requereix de l'anàlisi de diferents marcadors que no són per si sols definitius. A nivell molecular, l'existència d'indicis de cervesa en restes arqueològiques es pot evidenciar per la presència principalment d'oxalat de calci, acompanyat en ocasions d'àcid ceròtic si la cervesa contenia també mel. L'oxalat de calci és una sal molt insoluble generada durant la preparació del most. El precipitat d'aquesta sal s'ha detectat en els aparells que s'utilitzen actualment als bars per servir cervesa de barril. Tot i així, el fet que aquest precipitat es pugui generar també en la preparació d'una sopa de cereals sense fermentar, fa necessari que l'evidència de la presència de cervesa s'hagi de confirmar mitjançant l'anàlisi d'altres indicadors, en aquest cas de caire macromolecular, com són la presència de partícules de midó amb evidències d'atac enzimàtic de les amilases o restes de cèl·lules de llevat. En determinats casos la detecció de teixits vegetals de fruits com fotolits, esclereïdes o tricomes, així com grans quantitats de grans de pol·len, suggeriria que les cerveses elaborades eren aromatitzades amb diferents plantes (Michel et al.1993, Samuel 1996).

L'aplicació d'aquests indicadors a l'anàlisi de les restes ceràmiques trobades en excavacions de tot el món han permès determinar que la cervesa ha estat present en moltes de les civilitzacions que van sorgir després que l'home es fes sedentari i tingués en el cultiu de cereals la seva principal activitat de subsistència. Així doncs, les primeres evidències que es tenen de l'elaboració de cervesa es situen al Nil Blau (Sudan), cap al 7000 aC. En les excavacions de Jiahu (província de Henan) a l'actual Xina, també s'han trobat recentment restes de ceràmica d'una antiguitat que va del 7000 al 6000 aC i que indiquen la presència d'una cervesa d'arròs, en la qual l'addició de raïm i fruits de plantes espinoses eren el mitjà per inocular el llevat per la posterior fermentació. Al pròxim orient les primeres evidències de la presència de cervesa provenen d'excavacions realitzades a Godin Tepe (Irán), un enclavament situat en plena ruta de la seda i que es creu que tenia una funció militar i de centre de correus per la civilització

protosumèria i protoelamita. Les restes de ceràmiques amb residus d'oxalat càlcic que es van trobar dataven del 3500-3100 aC.

Una gran aportació al coneixement de la importància de la cervesa en la cultura mesopotàmica prové de la traducció el 1964 d'uns textos cuneïformes inscrits en taules de fang que es van trobar a Bagdad i que daten del 1900-1800 aC. Aquest és, doncs, el primer document històric conegut que fa referència a la cervesa i al seu procés d'elaboració. Es tracta d'un himne a Ninkasi (la deessa de la cervesa) que ha permès conèixer les primeres receptes per a l'elaboració d'aquest beuratge. Per a la producció de la cervesa denominada *sikaru* primer s'elaboraven uns pans anomenats *bappir* a base de malt d'ordi i blat barrejats amb aigua, mel, dàtils i altres condiments. Aquests pans es posaven al forn i deixaven lleugerament humit el seu interior, cosa que permetia conservar intacte la capacitat dels enzims presents al malt per convertir el midó en maltosa. Els pans es barrejaven amb aigua, mel i vi, i la mescla s'introduïa en una gran gerra on fermentava: *Ets la que sosté en ambdues mans la cervesa fresca, fermentant-la amb mel i vi*. Diversos gravats així com altres evidències arqueològiques suggereixen que la cervesa es bevia en atuellis on s'introduïa un llarg tub per tal de beure únicament el líquid i descartar els sòlids en suspensió. A principis dels anys 90, Fritz Maytag, de l'empresa cervesera Anchor, i Solomon Katz de la Universitat de Pennsylvania van tractar de reproduir aquesta cervesa utilitzant com a única recepta l'Himne a Ninkasi. El resultat va ser una cervesa de 3,5% en volum d'alcohol. Per ser fidels als costums sumeris, la cervesa es va servir en grans vasos de fang i es va beure amb llargues palles que reproduïen les trobades a la tomba de la Dama Pub-abi a Ur. Aquestes palles trobades estaven fabricades amb or i lapislàzuli, i dataven de mitjans del tercer mil·lenni aC.

Un altre registre històric important sobre l'elaboració i el consum de cervesa es troba al codi Hammurabi (1800 aC), on també queda constància que entre els babilonis, igual que moltes altres civilitzacions d'aquella època, les dones eren les encarregades de portar a terme l'elaboració de la cervesa. *En el cas que una tavernera hagi refusat rebre ordi en comptes de cervesa, i hagi acceptat a canvi rebre diners en grans quantitats, o en el cas que hagi reduït la quantitat de cervesa en relació amb la quantitat d'ordi, es procedirà a condemnar-la i se la llençarà al riu (article 108). Quan una sacerdotessa que no passa la nit dins del claustre obri la porta d'una taverna o hi entri a beure cervesa, aquesta dona serà cremada (article 110).*

Per a la civilització egípcia, la cervesa, juntament amb el pa, era un aliment bàsic i a més estava estretament lligada al culte de la mort. Els primers indicis de la fabricació de la cervesa a Egipte són del temps de la primera dinastia de l'Imperi Antic (3315-3100 aC). Atès que els antics egipcis creien que Osiris, déu dels Morts, era l'inventor de la cervesa, aquesta beguda era una de les principals ofrenes que es feia als difunts: *Prenc les ofrenes que hi ha als altars i quan cau la nit bec dos vasos de cervesa i adopto la meva dignitat de Senyor de tot el que existeix* (Aton, déu egipci del sol en el Llibre dels morts, 1500 aC). Nombrosos gravats, pintures i papirs especifiquen de manera precisa els mètodes i els ingredients emprats per a la seva elaboració. Un bon exemple es pot trobar a la tomba de Ty, on es representa l'elaboració de cervesa *hnkt* a partir principalment de pans d'ordi (*Hordeum exastichum*) i blat espelta (*Triticum dicoccum*) germinats i assecats al forn per a la seva conservació. Aquests pans es barrejaven habitualment amb dàtils, mel, mandràgora i espècies com el comí, per millorar, així, la seva conservació. S'ha pogut constatar que els egipcis elaboraven una gran varietat de cerveses. Maneton en ressenya l'existència de fins a 17 tipus diferents. Si bé els egipcis no van ser els inventors de la cervesa, com s'havia pensat durant molt temps, sí que són els primers a produir-la a gran escala en protoindústries cerveseres i a exportar-la a altres regions de la Mediterrània, com explica l'historiador Herodot d'Halicarnàs.

En tots els casos anteriorment citats, la informació de la qual es disposa indica que la cervesa s'elaborava a partir de pans fermentats. La cervesa líquida, preparada a partir d'un procediment que no requeria de l'ús de pans, és una invenció de la civilització xinesa. Entre el 3000 i el 2000 aC els xinesos produïen dos tipus de cervesa líquida elaborada amb mill "*t'ien tsiou*" (cervesa verda) i "*tsiott*" (cervesa clarificada i madura). De totes maneres, aquestes cerveses encara no eren com les actuals, ja que no estaven especiades amb llúpul (*Humulus lupulus*), planta de la qual no es té constància que es comenci a utilitzar per a l'elaboració de cervesa fins a finals del segle XI dC i que es generalitzi el seu ús fins a partir dels segles XII i XIII.

LES CERVESES QUE ES FEIEN ANTIGAMENT A LA PENÍNSULA IBÈRICA

Les primeres referències documentades que es tenen de la cervesa que es feia a la península Ibèrica, provenen de l'historiador Plini el Vell en el segle I dC, que cita una beguda que els hispans elaboren a partir de grans de blat i que es creu que podria ser cervesa. Plini la distingeix

d'altres cerveses europees, com les de la Gàlia, pel fet que a Hispània es podien guardar durant molt de temps sense que es fessin malbé (Naturalis Historia XIV c29). Més tard, l'historiador i teòleg visigot Paulo Osorio (segle V dC.) fa també referència a la cervesa en un relat sobre el setge romà de Numància de l'any 133 aC: ... *beguda elaborada artesanament a partir del blat, i que ells anomenen "celia", perquè s'ha fet bullir. La força de la seva germinació s'obté pel foc, després d'haver-se mullat, assecat i molt lleugerament el blat, bullint amb ell diferents herbes que li donen un sabor auster i d' un color enervant.* D'aquesta manera es té constància que durant la conquesta i el domini romà, els pobles originaris de la península ibèrica elaboraven i consumien habitualment cervesa.

Gràcies a les anàlisis de restes de ceràmiques trobades en jaciments arqueològics de l'edat del bronze o anteriors, es creu que la cervesa era un element de gran importància en l'alimentació i la cultura dels antics pobladors de la Península Ibèrica, fins i tot molts segles abans de l'arribada dels romans. L'any 1997, el grup de recerca del Dr. Maya de la Universitat de Barcelona va poder constatar la presència de cervesa en dos atuells de 80 i 120 litres trobats a les excavacions del poblat de Genó (Aitona), a la província de Lleida. En altres restes d'aquest jaciment es va trobar també una gran quantitat de grans de pol·len, bacteries làctiques i grans de cereals maltats i torrats. Totes aquestes troballes es van datar del 1100 aC i en aquell moment van esdevenir l'indici més antic de presència de cervesa a Europa. La cervesa que podrien haver begut els pobladors de Genó es va reproduir gràcies a un projecte en el qual van participar l'empresa cervesera San Miguel, el Departament de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona i els tres autors d'aquest article, que vàrem realitzar el disseny de la recepta i les proves pilot del procés. Els ingredients utilitzats van ser: ordi cerveser, blat espelta, mel, aigua d'una font propera al poblat i una mescla d'herbes aromàtiques seleccionades a partir dels indicis de grans de pol·len detectats al jaciment: farigola (*Thymus vulgaris*), marduix (*Origanum majorana*), orenga (*Origanum vulgare*), sàlvia (*salvia pratensis*) i menta (*mentha piperita*). El llevat (*Saccharomyces cerevisiae*) emprat per a la fermentació va ser una soca ancestral procedent de l'Institut Pasteur de París. Per a l'elaboració final de la cervesa es van fabricar dues rèpliques artesanes dels atuells ceràmics trobats al jaciment de Genó. La cervesa obtinguda es va batejar amb el nom de *Zythos*. Tenia un 8% en volum d'alcohol, un sabor herbal i lleugerament àcid. No es coneix amb certesa si aquesta cervesa es feia per guardar o es consumia tot just després de finalitzar

Fig. 1: Estat actual de les restes del poblat de Genó, Aitona (Lleida).

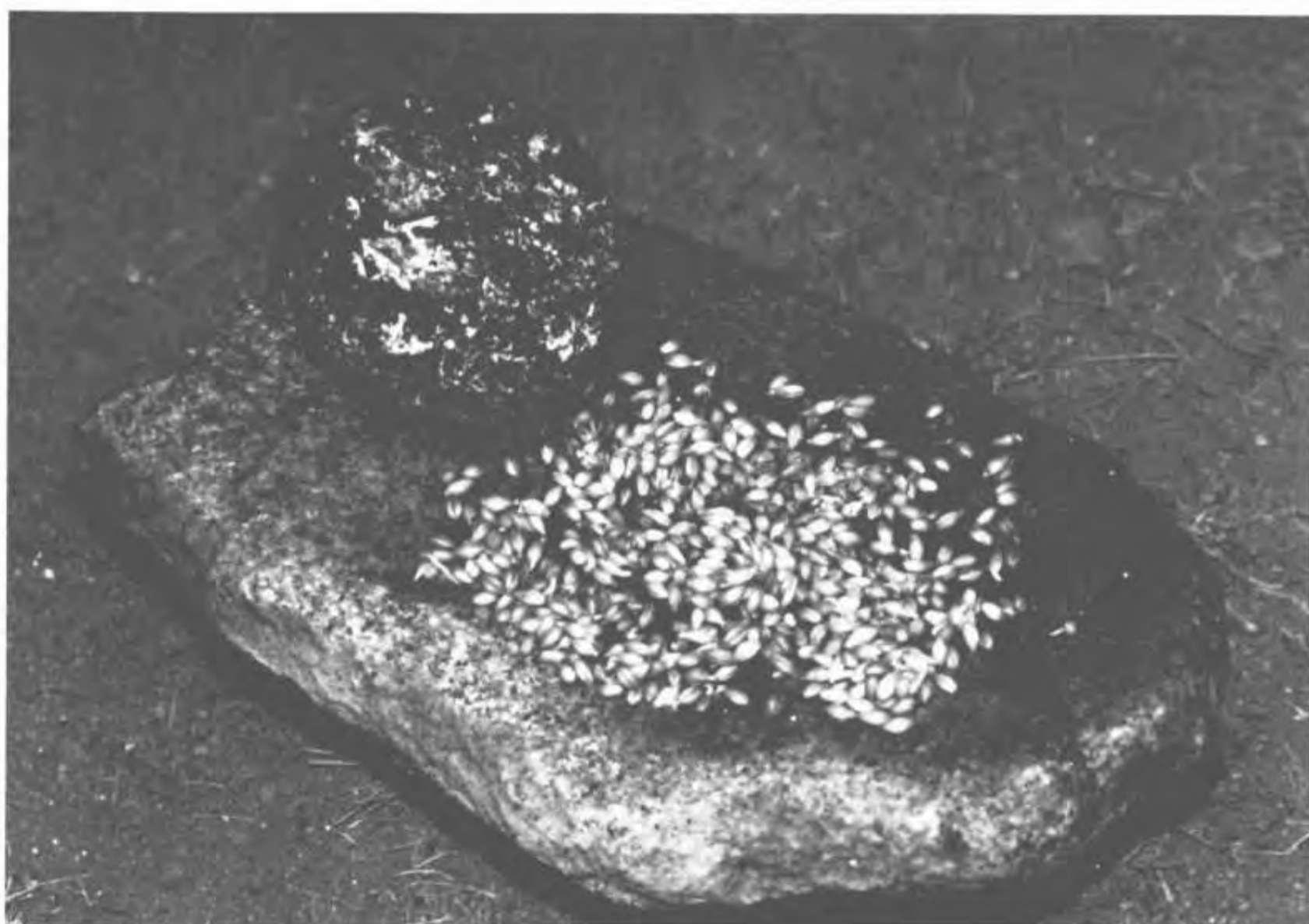

Fig. 2: Molí de pedra emprat per moldre gra, que va ser trobat al jaciment de Genó.

Fig. 3: Reproducció de la cervesa Zythos (1998). Proves preliminars del procés de torrat del gra en un forn similar als trobats al poblat de Genó.

Fig. 4: Reproducció de la cervesa Zythos (1998). Proves preliminars del procés de macerat de la sopa de cereals.

la fermentació. Les cerveses elaborades sense llúpul, planta que no es va començar a utilitzar fins al segle XI dC, es conserven molt poc temps i a causa de la contaminació de bacteries làctiques i acètiques es van tornant cada cop més àcides. Per aquest motiu, es fàcil pensar que aquesta cervesa era consumida immediatament o bé s'hi afegia mel o suc de fruites per contrarestar el sabor àcid. Això es sol fer actualment amb determinades cerveses com les belgues de tipus Faro, en les quals l'àcidesa es suavitza una mica afegint sucre en el moment de prendre-les. Un altre exemple són les Berliner Weisser, cerveses alemanyes de blat extremadament àcides que es solen servir acompanyades de xarops de grosella o altres fruites dolces.

Altres exemples, encara més antics, d'indicis de cervesa a la península ibèrica van ser trobats pel grup de recerca del Dr. Rojo de la Universitat de Valladolid entre els anys 1999 i 2001 a la Vall d'Ambrona (Sòria), concretament al jaciment arqueològic del Túmulo de la Sima. Es tractava d'un conjunt de tombes realitzades a l'època campaniforme, que contenien peces ceràmiques datades el 2400 aC i que un cop analitzades es va determinar que havien contingut cervesa. Un possible indicatiu encara més antic s'ha descobert recentment a la Cova de Can Sadurní, a Begues (Barcelona). En aquest important jaciment de l'any 3000 aC, s'han detectat indicis de la possible presència de cervesa en les restes de ceràmiques descobertes, s'han trobat molins de pedra i s'han identificat possibles àrees de processament del gra. A part dels cereals, es creu que també es podrien haver utilitzat glans i mel per a l'elaboració de la cervesa, així com herbes amb propietats antisèptiques o bacteriostàtiques, com l'artemisia o donzell salvatge (*Artemisia vulgaris*), que afavorien la seva conservació. Si s'acaben confirmant definitivament aquestes suposicions, aquesta seria la cervesa més antiga d'Europa que es coneix fins a l'actualitat.

EL PROCÉS D'ELABORACIÓ DE LA CERVESA

Si bé al llarg de la història les tècniques emprades per a l'elaboració de cervesa han anat evolucionant d'acord amb el desenvolupament tecnològic i l'adquisició de nous coneixements, el procés necessari per obtenir cervesa segueix requerint actualment les mateixes etapes fonamentals que utilitzaven els sumeris, egipcis, xinesos, o els ibers. Avui dia coneixem que sense etapes com el maltatge del cereal o el macerat del malt amb aigua calenta és impossible aconseguir transformar el midó present al gra de cereal en sucres més simples com la

maltosa, que després el llevat serà capaç de transformar en alcohol mitjançant el procés de la fermentació alcohòlica. A continuació s'enumeren i descriuen quines són les principals etapes del procés actual d'elaboració de cervesa i s'explica com podrien haver-se realitzat en el passat en funció dels indicis que es tenen.

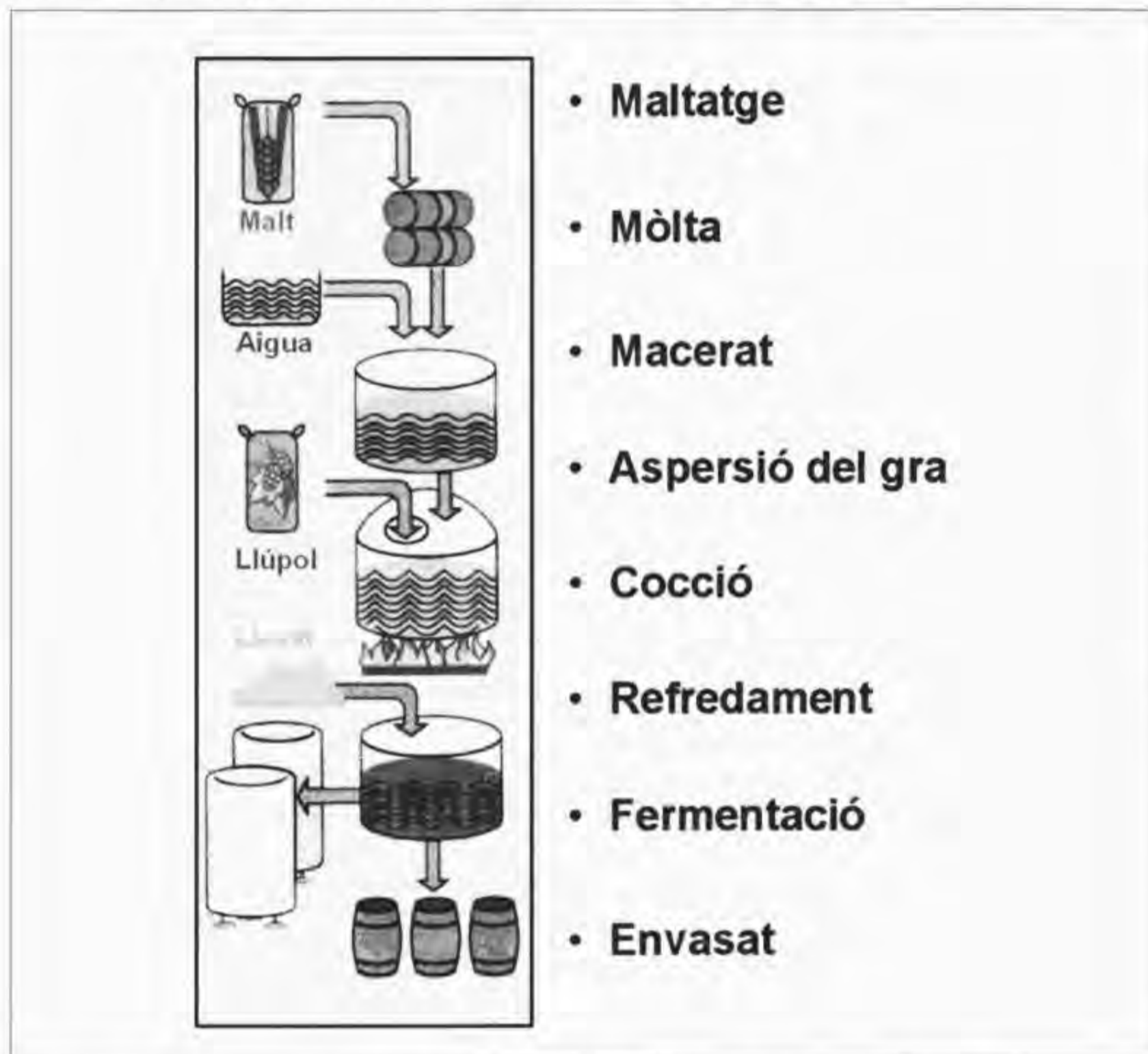

Fig. 5: Esquema general de les etapes del procés d'elaboració de la cervesa.

Maltatge: és el pas previ imprescindible per poder obtenir cervesa. En aquesta etapa el cereal es posa en remull per propiciar la germinació de l'embrió. Quan el gra comença a germinar, activa unes proteïnes (enzims) anomenades amilases que tenen per funció transformar el midó (substància de reserva present al gra) en altres sucres que utilitzarà l'embrió per créixer i formar una nova planta. Per evitar que s'acabi formant la planta, s'atura el creixement de l'embrió assecant el gra germinat, ja sigui al sol o en un recipient al foc, com molt probablement es feia antigament, o bé en un forn a temperatura controlada, com es fa actualment. D'aquesta manera s'obté el

malt, que és fonamentalment un cereal amb el midó i les proteïnes per degradar-lo actives.

Mòlta: per obtenir un major rendiment en la següent etapa del macerat, cal triturar i trencar els grans de malt, ja sigui emprant els antics molins de pedra o bé els actuals molins de martells.

Macerat: és un altre pas clau del procés d'elaboració de la cervesa. Consisteix en barrejar el malt amb aigua calenta i deixar la mescla un temps determinat fins que s'obtingui una sopa dolça. Actualment es coneix que aquest pas és imprescindible per aconseguir que les amilases transformin el midó del gra en maltosa i altres sucres com les dextrines que serveixen d'aliment al llevat. El procediment de treball més habitual en les cerveseries modernes per obtenir un major rendiment sol ser mantenir una temperatura constant de 65°C durant dues hores. D'aquesta manera es poden controlar determinades característiques finals de la cervesa com el cos o la graduació alcohòlica. Un cop finalitzat el macerat cal separar el gra i recuperar tot el most. Tal com s'ha comentat anteriorment, moltes de les cerveses antigues tenien una aparença de sopa, ja que durant el procés d'elaboració no es separava la fase líquida de la sòlida.

Cocció: consisteix en portar fins a l'ebullició el most per garantir la seva esterilització. És durant aquesta etapa del procés actual d'elaboració quan s'addiciona el llúpul, que dona l'amargor i algunes de les aromes característiques de les cerveses que consumim avui. Posteriorment, cal també una etapa de refredament del most abans d'inocular el llevat per la fermentació. No es té cap constància que en les cerveses de l'antiguitat es fes bullir les sopes de cereals. En tot cas, hi ha la possibilitat que aquesta fos una etapa clau en l'elaboració de les cerveses de guarda hispàniques descrites per Plini, de cara a garantir-ne una millor conservació gràcies a l'esterilització per calor.

Fermentació: aquesta és també una etapa imprescindible per poder obtenir cervesa que s'inicia afegint el llevat al most. El llevat és un fong unicel·lular que s'alimenta de sucres com la maltosa i que en condicions d'absència d'oxigen transforma aquests sucres en alcohol i CO₂ mitjançant un procés anomenat fermentació alcohòlica. No és fins als descobriments de Pasteur (segle XIX) que la indústria cervesera comença a poder utilitzar cultius purs de llevat. D'aquesta manera s'obtenen dos tipus fonamentals de cerveses, les de fermentació alta (ale) on s'utilitzen diferents varietats de l'espècie *Saccharomyces cerevisiae*, el mateix llevat que es fa servir per al pa, i les de fermentació baixa (lager) amb soques procedents de *Saccharomyces carlsbergensis*.

En l'actualitat hi ha un tercer tipus de cerveses anomenades de fermentació espontània que inclou un grup de famílies de cerveses belgues que fermenten a partir de barreges de llevats sense seleccionar. En molts casos s'inoculen a partir dels llevats presents a l'ambient i al tanc de fermentació. Això fa que aquest tipus de cerveses tinguin un sabor àcid per la presència d'una certa proporció de bacteries làctiques i que, a més, el producte resultant pugui variar en cadascun dels lots elaborats. Molt probablement, les cerveses de fermentació espontània belgues són l'estil actual més semblant a les antigues cerveses.

Envasat: un cop finalitzada la fermentació, la cervesa és envasada en ampolles, llaunes o barrils per a la seva posterior comercialització. És també en aquesta etapa que s'addiciona el gas a les cerveses actuals, ja que el CO_2 generat durant la fermentació no queda retingut. És tenen referències històriques que els egipcis envasaven algunes de les seves cerveses en atuells que després segellaven amb fang cuit i certificaven amb una inscripció jeroglífica a la tapa. També és molt probable que les cerveses de guarda hispàniques s'envasessin de manera similar per a la seva conservació.

Els avenços científics assolits en els camps de la bioquímica, la microbiologia i l'enginyeria permeten controlar actualment amb gran precisió i eficiència cadascun dels passos del procés cerveser, de manera que el producte resultant tingui un grau molt elevat de qualitat i es pugui reproduir de manera estandaritzada el sabor que agrada al consumidor. Així doncs, el procés tècnic emprat té una relació directa molt clara amb les característiques del producte elaborat, per tant no és estrany suposar que les antigues cerveses eren molt diferents de les actuals en aparença i sabor.

COM PODIEN SER LES CERVESES QUE FEIEN ELS IBERS?

Hi ha diferents experiències de reproduccions de cerveses antigues (Shikaru, Genó, Vall d'Hambrona) per intentar simular el seu aspecte i sabor a través de la utilització dels coneixements, utensilis, i mitjans dels què disposaven les antigues civilitzacions productores de cervesa. És pràcticament impossible descriure una cervesa i el seu sabor sense conèixer la recepta utilitzada. Així doncs, únicament és possible fer un exercici d'imaginació i deducció per especular com són de diferents les cerveses actuals respecte les que devien elaborar els ibers. A partir de les referències històriques documentades de diferents autors i

dels indicis trobats en jaciments arqueològics, es poden establir les següents suposicions:

- Els cereals utilitzats principalment eren l'ordi i el blat, tot i que també podien haver-hi altres espècies de gramínies que creixessin barrejades amb aquestes. Aquests cereals havien estat sotmesos a un procés previ de maltatge. El procés d'assecat del gra es podia fer al sol o bé en recipients posats al foc. En aquest darrer cas, es podien obtenir malts més torrats. No es pot conèixer amb certesa quin color tenien aquelles cerveses; en tot cas, depenia del grau de torrat dels malts i de la proporció d'aquests utilitzada per a l'elaboració.
- No es disposa de cap evidència clara de com es feia tècnicament la cervesa: a través de pans com els sumeris i egipcis o bé a partir del gra com els xinesos. Tot i així, la presència de residus de gra amb midó gelatinitzat semblen indicar que hi havia una etapa de macerat amb calor. Tampoc es té constància clara de l'existència d'una etapa de separació del gra i el most després de la del macerat. Molt probablement, la cervesa obtinguda era una sopa tèrbola amb sòlids en suspensió i un cert gust de gra.
- Els indicis de la presència de bacteris làctics juntament amb llevats indiquen que el procés de fermentació s'induïa a partir dels microorganismes presents en l'ambient o de mosts amb barreges de llevats i altres microorganismes que es guardaven al fons dels recipients de fermentació, de manera semblant a com es fa en determinades cerveses belgues actuals de fermentació espontània. Això fa pensar que aquelles cerveses devien tenir un sabor àcid que s'anava incrementant a mesura que avançava la fermentació. Segurament també podrien haver tingut un cert regust de pa lleugerament amarg procedent dels llevats en suspensió.
- En determinats casos s'han trobat indicis de la utilització de mel i fruites. Determinats historiadors romans documenten l'ús d'aquests productes en l'elaboració de begudes alcohòliques per part dels pobles celtíbers de la península ibèrica. És molt possible que aquests productes s'addicionessin a la cervesa mentre fermentava o tot just abans de ser consumida per tal d'atenuar-ne l'acidesa.
- No s'utilitzava el llúpul. Aquesta planta no comença a utilitzar-se habitualment per donar amargor i aromatitzar la cervesa fins a l'edat mitjana. Una de les seves virtuts són les propietats anti-sèptiques i bacteriorstàtiques d'alguns dels seus components. Per aquest motiu, la infusió del llúpul impedeix la proliferació dels bacteris làctics sense afectar el creixement dels llevats, i

s'aconsegueix d'aquesta manera que la cervesa pugui conservar-se millor.

- A partir dels indicis del pol·len trobats en restes de ceràmiques es pot suposar que les cerveses s'especiaven amb plantes. La utilització de diferents espècies de famílies com les labiades o també de l'artemísia, amb propietats bacteriostàtiques semblants a les del llúpol, podia tenir una finalitat conservant a més de realçar les aromes i sabors de la cervesa.
- No es coneix quin sistema s'utilitzava per aconseguir que les cerveses de guarda es conservessin durant llargs períodes de temps. Una possibilitat és que durant el procés d'elaboració, el most es fes bullir de manera que s'apliqués un tractament d'esterilització per calor. Una segona opció és la utilització de plantes amb propietats conservants, tal com s'explica en el punt anterior. Una darrera possibilitat és que aquestes cerveses tinguessin una quantitat d'alcohol considerable, per sobre del 5% en volum d'alcohol. Això podria propiciar-se amb l'addició de fonts addicionals de sucres (suc de fruites o mel) o mitjançant un control molt acurat de l'etapa del macerat.
- Un darrer aspecte que cal tenir en compte sobre les antigues cerveses ibèriques és que, a diferència de les actuals, gairebé no tenien gas. El CO₂ generat durant la fermentació es perdia i en el cas que posteriorment s'envasessin en altres recipients per a la guarda, no es té constància que existís cap procés o tècnica de gasificació.

LAURO, UNA APROXIMACIÓ ALS SABORS DE LES CERVESES IBERES DE GUARDA

A partir dels indicis i les suposicions esmentades en l'apartat anterior, l'entitat Cerveart SL va elaborar 25 litres d'una cervesa artesana que pretenia reproduir els possibles sabors de les cerveses de guarda que elaboraven els pobladors de la península ibèrica en els anys de la conquesta romana i que són citades en textos que relaten el setge de Numància. En aquest cas es van utilitzar les tècniques modernes d'elaboració per obtenir una cervesa que s'ajustés als gustos actuals, però que a la vegada reproduís bona part dels possibles sabors i aromes d'aquelles antigues cerveses. Amb aquest objectiu es va dissenyar una recepta amb els següents ingredients:

- Aigua del Montseny. Ideal per realitzar qualsevol tipus de cervesa pel seu baix contingut en sals i ions bicarbonat.
- Malt d'ordi de la varietat "pale" (color clar) i en una proporció menor, malt de blat, que constituïen els malts base de la cervesa.

- Malt d'ordi lleugerament torrat de la varietat "cristal" en una proporció molt baixa per donar un cert color i gust de torrat a la cervesa.
- Blat i civada no maltats per contribuir a augmentar la graduació alcohòlica de la cervesa i potenciar el gust de cereal.
- Mel de mil flors per donar un punt de dolçor i plenitud a la cervesa, crear una major complexitat aromàtica i també incrementar lleugerament la graduació alcohòlica.
- Una barreja de petites quantitats de plantes aromàtiques mediterrànies amb propietats antisèptiques: romaní (*Rosmarinus officinalis*), artemisia (*Artemisia vulgare*), sàlvia (*Salvia pratensis*), farigola (*Thymus vulgaris*) i orenga (*Origanum vulgare*), per potenciar aromes florals i sabors astringents.
- Llupol (*Humulus lupulus*). Tot i que no estava present en les antigues cerveses, es va utilitzar en una proporció suficientment baixa per garantir que la cervesa no es contaminés sense que s'apreciessin els seus sabor i aroma.
- Llevat de fermentació alta (*Saccharomyces cerevisiae*).

La cervesa resultant va ser batejada amb el nom de LAURO. Tenia un color ambre clar i era lleugerament tèrbola, per la presència de blat en la recepta. Era nutritiva, amb molt cos, tenia un contingut alcohòlic

Fig. 6: Etiqueta especialment dissenyada per a la cervesa LAURO.

elevat d'aproximadament un 6% en volum i un aroma penetrant de mel amb un toc herbal. El seu sabor era complex, amb un matis floral i un punt dolç que contrastava amb un cert regust astringent final. La cervesa LAURO va ser presentada en el marc de les VIII Jornades de Tardor organitzades pel Centre d'Estudis Molletans. En la jornada del dia 22 d'octubre va poder ser tastada pels assistents al dinar "Els gustos de l'antiguitat" i va maridar perfectament amb els plats preparats especialment per l'ocasió segons receptes de la Roma Imperial.

Bibliografia

- Duboë-Laurence, P. & Berger, C. (1988). *El libro del amante de la cerveza*. Ediciones José J. De Olañeta. Colección El cuerno de la abundancia. Palma de Mallorca.
- Juan - Tresserras J. (1998). La cerveza prehistórica: investigaciones arqueobotánicas y experimentales», a: Maya J.L., Cuesta F.& López-Cachero, J.L (Eds.). Genó: un poblado del Bronce Final en el Bajo Segre (Lleida). Publicacions de la Universitat de Barcelona-SERP-San Miguel. Barcelona.pp 239-252.
- Juan - Tresserras J. (2000). "La cerveza: un producto de consumo básico entre comunidades ibéricas del N.E Peninsular», en III Reunió sobre Economia en el món Ibéric.Saguntum-Play, Extra 3. Valencia pp.139-145.
- Michel, R.H, McGovern, P.E & Badler, V.R. (1993). "The First Wine and Beer: Chemical Detection of Ancient fermented beverages", a: Analytical Chemistry, 65.8.
- Oppenheim, Civil & Rollig. "A hymn to the beer goddess and drinking son", presentat a: A.L.Oppenheim, Oriental Institute of the University of Chicago, (1964) i W.Rollig, Das Bier im Alten Mesopotamien, Berlin, (1970).
- Samuel, Delwen (1996).- "Investigation of Ancient Egyptian Baking and Brewing Methods by Correlative Microscopy", a: Science, Vol. 273, nº5274, pp 488.
- Tintó, A., Sánchez, F., Vidal J.M. & Vijande, P. (2004). *La cerveza artesanal. Cómo hacer cerveza en casa*. Ed. Cerveart, Sabadell.

Webgrafia

- Cerveart: <http://www.cerveart.com>
- Asociación española de Técnicos de Cerveza y Malta: <http://www.aetcm.es/>
- Egiptomania: <http://www.egiptomania.com/vidacotidiana/cerveza>

El Museu de Santa Perpètua de Mogoda

Pere Garcia i Batalla

Membre del Grup Pro Arqueologia i Història

Santa Perpètua de Mogoda es troba ubicada al Vallès Occidental; ocupa una plana que és travessada per la riera de Caldes i envoltada per petits turons. Té una alçada mitjana de 74 metres sobre el nivell del mar i una extensió de 15,7 Km². Limita amb els termes municipals de Palau-solità i Plegamans, Mollet del Vallès, la Llagosta, Montcada i Reixac, Barberà del Vallès, Sabadell i Polinyà.

El fet d'estar envoltada per carenes muntanyoses i el seu accés a la mar fa que hagi estat un lloc de pas natural cap a l'interior del nostre país. Això queda demostrat per la presència dins del nostre terme municipal de vies fèrries i autopistes, juntament amb nombroses carreteres que comuniquen diferents indrets del país i travessen el nostre terme. La via Àpia, una de les més conegudes del món romà, passava tot just a tocar del terme municipal de Santa Perpètua de Mogoda, pel nord.

Santa Perpètua de Mogoda és un lloc de pas del Barcelonès i el Maresme cap a l'interior de Catalunya, la qual cosa explica que hi trobem restes de gairebé totes les cultures conegudes al país, ja que el nostre poble ha estat transitat i habitat per diferents cultures.

A les planes trobem terres fèrtils, ben irrigades per rierols i torrents, que juntament amb el seu clima agradable feien de les terres del Vallès una zona ideal per establir-hi un lloc per viure, ja que resulten idònies per a la pràctica de l'agricultura.

Les primeres restes que trobem en el nostre municipi són restes de l'home de Neandertal, amb una antiguitat aproximada de 45.000 anys (paleolític mitjà). Es tracta d'uns ascles o raspadors que s'utilitzaven per treballar les pells d'animals i s'aconseguien percutint amb altres pedres. Es varen trobar a Can Vinyals.

El neolític designa una fase de la història en què es produïren una sèrie de fets que van esdevenir claus en l'evolució de la humanitat: l'aparició de la ceràmica, que és l'element per excel·lència i el primer invent químic de l'home. Aquesta època és tan complexa que obliga a dividir-la en diverses etapes.

L'etapa més antiga del neolític és l'anomenat neolític antic, i dins d'aquest trobem l'etapa anomenada cardial i l'anomenada epicardial.

En el neolític antic cardial trobem els primers agricultors de la plana. En el municipi tenim tres jaciments: el de Can Banús, el de Can Soldevila i el del turó de Can Bellsolà, aquest amb una datació de cronologia absoluta de 6.250+- 80 BP. Són unes ceràmiques amb una decoració impresa amb una petxina anomenada *Cardium edule* i es tracta de la primera ceràmica que es coneix a Catalunya.

Del neolític antic epicardial, a Santa Perpètua en tenim dos jaciments: el de Can Soldevila i el de Sàlcies; es tracta d'una ceràmica més grollera que la cardial, decorada amb cordons i incisions fetes amb punxons.

L'estudi del neolític mitjà es divideix en neolític mitjà antic i neolític mitjà recent. A Santa Perpètua de Mogoda només tenim restes conegudes del mitjà recent, anomenat també època dels sepulcres de fossa, per unes fosses excavades amb o sense protecció de lloses de pedra, normalment destinades a un sol individu, col·locat en posició fetal juntament amb un aixovar, que consistia en objectes personals, ornaments, armes o estris de treball, amb una sèrie de gerres de ceràmica amb aliments. D'aquesta època, en el nostre poble tenim dos jaciments: la bòbila Bellsolà i Can Soldevila. A la bòbila Bellsolà van ser descobertes l'any 1922 i 1958 nou tombes, els materials de les quals estan dipositats als museus de Caldes de Montbui i Barcelona. A Can Soldevila tenim una altra tomba, que va ser saquejada ja en temps contemporanis del difunt; les restes trobades estaven escampades per la fossa sense cap tipus de connexió.

En el neolític final es donen canvis en el ritual funerari i es generalitza la inhumació col·lectiva. Al Vallès aquest canvi no es fa d'una manera sobtada, ja que hi ha un temps de transició. En les fosses apareixen diversos individus junts en dos moments d'enterrament, el primari i el secundari. Això era pel fet que la fossa es feia servir en temps diferents per diferents individus, primer enterraven l'individu en posició fetal (és l'enterrament primari; al cap del temps n'enterraven un altre també en posició fetal però apilaven els ossos de l'enterrament anterior, que passava a ser l'enterrament secundari.

Fig. 1: Enterrament neolític col·lectiu de Can Vinyals.

A Santa Perpètua de Mogoda tenim un enterrament, el de Can Vinyals: és de tres individus i s'hi pot apreciar aquest tipus d'enterrament; dos d'ells estan en posició fetal i un altre està apilat en un racó de la fossa. Aquest enterrament es va recuperar tal com van ser enterrats ja que es van treure amb un bloc; per tant, es poden veure així al nostre museu. Sobre l'enterrament dels tres individus, hi havia un altre enterrament d'un infant que va ser enterrat just a l'entrada de la fossa. Aquest enterrament va ser destruït per les màquines excavadores en el moment de la troballa. Els materials trobats en aquest enterrament són unes puntes de sageta, un ganivet de sílex i una conta.

En l'enterrament de la Florida es van trobar restes d'una vintena de persones en forma d'enterrament secundari, o sigui l'ossera, i dues més en forma d'enterrament primari. Estaven en una fossa de grans dimensions, excavada en una capa d'argila. Al damunt hi havia una capa de sauló.

En els materials ceràmics s'aprecia la disminució i la simplificació de les formes. Aquesta ceràmica s'anomena d'estil verazià. Tenim ceràmiques en els jaciments de les Escoles Nacionals, de Can Vinyals i

de Can Vinyalets. Cal destacar el jaciment de Can Vinyals ja que hi van aparèixer tres fons de cabana, dues d'elles van ser excavades l'any 1970 i la tercera va aparèixer més tard però es va esperar fins que s'urbanitzés el solar. Quan es va produir el fet van aparèixer més troballes però la cabana va ser destruïda per les màquines excavadores. A Can Vinyalets va aparèixer una estructura de combustió i de producció que esta àmpliament descrita en un apartat d'aquestes notes.

L'edat de bronze suposa l'evolució d'una cultura autònoma enriquida per aportacions de pobles de fora que hi entraven en contacte a través del comerç. Aquest període comporta una sèrie de canvis molt importants i l'arribada de la cultura dels metalls. Aquesta època es divideix en bronze antic, mitjà i final.

En el bronze antic, els enterraments continuen sent col·lectius però, progressivament, apareixen enterraments individuals. Al nostre municipi tenim una estructura d'enterrament complexa formada per un accés en pou circular i cambra lateral absidal situada al mateix nivell que la base del pou. A l'interior de la cambra es localitzà un mínim de 14 enterraments en el jaciment de Can Filuà. També en el mateix jaciment van aparèixer sitges d'aquest moment, tal com en els jaciments de Can Vinyals i Florida Nord - Can Soldevila. També tenim un enterrament individual al jaciment de Can Soldevila en el qual l'esquelet està en posició agenollada, inclinat cap endavant. Al seu costat hi ha una gerra boca avall i un crani de gos al seu costat. Rodejant el conjunt hi ha tres mandíbules de gos.

En el bronze mitjà, tenim algunes sitges a Can Soldevila, Can Filuà i al pla de Mogoda.

A Can Vinyalets va ser localitzat un fons de cabana de petites dimensions. S'hi evidencien clarament dos espais diferenciats: la zona d'entrada formada per un corredor de pas i l'espai d'habitació de planta oval, amb una banquetta retallada al terra natural, davant de la qual hi havia la llar, ja que hi van aparèixer nombroses capes de cendres. En un altre sector de la cabana apareix una segona llar més petita que l'anterior. Això fa suposar que la cabana va tenir dos moments d'ocupació amb un període d'abandó clarament documentat durant l'excavació. L'excavació ha aportat abundant material ceràmic i diverses restes òssies de fauna.

En el bronze final, hi ha un augment de la població i un canvi de mentalitat per l'arribada de gent procedent de l'interior d'Europa.

Sens dubte, el canvi més important es refereix al ritus funerari, que passa de l'enterrament col·lectiu a la incineració, amb la col·locació del difunt dins d'una urna. A Santa Perpètua tenim jaciments a Can Soldevila, Florida Nord, Terra Blanca, Vinya del Rafila, Santiga, Can Banús i la Ferrussa.

L'edat de ferro és una continuació de l'etapa anterior, es continua amb la incineració i comencen a treballar un altre metall: el ferro. L'augment de la producció de metalls fa que hi hagi un comerç més intens i que els pobles tinguin cada vegada més habitants. Al nostre municipi tenim jaciments a Ca n'Oller, Timba de l'Humbert, Florida Nord, Can Filuà i la Ferrussa.

Com a característica més important de la cultura ibèrica, cal remarcar l'inici de l'escriptura. Es tracta d'un sistema propi elaborat a partir d'una barreja de diversos alfabetes, i que de moment no ha estat encara desxifrat. D'aquest pas tan important per a la nostra cultura, en tenim constància a Santa Perpètua mitjançant l'estela ibèrica.

Es tracta d'una peça de pedra de 107 x 0,52 x 0,30 m que data del segle II aC; va ser localitzada al bosc petit de Can Soldevila l'any 1939 i és summament important, no sols al nostre poble, sinó per a Catalunya.

Fig. 2: L' estela ibèrica del segle II a.C.

Però la troballa més important és un enterrament, dels pocs que es coneixen, que pertany a la primera etapa ibèrica. Es tracta d'una sepultura datada el segle V aC, que va aparèixer en els terrenys de la Granja Solei. Van trobar-se una sèrie de peces de ceràmica tornejada i unes altres fetes a mà, juntament amb ornaments, sivelles de cinturó i armes: javelines, llances, ganivet i puntes de fletxa de bronze. Les armes del guerrer, algunes d'elles doblegades, envoltaven l'urna on estaven dipositades les cendres del difunt, d'uns 20 anys d'edat, i al voltant del qual hi havia l'aixovar personal, juntament amb gerres i plats amb aliments per al viatge cap al més enllà.

Tenim ceràmiques disperses, tres monedes trobades a Santiga, a la bòbila Bellsolà, en el Camp d'en Ventura de l'Oller i una sitja amb material ibèric a Can Vinyals.

Quan els romans desembarcaren a Empúries, començà una doble opressió: la cultural i la militar. L'assimilació de la cultura romana per part de la gent dels pobles indígenes es coneix com a romanització. A Santa Perpètua tenim restes iberoromanes a la Ferrussa i al primer moment d'ocupació de la vil·la romana trobada en el nucli antic molt a prop de l'església.

L'assimilació de la cultura romana és molt ràpida en la població ibèrica, i provocà que els costums evolucionessin molt ràpidament sense gairebé resistència per part de la població. Així doncs, es van acceptar els costums romans i es va donar pas a una colonització de la terra amb la creació de vil·les dedicades a l'agricultura, sobretot cereals i vi, que s'enviaven a Roma.

A Santa Perpètua tenim una vil·la agrícola amb cinc moments d'ocupació romana, situada en el nucli antic a prop de l'església, amb diverses estructures, com ara restes de murs, paviments, sitges, un enterrament i un pou d'aigua, que es pot veure ara just al davant, al pati del Centre Cívic El Vapor. També s'han recuperat monedes, una fíbula i molt material ceràmic com àmfores, plats, etc. Aquesta vil·la solament s'ha excavat en part i esperem que en diferents enderrocs vagin sorgint-ne més restes.

Tenim una altra vil·la, la del Camp d'en Ventura de l'Oller: aquesta és típicament industrial ja que va aparèixer amb uns porxos on es fabricaven les àmfores, tres habitacions i un passadís, a més de les trinxeres de robatori per protegir la vil·la. També hi ha una sèrie de forns de terrissa romans, dos d'ells de grans dimensions, un es pot visitar ja que està en un bon estat de conservació i figura com a

Fig. 3: Àmfores de la vil·la romana del Camp d'en Ventura de l'Oller

monument arqueològic. És de planta rectangular, està excavat en bona part en el substrat natural d'argiles, el seu *praefurnium* té una longitud de 2,3 metres i la cambra de foc té 6 metres de longitud per 3,2 metres d'amplada i consta de sis arcades fetes de maons. La graella té set rengleres d'orificis per on circulava l'aire calent necessari per a la cocció de les peces a una temperatura no inferior als 750°.

En el forn es van produir teules, àmfores per contenir vi (tipus Pascual 1 i Dressel 2-4), grans gerres d'emmagatzematge (*dolia*), etc.

Per a la fabricació de la ceràmica calia l'aportació constant d'aigua. És per això que a prop de la vil·la romana es va construir un safareig, un dipòsit d'aigua per poder amassar les argiles que s'utilitzaven en la fabricació. Creiem que l'aigua podia venir d'una font natural propera, des de la qual van construir un aqüeducte, és a dir, un sistema de túnels, canals o, en el nostre cas concret, de ponts que portessin l'aigua fins al dipòsit. De l'aqüeducte, només en resten els fonaments, que podrien ser de l'època romana; la resta és una reconstrucció posterior.

En el jaciment de Can Banús, també es va localitzar un forn de grans dimensions en l'obertura del nou traçat de la carretera de Caldes. La

troballa d'un altre forn també a les proximitats de la riera de Caldes, com els forns del jaciment del Camp d'en Ventura de l'Oller per l'altre costat de la riera de Caldes, fa pensar que la riera era l'eix vertebrador en la producció de terrissa, ja que al poble de Caldes s'han localitzat diversos forns també a prop de la mateixa riera. Ben segur que aquest forn estava vinculat dins d'una vil·la, però no ha estat localitzada; solament s'han trobat ceràmiques disperses romanes a la part alta del turó, avui dia desaparegut.

Tenim restes d'un *lacus* romà d'època tardoromana trobat al jaciment del Pla de Mogoda destinat a l'emmagatzemament de líquids, possiblement dels resultats de transformacions de produccions agrícoles. Segurament formava part d'una premsa de vi o d'oli; normalment estan associats a una vil·la amb una explotació agrària, però no ha aparegut, només van aparèixer unes quantes sitges per emmagatzemar el gra. En un primer moment de la troballa, l'any 1977, es va tornar a tapar per conservar-lo, però el jaciment, l'any 1995, havia de ser arrasat per al desdoblament de la carretera B-143. Finalment es va tornar a excavar i es va traslladar al jardí de la Granja Soldevila, on romandrà exposat fins que trobem un lloc definitiu.

La vil·la romana de Santiga està pendent d'excavar. Fa alguns anys, arran de les modificacions fetes a la cuina de la casa dels masovers (rectoria) de la parròquia de Santiga, va aparèixer una torre de guaita o de defensa del segle IX-X. Per sota, va aparèixer una cisterna o dipòsit romà. Les parets estaven recobertes amb estuc vermellós i en el fons d'aquest dipòsit es localitzava una *dolia* de petites dimensions aixafada, però completa. Fora del recinte de la torre van ser localitzades més parets que van en diferents direccions i algunes cap a l'església; també es pot veure una canalització romana. Aquest espai del jaciment es pot visitar, ja que s'ha habilitat amb format de petit museu, i es pot veure algunes de les restes trobades en l'excavació, com dos molins romans, la *dolia*, ceràmica romana i d'altres èpoques; també troballes dins de la zona, com una premsa de vi moderna, fragments de l'era paleocristiana trobats a l'entorn de l'actual cementiri, una sèrie d'estris d'animals, eines del camp, etc. Aquest espai s'ha anomenat sala de troballes Fermí Vinyals i n'és propietària la parròquia. Esperem que algun dia es facin les intervencions arqueològiques del jaciment com també de l'església, perquè el jaciment promet bons resultats.

A Santa Perpètua, a part de les ja descrites anteriorment, tenim troballes romanes a molts indrets:

La Torre del Rector, amb moltes restes de materials superficials, alguna sitja i un abocador amb gran quantitat de teules romanes. El jaciment va ser destruït en construir-se un polígon industrial.

A Santiga tenim alguns indrets amb material superficial i una sitja i a la Vinya dels Castells, ceràmica comuna i pesos de teler.

La Ferrussa probablement és o era el jaciment més important de la vall de Santiga. Es van fer una sèrie de rases per construir el centre de recuperació de fauna, que depenia d'Icona i actualment de la Generalitat. En aquestes valls, rases o replenaments de marges, anaven apareixent restes arqueològiques de diverses èpoques, entre elles la romana, amb peces realment importants. També, els membres del Grup Pro Arqueologia, en veure realment la gran quantitat de restes que apareixien fent les rases, es van animar a fer algunes cates de prospecció abans que quedés definitivament tancat, que van donar un gran resultat de dades i materials. Més endavant es construïren edificis sense cap mena de control dins del recinte, que ben segur van destruir part d'aquest important jaciment. Els materials es poden veure al museu.

A Can Soldevila es va localitzar tan sols una sitja d'emmagatzematge romana amb poc material ceràmic, juntament amb teules.

Mogoda: aquest jaciment és una mica especial; està situat dins la llera de la riera de Caldes. Dragant sorres a uns cent metres de la riera actual i a uns sis metres de nivell del subsòl i per dessota del nivell de l'aigua, varen ser extrets testimonis de teules romanes, *dòliums* i uns colls d'àmfores nord-africanes. És possible pensar en un comerç d'importació que feia servir la riera de Caldes com a accés.

En el jaciment de Can Vinyals també tenim unes sitges romanes, la majoria d'elles es van localitzar molt arrasades i amb material ceràmic.

La Torre de les Serps és un jaciment molt proper i situat a la mateixa serra del Camp d'en Ventura de l'Oller; llaurant pels camps sorti material ceràmic dispers, però no s'hi ha fet mai cap intervenció.

La Timba de l'Humbert també està situada a la mateixa serra, però més a prop de la població on es va localitzar ceràmica romana en la construcció d'una fàbrica. Després de diverses denúncies per construir sense llicència d'obra i en zona protegida arqueològicament, quan es van parar definitivament les obres, ja havia desaparegut la possible resta arqueològica.

En el jaciment de Can Vinyalets van ser localitzats 59 fons de sitja i tres grans retalls irregulars de grans dimensions. És el jaciment amb

més sitges trobat a Santa Perpètua, però no totes de la mateixa època (la majoria són d'època tardoromana i les altres, medievals).

Can Maiol - Can Lloberes és una zona amb material arqueològic dispers i recollit superficialment.

En el nucli antic de Santa Perpètua tenim diversos punts de localitzacions de troballes romanes que feien sospitar que hi havia per aquesta zona una vil·la romana, que per fi ha aparegut en el jaciment de la Tenda. Aquests vestigis són un enterrament romà al carrer d'Anselm Clavé, unes sitges romanes amb poc material i alguna teula. La intervenció arqueològica feta pel Grup Pro Arqueologia en l'absis de l'església dona en un estrat inferior material romà com restes d'estuc i ceràmica. També tenim unes restes d'un possible forn però aquest és una possibilitat, perquè està localitzat, però no s'ha excavat, només tenim algunes restes d'una rasa que es va fer a prop. També s'han localitzat en aquesta zona dues monedes romanes, una d'elles ben conservada. No obstant això, no sabem si aquestes restes aparegudes podrien estar relacionades amb la vil·la recentment descoberta. Esperem que algun dia puguem fer un estudi de conjunt, però encara falta treure a la llum més restes.

Ca n'Humet de Dalt és un jaciment de la mateixa zona de Can Vinyals però en el terme de Polinyà. Va ser descobert pels membres del Grup Pro Arqueologia i més endavant excavat pel museu de Sabadell. En aquest jaciment es van localitzar dues tombes romanes amb teules i una estructura irregular amb material ceràmic.

Època medieval: la influència romana al nostre país s'havia exercit tan sòlidament que les invasions bàrbares i l'establiment d'un poble germànic, el visigot, no sols no varen trencar totalment el curs de la romanització, sinó que en molts aspectes varen continuar-lo. Per tant, el poble va continuar amb les seves tradicions i cultures.

Els àrabs arriben a la península el segle VII. No és una invasió pacífica; Barcelona és conquerida el 801 i fins l'any 811, perquè els francs varen establir la frontera al sud de Barcelona. Però hi ha una data molt assenyalada per la història del nostre país, la del 985, quan Almanzor va destruir, saquejar i incendiar Barcelona. La gran majoria de documentació es va perdre i, per tant, una gran part de la nostra història escrita.

Restes arqueològiques d'aquest moment són unes creus de pedra d'una sola peça cada una, trobades al dessorra de la teulada del segle XII de la nostra església, que tenen una cronologia dels segles IV-V una, i l'altra del V-VII.

Cal destacar també la troballa d'una ara paleocristiana dels segles IV - V de marbre blanc de forma rectangular amb unes mides de 65 x 52 x 7 cm que consta de quatre fragments, tots ells trobats a l'entorn de l'actual cementiri de Santiga. Podria pertànyer a la primitiva església de Santiga. L'ara té moltes inscripcions de diferents moments i alguna modificació posterior.

Tenim jaciments amb sitges medievals en diversos indrets de la població. No sempre la cronologia és gaire clara o precisa, però a la nostra població tenim vestigis de totes elles, que són dels diferents moments medievals: tardoromanes, visigodes, tardoromanes – alt, medievals, alt medievals, baix medievals.

Passem a una petita descripció dels jaciments del nostre municipi.

Can Bernades. S'hi va localitzar una sitja amb abundant material ceràmic. Cal destacar una olla sencera, part d'una paella de ferro, etc. cronològicament de finals dels segles V i VI.

Pla de Mogoda. També hi obtenim una sitja amb material ceràmic dels segles VI i VII.

Jaciment de Can Vinyalets. Descrit en l'etapa anterior com d'època tardoromana; de les nombroses sitges, algunes d'elles eren alt medievals dels segles VI–VII, VII–IX, VIII–XI. Les tres estructures retallades amb forma irregular i de grans dimensions podrien haver estat destinades a l'hàbitat o refugi, amb una ocupació possiblement puntual. També s'hi van localitzar les restes d'un petit forn excavat al nivell d'argiles naturals, del qual no es pot concretar la cronologia exacta.

Terra Blanca, Can Banús, Santiga. També hi apareixen sitges d'emmagatzematge de gra amb una cronologia dels segles X i XI.

Nucli antic de Santa Perpètua. Hi han aparegut sitges en diferents indrets. En el solar núm. 9 del carrer de Sant Ramon es localitzaren sis sitges d'una cronologia entre els segles XI i XII, uns retalls i murs amb material ceràmic dels segles XII–XIII. També van aparèixer sitges en un solar de la plaça de Francesc Macià dels segles XI–XII i cal destacar el jaciment de la vil·la romana descrit en el moment anterior amb cinc fases d'ocupació romana. També hauríem d'afegir dos moments d'ocupació: una alt medieval dels segles XI–XIII, amb un important conjunt de 14 sitges, una fossa i una tomba, en la qual la persona enterrada tenia dues petxines dipositades sobre el pit. Les sitges eren de gran capacitat i de dimensions considera-

bles, algunes d'elles arribaven a tallar murs d'època romana. Cal destacar també la important quantitat de ceràmica recuperada del seu interior. L'altre moment d'ocupació és baix medieval, entre els segles XIV–XV i s'hi localitzen cinc murs.

La Florida. S'hi va localitzar una troballa d'un sarcòfag, amb un enterrament d'una criatura; no podem concretar exactament el segle exacte, però sí que és medieval. El curiós d'aquesta resta és que es va localitzar justament al costat de l'enterrament col·lectiu de la Florida del moment del neolític final. Fa suposar i pensar moltes coses, en si és casualitat o no la coincidència dels dos moments d'enterrament tan junts. També tenim un pergamí que ens parla dels límits d'unes terres que limiten amb el coll del sepulcre. Alguns anys més tard apareix l'esmentat sarcòfag, aproximadament en el lloc on es fa referència en el pergamí. També fa pensar si es veia o, al contrari, si tothom era coneixedor de la seva existència o no, però si fa de límit d'unes terres havia de ser important. Fa rumiar moltes suposicions.

El Forn de les Minete. És un forn del qual no es pot concretar exactament l'època, però per les seves característiques de grans dimensions i pel fet que la graella està suportada per una columna central amb uns grans orificis per on circulava l'aire calent, el podem situar en una cronologia medieval.

Església de Santa Perpètua. El Grup Pro Arqueologia i Història va fer una intervenció arqueològica en l'absis, motivada pel coneixement, a través d'uns testaments sacramentals fets a l'església, del fet que dins l'església se'n conservava una altra i que, lògicament, aquesta havia de ser més antiga. Es trobà un farciment de restes de construcció antigues i també algunes restes arqueològiques (monedes del segle XIII fins al segle XVIII) i algun enterrament. Una vegada arribat al final, hi apareixen restes romanes, però no es van aconseguir els fruits esperats. Per això es va abandonar, fins uns anys més tard, en què per casualitat hi va haver un despreniment de runa i va aparèixer un absis d'una església més antiga, actualment per excavar.

Santiga. Tenim una torre de guaita o de defensa del segle IX-X sobre el jaciment romà. El subsòl de l'església segurament ens guarda moltes sorpreses, ja que l'ara abans descrita fa suposar una església anterior.

La Ferrussa. La Ferrussa o la Torreferrussa, com també se l'anomena, té un passat medieval important, plasmat en l'edifici d'una casa

pairal amb una torre de vigia. No totes les masies medievals tenien torre, sinó només aquelles amb una certa importància feudal. En època medieval rebia el nom de Canalies. D'aquesta època quedà la torre, que té unes parets d'1,85 cm de gruix, amb una cronologia del segle X. Fa poc s'ha fet una intervenció arqueològica a l'edifici actual, per reformes, i ha donat a llum els fossars de la torre i unes sitges medievals amb una cronologia semblant.

Castell de Mogoda i castell de Santiga. A part de les esglésies de Santa Perpètua i de Santiga del segle XI tenim el conjunt del castell de Mogoda dels segles XII i XV i el castell de Santiga, amb un escut datat del segle XVII, ja en època moderna.

També en època moderna cal destacar algunes de les masies més emblemàtiques d'aquest moment: Can Banús, Ca n'Oller, Can Sabau, Can Xiol, del segle XV, i Can Colomer i la Torre del Rector, del segle XVI.

Pel que fa a la part de la història escrita, fem una petita descripció dels documents o fets més remarcables:

- El document més antic que es coneix de Santiga és del 25 de març de 983 i ens parla de Santa Maria Antiga. (L'any 1847 el nucli de Santiga fou incorporat a Santa Perpètua).
- El document més antic que es coneix que ens parla de Mogoda és de l'any 990.
- La primera demarcació coneguda del terme de Mogoda és de l'any 998 i ja s'hi esmenta l'església de Santa Perpètua.
- A l'any 1060 se'ns posa de manifest que l'església de Mogoda era anomenada Santa Perpètua.
- Arribats a l'any 1063, trobem referència evident d'una església de Santa Perpètua anterior a l'actual (l'absis de l'antiga església va ser descobert l'any 1984, sota mateix de l'altar major del temple parroquial de Santa Perpètua).
- L'any 1075 se'ns diu que a l'altar de Sant Joan de l'església de Santa Perpètua de Mogoda hi va ser jurat un testament sacramental.
- L'església de Santa Perpètua va ser consagrada l'any 1178.

En aquest escrit descriptiu, hem fet un petit resum del gran nombre de jaciments i troballes localitzades en el nostre terme municipal. A Santa Perpètua podem explicar àmpliament l'evolució de l'home per totes les fases d'evolució, de la prehistòria als nostres dies. No hem

de ser una excepció amb riquesa arqueològica dins i fora del Vallès, però si mirem els museus del nostre entorn més proper, som una excepció pel que fa a troballes i restes recuperades. No tenim gaires coses espectaculars, però sí d'importants. En el fons, no hi fa res, el que importa és explicar la nostra història i ser part de la història dels altres.

Tot això ha estat possible perquè a Santa Perpètua de Mogoda, des de fa molts anys, hi ha hagut una sèrie de persones amants, primer del seu poble, i després, amb afició i passió, tant per l'arqueologia com per la història.

El Grup Pro Arqueologia i Història de Santa Perpètua de Mogoda neix com a entitat i és fundada a principis de l'any 1969 per Fermí Vinyals i Joan Morral, que, des d'aleshores i juntament amb una considerable quantitat d'amants de l'arqueologia, han tret a la llum la història de Santa Perpètua.

La primera activitat del Grup va ser recopilar tota la informació que es coneixia en aquells moments i alguna petita troballa superficial ja localitzada. Aquí va néixer la idea de fer la primera exposició arqueològica de Santa Perpètua i va ser l'inici per part del Grup i amb la forta implicació en aquells moments de l'Ajuntament i del seu alcalde, Paco Bernades, de crear un petit museu. Aquesta exposició, tal com deia el seu nom en aquell temps (*Exposición de arqueología y arte antiguo de Santa Perpetua*), fou inaugurada el setembre de l'any 1969, per la Festa Major. Ja es veia quina voldria ser la idea i els objectius que tenien els membres del Grup de la tasca a fer. A part de la recuperació de material arqueològic, també era important recopilar la part etnològica d'eines i oficis de la població i investigar la part escrita, ja que aleshores no en sabíem gairebé res.

En aquella exposició també es podien veure unes fotografies del primer museu de Santa Perpètua vinculat a la parròquia i que va ser destruït l'any 1936, fet que va suposar perdre una part molt important de patrimoni i objectes religiosos.

Per tant, el Grup va ser el fundador de l'actual museu, primer com a museu amb poc material arqueològic, però amb ganes que la gent donés peces i eines per fer un museu dels oficis vinculat al que era el poble agrícola d'aquells moments, ja que algun dia tot canviaria i no es podia perdre. La gent va respondre molt bé: de seguida es van recopilar moltes eines i la sala de museu al costat de l'església es va fer petita molt ràpidament. Si en aquells moments haguéssim tingut

un museu més gran podríem haver recuperat moltes eines més. Al cap dels anys el museu anava creixent amb material arqueològic i anava arraconant el material etnològic cap al magatzem, fins que un dia es determinà que, pel que fet que com a museu arqueològic teníem més importància i a causa de l'espai limitat de què disposàvem, es guardés definitivament tot el material etnològic al magatzem, on és avui encara.

L'abril de 1999 s'inaugura el nou museu municipal situat a l'espai cultural La Granja. A partir d'aquí, el Grup deixa de portar el museu i agafa el relleu l'Ajuntament, que n'és el propietari. L'entrada al museu és gratuïta i és obert al públic el dijous i divendres de 6 a 2/4 de 9, els dissabtes d'11 a 2/4 de 2 i els diumenges de 12 a 2. L'últim diumenge de cada mes, el Grup d'Arqueologia hi fa les explicacions del museu, que recomanem, ja que són imprescindibles per a conèixer i comprendre l'entorn prehistòric del Vallès.

Durant aquests anys, el Grup sempre ha anat evolucionant i adaptant-se als nous moments. Volem donar les gràcies a molts arqueòlegs que ens han ajudat en la tasca d'anar canviant cap a nous temps i maneres diferents d'entendre i fer arqueologia.

Durant aquest procés hem passat diverses situacions (no cal entrar en detall), però sí que hem intentat sempre fer la tasca el millor possible amb els mitjans i el temps de què disposàvem i així ho continuem fent en l'actualitat.

Esmentem el que hem aconseguit durant tots aquests anys els membres del Grup, a part del tema arqueològic i de protecció del patrimoni. No ho hem fet sols i sempre hem tingut el suport de l'Ajuntament, el museu arqueològic en el seu temps i, ara, de la Generalitat.

Els membres del Grup, tal com diu el seu nom, es van dividir la tasca amb la història i l'arqueologia.

Amb la història va treballar-hi el nostre historiador local, Fermí Vinyals, que va escriure publicacions diverses, entre les quals destaquem les més importants:

- *L'estudi crític de la paraula Moguda, com a terminació del nom del poble de Santa Perpètua*, publicat el mes de setembre de 1973 i mercès al qual la nostra localitat canvià el seu nom oficial.
- El llibre *Preliminars de la Història de Santa Perpètua de Mogoda i Santiga*, 1978.
- *Notes de la història de Santiga, petit poble del Vallès*, 1984.

- *Història de Santa Perpètua de Mogoda des de la Prehistòria als primers anys del segle XX.*
- *Assemblea intercomarcal d'estudiosos de l'any 1987.*
- Promotor de la commemoració del VIII centenari de la consagració de l'església romànica de Santa Perpètua de Mogoda amb la seva restauració. 21 de novembre de 1978.
- Promotor del mil·lenari de l'església de Santa Maria Antiga amb la seva restauració l'any 1983.

Els altres membres sempre van col·laborar amb el Fermí en la seva tasca i es van dedicar més a l'arqueologia.

- Portar i difondre el museu i salvaguardar el tema arqueològic i la seva difusió.
- La publicació de la revista *Fulls d'Arqueologia i Història de Santa Perpètua de Mogoda*, 1982.
- Publicació de la *Guia Arqueològica del Museu Municipal de Santa Perpètua de Mogoda*, 1993.
- Publicació d'articles, conjuntament amb arqueòlegs, a revistes d'àmbit nacional, com l'*Ampuries*, núm. 44, 1982.
- Revista *Informació Arqueològica*, 1982.
- Aproximació al coneixement del món rural romà al Vallès Occidental, 1988.
- Vam aconseguir l'aprovació del Pla especial de protecció del patrimoni arqueològic el 18 de desembre 1996.

En l'actualitat, el Grup és soci fundador del Centre de Recerques i Estudis Mogoda de Santa Perpètua de Mogoda i col·laborador en la nova entitat que ens donarà una perspectiva nova.

El Grup també es dedica a la investigació i recuperació històrica: com l'estudi de les mines d'aigua, i la catalogació i estudi dels pous d'aigua situats a la Vinya per aconseguir poder-ne protegir i conservar alguns.

Continuem la vigilància del nostre patrimoni, fins que el museu assumeixi aquesta tasca i esperem que aviat tinguem el museu reconegut, amb la nova llei de la Generalitat de Catalunya (ara tenim una sala d'exposició temporal). Esperem que algun dia tinguem el museu que el poble es mereix i puguem contemplar totes les perspectives que en el seu dia ens vàrem fixar. Per això fa falta que els polítics i la gent defineixi quin tipus de museu volen els ciutadans de Santa Perpètua de Mogoda.

El Museu Municipal de Montmeló

Montserrat Tenas i Busquets

Directora

L'EDIFICI

El Museu Municipal de Montmeló se situa a l'actual nucli urbà de la població, a la plaça de Joan Miró s/n. L'edifici que acull el museu correspon a una antiga casa senyorial que, coneguda amb el nom de can Caballé, fou construïda a l'entorn de l'any 1920 per César Caballé i Rahull. Es tracta d'una casa de planta baixa i pis i coberta a dues vessants que es caracteritza per la presència de dues esveltes torres mirador i alguns elements decoratius d'inspiració modernista, com les sanefes de rajoles blanques i verdes en escacat que recorren la façana principal o les teules vidrades de color verd que remarquen els careners i les arestes de les cobertes.

L'any 1987, l'edifici va passar a ser de propietat municipal per donació del seu aleshores propietari, el senyor Rafael Castells Valls. El projecte de rehabilitació, redactat per l'arquitecte Juan Domingo, va mantenir l'aspecte extern de l'edifici, que respectà la composició simètrica de les obertures i la singularitat dels acabats decoratius. L'interior, en canvi, fou totalment transformat per acollir les dependències del futur museu i de l'arxiu històric municipal. Les obres, promogudes per l'Ajuntament de Montmeló, es van executar entre els anys 1996 i 1998. Actualment, l'equipament disposa d'un vestíbul, un magatzem i una sala polivalent amb capacitat per a 30 persones a la planta baixa i, a la planta primera, una gran sala diàfana de més de 200 metres quadrats que acull l'exposició permanent *Montmeló, camins i anys*.

L'EXPOSICIÓ MONTMELÓ. CAMINS I ANYS

El Museu Municipal de Montmeló fou inaugurat l'estiu de l'any 1998 amb una exposició monogràfica permanent que, sota el títol de *Montmeló, camins i anys*, presentava la història del municipi en el marc generalitzat de l'evolució històrica del Vallès i de Catalunya. El nucli principal de l'exposició es basa en una col·lecció de materials arqueològics recuperats per Ignasi Cantarell i Fontcuberta, que, des de l'any 1959, com a Comissari Local d'Excavacions Arqueològiques, va efectuar un acurat seguiment de les obres que es duïen a terme en aquesta àrea del Vallès, seguiment que el va aconduir al descobriment i a la recuperació d'importants jaciments arqueològics que han esdevingut imprescindibles per a la interpretació històrica de Montmeló i el seu entorn més immediat¹.

L'any 1985, el senyor Cantarell va notificar a l'Ajuntament de Montmeló la seva intenció de cedir aquests materials al municipi, per tal que fossin conservats, exposats i objecte d'estudi, tant per part de la població com dels professionals de l'arqueologia. La donació es va fer efectiva l'any 1998, quan les obres d'adequació de l'edifici que havia d'acollir el museu estaven pràcticament finalitzades.

Museu Municipal de Montmeló. Vista general de l'exposició «Montmeló. Camins i Anys», que es pot veure a la primera planta del Museu. Fotografia: Joan Cuní.

L'Ajuntament de Montmeló va fer un inventari exhaustiu dels materials que formaven la col·lecció i va procedir a restaurar-los i a redactar el projecte expositiu per presentar-los al públic.

L'exposició es va complementar amb altres materials que han ajudat a ampliar la visió històrica del municipi, com el menhir conegut amb el nom de Pedra de Llinàs, que fou cedit en dipòsit a l'Ajuntament pel Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya poc temps després de la seva descoberta en terres de Montmeló.

L'exposició es va presentar en dues fases: la primera, el mes de juny de l'any 1998, amb tres mòduls o camins dedicats a les èpoques neolítica, ibèrica i romana; la segona, l'any 2001, amb un nou mòdul dedicat a l'època medieval i centrat en l'explicació d'un dels principals monuments artístics de Montmeló: les pintures murals romàniques de l'església de santa Maria.

El concepte d'exposició pretén anar més enllà de la simple observació dels materials arqueològics per explicar la vida de les societats que ens han precedit i provocar la reflexió a l'entorn de molts aspectes de la nostra vida actual que tenen una raó de ser en el passat, ja sigui a l'època medieval o bé al neolític, ara fa aproximadament 6.000 anys. Amb aquest objectiu, la visió dels materials arqueològics es va complementar amb cites històriques extretes de les fonts escrites clàssiques i seleccionades amb la finalitat d'aproximar la realitat quotidiana de les èpoques passades al visitant actual.

En aquesta mateixa línia, es van reproduir imatges històriques procedents de la ceràmica ibèrica pintada per a l'època ibèrica, dels mosaics romans per a l'època romana i de la pintura mural romànica per a l'època medieval. En el cas de la prehistòria, les representacions es van encarregar a la il·lustradora Mercè Arànega, ja que les imatges disponibles es restringien a l'art rupestre figuratiu i no s'adaptaven a la línia argumental de l'exposició.

També es van encarregar reproduccions d'algunes eines prehistòriques (falç, destrat) i històriques (fusaiola ibèrica) per tal de facilitar la comprensió de la seva funció i es van introduir petits recursos escenogràfics (reproducció d'una sitja ibèrica, d'una recepta de cuina romana i d'una seqüència estratigràfica) per contextualitzar i ambientar les explicacions. Amb la introducció de tots aquests recursos, l'exposició ha aconseguit arribar a un ventall molt ampli de públic. La seva versatilitat l'ha fet apta per a diverses activitats pedagògiques i culturals (itineraris escolars, visites dramatitzades, etc.).

LA PREHISTÒRIA

La presentació de la prehistòria s'inicia al mateix vestíbul del museu, on es pot contemplar, dempeus, en la seva posició original, la Pedra de Llinàs, un menhir prehistòric que fou descobert l'any 1996 a Montmeló, en el decurs d'unes obres al polígon Concentració industrial vallesana. Es tracta d'un dels pocs menhirs catalans que conserva un gravat rupestre o inscultura en forma de doble oval o tres a l'inrevés.

El mòdul pròpiament dedicat a la prehistòria se centra en les troballes que van proporcionar els jaciments neolítics de cal Metge i del carrer de Pelai, descoberts entre els anys 1962 i 1966 al sector nord occidental del nucli urbà de Montmeló. En aquests jaciments s'hi documentaren tres fosses pertanyents a un petit hàbitat prehistòric datat al període del neolític antic evolucionat postcardial.

Els diversos materials que aparegueren a l'interior d'aquestes fosses es presenten a l'exposició com a testimoni de les activitats quotidianes pròpies de les comunitats neolítiques: els molins de pedra i la mòlta del cereal, la ceràmica i la preparació i l'emmagatzematge dels aliments, els collarets i braçalets de petxina i l'ornament personal, etc.

Museu Municipal de Montmeló. Vestíbul on s'exposa el menhir conegut amb el nom de Pedra de Llinàs. Fotografia: Joan Cuní.

El conreu i el treball del camp es presenten a través d'un important conjunt de llavors carbonitzades que es recuperaren a l'interior de la fossa del carrer de Pelai i que constitueix un dels primers testimonis de la pràctica de l'agricultura a Catalunya. S'han identificat 578 llavors d'ordi i algunes de blat, pèsol i guixa que haurien estat emmagatzemades amb la finalitat de preservar-les per al consum o per a la propera sembra i que han arribat fins a nosaltres gràcies al procés de carbonització que experimentaren ara fa prop de sis mil anys.

Entre les eines macro i microlítiques aparegudes en aquests jaciments i que donen testimoni de la tecnologia de l'època, s'han seleccionat, per la seva singularitat, una punta d'esquist amb les tres cares treballades i un esmolador de pedra sorrenca. Aquests materials es complementen amb d'altres procedents de troballes superficials efectuades al nord del municipi, com una magnífica destal de pedra polida apareguda prop de l'actual carretera C-35 i diverses làmines de sílex procedents de la finca Clarà.

Aquest mòdul clou amb les restes d'una sepultura neolítica que es va descobrir l'any 1957 a Montmeló, com a conseqüència d'unes obres que s'efectuaven a la fàbrica Cucurny. Es tracta d'un enterrament en fossa del qual únicament se'n recuperaren algunes parts de l'esquelet i una valva de petxina que podria correspondre a un collaret. És probable que aquesta sepultura formés part d'una necròpolis més àmplia de sepulcres de fossa, similar a les que es coneixen a les veïnes poblacions de Montornès o de la Roca del Vallès.

Les restes d'aquest enterrament es presenten al costat d'un objecte molt singular que aparegué a l'interior d'una de les fosses del jaciment de cal Metge: un petit idolet de pedra en forma de paleta o caixa de violí que, tal com indiquen els seus trets antropomorfs, podria representar una divinitat prehistòrica. Ambdues troballes s'han introduït al discurs expositiu per reflexionar a l'entorn del sentit màgic i religiós d'aquestes comunitats, tan difícil de captar des de la nostra òptica moderna.

L'ÈPOCA IBÈRICA

El mòdul de l'època ibèrica s'inicia amb una breu explicació sobre la distribució del poblament en aquestes terres durant els segles previs a la romanització. Al costat d'unes fotografies corresponents a les primeres excavacions que es van dur a terme l'any 1947 al jaciment de can Tacó i en les quals es recuperaren diversos fragments de

ceràmica ibèrica, es parla de la possible existència d'un establiment ibèric que podria haver estat situat al cim d'aquest mateix turó o bé al de les Tres Creus.

Aquest establiment, que podria ser de característiques similars als poblats encimbellats que es conserven en diversos turons de la Serralada Litoral, és, encara avui, pràcticament desconegut. Els materials que s'exposen en aquest mòdul procedeixen, en canvi, d'un jaciment ibèric ubicat a la plana: les sitges de can Malla, situades al terme municipal de Palou (Granollers), al nord de Montmeló. El jaciment fou descobert l'any 1961, com a conseqüència d'unes obres a l'actual carretera C-35 que van conduir al descobriment de dues sitges ibèriques datades entre els segles IV i II aC.

Aquestes sitges, que, a l'inici, devien servir per emmagatzemar el gra, van aparèixer plenes d'abundants deixalles d'aquell temps: restes de menjar, plats trencats, eines en desús ... en definitiva, materials de rebuig a través dels quals l'arqueologia pot recuperar informació molt important sobre les persones que habitaren aquell indret ara fa més de 2.400 anys.

El jaciment de can Malla podria identificar-se amb un dels petits masos agrícoles que, aleshores, ocupaven la plana vallesana per aprofitar les fèrtils terres de conreu on, en aquell temps, hi devia créixer abundantment el blat, la vinya i l'olivera. La importància del treball del camp per a les tribus ibèriques s'ha il·lustrat amb la rèplica d'una sitja plena de gra on es pot llegir una referència de l'escriptor llatí Plini el Vell sobre el costum que tenien els pobles ibers de guardar el gra en sitges. Així mateix, s'ha reproduït una eloqüent imatge extreta d'un vas de ceràmica ibèrica pintada procedent del jaciment del Cabezo de la Guardia (Alcorisa, Terol) on es pot veure un pagès que llaura els camps amb l'ajut de dos bous i una arada.

La pràctica de la ramaderia es tracta a l'exposició a través d'una vitrina on es mostren alguns fragments menuts i aparentment insignificants d'ossos de fauna apareguts a l'interior de les sitges de can Malla i de can Tabola. L'estudi paleofaunístic d'aquests ossos ha fet evident la importància dels ramats de cabres i ovelles per a l'obtenció de la llet i la llana i també de la carn del porc, amb la qual, segons el geògraf grec Estrabó, s'elaboraven exquisits pernils que feien les delícies del paladar més modern.

Els treballs d'artesanía i, més concretament, l'art de filar i teixir, en el qual destacaren les tribus ibèriques, es mostren a través de diversos

pesos de teler procedents dels jaciments de can Malla i de la veïna població de Montornès del Vallès on, fa uns anys, es descobrí una sitja ibèrica en el camí que accedia al turó de les Tres Creus.

La vitrina es complementa amb dues fusaioles provinents d'un poblat ibèric del Maestrat, les quals il·lustren, de forma fefaent, el procés del filat. També s'ha reproduït una imatge estreta d'una placa de ceràmica del jaciment ibèric de la Serreta (Alcoi, Alacant) on es representa una dama ibera filant, amb un fus a la mà i un teler al costat. La referència literària torna a correspondre a l'escriptor llatí Plini el Vell i se centra en el treball de l'espart, amb el qual, en aquell temps, es confeccionaven llits, torxes i calçat i, fins i tot, algunes vestimentes austeres, com les dels pastors.

Les tribus ibèriques també van excel·lir en la manufactura de la ceràmica. La més preuada era la ceràmica feta a torn i amb decoració pintada de tons vinosos. Probablement, es produïa a l'àrea d'Empúries i s'utilitzava per envasar i comercialitzar productes autòctons prestigiatos com la mel. L'aparició d'aquest tipus de ceràmica en diversos jaciments arqueològics escampats arreu de la Mediterrània posa en evidència l'abast de les relacions comercials ibèriques.

Es tracta d'una troballa generalitzada en els jaciments autòctons d'aquest període i Montmeló no n'és una excepció. Se n'han recuperat fragments en bona part dels jaciments documentats (can Tacó, can Malla, etc.). Aquests fragments es mostren en unes vitrines dedicades a les relacions comercials internes (àrea d'Ibèria) i externes (àrea d'Itàlia i Grècia) que les tribus ibèriques van establir amb mercaders de la Mediterrània central i oriental i on també es poden contemplar fragments de ceràmica àtica de vernís negre i de ceràmica campaniana. Les vitrines s'obren al damunt d'una imatge que representa un vaixell mercant grec conservada al Meermannno-Westreenianum Museum

La ceràmica ibèrica feta a mà, d'ús més domèstic i quotidià, es trobava més ben conservada al jaciment de can Malla. D'allí procedeixen diversos atuells que es mostren en una vitrina dedicada, precisament, a la vida quotidiana de les tribus ibèriques. En destaquen un bol amb la nansa perforada, una cassola i una gerra i un petit vaset amb tapadora que va aparèixer sencer a l'interior d'una de les sitges. L'austeritat que palesa aquesta ceràmica s'avé plenament amb la cita literària de Justí que, des d'una òptica ja plenament romanitzada, destacava la senzillesa i l'austeritat d'alguns costums ibèrics com els àpats.

Fora de l'àmbit geogràfic del Vallès, en aquest apartat també s'expo-

sen dos magnífics vasos d'ofrenes o *thymateria* cedits en dipòsit per Ignasi Cantarell i procedents del pou sacre del Bordisal (Camarles, Baix Ebre). Es tracta de dos vasos rituals en forma de bust femení que representen la deessa Demèter, divinitat grega de la fertilitat de la terra i dels cereals. De manufactura clarament ibèrica, aquests atuells presenten la deessa vestida amb una túnica recollida sobre el pit i amb els seus característics atributs de fruites i ocells en el pentinat. Evidencien l'assimilació de divinitats d'origen mediterrani, que es van fer un lloc entre les divinitats ibèriques autòctones, encara avui força desconegudes.

Igualment desconeguda per a nosaltres és la llengua que parlaven les tribus ibèriques, la qual va estar en ús durant més de cinc-cents anys i va desaparèixer amb l'arribada dels romans i la introducció del llatí. Actualment només en coneixem l'alfabet. Aquest fet es mostra a l'exposició a través d'un plat de ceràmica campaniana B (forma 2250 de Morel, Lamboglia 5) que, procedent del jaciment de can Malla, encara conserva dues inscripcions que van ser escrites en alfabet ibèric: **tui** i **bel**. Aquestes inscripcions podrien correspondre al nom abreujat de la persona a qui pertanyia el plat.

L'ÈPOCA ROMANA

Les terres del sud del Vallès gaudeixen d'una situació geogràfica estratègica pel que fa a les comunicacions. Aquest fet ha motivat que hagin estat poblades des d'antic i que siguin un dels indrets de Catalunya en els quals la romanització ha estat més antiga i més intensa. El mòdul d'època romana de l'exposició gira a l'entorn de dos jaciments arqueològics romans que es caracteritzen, precisament, per la seva antiguitat i que resulten claus per a l'explicació d'aquest procés: la fortificació militar de can Tacó i la vil·la de can Massot.

Ambdós jaciments es coneixen encara de forma força preliminar, si bé es tenen dades sobre la seva existència, que es remunten a la primera meitat del segle XX. En el cas de can Tacó, la tradició popular encara va més enllà, ja que es conserva una llegenda recollida a finals del segle XIX per Vicenç Plantada que situa als peus d'aquest turó l'esdeveniment d'una batalla (*Mons malus*) entre les comunitats ibèriques i l'exèrcit romà.

La descripció d'aquesta batalla llegendària, en la qual les tribus ibèriques devien haver obtingut una gran victòria contra Roma, serveix de punt de partida a les explicacions d'aquest procés de romanització

que tan profundament havia d'impactar en la societat ibèrica. Deixant de banda la possible base històrica d'aquesta conflagració, cal destacar que la naturalesa del jaciment de can Tacó, estratègicament situat al cim d'un turó que gaudeix d'un ampli domini visual sobre la plana vallesana, és precisament militar.

Quan es va inaugurar l'exposició, únicament es disposava dels resultats de les excavacions efectuades entre els anys 40 i 60 del segle XX i que ja defensaven la possible existència d'una estació militar romana en aquest indret. Posteriorment, l'any 2003, es va iniciar un programa d'excavacions que ha de permetre recuperar la pràctica totalitat del jaciment i avançar en el coneixement del procés de romanització al Vallès i a Catalunya. En finalitzar aquest programa, es preveu ampliar l'exposició amb un apartat monogràfic dedicat al jaciment.

Les referències a can Tacó donen pas a les explicacions de la vil·la romana de can Massot, una pròspera vil·la rural que devia estar situada al sector nordoriental de l'actual centre urbà de Montmeló. A l'exposició es mostren algunes fotografies de les dependències d'aquesta vil·la, descobertes en el decurs de diverses obres efectuades entre els anys 1959 i 1992. En destaca una estança que encara conservava el llindar corresponent a la porta d'accés, bellament decorat amb una excepcional peça de marbre blau amb vetes blanques.

L'ús d'aquest material sumptuós posa en evidència la importància d'aquesta vil·la que, tal com era característic a l'època, devia disposar d'unes estances destinades a habitatge dels propietaris (*pars urbana*) i unes altres on vivien els esclaus i es desenvolupaven les tasques pròpiament agrícoles (*pars rustica*). La vida reposada dels propietaris s'explicita amb una imatge procedent d'un mosaic conservat al Kunthistorisches Museum de Viena i on es veu una dama romana descansant elegantment en un triclini. La imatge es complementa amb una cita de M.V. Marcial que, ara fa prop de 2.000 anys, descrivia poèticament la vida regalada que es duia en aquest tipus d'establiments, en els quals el *dominus* podia caçar feliçment tota mena d'animals nascuts a les seves terres.

Les dependències rústiques s'expliquen a través d'una altra imatge extreta d'un mosaic procedent de Tabarka i conservat al Museu del Bard (Tunis) on es representa una vil·la envoltada d'oliveres i vinyes, amb les branques enasprades, i un petit camp de blat amb arbres i arbustos on pasturen les ovelles vigilades per una pastora que fila. Com a prova material, s'exhibeixen les restes d'una aixada romana recuperades en una rasa oberta l'any 1992 al jaciment.

També es mostren dues àmfores romanes que encara conserven, en un segell tamponat a la boca, el nom d'un pròsper comerciant (*Sextus Staius*) que es devia haver instal·lat en aquestes terres per dedicar-se a la producció i al comerç del vi. Ambdues àmfores són del tipus Laietana 1 i procedeixen del Secà de l'Advocada, un jaciment situat molt a prop de can Massot que, molt probablement, devia pertànyer a la *pars rustica* de la vil·la.

Les explicacions es complementen amb la reproducció d'una estratigrafia en la qual es pot observar el paviment d'una estança de la vil·la cobert per un nivell de cendres provocades per un incendi. Al damunt d'aquestes cendres es troben les restes de la teulada enfonsada, sepultades sota una espessa capa de terra formada de forma posterior a l'abandonament de la vil·la. Aquesta seqüència es correspon amb la realitat arqueològica i demostra que, tal com va succeir amb altres vil·les de l'entorn (can Martí a Cànoves i Samalús i can Rossell a Llinars del Vallès) la vil·la de can Massot fou destruïda a mitjan segle I aC de forma violenta, anys abans de la pau romana que s'havia d'instal·lar a tot l'imperi amb el regnat de l'emperador August.

Aquest mòdul clou amb la troballa d'una sepultura romana apareguda l'any 1959 al carrer de Colom, al sector nordoccidental del terme municipal de Montmeló. A la vitrina es mostra una gerreta de ceràmica comuna romana que es va trobar a l'interior de la tomba, al costat de l'esquelet. La funció d'aquesta gerra com a ofrena funerària s'explica a través d'una cita de l'escriptor grec Llucià, que fa referència al costum genuïnament romà de dipositar ofrenes i fer libacions a les tombes per alimentar l'ànima dels difunts.

Per posar un contrapunt a la imatge de la tomba, es va seleccionar la imatge d'un esquelet extreta d'un mosaic procedent de la ciutat romana de Pompeia i conservat al Museu Nacional de Nàpols. Al damunt d'aquesta imatge es pot llegir una cita del Satiricó de Petroni (banquet de Trimalció) en la qual l'amfitrió del banquet mostra un esquelet de plata als seus convidats per tal de fer-los reflexionar sobre la fragilitat de la vida i dels seus plaers.

L'ÈPOCA MEDIEVAL

El darrer mòdul de l'exposició està dedicat a l'època medieval, moment en el qual es va iniciar la formació del poble de Montmeló, que va créixer a l'entorn de l'església romànica de santa Maria. En aquell temps, una part important de les terres de Montmeló i la mateixa

església de santa Maria pertanyien al monestir de sant Pere de les Puel·les, que tenia importants propietats al Vallès. Com a prova d'aquest fet, a la primera vitrina d'aquest mòdul es mostra una fita de terme amb les claus i la tiara que formen l'escut de sant Pere. Aquesta fita procedeix del sector nordoriental del municipi (actual Circuit de Catalunya) i servia per delimitar les terres que pertanyien al monestir.

També es pot veure una reproducció de l'acta de consagració del monestir de sant Pere en la qual s'esmenta l'església de santa Maria de Montmeló com una de les propietats del cenobi. Entre aquestes possessions, també se citen els masos de *Villa Richildi i Spincellos*, que devien estar situats a prop de Montmeló. Aquest important pergami data de l'any 945 i, fins aquests moments, és el document més antic en el qual apareix el topònim de Montmeló aleshores vinculat a la seva església (*Sancta Maria Montis Molonis*).

El nucli principal d'aquest apartat de l'exposició està dedicat a les pintures murals romàniques que es conserven a l'absis de l'església de santa Maria. Van ser descobertes l'any 1946 per Lluís Monreal i Tejada. Datades entre els segles XII i XIII, constitueixen un dels escassos testimonis de pintura mural romànica al Vallès Oriental. L'estat de conservació no és òptim, ja que les escenes de la part superior i central de l'absis, corresponents al Crist en Majestat i als Quatre Evangelistes, es troben molt degradades.

En canvi, les escenes de la part inferior, corresponents a l'Anunciació i a l'Epifania, es conserven força millor. En l'escena de l'Epifania, els Reis Mags van vestits amb indumentària d'influència oriental (túniques i mantells curts i gorra frígia) i duen, en un petit recipient, els tres dons que ofereixen a l'Infant Jesús: l'or, símbol de la riquesa; l'encens, símbol de l'adoració i la mirra, emblema de la mort i símbol del sacrifici. Originalment, l'Infant apareixia assegut a la falda de la Mare de Déu.

En l'escena de l'Anunciació a la Verge Maria, aquesta va vestida amb un vel i un mantell i aixeca la mà esquerra en acceptació de les paraules de l'arcàngel sant Gabriel. L'Esperit Sant davalla sobre la Verge en forma de colom blanc. A més del conjunt pictòric de l'absis també s'han conservat, sobre l'arc triomfal, dos àngels turiferaris (portadors d'encens) vestits amb una túnica llarga i amb encensers a les mans.

Les imatges s'han reproduït amb sistema duratrans per tal de facilitar l'apreciació dels detalls i de la policromia de les pintures. També

s'ha inclòs un dibuix de la il·lustradora Paquita Borràs on es fa una interpretació de l'absis en el seu estat original, amb les escenes completes, per tal que el visitant pugui obtenir-ne una visió de conjunt.

El mòdul es complementa amb un plafó dedicat a la vida quotidiana de l'època basat en les troballes arqueològiques efectuades al jaciments de can Tabola i de l'església de santa Maria de Montmeló, els quals foren objecte d'excavació els anys 1958 i 1997 respectivament. S'hi poden veure diversos atuells de ceràmica de cuina datats entre els segles X i XI i algunes monedes entre les quals destaca un diner de València amb la imatge de Jaume I (1213-1276).

Notes

1. Els materials que formen la col·lecció van ser estudiats per diversos especialistes i publicats en els dos primers volums de la col·lecció Estudis del Museu de Montmeló (Bosch, J.; Anfruns, J.; Buxó, R.; Estrada, A.; Oms, J.I. i Pagès, E.; (2001), *La prehistòria de Montmeló (Vallès Oriental) a partir de la col·lecció Cantarell*, col·lecció Estudis del Museu Montmeló, Ajuntament de Montmeló.
Panosa, M.I. (2002), *La història antiga de Montmeló (Vallès Oriental) a partir de la col·lecció Cantarell*, col·lecció Estudis del Museu Montmeló, Ajuntament de Montmeló).

ALCAIDE I ARANAZ, OLGA

GUIA DELS ARBRES D'INTERÈS LOCAL
DE MOLLET DEL VALLÈS,

Exemples d'aplicació de
la Norma Granada

Col·lecció Vicenç Plantada, 9

Centre d'Estudis Molletans

ISBN: 84-931604-6-6

Primera edició: Mollet del Vallès,
maig de 2005

197 pàgs. 17 x 24 cm. Cartoné

El llibre que el lector té a les mans és el producte de la V Beca Vicenç Plantada, atorgada l'any 2002. El Centre d'Estudis Molletans va editar aquest novè volum de la coneguda col·lecció Vicenç Plantada el mes de maig de 2005.

Aquest llibre ens parla d'una part de Mollet que fins ara havia estat poc estudiada: els arbres de la ciutat. En els darrers 20 anys trobaríem només el calendari de l'any 1986 i el llibre *Els arbres de Mollet* de Jordi Bertran i d'altres autors (1993), tots dos documents publicats per l'Ajuntament de Mollet, i un treball de la mateixa autora del llibre que ens ocupa, publicat al volum 16 de *Notes* (2001).

Al llarg de la història, els arbres han estat cremats, tallats o arrencats de soca-rel. Tradicionalment, les plantes han estat considerades únicament pel seu valor econòmic al mercat (conreus diversos) i, en tot cas, per l'ombra que produïen a l'estiu (arbres ornamentals), la fruita de l'època càlida i la llenya que servia per escalfar-se a l'hivern (sobretot d'alzines i oliveres). Fins fa molt poc temps no hi havia lleis que protegissin aquests éssers de les agressions que els malmetien o els mataven.

L'obra que ens ocupa pretén que el lector tingui no només la visió de l'arbre com un element decoratiu sinó també beneficis per a la vida als pobles i ciutats.

El llibre de l'Olga Alcaide comença explicant la importància de l'arbrat ornamental, una importància sovint poc valorada per les persones que passegem sota la seva ombra.

Més endavant, ens explica el sistema de la Norma Granada, que serveix per taxar els arbres ornamentals no substituïbles. De l'aplicació d'aquest sistema se n'obté un valor econòmic, expressat en euros.

El llibre continua amb la catalogació de 48 arbres d'interès local, triats d'entre aquells que destaquen per factors intrínsecs i/o factors locals. A més, s'hi inclouen altres 11 arbres d'interès. Cada arbre disposa al llibre d'una completa fitxa a doble pàgina, on podem trobar el nom científic, el nom tradicional en català i en d'altres idiomes com el castellà, basc, francès, anglès i alemany. La fitxa dona diverses informacions com dades de l'arbre en general (escorça, fulla, floració, fruits) un plànol de la localització dintre de la ciutat, dades de l'arbre en particular (alçada, capçada, tronc i, fins i tot, el valor en euros segons la Norma Granada). El text ens parla de les característiques generals de l'arbre i de les particulars de l'exemplar de Mollet. La fitxa es completa amb una o diverses fotografies de l'arbre i un acurat dibuix de les seves fulles.

Un apartat força interessant proposa diversos itineraris per la ciutat, alguns d'ells amb noms tan suggeridors com "itinerari exòtic", "itinerari majestuós" o "itinerari sempre verd".

El llibre clou amb diversos plànols de la ciutat, on figuren tots els arbres catalogats, també dividits en caducifolis i perennifolis, una clau d'identificació, un acurat glossari botànic on els desconexors de la matèria poden conèixer aquells termes imprescindibles per entendre millor el llibre i una completa bibliografia sobre el tema.

Com a cloenda, val la pena escriure unes paraules que l'autora del llibre inclou a la introducció i que reflecteixen d'una manera molt clara la importància d'aquests éssers vius que ens envolten i que, molt sovint, són tan poc valorats: "Aquest estudi pretén destacar que els arbres formen part de l'estructura de la ciutat, que la seva existència no consisteix només en convertir l'espai públic en un lloc més bell i agradable, sinó que també ens aporten altres beneficis importants. Els arbres no només oxigenen l'aire sinó que també fan de barrera acústica, les seves fulles retenen partícules sòlides contaminants existents a l'aire, proporcionen ombra i refresquen l'ambient a l'estiu. En definitiva, fan que les ciutats siguin indrets més habitables".

Josep M. Bernís i Pueyo
Professor de Secundària

Autor: **Lluís Montané i Mollfulleda** (Sant Celoni, 1905-Barcelona, 1997)

Títol: *Nimfa*

Tècnica: Guix

Mides: 73 x 32 x 25

Fundació Municipal Joan Abelló

Bibliografia recent

- CAMPS MIRO, Teresa «Aproximació als temes treballats per l'escultor Lluís Montané i Mollfulleda», *Catàleg de l'exposició Fundació Caixa de Pensions*, maig del 1985, pàg.13 - 30.
 «Anotacions al pensament de Lluís Montané i Mollfulleda», *Catàleg de l'exposició Fundació Caixa de Pensions*, maig del 1985, pàg. 33 – 48.
- MANZANO, Rafael, «Lluís Montané en el seu Olimp», *Catàleg de l'exposició Fundació Caixa de Pensions*, maig del 1985, pàg. 51 - 54.
- BENTZ OLIVER, Josep Fèlix. «Lluís Montané Mollfulleda, estudi i catàleg d'escultures i pintures». Treball inèdit de recerca dirigit per la professora Lourdes Cirlot. Departament d'Història de l'Art de la Universitat Autònoma de Barcelona. Tercer Cicle, 1991, 3 vols. 311, 286 i 250 pàg.

- *Enciclopèdia Vivent de la pintura i l'Escultura Catalanes* dirigida per Rafael Santos Torroella, vol XIII. Àmbit Serveis Editorials, Barcelona 1991, pàg. 285-297. S'hi reproduïxen 13 escultures i 7 pintures.
- Decret 52/1992, de 17 de febrer "Concessió de la Creu de Sant Jordi" de la Generalitat de Catalunya. *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, núm.1568, 13 de març de 1992, pàg. 1566.
- CAMPS MIRO, Teresa «Museu Nacional d'Art de Catalunya: un any d'adquisicions, donacions i recuperacions». *MNAC*, desembre de 1992, pàg. 164-187, 18 il·lustracions.
- CADENA, Josep Maria «Montané Mollfulleda, gairebé un segle al servei de l'art com expressió de vida», *Catàleg de l'exposició Lluís Montané i Mollfulleda*, organitzada pel Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Barcelona, 1993, pàg. 5 - 10.
- CAMPS MIRO, Teresa «L'activitat compartida: relacions entre la pintura i l'escultura de Montané Mollfulleda», *Catàleg de l'exposició Lluís Montané i Mollfulleda*, organitzada pel Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Barcelona, 1993 pàg. 11 - 13.
- BENTZ OLIVER, Josep Fèlix «La vocació docent de Lluís Montané Mollfulleda,» *Catàleg de l'exposició Lluís Montané i Mollfulleda*, organitzada pel Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Barcelona, 1993 pàg. 14.
- BENTZ OLIVER, José F. *Lluís Montané i el Mediterranisme dinàmic*". Fundació Municipal Joan Abelló, Mollet del Vallès, 2004.

LLUÍS MONTANÉ, L'ESCUPTOR

Lluís Montané i Mollfulleda va néixer a Sant Celoni el 2 de gener de 1905 i morí a Barcelona el 9 de juny de 1997. És, per tant, aquest any 2005 quan es celebra el centenari del seu naixement amb diverses exposicions d'homenatge i diferents actes commemoratius a la seva persona i obra, entre les quals destaca la titulada *Lluís Montané i el mediterranisme dinàmic*, produïda per la Fundació Municipal Joan Abelló de Mollet del Vallès.

Montané cultivà bàsicament l'escultura sense deixar mai de banda el dibuix i la pintura. La seva obra recull una visió renovadora i vital de l'esperit clàssic. L'any 1920 deixà Sant Celoni per anar a estudiar a Llotja, l'Escola de Belles Arts de Barcelona. Es formà, entre d'altres mestres, amb Antoni Alsina i Amills, que li deixà una forta empremta. Treballà al taller d'Eusebi Arnau i estudià a Roma, Florència, Brussel·les i París gràcies a una pensió de la Diputació de Barcelona guanyada el 1928.

Participà en les importants Exposicions de Primavera de 1932 i 1936, a l'Exposició del Nu de 1936, a les exposicions Nacionals de Belles Arts de Barcelona de 1942, 1944 i 1960 i a les *Exposiciones Nacionales* de Belles Arts de Madrid de 1962 i 1967. Interessat especialment pel nu femení i la dansa, realitzà petits formats, imatgeria religiosa, monuments i escultura animalística.

Formà part del corrent mediterrani, però el seu mediterranisme és dinàmic. Les seves escultures parteixen de la concepció clàssica de la forma, però tenen una mobilitat que les fa vibrar, fins i tot quan estan en repòs. Aquest dinamisme arriba a la seva màxima expressió en el tema de la dansa.

Al llarg de la seva vida dedicada a l'art, Lluís Montané va rebre importants distincions, i va ser condecorat per la Generalitat de Catalunya amb la Creu de Sant Jordi l'any 1992. Hi ha obres seves en espais i centres públics de Barcelona, com *La Maja* de la plaça de la Villa de Madrid, el monument a Gaspar de Portolà a Montjuïc, *Joguina* al CCCB, *Eva* i *Hivern* al Cercle Artístic, *Parsifal* al Museu del Teatre, *Maternal* a la Casa de la Maternitat, *Atleta* i *Lluitador* al Museu de l'Esport, a més de vuit obres al MNAC. D'altres poblacions com Manresa, Ripoll, Centelles, Puigcerdà, Vilanova i la Geltrú, Maspujols, Genouillé (França) tenen obres seves en temples i llocs públics. A Sant Celoni, es poden admirar diverses obres de Lluís Montané, entre les que destaquen el *Sant Martí* de l'església de la façana de l'església i el de l'altar major (1953), *el retaule de La Verge del Pilar* (1955), i l'escultura *Salomé* (1954), col·locada a la plaça de l'estació el 1996.

Treballador incansable, Lluís Montané no deixà fins a l'últim moment la seva activitat al taller del carrer Canuda ni les seves classes a l'Ateneu de Barcelona. L'artista morí el 1997 i deixà, amb la seva obra, un missatge de serenitat i bellesa. Una part important d'aquesta obra es conserva en el fons patrimonial de la Fundació Municipal Joan Abelló gràcies a la generosa donació dels hereus de l'artista. A partir d'aquell moment, el Museu va oferir al públic tot aquest nou llegat a través d'una magna exposició titulada *Lluís Montané i el mediterranisme dinàmic*, per passar després a ser itinerant per diferents museus del nostre país i a diverses localitats de la nostra geografia com Manresa, Sitges, Vilanova... Una bona forma de celebrar el centenari d'un excel·lent i extraordinari artista del nostre Vallès com va ser Lluís Montané i Mollfulleda.

Josep Fèlix Bentz i Oliver

Historiador de l'art

ESTOM!

Centre
d'Estudis
Molletans

Ajuntament de
Mollet del Vallès